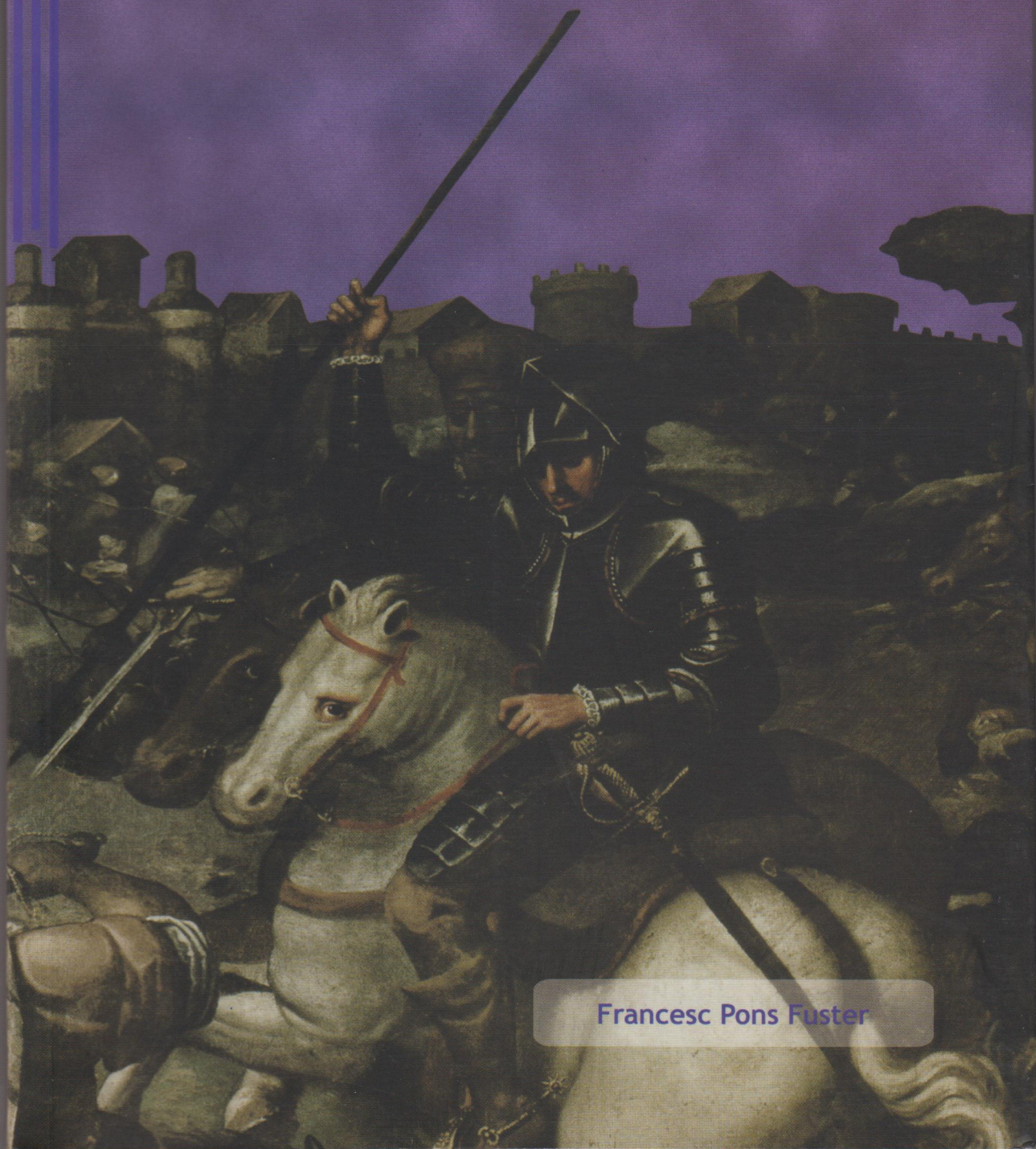

La Germania a Gandia i el duc Joan de Borja

Francesc Pons Fuster

**LA GERMANIA A GANDIA
I EL DUC JOAN DE BORJA**

© Francesc Pons Fuster

© D'aquesta edició: CEIC Alfons el Vell, 2008

Correcció lingüística: Joan Iborra Gastaldo

Coberta: Pau Lagunas

Composició: Buenaletra

Impressió: Gráficas Papermuro

ISBN: 978-84-96839-13-7

DL:

LA GERMANIA A GANDIA I EL DUC JOAN DE BORJA

FRANCESC PONS FUSTER

GANDIA, 2008

ÍNDIX

Prefaci	9
Introducció	17
I. Apunts biogràfics d'alguns protagonistes	25
1. Joan de Borja, tercer duc de Gandia	27
El matrimoni de Joan de Borja amb Joana d'Aragó ...	31
El amor adúlter del duc de Gandia i les seues conseqüències	41
El testament de Joan de Borja de l'any 1517	53
Joan de Borja i la normalitat de la vida senyorial	66
2. Miquel Caro	71
3. Joan Caro i el duc Joan de Borja	79
4. Bartomeu de Cas	85
5. Els Guitart	95
6. Nicolau Martínez	101
7. Altres protagonistes	107
II. La Germania de Gandia	111
8. L'inici de la Germania	113
9. Una possible solució als interrogants	117
10. Els agermanats de Gandia a València	121
11. Els vint i dos de Gandia forcen els agermanats a la guerra	129
12. La preparació per a la guerra de la vila de Gandia	135
12. Els preparatius per a la guerra del duc Joan de Borja .	141
14. La història de l'exèrcit agermanat fins a la batalla de Gandia segons la narració de Bartomeu de Cas	157
15. La batalla de Gandia	163
16. Paisatge després de la batalla	169
Les conseqüències de la derrota per als moros de Gandia	171
Les conseqüències de la derrota per a la resta de veïns de Gandia	181
Les repercussions de la derrota per al duc de Gandia .	188

17. Gandia i el duc Joan de Borja en la continuació de la Germania	193
III. Les conseqüències de la Germania	199
18. Els danys econòmics	201
De la roba i d'altres objectes del saqueig de Gandia ..	203
La difícil recuperació dels diners prestats pel duc de Gandia	215
19. Persecució i condemnes contra els agermanats de Gandia	229
Persecució i condemna dels agermanats de la Pobla Franca de Rugat	230
Persecució, procés i mort de Bartomeu de Cas	243
El procés contra Bartomeu Guitart	246
IV. La revenja de la Germania	251
V. Apèndix documental:	
Testament del duc de Gandia Joan de Borja de l'any 1517	265
Contracte signat pel duc de Gandia Joan de Borja amb Joan Caro, sucrer	277
Contracte signat pel duc de Gandia Joan de Borja amb Battista Burgarini, mercader	279
Contracte d'arrendament del trapig de Gandia signat entre el duc Joan de Borja i Bartomeu de Cas el 15 d'abril de 1521	283

PREFACI

Fa pocs anys, treballí a l'Arxiu de Gandia a la recerca de dades biogràfiques sobre el canonge Bernardo Pérez de Chinchón, fruit de la qual fou el llibre *Vespres de mort a Gandia*. Sota aquest títol equívoc, s'estudiaven alguns aspectes de la història de Gandia de la primera meitat del segle XVI. En aquells moments, potser per la complexitat que el tema plantejava, s'inclogueren dins la publicació poques referències a la Germania de Gandia i als primers anys del tercer duc de Gandia, Joan de Borja. No obstant, pagava la pena d'aprofundir en aquests dos aspectes poc coneguts, malgrat que també era conscient d'assumir un gran risc a causa de les escasses notícies que es conservaven sobre la Germania de Gandia, un episodi fraccionari dins el marc general de la revolta agermanada al País Valencià. A més, la figura del tercer duc, amagada entre l'esplendor romà dels Borja i la universal santedat del fill, Francesc de Borja, romanía sempre en una penombra regnícola i casolana. Una mena de mediocritat nobiliària poc interessant que, com a molt, només havia acomplít l'obligat i indefugible paper de ser nexa d'unió entre els uns i l'altre.

El coneixement de la història de Gandia, subministrat per la investigació de *Vespres de mort*, ens permetia disposar d'una extensa relació de personatges que, hipotèticament, podien convertir-se en protagonistes d'una nova recerca. D'altra banda, per què centrar-se exclusivament en un fets parcialment coneguts i no anar més enllà a la recerca de dades que tractaren d'explicar-los i perllongar-los en les conseqüències de tot tipus que s'hi generaren. Resultava una hipòtesi plausible de treball i només calía esperar que els arxius no romangueren silenciosos. I els arxius parlaren i, malgrat que no oferiren totes les respostes, ens facilitaren una informació fonamental que només calía completar amb una altra ja coneguda però que, des de l'òptica particular de Gandia, adquiría una nova dimensió i perspectiva. Finalment, completarem la documentació recollida amb la facilitada per alguns amics.

El resultat final d'aquesta investigació es titula *La Germania a Gandia i el tercer duc Joan de Borja*. I ara sí, contràriament a com passava a *Vespres de mort*, on potser restava amagat el contingut sota un títol més literari que històric, el títol expressa fidelment el tema central del llibre, la Germania a Gandia i el tercer duc Joan de Borja.

Hem dividit el contingut del llibre en quatre parts diferenciades. A la primera part analitzem els protagonistes del fets, especialment la personalitat de Joan de Borja, tercer duc de Gandia. Així, amb les dades ara exhumades i les que figuren a *Vespres de mort*, creiem haver obtingut una semblança biogràfica bastant aproximada de Joan de Borja i el que significà per a la història de Gandia. També hem perfilat les dades biogràfiques d'altres personatges protagonistes de la Germania o vinculats familiarment. Especial tractament ha meregut el sucrer Miquel Caro, pare de Joan Caro, racional de València, líder de la Germania i sogre de Bartomeu de Cas, principal instigador de la Germania a Gandia. Així mateix, hem documentat la vinculació comercial que, en el negoci del sucre, unia el duc Joan de Borja i Joan Caro, i el duc amb Miquel Caro i Bartomeu de Cas. Finalment, hem cregut convenient aportar, malgrat que només es tracta d'un esbós, algunes dades biogràfiques particulars d'altres protagonistes menys coneguts com Bartomeu Guitart, Nicolau Martínez, Joan Fortuny, etc. De la reconstrucció de les dades biogràfiques dels agermanats gandians, coneguts com els vint-i-dos de Gandia, resta clar que conformaven un grup bigarrat de menestrals, units per una idea comuna, la simpatia que sentien vers els ideals de la Germania. També hem documentat els motius de la rancúnia que alguns personatges servaven a l'hora d'agermanar-se, en sentir-se maltractats pel duc Joan de Borja a causa dels litigis mantinguts amb d'altres veïns.

La segona part del llibre analitza el desenvolupament que la Germania tingué a Gandia a partir del moment en què la revolta s'estengué per tot el País Valencià. Malgrat que les fonts municipals es mostren esquives a l'hora de subministrar dades, una anàlisi més profunda ens ha permès reconstruir el paper que exerciren els agermanats, els càrrecs municipals que ocuparen, l'activa participació mantinguda en l'aprovisionament d'armes a la vila per defensar-se

d'un hipotètic atac, etc. Així mateix, l'estudi en profunditat del procés incoat a Bartomeu de Cas per la Reial Audiència l'any 1524 també ens ha fet conèixer detalls precisos i aclaridors sobre les causes que originaren la Germania a Gandia, quins foren els protagonistes i les circumstàncies singulars que els forçaren a fugir des de Gandia a Cullera. En aquest sentit, la part més interessant ha sigut demostrar que la Germania de Gandia no s'inicià justament en la dada fixada pel cronista Martí de Viciana i reiterada per la historiografia actual, sinó que s'ha de retardar fins a un mes després, com ja suggeria el cronista Gaspar Escolano.

Sobre la Germania a Gandia, hem analitzat el comportament de tots els implicats: les actuacions del duc, les dels veïns que no s'hi agermanaren i les dels anomenats vint-i-dos de Gandia. Hem tractat d'integrar els esdeveniments ocorreguts a la vila dins el següent marc històric: l'evolució general de la Germania, el paper exercit pel virrei Diego Hurtado de Mendoza des del seu refugi a Dènia, les relacions entre el duc de Gandia i els agermanats, i amb el virrei i els altres nobles valencians. En aquesta part, cal ressenyar el comportament de Joan de Borja, el qual volgué fer creure a tothom que romania obert al perdó dels seus vassalls i ordí la maniobra de col·locar un cartell de desafiament a la porta de la Seu de Gandia amb la finalitat de rompre les negociacions, un acte històricament atribuït als agermanats. Tots els indicis suggereixen que foren els mateixos criats del duc els qui penjaren aquesta proclama, per tant, cal alliberar els agermanats de Gandia d'aquesta acusació.

Tancada la porta a qualsevol solució negociada del conflicte, només restava l'enfrontament bèl·lic. Així, malgrat que els fets han estat sovint analitzats per la historiografia especialitzada, hem tractat d'escatir el comportament seguit pels diferents protagonistes abans de produir-se la batalla de Gandia el dia de sant Jaume de 1521. La situació dels veïns de Gandia, les aportacions econòmiques particulars, les preocupacions que tenien per proveir de queviures els qui es trobaven a l'exèrcit del virrei.

Sobre l'exèrcit agermanat que sortí de València per combatre el virrei i els nobles, hem preferit relatar els fets ocorreguts d'ençà que l'exèrcit agermanat isqué de València fins que es produí la batalla de

Gandia, d'acord amb la declaració feta per Bartomeu de Cas, protagonista directe del succés. En canvi, respecte a l'exèrcit reial i l'actuació diletant mostrada pel capità general, el virrei comte de Melito, no hem defugit el plantejament de noves hipòtesis, motivades sobretot per l'acusació reiterada que historiogràficament recau sobre el duc de Gandia i el comte d'Oliva de ser els responsables directes de la derrota nobiliària a la batalla de Gandia. En aquest sentit, creiem que no hi existia altra possibilitat que la confrontació armada, sobretot després que el comte de Melito decidí fugir de Xàtiva cap a Gandia perquè l'encalçava l'exèrcit agermanat.

La batalla de Gandia, més que una batalla, en realitat fou una desfeta per a l'exèrcit del virrei i una gran victòria per als agermanats. Les conseqüències de la batalla perduraren durant molt de temps. No només pel saqueig del palau ducal, de les moreries del voltant de Gandia i de les cases dels veïns de la vila, sinó sobretot per les morts i els abusos de tot tipus que sofriren els moros per la lleialtat forçada que mostraren envers els senyors i pel desig messiànic que s'arrogaren els agermanats en voler-los batejar. L'anàlisi documental dels successos de Gandia produïts després de la batalla, malgrat que els testimonis foren recollits tres anys després, evidencia la brutalitat i el comportament xenòfob dels agermanats a l'hora del bateig, més de l'ardorós ímpetu apostòlic amb què alguns eclesiàstics de Gandia es dedicaren a cristianitzar. Si els saquejos s'expliquen després de la derrota nobiliària, el vergonyós comportament seguit amb els moros resulta de difícil legitimació. L'imaginari col·lectiu, tanmateix, ha volgut convertir en herois els responsables d'aquells fets, sense adonar-se'n ni voler-ne saber més, o fins i tot amb la justificació d'aquells actes.

La continuació de la guerra després d'aquesta derrota permet endinsar-nos en l'anàlisi de les vicissituds personals que travessà el duc de Gandia fins que fou ferit en unes escaramusses a prop de Canals l'any 1522; també, en el lent recobriment de la normalitat pels veïns de Gandia, tot i que s'havien de preparar novament davant d'una hipotètica crida per marxar a la guerra.

Finalitzada la Germania calia avaluar els danys econòmics, però també fou l'inici d'una persecució sistemàtica contra els qui trencaren l'obediència senyorial i s'agermanaren i contra els saquejadors.

Els primers perseguits foren els vassalls de Joan de Borja de la Poble Franca de Rugat, a la baronia de Castelló de Rugat. Sobre aquests agermanats hi ha diverses notícies contradictòries. Viciana afirma que el veïns de Castelló de Rugat s'agermanaren pel mes de febrer de 1521. L'historiador Vicent Terol matisa Viciana i destaca que els qui s'agermanaren foren els de la Poble Franca de Rugat, encara que manté la mateixa dada. L'anàlisi detallada dels documents del judici criminal incoat per la cort de justícia de Gandia demostra que els agermanats foren de la Poble Franca de Rugat, però no s'agermanaren el mes de febrer sinó que ho feren després que l'exèrcit del virrei perdés la batalla de Gandia el 25 de juliol de 1521. Aquest descobriment explica el comportament relativament passiu del duc Joan de Borja fins que els vint-i-dos de Gandia s'hi agermanaren i potser obligue a revisar algunes afirmacions.

El tercer duc de Gandia intentà de totes les maneres perseguir els vassalls agermanats, sobretot aquells que considerava els dos màxims responsables. Per això, assabentat de la presència de Bartomeu de Cas a Barcelona, hi remeté Alonso de la Serna, un criat de la seua confiança, que l'any 1524 empresonà Bartomeu de Cas i el portà fins a Gandia amb un vaixell. Tanmateix, Joan de Borja no pogué jutjar-lo i condemnar-lo a mort com desitjava perquè fou reclamat per la virreina Germana de Foix i l'hagué d'enviar a València. Jutjat per la Reial Audiència, Bartomeu de Cas fou condemnat a mort i executat. El duc de Gandia tampoc no pogué encarcerar Bartomeu Guitart, un altre dels vassalls agermanats, el qual, jutjat en absència a Gandia i condemnat a mort l'any 1530, romania presoner a Xàtiva. Malgrat que el duc sol·licità de l'Audiència que li'l remeteren per executar la condemna, el regent de l'Audiència, Eximén Pérez Figuerola, dictaminà en contra de la petició del duc. De fet, dels vint-i-dos de Gandia, només Bartomeu de Cas i Bartomeu Guitart foren condemnats per crim de germania. Tal vegada, la resta dels vint-i-dos pagaren amb escreix la pena i romangueren allunyats per sempre de les seues cases i famílies, tot i que ignorem què li ocorregué a Boluda, ofegat en estranyes circumstàncies.

Encara que foren nombrosos els veïns que patiren danys econòmics després de la batalla de Gandia, la reclamació degué resultar-

los complicada i onerosa. Tanmateix, açò no fou cap inconvenient per a Joan de Borja, que esmerçà tots el recursos al seu abast, fins i tot la predicació d'excomunicació eclesiàstica, contra tots aquells que retenien béns procedents del saqueig del palau ducal de Gandia. El penediment personal i la denúncia envejosa dels veïns convertiren la casa del procurador del duc a València en un seguici de gent que, personalment o mitjançant intermediaris, hi acudia, els uns a denunciar els veïns de qui coneixien que retenien en poder seu béns de Gandia, i d'altres per retornar algunes peces de roba o d'altres objectes del saqueig i, fins i tot, el contravalor en diners. Francisco Valera, cambrer del duc Joan de Borja, que avaluava les pèrdues personals ocasionades durant el saqueig en més de 600 lliures, acudí a la justícia per recobrar els béns robats i aconseguir la condemna dels culpables. Malauradament, la resta de veïns de Gandia s'hagué de conformar i entendre les pèrdues sofrides com a danys inevitables del conflicte.

Derrotar la Germania suposà un elevat cost econòmic que hagué d'afrontar en gran part la noblesa valenciana. L'aristocràcia isqué triomfadora del conflicte, però la victòria no significà retornar a la situació econòmica anterior. El duc de Gandia avaluà en més de 19.000 lliures els diners invertits i demanà a la Corona la restitució dels diners avançats. Només a partir de l'any 1525 es decidí d'assignar una part de les composicions o multes establertes contra particulars, gremis d'artesans i ciutats implicats en la Germania al pagament de la quantitat reclamada pel duc. L'anàlisi meticulosa dels pagaments, anotats pel procurador del duc, demostra que els deutors assignats a Joan de Borja, excepció feta d'algun cas, tractaren de retardar o defugir el pagament de les obligacions contributives imposades, per a la qual cosa utilitzaren tota classe de recursos. Tot sembla indicar que ni les composicions ni les assignacions foren el recurs adient per solucionar el conflicte.

Finalment, en la quarta part del llibre i sota el títol «La revenja de la Germania», es pretén demostrar que el temps passat no aconseguí d'esborrar els odis i rancors originats per les persecucions i condemes establertes després de la revolta. Almenys, així ho afirmava el cinquè duc de Gandia quan, en un memorial tramés al príncep Felip,

acusava els familiars dels líders agermanats Esteve Urgellés, Joan Caro i Bartomeu de Cas, de venjar-se de casa seua pels fets ocorreguts durant el temps del seu avi Joan de Borja. Passats trenta anys de la finalització del conflicte, la Germania romanica viva entre els descendents dels principals protagonistes.

La Germania de Gandia i el duc Joan de Borja no tindrà continuïtat futura. Trobem que és el moment adequat per reprendre altres recerques temporalment abandonades sobre la cultura i l'espiritualitat valenciana. Tanmateix, encara resta per fer un treball immens de recerca i investigació sobre la història de Gandia i de la Safor, però també ha arribat l'hora perquè investigadors més joves i ben segur millor preparats, prossegueixen, completen, critiquen i, si cal, esmenen el treball fet fins ara. El arxius no són llocs morts sinó vius, plens de personatges i d'històries, a l'espera que algú ho vulga descobrir.

* * *

Aquest llibre ha contret nombrosos deutes i l'autor no sap si podrà pagar-los amb el merescut agraïment. D'allò que no hi ha dubte és que paga la pena de referir-los. Els professors Pau Pérez Garcia i Rafael Benítez Sánchez-Blanco m'han facilitat la consulta de documentació original important sense la qual no hagués pogut redactar alguns apartats com el relacionat amb els batejos dels moros, el procés d'agermanament de la Poble Franca de Rugat i les conseqüències econòmiques que la Germania originà al duc de Gandia. A més, els professors Pérez García i Pardo Molero no només han suportat amb paciència i il·lusió els interrogants a què els he sotmès, sinó que també han llegit l'original i han aportat crítiques i esmenes, totes apropiades.

He d'agrair a la professora Teresa Canet Aparisi, especialista en l'Audiència foral valenciana, els documentats comentaris sobre alguns noms de la magistratura vinculats als conflictes jurídics lliurats pels ducs de Gandia.

El personal de l'Arxiu de Gandia i el seu director Jesús E. Alonso han satisfet sempre de bon grat, com és costum en ells, les petici-

ons del material necessari i han procurat sempre fer-me agradós el treball de recerca. El mateix agraïment mereixen els funcionaris de l'Arxiu del Regne de València.

La professora María Vicenta Sapiña, desinteressament, s'ha ocupat del complicat i sempre difícil treball de correcció de l'original. Només ella sap tot el que li ha pertocat patir per ordenar el text original per dos motius fonamentals: l'escàs domini de la llengua i l'abstracció que del lector fa sovint l'investigador sense adonar-se'n, immiscit excessivament dins la narració del devenir històric.

El professor Santiago La Parra és amic des de l'època dels estudis universitaris. Són ja molts els anys que ens coneixem i la seua estima ara li l'he d'agrair perquè, a més de llegir l'original, l'ha emplenat de comentaris i detalls ben profitosos.

Aquest llibre tindria més difícil aplegar al lector si no fos pel Centre d'Estudis i Investigació Comarcals (CEIC) Alfons el Vell de Gandia. Per tant, trobe de justícia agrair al director, Gabriel Garcia Frasset, l'entusiasme que mostrà per acollir-lo entre les publicacions del centre quan encara només romania com un projecte difús. Aquest agraïment encara ha de ser més efectiu, perquè ni tan sols han transcorregut tres anys d'ençà de l'edició de *Vespres de mort a Gandia*.

Quan l'angoixa feia niu al meu cap i em trobava potser abocat a una crisi identitària, he de reconèixer que els companys i amics del departament d'Història Moderna de la Universitat de València m'ajudaren a superar-la. Ara, voldria agrair-los, a tots, l'amabilitat demostrada durant l'any que passí amb ells en la tasca de professor associat.

Els bons i els mals moments, els viatges, les despeses, les hores passades fora de casa i, també les passades a casa sense ser-hi, les ha patit pacientment la meua estimada família. Resulta just, per tant, que vulga agrair-los la comprensió vers el meu treball i, sobretot, que mai m'hagen retret l'abandó de la vida familiar. A ells, els dedique aquest llibre.

València, 6 de gener 2008

INTRODUCCIÓ

El lector avesat a la història del País Valencià i encara més l'especialista en la matèria coneixen bé la Germania i allò que significà.¹ Però no sembla clar, i tampoc no deu considerar-se cap demèrit, que altres hipotètics lectors no tinguen un mínim coneixement d'aquest conflicte, més encara quan la Germania es presenta sota formes confuses, complexes i amb vessants polifòniques i polièdriques.

Qualsevol definició de la Germania ha de pecar d'imprecisa, però si alguna pot sintetitzar el que es refugia sota aquest nom, que ha assolit tan de ressò entre els valencians, és aquella que la defineix com una revolta sorgida a la ciutat de València durant l'estiu de l'any 1519, que es difongué arreu del País Valencià i d'altres territoris veïns i provocà una guerra civil, les conseqüències de la qual la patiren els valencians durant molt de temps. Aquesta definició recull allò que fou en origen, una revolta, revolució o commoció protagonitzada a València per llauradors i menestrals agrupats en gremis d'oficis així com els fets ocorreguts després d'iniciar-se, ja que es difongué per tot el regne, principalment entre les viles reials i, secundàriament, entre algunes viles senyoriales. En tercer lloc destaca el caire de guerra civil, perquè independentment de l'origen social de cadascun dels antagonistes, s'enfrontaren uns valencians contra altres valencians. La Germania produí greus conseqüències arrossegades durant molt de temps que, de manera molt desigual, afectaren tots els valencians.

A partir d'aquesta definició, la realitat dels fets evidencia que la Germania fou un esdeveniment complex, l'explicació del qual resulta difícil de circumscriure a una simple narració lineal. Per això,

1. Sobre la Germania hi existeix una bibliografia abundant. A més de les cròniques de l'època que se citaran oportunitat, les obres que han tractat de forma més generalitzada el conflicte són: R. GARCÍA CÁRCCEL: *Las Germanías de Valencia*, València: 1981; V. VALLÉS: *La Germanía*, València: 2000; V. TEROL: «Un regne sense cavallers? La Germania en la sotsgovernació de Xàtiva», tesi doctoral inèdita, Universitat de València, València: 2002 i E. DURAN: *Les Germanies als Països Catalans*, Barcelona: 1982.

conceptes com moviment polifònic o polièdric pretenen mostrar que hi conflüen les veus de nombrosos protagonistes, els objectius dels quals foren diferents i canvians segons l'evolució del conflicte fins esdevenir antagònics, en alguns casos. I això ocorregué tant amb els agermanats com amb els mascarats. Fins i tot, en determinats moments, hi hagué agermanats que acudiren a lluitar contra altres agermanats, en oblit evident dels objectius agermanats, en coincidència, encara que no sempre, amb el final del conflicte. D'altra banda, el caràcter polièdric, obliga a defugir la simplificació i analitzar totes les vessants que en l'origen i en l'evolució hi conflüen.

Causes remotes i pròximes, brous que propiciaren la revolta i també l'espurna necessària per a provocar l'incendi social en què es convertí la Germania, han estat reiteradament aportades per la historiografia i totes, d'una manera o d'altra, ajuden a comprendre'n els fets. Esclatat el conflicte agermanat i segons s'estenia arreu del País Valencià i d'altres territoris limítrofes, els objectius inicials es capgiraren i en sorgiren d'altres de nous, que no s'havien albirat originàriament. Alguns esdeveniments puntuals obligaren a cadascun dels bàndols enfrontats a adoptar mesures radicals.

Vicent Terol ha resumit les causes que els investigadors han cercat al llarg dels anys.² Sense remuntar-nos als orígens cristians del regne i limitades al període d'interregne comprés entre la mort del Ferran el Catòlic l'any 1516 i l'inici de la Germania, podem indicar les següents:

- Increment de la violència i la degradació de l'ordre públic
- Escassa autoritat dels oficials reials, especialment del dos màxims representants reials, el lloctinent general i governador Lluís Cabanyelles i el batle reial Ferran Torres
- Buit de poder esdevingut entre la mort de Ferran el Catòlic i l'establiment de la monarquia del Carles I, aprofitat per l'oligarquia urbana de la ciutat de València per lliurar-se del con-

2. V. TEROL: «Contra cavallers i en defensa del reial patrimoni. Temps de Germania», *Carolus Rex Valentiae. Els Valencians i l'Imperi*, Biblioteca Valenciana, València, 2000, pp. 51-84.

trol que la monarquia exercia sobre l'elecció de les magistratures municipals³

- Generalització de conflictes jurisdiccionals entre senyors i vassalls
- Crisi de subsistències provocada per les fortes pluges i la riuada de 1517
- Crisi gremial de superproducció, que agreujà la proletarització, la pauperització i l'enfrontament entre oficis i gremis
- Agressiva penetració del capital comercial dins l'àmbit de la producció que trencà l'exclusivitat de la producció gremial
- Amenaça reiterada d'atacs piràtics des del nord d'Àfrica, feta efectiva a Rojales, Orpesa, Borriana, Altea, etc.⁴
- Confluència de corrents profètics i mil-lenaristes: Llull, Francesc Eximenis, Joan de Rocatallada, Joan Alamany, Arnau de Vilanova, Encobertisme, etc.⁵

Aquestes causes entre les quals s'inclouen factors de tipus estructurals amb d'altres conjunturals, per si mateixes no expliquen el sorgiment de la Germania, tanmateix ajuden a esbossar l'existència d'un pòsit potencialment conflictiu que, en cas d'agreujar-se per la confluència d'altres circumstàncies, com succeí l'estiu de 1519, actuaria d'espurna per encendre qualsevol revolta. Les circumstàncies més decisives per a la formació de la Germania es concentraren a la ciutat de València:

- Incidència d'una pesta ni massa greu ni tampoc massa perllongada en el temps que provocà la deserció de les autoritats de la ciutat de València i produí un enorme buit de poder

3. Sobre aquesta qüestió, vg. A. FELIPO: *Autoritarismo monárquico y reacción municipal*, Universitat de València, València: 2004.

4. Una anàlisi detallada sobre la defensa del territori i els atacs musulmans a J. F. PARDO MOLERO: *La defensa del imperio. Carlos V, Valencia y el Mediterráneo*, Madrid: 2001.

5. Sobre els aspectes mil-lenaristes i profètics que incidiren sobre la Germania vg. E. DURAN: «Aspectes mil-lenaristes en les Germanies valencianes», *El Contemporani*, 5 (1995), pp. 21-29 i, sobretot, P. PÉREZ GARCÍA i J. CATALÁ: *Epígonos del encubertismo. Proceso contra los agermanados de 1541*, València: 2000.

- Quarantena sanitària decretada per les autoritats que influí en l'abastament de cereals i agreujà la crisi de subsistències arrossegada des de 1517
- Amenaça reiterada del corsarisme piràtic del nord d'Àfrica
- Ajornament de la vinguda del nou rei Carles per celebrar corts i jurar el furs del regne, motivat per l'elecció imperial. Aquesta absència provocà en la població una sensació de desemparament generalitzat.
- Aquesta conjuntura crítica generà situacions d'exacerbació religiosa que, encoratjades per predicacions apocalíptiques, causà episodis de persecució i mort de sodomites.

Malgrat aquests motius i causes reportades, el punt d'inici de la Germania fou l'execució del manament d'adehenament de 1515 ordenat per Ferran el Catòlic per tal d'organitzar la defensa del regne dels atacs piràtics que assolaven la costa. Una decisió que tal vegada remarca la feblesa i la fragilitat que motivà l'origen i l'evolució posterior del moviment agermanat. L'execució d'aquest manament significà modificar l'organització tradicional per parròquies i ordenar-la per gremis, cosa que féu que els menestrals disposaren d'una força militar mitjançant la qual canalitzaren les seues reivindicacions i amb la qual realitzaren nombroses parades militars. Tanmateix, l'oposició de les autoritats a l'adehenament gremial féu que el gremis trameteren una ambaixada al rei per demanar-li l'aprovació dels seus actes i, conegudes les dificultats del monarca per desplaçar-se a València a jurar els furs del regne, es comprometien a obtenir que l'estament nobiliari acceptés aquest jurament reial per delegació. A canvi d'aquest suport, el rei aprovà l'adehenament dels gremis i l'extensió de la fórmula a tot el regne amb la condició de sotmetre's al comandament del governador. La noblesa i els oficials reials, a qui s'afegí l'estament eclesiàstic, reaccionaren contra aquesta decisió i exigiren al rei l'acompliment de la legalitat: convocatòria de corts, jurament personal i no per delegació i refús a l'adehenament gremial. Mentrestant, els gremis es feien ressò de les idees de Joan Llorenç, un dels líders agermanats més carismàtics, i decidiren adoptar una organització institucional que canalitzés les seues reivindicacions.

Així nasqué la Junta dels Tretze Síndics del Poble, a la qual se la dotà d'autonomia per sobre de les institucions municipals i reials.

El 4 de gener de l'any 1520, el monarca es retractava de les concessions fetes als gremis, encara que una nova ambaixada agermanada aconseguí novament l'aprovació reial. En la decisió del rei influí el fet de facilitar les gestions del cardenal Adrià d'Utrecht, a qui s'havia atorgat la difícil missió del jurament reial. L'emissari de la Corona fracassà a causa de la intransigència de l'estament nobiliari. D'altra banda, el agermanats organitzaren una gran parada militar el 19 de febrer de 1520 per mostrar públicament la força que tenien, a la qual invitaren Adrià d'Utrecht.

Els agermanats havien articulat un programa polític per a la reforma i modernització de les institucions municipal. En un primer pas, augmentaren les competències polítiques del consell municipal; després, amb un colp de mà, modificaren el sistema d'elecció dels jurats. El mes de maig de 1520, sense respectar la preceptiva *ceda* o llista reial de dotze ciutadans i dotze cavallers, d'on calia extraure'n tres de cadascun d'aquests dos estaments, elegiren dos jurats de la mà major (nobles i cavallers), dos de la mà mitjana (ciutadans) i dos de la mà menor (un menestral i un artista). Fracassat l'intent de mediació del cardenal Adrià, el rei, temorós que la situació a València esdevingués una rebel·lió semblant a la de Castella (Comunidades), decidí nomenar el comte de Melito, Diego Hurtado de Mendoza, virrei i capità general del regne. La petició del virrei de dissoldre la Junta dels Tretze provocà un greu avalot i l'obligà a fugir disfressat de València camí de Cocentaina, passar després a Xàtiva i, finalment, a Dénia, on romangué des del mes d'agost de 1520 fins el mes de juliol de 1521.

La sortida del virrei de València assenyala el trencament definitiu de la Corona amb la Germania. A partir de llavors, la Germania dirigí l'estratègia vers la consecució de diversos objectius: elecció de Joan Caro com a racional, assumpció dels càrrecs d'advocat i escrivà de la ciutat de València, el control de la Clavaria del Quitament i elecció de Guillem Sorolla com a procurador de les baronies de l'Antic Patrimoni (Paterna, Benaguasil i la Pobla). Altres aspectes que cal assenyalar sobre la Germania són: l'heterogeneïtat, el proselitisme i l'enfrontament amb la noblesa del regne.

La Germania mai no aconseguí constituir-se com un moviment homogeni. Açò fou possiblement el símptoma més evident de la seua feblesa. Integrada bàsicament per menestrals, artesans i llauradors de l'horta, s'incorporaren també alguns sectors d'allò que s'ha anomenat la mesocràcia, és a dir, els sectors benestants de la ciutat de València, els objectius dels quals manta vegades posaren en evidència les contradiccions del moviment agermanat. D'altra banda, la manca d'un lideratge únic, féu que la Germania es mostrés polifònica, però sense capacitat coral. En aquest sentit, foren força evidents les desavinences entre el líders agermanats.

El major èxit de la Germania residí a estendre el moviment per tot el regne. Una verdadera onada de solidaritat amb la petició de la ciutat de València s'estengué per tot el País Valencià. Quasi totes les ciutats i viles reials, excepció feta de Morella que és mantingué contrària, acceptaren la Germania quasi sense titubejar. Després de la solidaritat dels primers moments vingueren les primeres defeccions. La implicació de les viles senyoriales en la Germania fou menor (Albaida, Elx, Crevillent...), però en canvi tingué greus conseqüències. En aquest sentit, cal citar la importància que assolí l'agermanament dels vint-i-dos de Gandia perquè provocà l'enfrontament amb els grans senyors de la noblesa valenciana que fins aqueix moment s'havia mantingut en un posició expectant i, a més, féu perdre l'escassa cohesió interna que encara mantenia el moviment agermanat.

Mentre el virrei romanía a Dénia, la Corona intentà rebaixar les reivindicacions agermanades amb una ordre on s'exigia l'aplicació immediata de cinc punts: retorn del virrei a la ciutat i acatament de la seua autoritat, dissolució de la Junta dels Tretze i de la Germania, anul·lació de l'elecció de jurats, deposició de les armes a les confraries gremials i assumpció de responsabilitats pels assalts i saquejos que s'havien produït. Fins i tot, per fer-la efectiva, s'envià a València el secretari reial Juan González de Villasimpliz amb poders executius en el mes d'octubre de l'any 1520.⁶ L'encàrrec, però, fracassà

6. Sobre les actuacions del secretari Juan González de Villasimpliz, vg. V. VALLÉS: *La Germania, op. cit.*, pp. 177-188. Altres dades biogràfiques d'aquest personatge a F. PONS FUSTER: «El secretario real Juan González de Villasimpliz: Testamento, inventario y subasta de sus bienes en Gandía en 1548», *Estudis*, 30 (2004), pp. 75-105.

per l'oposició dels agermanats i l'escassa predisposició del virrei a col·laborar-hi.

El fracàs de Villasimpliz en aquesta gestió (març 1521), l'eliminació radical d'impostos a la ciutat de València per un sector de la Germania (febrer 1521) i l'agermanament dels vint-i-dos de Gandia (abril 1521) obrí pas a un període confús, d'intenses negociacions —d'abril fins a juny de 1521—, però també de malentesos i d'entossudiments entre ambdues parts. Situació que presenta diversos fronts que obriren el camí a la guerra: desacords dins el propi moviment agermanat, relacions tibants mantingudes entre agermanats, virrei i noblesa, a més de les dificultats de comunicació del virrei amb els nobles.

Una guerra que devastà el regne i que mereix el qualificatiu de civil perquè enfrontà, per damunt d'èpiques solidaritats, uns i altres valencians. Guerra amb diferents fronts bèl·lics. Guerra al nord, conclosa aviat amb la derrota agermanada —juliol 1521—; al sud, amb resultats desiguals; victòria agermanada a Gandia contra les tropes del virrei i de la noblesa —25 de juliol 1521— i derrota dels agermanats a Oriola —setembre de 1521. Situacions d'extremada i innecessària violència com les viscudes a Polop, on les tropes agermanades de Vicent Peris donaren mort a més de 600 musulmans que feia poc s'havien batejat a la força. Escaramusses bèl·liques sovintejades i capitulació de la ciutat de València durant el mes d'octubre de 1521. Guerra prosseguida a les comarques centrals (Xàtiva, Alzira, Albaida, etc.) amb episodis lamentables com l'incendi de l'església de l'Olleria per les tropes del virrei, on moriren ofegats més de 300 agermanats. Aparició del fenomen de l'Encobertisme, monarca universal dels darrers temps. Mite i llegenda, realitat complexa però capaç de fer rebrotar l'esperit de resistència a Xàtiva i Alzira. Malgrat tot, victòria definitiva del virrei. Victòria amarga, perquè fou aconseguida amb la col·laboració d'aquells que feia poc també havien sigut agermanats. En definitiva, derrota de tots, d'un regne devastat, de la noblesa suposadament victoriosa del conflicte, dels agermanats i d'aquells que no hi volgueren participar, dels musulmans convertits a la força en cristians, etc. Només un guanyador, el nou monarca, el rei Carles que, incapaç de resoldre des d'un bell principi el conflicte

agermanat, es trobava un regne vençut i dòcil, sobre el qual encara restava executar la revenja pel greu delictes de crim de germania que havia comés.

Després hi arribà la repressió i el recompte de les calamitats de la guerra. Repressió personal —empresonaments i condemnes— i repressió econòmica —perdó del càstig punitiu i substitució per multes i composicions. I també l'odi i les rancúnies entre els valencians perpetuades durant generacions.

Comptat i debatut, un apressat resum de la Germania, de la revolta més formidable de la història dels valencians que commocionà moltes generacions, l'empremta de la qual romandria indeleble al llarg dels segles fins esdevenir un mite i una llegenda. Ara, però, encara és hora de la Germania de Gandia.

I.
APUNTS BIOGRÀFICS
D'ALGUNS PROTAGONISTES

1. JOAN DE BORJA, TERCER DUC DE GANDIA

Joan de Borja, tercer duc de Gandia, nasqué el 10 de novembre de 1494.¹ Fou el primer fill de Joan de Borja, segon duc, i de la duquesa Maria Enríquez, els quals havien contret matrimoni a Barcelona el 24 d'agost de 1493. Son pare era fill natural del papa Alexandre VI i sa mare era filla d'Enrique Enríquez, almirall de Castella, i de Maria de Luna. Tingué una germana, Isabel, que decidí entrar al monestir de Santa Clara de Gandia a l'edat de dotze anys.² El 15 de juny de 1497, quan el tercer duc només contava dos anys d'edat, son pare morí assassinat a Roma. Orfe de pare, l'educació i curadoria de l'infant restà a càrrec de sa mare.

El tercer duc de Gandia fou un fill estimat pels seus pares. El seu naixement significava la possibilitat de perpetuació de la família Borja al front del ducat que l'avi Alexandre VI havia comprat l'any 1485 al monarca Ferran el Catòlic.³ Una perpetuació que, després de les morts primerenques del seu oncle Pere Lluís, el primer duc, i de son pare, el segon duc, calia resguardar, atesa la feblesa familiar per l'existència de només dos hereus de petita edat.

Maria Enríquez, mare de Joan de Borja, s'hagué d'ocupar de l'educació d'ambdós fills i del manteniment i administració de l'herència familiar. En aquest sentit, la duquesa demostrà ésser una administradora i negociadora excel·lent perquè, a més d'ampliar el ducat de Gandia amb la compra de nombrosos territoris de l'entorn ducal i d'altres senyories territorials del regne i de negociar amb Ferran el Catòlic la venda de les possessions italianes que romanien en

1. Per a les dades biogràfiques de la família Borja, vegeu: M. BATLLORI: «La familia Borja», *Obra Completa*, IV, València: 1994.

2. Sobre Isabel Borja Enríquez, vg. L. AMORÓS: *El monasterio de Santa Clara de Gandía y la familia de los Borja*, Gandia: 1981.

3. J. SANCHIS SIVERA: *Alguns documents i cartes privades que pertanyeren al segon duc de Gandia en Joan de Borja: notes per a la història d'Alexandre VI*, Estudi preliminar i edició de Santiago La Parra, revisió lingüística Vicent Garcia, CEIC Alfons el Vell, Gandia: 2001; vg. també J. L. PASTOR ZAPATA: «El ducat de Gandia: la construcció d'un espai senyorial», *L'Europa reinaxentista. Simposi sobre els Borja*, Gandia, 1998, pp. 233-270.

mans de la família, es féu càrrec del deute censal de Gandia i aconseguí apaivagar, malgrat que no fos de forma definitiva, els conflictes que la vila arrossegava des d'antic amb els senyors dels territoris de la general contribució de la vila. Potser per això, la duquessa Maria Enríquez gaudí sempre de l'admiració, acceptació i agraïment dels seus vassalls, els quals volgueren mostrar-li-ho després d'una important reunió que el consell general de la vila féu el 5 de gener de 1504 sota la presidència de mossèn Jaume Balaguer i l'assistència del justícia Joan Ramon Dalmau, dels jurats Miquel Salelles, Gaspar Antich i Pere Tortosa i el racional Joan Roger. També hi eren presents 84 veïns de la vila.

E congregat tot lo constrascrit consell, fou preposat per lo magnífich mossèn Jaume Balaguer, cavaller, mestre de casa de la senyora duquessa, la causa de haver-los ajustat allí era per quant la senyora duquessa, mirant en lo bé e utilitat de aquesta vila com se poria augmentar e enfranquir, ha pensat en fer partit ab los cavallers, ço és, que paguen a rahó de un real per liura peytera e fer-los franchs de totes sises. E que la vila menge la carn a deu e franca de mòlta, mercaderia e tall de draps, e ne sia posat tres diners per liura peytera tantum per al los de la vila, e del raval e les terres de contribució. E tots los càrrechs que la vila respon vinguen a càrrech de sa senyoria, exceptat los censals de la cambra, que la vila li done recapte, pux li reste lo dret de la flaqueria. Axí, senyors, sobre tal preposició deliberau qual és més útil e profitós per a la vila, e cascú diga son parer. E discorregut per tot lo consell tal preposició e vist ésser tan utilosa e profitosa per a la vila, tots concordantment, una voce dicentes, dixeren que eren contents de tot lo que sa senyoria havia pensat de fer, e dexaven tot lo més dir e concordar als justícia e jurats que tot en lo més dir, lo que aquells clourien ab la senyora duquessa ells ho tenran profit, sols que mirassen en lo fer dels contractes. E que puix sa senyoria feya tal gràcia a la vila, era rahó li'n fessen gràcies, e millors no li porien fer que, [da]vallant del consell, anassen axí tots a besar la mà de sa senyoria de tan senyalada gràcia com nos feya. E devallats que foren del consell, tots anaren a besar la mà a sa senyoria. E sent en lo pati de la casa de palàcio, saberem que sa senyoria confessava, pensaren de besar la mà al senyor duch, e axí pujaren, e essent en la cambra o sala de la ximenera, arribà allí lo senyor duch. E tots per orden besaren la mà del senyor duch. E havent-la tots besada, respós lo senyor duch a tots.

El mal estat del document impedeix d'esbrinar les paraules exactes que el duc els dirigí, en tot cas, hom pot llegir que tots els veïns

eixiren molt contents de la visita.⁴ Allò que interessa ressenyar ara, però, és el fet que el duc només tenia 10 anys d'edat i que, malgrat aquesta tendra edat, era reconegut per senyor pels veïns de Gandia, que volgueren mostrar-li l'agraïment que sentien pel bon govern i la bona administració dels estats que duïa a terme la duquessa.

El duc Joan de Borja i sa mare visqueren sempre en estreta i amorosa relació. De la curadoria del duc en aquesta època s'encarregà Lluís Joan de Santacreu i sobretot Pero Gago i Joana Vaca, els quals, a més de preocupar-se de l'educació militar que li pertocava, procuraren instruir-lo en el coneixement de les lletres.

Maria Enríquez negocià el matrimoni del seu fill Joan de Borja amb la néta de Ferran el Catòlic. Quan als seus ulls es féu evident que els estats senyorials romandrien en poder de la família Borja, perquè almenys ja hi havia dos hereus barons, no volgué ésser un obstacle per a l'acció de govern del tercer duc i decidí professar de monja al monestir de santa Clara de Gandia on, des de l'any anterior, s'havia reclòs la seua estimada filla Isabel a la tendríssima edat de dotze anys. La ferma decisió de la duquessa d'ingressar a les monges clarisses no pogué ésser alterada, malgrat els esforços del fill perquè reconsiderés la decisió. Maria Enríquez morí l'any 1537, vint-i-sis anys després d'haver ingressat al monestir. Després de tants anys, els vassalls a Gandia encara li mantenien l'agraïment i el respecte.

La duquessa disposava a Gandia d'un nombrós grup de criats, alguns pertanyents al seu marit, el segon duc, i d'altres havien arribat amb ella a Gandia des de Castella. També hi mantenien un estret cercle de persones de confiança que s'encarregaven d'aconsellar-la i de formalitzar els desitjos d'adquisició de nous territoris per a incrementar el patrimoni familiar. S'encarregaven de l'organització del ducat, de la disposició de diners, de les reclamacions de deutes, de l'elaboració de memorials adreçats al rei i a les autoritats del regne, de l'administració dels vastos territoris familiars, etc. Entre aquests personatges en sobresurten uns pocs. A València destacaren els notaris Lluís Erau i, sobretot, Joan Garcia, deixeble d'aquell, que després es convertí en el verdader guardià dels secrets de la família;

4. AMG, Osuna, FC. 67. Protocols del notari Francesc Pérez de Culla.

els banquers i de vegades procuradors Battista Burgarini i Crescenci Maretti; també Gaspar Rull hi actuà en nombroses ocasions com a procurador de la duquessa Maria Enríquez.

El matrimoni de Jeroni Cabanyelles, capità del rei i germà del governador general Lluís Cabanyelles, amb Isabel de Borja, acostà el futur senyor d'Alginet al cercle de la duquessa. Així mateix, la família de notaris Pérez de Culla, Pero i Francesc, n'exerciren de fidels servidors. Potser el que resulte més interessant del govern de la duquessa fou la incorporació al cercle de confiança del ducat dels antics senyors de territoris de la rodalia de Gandia com Jaume Balaguer, senyor de Miramar, els Tamarit, senyors de l'alqueria de Tamarit, els Roca, anteriors senyors de Bellreguard, Jaume Martorell, senyor de l'alqueria de Martorell, Jaume de Pertusa, Martí de Mur, Joan Ramon Dalmau, Andreu i Lluís Joan de Santacreu, Eximén Pérez de Fachs, etc. Aquests membres de la petita noblesa es posaren a disposició de la duquessa per a exercir les tasques de govern dels estats borgians com a procuradors generals del ducat o batles de les nombroses senyories. Amb aquests encàrrecs, la duquessa aconseguí de mantenir-los al seu servei i evitar el naixement de futurs problemes nobiliaris, alhora que els permetia gaudir de l'acció de govern i de sentir-se útils al servei dels Borja. Molts d'ells, fins i tot, usaren els càrrecs per obtenir privilegis i realitzar negocis, que podien efectuar si es mantenien arrecerats sota l'ombra protectora de la senyoria. Una política profitosa que posteriorment seguiria de ben a prop el seu fill, el tercer duc Joan de Borja.

Altres personatges que exerciren càrrecs de confiança amb la duquessa i que continuaren amb el duc Joan de Borja foren: Pero Gago i la seua muller Joana Vaca; Carlos Orellana, trinxant del duc; els Torrelles (Ausiàs i Lluís); els de la Torre (Cristòfor i Joan); els Valera (Luis i Francisco); Alonso de la Serna; els Morales (el pare i el seu fill Gaspar); Antoni Blasco; Lluc Llopis, etc. També cal esmentar la singular vinculació que els senyors de Vilallonga —primer Roderic i després el seu fill Joan— mantenien amb els ducs de Gandia. Encara que en aquest cas la relació obeïa a un origen familiar ja que tots pertanyien a la nissaga dels Borja. Finalment, altres nobles, titulars d'una senyoria, preferiren no participar de les tasques de govern del

ducat i romangueren resguardats al govern municipal: és el cas dels germans Ros (Pere i Joan), senyors de Daimús i d'Almiserà.⁵

Joan Garcia, notari de València, iniciava les anotacions del protocol de l'any 1509, com era el seu costum, encomanant-se al nostre Senyor i a la Mare de Déu. Tot seguit, en un any que li seria especialment fructífer, anotava:

A XII de gener any DVIII lo molt reverent y molt noble senyor bisbe de Palentia que era Fuensequa, fonch donada corona al il·lustre don Joan de Borja, duch de Gandia, mon senyor, en lo loch de la Calzada, en la part del bisbat de Plazencia, precehint licencia del reverent bisbe de Plazencia, al qual acte foren testimonis lo excel·lentíssim senyor don Ferrando, duch de Calàbria, lo noble don Hierony de Cabanyelles y lo magnífich mossén Andreu de Sentacreu, cavaller, ayo de sa il·lustre senyoria, e yo, Joan Garcia, notari.⁶

El matrimoni de Joan de Borja amb Joana d'Aragó

L'any 1509, el tercer duc de Gandia viatjà a Castella acompanyat, entre d'altres, de Jeroni de Cabanyelles, d'Andreu de Santacreu i del notari Joan Garcia. El viatge tenia per objectiu signar les capitulacions matrimoniales amb la futura esposa, Joana d'Aragó. A València, la duquessa Maria havia fet una forta despesa a la botiga d'un conegut mercader per tal que el fill disposés de la roba necessària per aquest acte o tal volta es tractava d'un excel·lent regal que la duquessa volia oferir a la futura nora. Almenys així es desprèn d'una anotació notarial del 14 de desembre:

Sia a tots cosa manifesta que yo, Cessaro de Barzi, mercader, habitador de la ciutat de València, de certa sciència e de bon grat, confesse e en veritat regonech a vós, molt il·lustre señora dona Maria Enríquez e de Borja, duquessa de Gandia, en nom de tudriu e curadriu de l'il·lustre señor don Joan de Borgia, duch de Gandia, fill vostre, absent, e als vostres, que en la forma que davall se dirà e per mans del magnífich en Gaspar Rull, general receptor de vostra il·lustre señoria, heveu donat e pagat a mi, a tota ma valuntat, en comptants, totes

5. Les dades sobre els personatges citats s'han obtingut en diferents fonts d'arxiu que citarem oportunament.

6. ARV, sig. 4535. Protocols del notari Joan Garcia, 12 de gener de l'any 1509.

aquelles mil huyt-centes sexanta-quatre liures, tres sous, deu diners, moneda real de València. E són per lo preu e despeses de certes pessas de brocat, una pessa de vellut vellutat vert, e una pessa de setí carmesí, e altra de setí blanch e altra de setí tenat. Les quals pessas de seda y brocat he donades e liurades a vostra il·lustre señoria en la vila de Valladolid del regne de Castella. Lo modo de la paga de les dites mil huyt-centes sexanta-quatre liures, tres sous y deu diners tal és estat e és, ço és, que lo dit en Gaspar Rull, en lo dit nom, me ha girades per la taula dels magnífichs en Jerònym Torres e Baltasar Forés, de una part, quatre-centes vint lliures; e de altra part e per dita taula, huytanta-cinch lliures, set sous e sis diners. E les restants mil tres-centes sinquantahuyt lliures, setze sous, cinc diners, a compliment de les dites mil huyt-centes sexanta-quatre lliures, tres sous, deu diners, lo dit en Gaspar Rull en lo dit nom e o per aquell en Johan Garcia, notari davall scrit, me ha girades per la taula del magnífich micer Batista Burgarini e company a onze dels presents e dejús scrits mes e any, segons en cartes és ordenat. E per ço, renunciem scientment a tota excepció de la peccúnia predita no numerada e de vostra il·lustre señoria en la dita forma, segons és dit, no haguda e no rebuda e tot dol e engan fas. Per ço, la dita època de paga per haver memòria en lo sdevenidor.

Les quals coses foren fetes en la ciutat de València, a quatorze del mes de deembre de l'any de la nativitat de nostre señor Déu Jesucrist mil cinch-cents y nou. Senyal de mi, Cesaro de Barzi, mercader predit, qui les presents coses loe e aferme.⁷

El duc Joan de Borja acabava de complir 14 anys i havia anat a Valladolid, on llavors es trobava el rei Ferran el Catòlic, per signar les capitulacions matrimonials i celebrar les esposalles acordades pel rei i la duquessa, amb Joana d'Aragó, filla d'Alfons d'Aragó, arquebisbe de Saragossa, i néta del monarca. Es tractava d'un matrimoni de conveniència que evidenciava els interessos tan estrets que hi havia entre la duquessa de Gandia i el rei Ferran. Després que la duquessa hagués venut al rei el ducat italià de Sessa en 1502, ara es tancava l'acord d'aquest matrimoni que tractava de reforçar els lligams familiars que ja hi existien entre ambdós. Sembla que corria pressa per fer les esposalles perquè encara que Joana d'Aragó ja havia complit els setze o dèssset anys, el duc de Gandia tan sols feia dos mesos que havia complit els catorze, l'edat mínima legal per poder contraure matrimoni.

7 ARV, sig. 4535. Protocols del notari Joan Garcia, 14 de desembre 1509.

Les capitulacions matrimonials se signaren el 31 de gener de 1509 i recullen aspectes força interessants que ajuden a explicar, entre d'altres coses, el posterior matrimoni, vint anys després, entre Francesc de Borja, futur quart duc de Gandia, i Leonor de Castro. Els sotasignats de les capitulacions foren el mateix rei Ferran i els representants dels ducs, Jeroni de Cabanyelles i Andreu de Santacreu.

En nom de nostre señor Déu Jesuchrist e de la gloriosa verge Maria mare sua. Capítols fets e fermats entre lo molt alt, catòlich y molt poderós señor rey don Fernando, per la gràcia de Déu rey de Aragó, de les dos Sicílies, de Hierusalem, de València, de Mallorca, de Cerdenya, de Còrcega, comte de Barcelona, duch de Atenes y de Neopàtria, comte de Rosselló y de Serdània, marquès de Oristan y de Gociano, nostre señor, e la il·lustre dona Joana de Aragó, néta de sa real magestat, de una part. E lo il·lustre don Joan de Borgia, duch de Gandia, major de quatorze anys, e los magnífichs mossèn Hierònim de Cabanyelles, cavaller y comanador del orde de Santiago de la Spasa, mestresala de sa real majestat, e mossèn Andreu de Santacreu, cavaller, en nom de procurador de la il·lustre dona Maria Enríquez y de Borgia, duquessa de Gandia, relicta de l' il·lustre don Joan de Borgia, duch de Gandia, quòndam, en nom propi de aquella e com a tudriu e curadriu del dit il·lustre don Joan de Borgia, duch de Gandia, fill de aquella y del dit quòndam don Joan de Borgia, duch de Gandia, segons que de la procura y poder de aquells consta ab dues procures rebudes per Joan Garcia, altre dels notaris davall scrits, a nou dies del mes de nohembre de l'any propassat mil cinch-cents e huyt, tenint ple e amplíssim poder per a fer y fermar les dites coses, segons en les dites procures largament se conté, de la part altra, sobre lo matrimoni, nostre señor Déu volent fahedor entre los dits il·lustre don Joan de Borgia, duch de Gandia, e dona Joana de Aragó.

Les capitulacions es recullen en dotze capítols.⁸ Als tres primers s'estipula el dot, la fermança del dot de l'arquebisbe de Saragossa conjuntament amb el rei i el creix. Cal ressenyar que el pagament del dot, que s'havia de fer efectiu a València, s'ajornava dos anys i mig després d'haver-se celebrat les esposalles.

E primerament, és estat pactat e concordat entre les dites parts que lo dit sereníssimo señor rey dotarà e constituirà en dot, segons fur de València, al dit il·lustre don Joan de Borgia, duch de Gandia, axí com ab los presents capítols

8. ARV, sig. 4535. Protocols del notari Joan Garcia, 31 de gener de l'any 1509.

constitueix ab la dita il·lustre dona Joana de Aragó, set cuentos de maravedís, moneda castellana, en dihuyt mília sis-centes sexanta-sis ducats y dos terços de ducat a rahó de tres-centes sexanta-cinch maravedís per ducat, que en moneda valenciana prenen suma de denou mília sis-centes liures. Les quals dites denou mília sis-centes liures en dot constituïdes, lo dit sereníssimo senyor rey donarà e paguarà al dit il·lustre duch de Gandia en la dita moneda contant en la ciutat de València dins dos anys y mig comptadors del dia de la celebració de les sposalles en avant.

Malgrat la redacció del capítol referit a les obligacions del rei sobre el pagament del dot, aquesta obligació requeria sobre el pare de la núvia, l'arquebisbe de Saragossa, que era en realitat qui havia de fer-lo efectiu. A més, segons el costum foral valencià «per quant a les vérgens, per rahó de la sua virginitat, per fur de València, és degut creix e augment», el nuvi havia d'aportar el creix o augment, que sempre era un percentatge fix, el 50% del dot. Així, dot i creix sumaven la quantitat de 29.400 lliures, les quals restaven sempre parafernals o privatives de la muller i obligaven el duc amb tots els seus béns «tota hora e quant sia cars e loch de dot e creix restituïdors». Tanmateix, no només s'havia de garantir el creix, sinó que, per a millor seguretat dels drets de la núvia, es posava al seu nom la foia i baronia de Llombai, una de les senyories del duc de Gandia, i s'obligava els vassalls de la baronia a prestar homenatge a la futura duquessa. Costum aquest que tornarà a fer-se efectiu l'any 1529 durant les capitulacions signades entre el quart duc Francesc de Borja i Leonor de Castro, tot i que, en aquest darrer cas, a més de la baronia de Llombai s'hi afegí també la baronia de Corbera i les viles d'Albalat i Sagairent.⁹

Ítem, és stat pactat e concordat entre les dites parts que, per major tució e seguretat de la dita il·lustre dona Joana de Aragó, la dita dona Maria Enríquez, duquessa de Gandia, en los dits noms e encara a major cautela lo dit il·lustre don Joan de Borgia, duch de Gandia, faran, axí com ab los presents capítols fan, missió entre mans de la dita il·lustre dona Joana de Aragó, per rahó de la dita dot e creix, de la foia e baronia de Lombay, lochs e castells de aquella,

9. Vg. Enrique GARCÍA HERNÁN (ed.): *Monumenta Borgia (1478-1551)*, vi, València-Roma: 2003, pp. 177 i ss.

situada en lo regne de València, fent prestar als vassalls de la dita baronia homenatges a la dita il·lustre dona Joana de Aragó, prometent aquells a aquella, ara per lavors, per a tots temps que serà loch e cars de dot e creix restituhidors, tindran per senyora de la dita baronia a la dita dona Joana de Aragó e als qui en la dita dot succehiran, responent a aquella o a aquells de tots los fruyts, rendes e emoluments a senyor pertanyents en la dita baronia, lochs e térmens de aquella fins la dita dot e creix sien éntregament paguats e restituhits a la dita il·lustre dona Joana de Aragó o als qui en la dita dot succehiran.

El capítol cinquè de les capitulacions ordena el vincle i la primogenitura sobre els estats del ducat de Gandia i obliga al duc a deixar totes les possessions en mans d'un únic hereu, el que el duc triés, sempre que així ho especificqués en vida o ho deixés escrit en testament. Els homes preferien les dones i s'establien les preceptives restriccions legals que impedièn heretar a qualsevol dels fills. Així mateix, s'especificava el protocol d'actuació si el duc moria sense haver assenyalat hereu o sense testar i es privilegiaven els drets dels homenàs per sobre de les dones i del fill major per sobre de la resta.

Ítem, és stat pactat e concordat entre les dites parts que al dit il·lustre don Joan de Borgia, duch de Gandia, succehesquen e hagen a succehir en tots los bens, ducat, baronies, viles, e lochs que de present aquell té e posseheix, los fills mascles e descendents de aquell mascles per línea masculina que haurà, Déu volent, del present matrimoni, la hu de aquells que lo dit duch, entre vius o en sa última voluntat, elegirà ab los vincles e substitucions entre aquells fahedors que al dit il·lustre duch serà ben vist. E si lo dit il·lustre duch no fes la dita elecció entre vius o en sa última voluntat que en tal cas, en los dits bens, ducat, baronies, viles e lochs hagen a succehir lo fill major mascle del present matrimoni, essent àbil e de bon seny e no essent religiós, ni en sacres órdenes constituhit, e sos descendents mascles legítims e naturals y de legítim matrimoni procreats e nats, preferint tostempts lo major de edat al menor. E si lo dit fill major serà inàbil o orat, o religiós o en sacres ordens constituhit e no tindrà fills mascles legítims, segons damunt és dit, que, en tal cars, hagen a succehir los altres fills mascles àbils del dit il·lustre duch e de bon seny del present matrimoni, segons damunt és dit, e los descendents de aquells, preferint tostempts lo major de edat al menor, açó emperò, entés e declarat que si haurà lo dit duch fills mascles e filles, en tal cars en e sobre los dits bens puxa si volrà pendre per a dotar les dites filla o filles. E si serà cars que lo dit il·lustre duch de Gandia del dit matrimoni ni de altres fills mascles o descendents de aquells mascles descendents per línea masculina no haurà, en aquest cars,

succehesquen e hagen a succehir les filles del present matrimoni e descendents de aquelles, la una o hu dels descendents de aquells que entre vius o en sa última voluntat lo dit il-lustre duch volrà e elegirà, ab los vincles e substitucions entre aquells fahedors que ben vist li serà. E si lo dit il-lustre duch no fes la dita elecció entre vius o en sa última voluntat que, en tal cars, en tots los dits bens, ducat, baronies, viles e lochs hagen a succehir e succehesquen la filla major del present matrimoni, essent àbil e de bon seny e no religiosa, si n'i haurà, o sos descendents, preferint tostemps los mascles a les fembres y los majors als menors de edat, e si la dita filla major fills mascles no haurà, en tal cars succehesquen les altres filles del present matrimoni e sos descendents, com damunt és dit, preferint tostemps los mascles a les fembres y los majors de edat als menors, en los quals casos e cascú dells sobre los dits béns puixa dispondre o testar lo dit il-lustre duch de vint mília liures y dels censals e béns mobles de aquell.

Més endavant, per les circumstàncies personals viscudes pel tercer duc Joan de Borja, hi haurà oportunitat d'apreciar la importància d'aquest capítol de les capitulacions i, sobretot, la lliure disposició que el duc tenia sobre 20.000 lliures, procedents de censals i béns mobles. Abans d'açò, les capitulacions contemplaven els drets pertanyents a la futura duquessa Joana d'Aragó. Així, al capítol sisè s'especificava la possibilitat que pogués testar com volgués els béns mobles, «sehents e semovents», als fills, mentre que podia disposar lliurement d'una tercera part del dot. En canvi, al capítol setè s'afirmava que si la futura duquessa moria sense fills, podia disposar lliurement sobre la tercera part del dot, mentre que les altres dues parts havien de ser retornades a son pare, Alfons d'Aragó, o als seus hereus, o a d'altres hereus de la duquessa, tot i deixant molt clar que d'aquestes dues parts del dot «lo dit il-lustre duch no pugua haver ni haja legítima ni part alguna en les dites dues parts de la dita dot». El capítol vuitè recollia la mateixa formulació sobre la legítima per al cas contrari.

Ítem, per lo semblant, és stat pactat y concordat entres les dites parts que morint lo dit il-lustre don Joan de Borgia, duch de Gandia, ans que la dita dona Joana de Aragó, e del present matrimoni restaven fill, o fills, filla o filles e aquells o algú de aquells morien en menor edat que, en tal cars, la dita il-lustre dona Joana de Aragó no puixa haver ni haja legítima ni part alguna dels béns del tal fill o fills, filla o filles en la dita menor edat morints.

La part corresponent a les joies i la roba es recollia als capítols novè i desè. Ací s'explica l'adquisició expressada adés que la duquessa Maria Enríquez féu al mercader Cesaro de Barzi a València. En tot cas, convé apreciar la diferenciació que es feia d'una banda entre perles, pedres precioses i joies i per l'altra entre roba i altres objectes d'or i d'argent. També entre les que la duquessa posseïa de regals aportats pel duc i aquelles que hi pogué haver rebut del rei o d'altres persones. En aquest darrer cas, romandrien en poder de la duquessa i de llurs hereus.

Ítem, és stat pactat e concordat entre les dites parts, que si-s seguia, lo que Déu no vulla, que lo dit il·lustre don Joan de Borja, duch de Gandia, morís ans que lo dit matrimoni fos per carnal còpula consumat, en aquest cars, totes les perles, pedres precioses e joyes que lo dit il·lustre duch haurà donat a la dita il·lustre dona Joana de Aragó tornen e sien dels hereus, e successors del dit il·lustre duch, emperò, les robes de brocat e seda, or e argent que lo dit il·lustre duch haurà donat a la dita il·lustre dona Joana de Aragó resten e sien de aquella e de aquells puixa fer a ses planes voluntats.

Malgrat que les capitulacions matrimoniales foren signades a Valladolid, l'onzè capítol deixava clar que el matrimoni es feia segons «fur de València, e aquell e los presents capítols, cartes nupcials y los altres actes inde fahedors tinguen e sien de tanta força e valor com si fos o fossen stats fets e fermats en la ciutat de València, com axí sia stat pactat e concordat entre les dites parts».

Com a testimonis a les capitulacions figuraren Federico de Toledo, duc d'Alba; Francisco de la Cueva, duc d'Alburquerque; Bernardo de Rojas, marquès de Dénia; Lluís Lladró, mestre aule, i Ferran de Torres, batle general del regne de València.

Dos dies després d'haver signades les capitulacions matrimoniales, el 2 de febrer de 1509, se celebrà el matrimoni entre Joan de Borja i Joana d'Aragó al palau reial de Valladolid. Hi foren presents el rei Ferran el Catòlic i la seua segona esposa Germana de Foix. Juan d'Alagón, cavaller, procurador i cambrer de l'arquebisbe de Saragossa Alonso d'Aragó, i Jeroni Cabanyelles, cavaller i procurador del duc de Gandia, *verbo dixerunt que cum presentibus die ac hora dictus*, el duc de Gandia, d'una part, i dona Joana d'Aragó, de l'altra

part, davant la presència del rei abans ressenyada, *fuit exponsanti per verba de presenti apta et ydonea ad verum matrimonium contrahendum*, per mans del reverend bisbe Alfonso Enríquez.¹⁰

El duc de Gandia demostrà ben aviat la importància que atorgava al matrimoni com la institució dirigida a perpetuar l'herència de la branca familiar dels Borja. Potser aquesta fou una lliçó que sovint li reiterava sa mare, la duquessa Maria Enríquez, la qual li féu comprendre els problemes que patí en restar vídua abans del seu matrimoni amb el primer duc i tornar a la viudetat tres anys després d'haver-se efectuat el matrimoni amb el segon duc de Gandia. Fruit d'aquestes esposalles i per hereu del ducat només romaní el tercer duc, Joan. Calia, per tant, que el més aviat possible hi nasqués un hereu que permetés la continuïtat de la nissaga familiar dels Borja. I el jove duc Joan de Borja acomplí amb escreix els desitjos maternals atès que el 28 d'octubre de 1510, la nova duquessa de Gandia infantava un fill, apel·lat Francesc, futur hereu del ducat. Després hi seguiren quatre fills més en un curt termini de sis o set anys. D'aquesta manera, el jove duc podia afirmar que havia acomplit el primer dels mandats maternals.

Després del casament, Joan de Borja i Joana d'Aragó es traslladaren a Gandia. Els vassalls de la capital del ducat volgueren mostrar-li a la nova duquessa l'estima i empraren diners a Joan Filibert per fer-li un donatiu. Així ho refereix una anotació que figura al *Llibre Segon del Racional* de Gandia de l'any 1516.

Ítem, posa en rebuda aquelles trenta-tres lliures, sis sous y huit dinés, les quals li foren donades per dit Pere Martínez, cambrer ans d'ell, en dues èpoques que li liurà fermades per mossèn Joan Felibert. La una, a deu del mes de maig del any mil cinch-cents y honze, confessant haver rebut de la universitat de la vila de Gandia setze lliures, tretze sous y quatre [diners] per mans d'En Miquel Caro, llavors cambrer; e l'altra a vint-i-quatre de març de l'any mil cinch-cents y dotze, rebudes e testificades per en Joan Altabert e Joan Monroig, notaris, ab la qual lo mateix Joan Felibert confessa haver rebut de la dita vila e universitat de Gandia, per mans del dit Ausiàs Vilarnau, llavors cambrer com ara, altres setze lliures, tretze sous y quatre [diners], que prenen la dita suma de trenta tres lliures, sis sous y huit [diners], la qual quantitat se paga per pensions del

10. ARV, sig. 4535. Protocols del notari Joan Garcia, 2 de febrer de l'any 1509.

censal carregat an Joan Feliberts per la dita universitat per un donatiu que han fet quan arribà la senyora duquesa dona Joana d'Aragó.¹¹

Mentre els joves ducs fruien del matrimoni, la vida dels vassalls prosseguia el seu decurs inalterable. Pel mes de març, quan potser encara no havien arribat a Gandia, Miquel Tamarit, procurador de la duquesa Maria Enríquez, tudriu i curadiu de Joan de Borja, arrendava per quatre anys la «llavor» del trapig de Gandia a Joan Ramon, a rahó de 24 lliures la cuita de sucre, «chusma» i llenya a càrrec de l'arrendatari. Un mes després, el mateix Miquel Tamarit, ara ja com a procurador del duc, arrendava el trapig de Miramar a Azmet Ablayrat, àlies Ballet, moro de Miramar, a raó de 13 lliures i 4 sous la cuita de sucre. Un altre veí, Bernat Roger, sastre d'ofici, «de menys dies», cunyat i curador de Perot Talavera, de 16 anys, afermava el jove amb el mestre Joan Sunyer, sastre, per tres anys. Sunyer prometia «mostrar bé y lealment lo officio de sastre en lo dit temps de tres anys».¹²

L'alegria pel naixement de Francesc, l'hereu, féu que, vuit dies després, Joan de Borja ho comunicués al sogre per carta.

*Illustre y muy reverendo Señor. Siendo vuestra merced tanto mi señor y pariente, me conviene que de las cosas que suceden en esta su casa le dé la parte que le cabe, señaladamente de ésta. Que nuestro Señor, por su misericordia, ha alumbrado a mi señora la duquesa con un hijo y servidor de vuestra merced, la cual, gloria de Dios, está buena, aunque el parto ha tenido algo fuerte. Quedo rogando a nuestro Señor la illustre y muy reverenda persona de vuestra merced guarde como deseo.*¹³

La nova duquesa de Gandia veia refermada la proximitat familiar amb son pare, quan Alonso d'Aragó fou nomenat arquebisbe de València l'any 1511. Nomenament que coincidí amb el termini fixat per Ferran el Catòlic per tal que el seu fill, el nou arquebisbe, fes front al pagament del dot estipulat a Valladolid. Pel mateix temps, Joan de Borja marxava a Baza (Granada) a visitar la seua

11. AMG, *Llibre Segon Racional*, sig. B-447.

12. AMG, Osuna, FC. 67. Protocols del notari Francesc Pérez de Culla.

13. *Monumenta Borgia*, vi, pp. 96-97.

àvia, Maria de Luna. Visita que, sorprenentment, fou aprofitada per la duquessa Maria Enríquez per aconseguir el secret desig d'entrar de monja al convent de santa Clara de Gandia, on ja hi era la seua filla Isabel. De res no valgueren els intents de Joan de Borja, quan tornà a Gandia, per modificar la decisió adoptada per sa mare. Maria Enríquez romangué, sota el nom de sor Maria Gabriela, al monestir de santa Clara de Gandia fins a la seua mort esdevinguda l'any 1537.¹⁴

Mentrestant, els ducs incrementaven la família. Al naixement de Francesc, seguí el d'Alfons i després, fins a 1516, tres dones seguides: Maria, Anna i Elisabet. En aquest temps, a Gandia, Joan Saragossà i Beatriu Joana Martorell signaren les capitulacions matrimonials el 18 d'abril de 1512. Aquest Saragossà havia sigut empresonat per la duquessa Maria Enríquez anys abans, suposadament per un deute que restava a pagar a la senyoria; però, en realitat, l'empresonament obeí a la negativa de Saragossà a casar-se amb la germana vídua de Joan Ramon Dalmau, cosa que provocà, a més del disgust de la duquessa, un curiós aldarull entre els amics del protagonista i els criats de la duquessa, conclòs amb l'eixida de la presó de Saragossà després que les seues fermances pagaren el deute.¹⁵ En canvi, ara, l'any 1512, el casament de Saragossà amb Beatriu Joana Martorell, donzella de la duquessa Joana d'Aragó, gaudia del vistiplau ducal i fins i tot Joan de Borja la dotava amb 100 lliures, «dels mil ducats del privilegi del rey nostre senyor, i amb altres 50 lliures que li donava en dinés comptants».¹⁶

L'any 1513, Eximén Pérez de Fachs hi figurava amb l'ofici de cambrer; el 10 de gener de 1513 Jaume Balaguer i Jaume Roca actuaren de factors i procuradors del duc a l'hora de signar un contracte amb el mestre Vicent Goçalbo, velluter de València, per a l'abastament de 20.000 quintars de llenya per als trapigs ducals. Miquel Tamarit prosseguia els treballs de cerca d'arrendataris per als trapigs senyorials. De fet, el 8 d'abril de 1513, el ducat arrendava a Mahomat Surrent, àlies Barberus, moro de Bellreguard, el trapig d'aquest

14. L. AMORÓS: *El monasterio de Santa Clara...*, *op. cit.*, pp. 51-54.

15. AMG, Osuna, FC. 68. Protocol del notari Francesc Pérez de Culla.

16. AMG, Osuna, FC. 69. Protocol del notari Francesc Pérez de Culla.

lloc per dos anys de ferm i altres dos anys més a beneplàcit del duc, amb la promesa de donar el pinyol de l'almàssera per als fornals «del dit trapig quant courà los sucres e donar li més avant 18 lliures per cada nit que llavorarà lo dit trapig o cada cuyta de sucre». També en aquestes dades, Pedro Cardiel s'emportava de Gandia 10 càrregues de sucre «de una cuyta, blanquejat e posat en taula», a conte de les 30 càrregues que el duc o el seu procurador, Battista Burgarini, li havien venut a Lançalau Ladron. A més, entre d'altres detalls curiosos, Henrrich, factor dels alemanys, i Lluís Torres, de bon grat, cancel·laren, el 12 de novembre de l'any 1513, el contracte de venda de 30 càrregues d'arròs, les quals el dit Torres havia venut a la companyia i ja li havien sigut pagades.¹⁷

Els amors adúlter del duc de Gandia i les seues conseqüències

Res semblava interferir en la suposada felicitat dels ducs de Gandia. És cert que el rei Ferran el Catòlic incomplia sistemàticament el pagament dels 40.000 ducats que restaven de la venda de les possessions italianes del duc de Gandia, tampoc el rei atenyia altres compromisos econòmics que s'havia obligat a satisfer, com fou el cas, per exemple, de la mercè reial que els havia fet sobre les rendes dels ports secs de Requena.¹⁸ A poc a poc, però, el nombre de vassalls s'incrementava a recer de la riquesa que els Borja impulsaven. Els estats senyorials vivien moments d'auge econòmic propiciat sobretot per la comercialització i venda del sucre. Tanmateix, tanta suposada felicitat es trencà a principi de l'any 1515, quan un encara poc conegut succés provocà un escàndol formidable a València i obligà a intervenir el lloctinent general i governador del regne, Lluís Cabanyelles, el qual decretà l'estranyament del duc de Gandia de la ciutat i del regne i el segrest del seus estats senyorials.

17. AMG, Osuna, FC. 68. Protocols del notari Francesc Pérez de Culla. Aquesta anotació no especifica qui eren els alemanys.

18. Per a la venda dels estats italians dels Borja i el preu estipulat, vg. J. L. PASTOR ZAPATA: «El ducat de Gandia...», *op. cit.* Pel que fa a les dificultats del duc de Gandia per a cobrar els 40.000 ducats que restaven del pagament, poden seguir-se als protocols del notari Joan Garcia dels anys 1518 i ss.

Les raons d'aquesta gravíssima mesura contra el duc de Gandia no resten clares, però tal vegada tot obeís a uns amors excessivament cridaners.

La joventut de Joan de Borja, llavors només comptava amb 21 anys, el cercle de criats i amics freqüentat i els reiterats embarassos de la duquessa potser foren la causa de la follia d'amor que el duc mantingué amb Caterina Díez de Castellví, una relació que escandalitzà València quan l' enamorada restà gràvida. D'altra banda, la manca de dades no permet esbrinar amb certesa el parentiu de Caterina, si bé, pels cognoms, tal vegada fos família dels Díez de Castellví de la baronia de Carlet, lloc que tingué un cert protagonisme en aquests fets. Així mateix, cal no oblidar que el pare de la duquessa de Gandia era aleshores arquebisbe de València i l'avi era el mateix Ferran el Catòlic, per tant, qualsevol escàndol que afectés l'honor de la duquessa els concernia plenament.¹⁹ En tot cas, tot i desconèixer els motius que provocaren la intervenció del lloctinent general, el ben cert és que Lluís Cabanyelles decretà l'estranyament del regne dels enamorats i el segrest de tots els estats del duc de Gandia. El seguiment dels fets ocorreguts pot fer-se a partir de l'acte fet a Gandia el 24 de gener de l'any 1516, una vegada el duc havia obtingut el perdó reial i pogué retornar al regne, recuperar els estats i la resta de béns segrestats.

El 23 de gener de l'any 1516, Joan de Borja atorgava poder com a procurador a Jaume Balaguer perquè *ad nomine nostro et pro nobis predictas novas possessiones predictae ville et ducati nostri Gandie et omnium aliarum villarum, baroniarum, locorum et terrarum*.²⁰ Un dia després, Jaume Balaguer era a Gandia i convocava el consell de la vila, «dins la cort del magnífich procurador general e batle de la dita vila».²¹ La convocatòria la féu Pere Serra, llavors trompeta públic de Gandia, «ab veu de trompeta e crida pública». Al consell assistiren el justícia Alfons Salelles; el jurats Jaume Tamarit, Pere Tortosa, Joan Ramon i Ausiàs Vilarnau; el racional Joan Monroig, el mostassaf Mateu Salelles i altres vint-i-cinc persones,

19. Alfons d'Aragó fou arquebisbe de València des del 1511 fins al 1520.

20. ARV, sig. 4538, Protocols del notari Joan Garcia de l'any 1516.

21. ARV, sig. 4538, Protocols del notari Joan Garcia de l'any 1516.

«tots vehins e habitants, prohòmens e consellers de la dita vila de Gandia». Jaume Balaguer prengué la paraula i els informà de l'objectiu de la reunió:

...com ells bé sabien e no ignoraven, en lo any propassat, acudint personalment a la dita vila de Gandia lo molt spectable mossèn Luís Cabanyelles, cavaller, conseller e camarlench del molt alt rey e senyor nostre, e portantveus de general governador e loctinent general de sa magestat en lo present regne de València, ensemps, ab los magnífichs micer Baltasar de Gallach, regent la cancelleria de sa real magestat, micer Martí Pons, advocat patrimonial e fiscal de aquella, e mossèn Joan Ényego, uxer del dit senyor rey, e altres officials. E per provisió e special manament de la prefata real magestat, per certes occasions e o per los respectes a sa magestat benvists, pres e o a mans del dit mossèn Joan Ényego e de la règia cort, manà pendre la real e actual possessió de la dita vila e ducat de Gandia, e de totes les altres terres, viles, lochs e castells que lo dit il·lustre senyor duch té e posseeix en lo present regne de València, e compulsòriament en e per virtut del dits reals manaments, lo dit mossèn Joan Ényego, en presència del dit spectable senyor governador e loctinent general e altre officials dessús dits, exigí e rebé sagraments e homenatges de fidelitat e vassallatge dels dits honorables justícia, jurats e altres officials, consellers e prohòmens de la dita vila, als quals encara y al col·lector de les rendes del dit il·lustre duch fonch manat, per virtut del dit sagrament e homenatge, e sots pena de la fidelitat, que de totes les rendes, regalies, fruits e emoluments de la dita vila e ducat de Gandia, respanguessen e pagassen éntregament a la prefata real magestat e, per aquella, al dit magnífich mossèn Joan Ényego, cavaller e uxer de sa real magestat.

Aquest acte, que significava l'acompliment del manament reial de segrest de tots els estats senyorials del duc de Gandia, tingué lloc a Gandia el 24 de maig de l'any 1515 i fou enregistrat pel notari Jaume Pellicer. Tanmateix, a principi de 1516, nous esdeveniments permeteren retornar al duc les seues possessions. Jaume Balaguer ho explicà així al consell:

E se seguint en après que ara novament és stat plahent a la predita real magestat que tots los actes e enantaments dessús dits, fets e enantats contra lo dit il·lustre senyor duch, béns e terres de aquell, sien revocats, cancel·lats e anul·lats, e axí per sa magestat és stat proveït e manat al sobredit spectable governador ab letra closa de sa real magestat a aquell tramesa e dirigida.

Encara que la lletra reial fou datada l'any 1516, aquesta data no resulta possible perquè Ferran el Catòlic ja havia mort, per tant, la carta ha de correspondre obligatòriament a l'any 1515.²²

Al spectable, magnífico, amado, consejero y camarlengo nuestro mossén Luis de Cabanyellas, portant voces de nuestro general governador y regente nuestra lugartenencia general en el reyno de Valencia.

El rey

Governador, por algunos justos respectos que a esto nos mueven, es nuestra voluntad y assí os mandamos con la presente que alcéys, según que con ésta açamos, al illustre don Juan de Borja, duque de Gandía, el destierro que de nuestro mandado le fue puesto por vos estos días passados, en assí que libremente y sin pena alguna pueda entrar y star en essa ciudad y reyno, y assí mesmo le desembarguéis e o hagáis desembargar todos los bienes y azienda que le fueron por mandado nuestro embargados por vos y le hagáis restituir aquellos y acudir con las rentas corridas y que correrán de aquí adelante según y de la manera que antes del dicho embargo las tenía, e no hagáis en ello otra cosa, porque esta es nuestra determinada voluntad y de que havemos de ser servido. Dats. en Plazencia, a vintiocho días del mes de deziembre en el anyo mil quinientos y deziséis.

Aconseguí el perdó reial, el duc de Gandia ordenà al seu procurador Joan Garcia que presentés una súplica a l'«spectable» lloctinent general del regne perquè executés el manament reial. A través d'aquesta súplica, llegida pel notari a la reunió del consell de Gandia, podem escatir un poc més les conseqüències que tingué per a Joan de Borja el duríssim càstig imposat i entrellucar algunes de les raons que el provocaren. Paga la pena de seguir la seqüència dels fets. Cal tenir en compte que es tracta de la mateixa lletra anterior, amb la mateixa errada de datació.

Ab provisió feta per sa spectable senyoria a dèsset del mes de abril del any propassat mil cinch-cents e quinze, a consell del magnífich micer Baltasar Gallach, regent la cancelleria e assessor ordinari de la cort de la governació, foren preses a mans de la règia cort totes les rendes de les terres, viles e lochs del il·lustre duch de Gandia e que fos exigit sacrament e homenatge de tots los officials de totes les dites viles e lochs que, a pena de la fidelitat, los fos manat

22 Ferran el Catòlic morí a Madrigalejo el 25 de gener de l'any 1516.

que de totes les rendes fruits e emoluments de les dites terres viles e lochs siguens, *suis singulis referendo*, responguessen éntregament a la magestad del senyor rey o a la persona que per sa magestad seria dedicada e elegida. La qual provisió, ab veu de pública crida, fonch publicada e preconizada en la plaça de la vila de Gandia e ab ceda affixa a la posada del dit il·lustre duch. La dita apprehensió fonch intimada al dit il·lustre duch.

E per execució de la dita provisió fonch manat al batle del loch del Real, alamí e jurat que tots los fruits e emoluments al dit il·lustre duch pertanyents responguessen e o tinguessen en e per sa magestat y de aquells reponguessen a la persona que per sa magestat seria dedicada e elegida.

Enaprés, ab una altra provisió feta per sa spectable senyoria a vint-e-quatre del mes de maig del dit any, fonch proveït e declarat que totes les terres, stats, viles, lochs, e castells e baronies, censals, jurisdicció, rendes e emoluments de aquells e aquelles del dit il·lustre duch de Gandia fossen annotats e annotades, appresos e appreses, a mans e poder de la règia cort liurats e liurades sens empaig ni embarch algú a mossen Joan Ényego, uxer de sa real magestat, responguen dels dits fruits rendes e emoluments e que aquells regís, tingués e administràs, manant a tots e sengles alcayts, batles, alamins e altres qualsevols oficials que dites rendes e emoluments e censos no responguen al dit il·lustre duch ans tot ho tinguen per la dita prefata real magestat e o per lo dit mossèn Ényego en nom e veu de aquella. E que prestassen e fossen tenguts prestar-los homenatges a senyor deguts prestar acostumats al dit mossèn Joan Ényego, exemint-los dels homenatges que tenien prestats al dit il·lustre duch.

E per execució de la dessús dita provisió, los justícia e jurats, oficials, prohòmens e consellers de la dita vila de Gandia prestaren sacrament e homenatge de mans e boca, en mans e poder del dit mossèn Joan Ényego, en nom e per persona de sa magestat prometeren tenir e complir totes les coses en la dita provisió contingudes. E ab veu de pública crida fonch manat tots los oficials e vassalls del dit il·lustre duch que no aculguessen al dit il·lustre duch ni a dona Catherina Díez en lurs cases.

E continuant de portar en execució la dita provisió, foren presos los homenatges dels oficials de tots los lochs, castells e viles del dit il·lustre duch axí christians com moros. Totes les quals provisions e crides foren fetes per inseguir e complir los manaments de sa real e cathòlica magestat. Enaprés, ab letra de sa real magestat, fonch manat a sa spectable senyoria que manàs al dit il·lustre duch que tingués e observàs lo bandeig a aquell fet (...) per sa spectable senyoria (...) aquell donada com a portantveus de general governador e que donàs bones fermances que tendria e compliria lo dit bandeig. E axí fonch fet.

Enaprés, sa real e cathòlica magestat, ab sa letra dada en Plazencia a vint-e-huyt del mes de dehembre proposat, ha scrit e manat a sa spectable senyoria que leve e tolga lo dit bandeig e que restihueixca tots sos béns e rendes, com se mostra per lo tenor de la dita letra.

Del contingut d'aquesta extensa súplica poden apreciar-se les repercussions de tot tipus que ocasionà al duc de Gandia el càstig imposat, a més del procés juridicoadministratiu engegat per executar-lo. No sols es veren afectats tots els estats, sinó que, a més, en cadascun d'aquells s'hagué de formalitzar el segrest i fer que els vassalls prestassen homenatge a l'oficial reial nomenat, es convocassen els respectius consells i es notifiqués a les autoritats respectives. D'altra banda, el duc, allunyat del regne, romangué privat dels seus béns i no podia percebre ni tan sols les rendes censals, a més, hagué de presentar fermances que avalassen el respecte al «bandeig» imposat. La situació personal del duc, que afectà també la seua enamorada Caterina Díez, esdevingué molt greu, similar a la d'un proscrit a qui se li negassen els drets bàsics. Els vassalls del ducat restaren alliberats del vassallatge senyorial i obligats a sotmetre's al vassallatge de l'oficial reial. Situació aquesta força interessant des del punt de vista jurisdiccional i que, tal vegada, pogués fer somniar a alguns habitants de Gandia la possibilitat d'alliberar-se de la senyoria dels Borja i retornar a la senyoria reial. Possibilitat difícil, però que podia produir-se i provocar algun connat d'aldarull. Però malgrat que potser aquesta no siga la raó, almenys sorprèn que en un acte tan important només hi foren presents les autoritats i els consellers de la vila i no tots aquells habitants que hi volguessen assistir.

Una vegada obtingut el perdó reial, el duc, a través de Joan Garcia, demanava, en súplica adreçada al lloctinent general del regne, que li fos alçat el «bandeig» d'acord amb la lletra reial:

...de forma que lo dit il·lustre duch, líberament e sens pena alguna, puixa entrar y star en la present ciutat e regne de València e mane cancel·lar e haver per cancel·lades les fermances que per lo dit il·lustre duch havia donades per observança del bandeig. E axí mateix, mane e proveeixca sa spectacle senyoria que les aprehensions dels béns, rendes e censals del dit il·lustre duch fetes a mans de la règia cort e lo manament que fonch fet que responguesen al dit mossèn Joan Ényego en nom de sa magestat, tot sia revocat e cancel·lat e haüt per revocat e cancel·lat. Los homenatges prestats pels los vassalls del dit il·lustre duch al dit mossèn Joan Ényego en nom de sa magestat sien haüts cancel·lats e los dits vassalls absolts dels dits sagrament e homenatge, e que reponguen al dit il·lustre duch de totes les rendes, fruits e emoluments com a senyor de aquells al dit il·lustre duch pertanyents e pertànyer devents, e que a

aquell tinguen e obeeixquen com a senyor e li presten lo sacrament e homenatge que com a vassalls los són tengut prestar. E axí mateix, que qualsevol empare e secrests fets, axí en les rendes, drets, emoluments, vassalls, lochs e castells del dit il·lustre duch e censals de aquell, sien cancel·lades e haüdes per cancel·lades e tots e qualsevol actes inde fets e seguits contra lo dit il·lustre duch e béns de aquell, restituint les dites coses en lo punt en què eren ans que los dits actes e enantaments fossen seguits e que totes les dites coses sien preconizadas axí en la vila de Gandia com en los altres lochs, viles e castells del dit il·lustre duch ab veu de pública crida.

La súplica interposada pel duc demanant el compliment del perdó reial obligà el lloctinent general del regne, Lluís Cabanyelles, a publicar una crida el 19 de gener de 1516 que fou llegida a València pel trompeta públic Pere Artús. Crida del tenor següent, que també fou llegida pel notari Joan Garcia en la reunió del consell que se celebrava a Gandia.

Ara ojats, de part del molt alt senyor rey e per sa magestat, de part del molt spectable mossèn Luís de Cabanyelles, cavaller, loctinent general e governador en lo present regne de València, que-s fan a saber a tothom generalment e a cascú en special, de qualsevol stat, condició e ley sia e aquí e segons a cascú dells pertanga, que com sa spectabilitat, per part del dit il·lustre don Joan de Borja, duch de Gandia, sien stades presentades certes letres closes de sa altesa a la dita sua spectabilitat dirigides e dats a Plazencia a xxviii dies del mes de deembre proposat e del corrent e dejús scrit any de mil cinch-cents e setze e ab les quals, la sua real celsitut, per alguns respectes que a açò lo han mogut, ha manat e mana a la dita sua spectabilitat que lo bandeig al dit il·lustre duch, per certes ocasió e occasions posat e fet, sia revocat e li sia donada llibera facultat, segons la prefata sua magestat li dóna de entrar e star a son plaer e voluntat en la present ciutat e regne predit de València. E més, ha manat e mana la dita sua cathòlica magestat que la aprehensió dels béns e totes les altres provisions ab les quals la vila, lochs e baronies del dit il·lustre duch que, per manament de sa altesa, eren e són stades apreses e en mans de mossèn Joan Ényego, quòndam cavaller, posades, ensemps ab les rendes e fruits, axí de les dites viles e lochs, com dels censals del dit il·lustre duch e tots altres actes, sien levats e tolts e revocats e tots los predits bens al dit il·lustre duch sien restituïts.

E com tots los dits actes e enantaments dessús expressats sien stats fets e deduïts a execució, inseguint los manaments per la dita real magestat en dies passats fets e proveïts, per ço, la dita sua spectabilitat, inseguint los dits reals manaments ara a la dita sua spectabilitat ab les dites precalendades letres fets

e aquells deduint a execució, ab veu d'esta pública crida, proveeix e mana que lo dit bandeig al dit il·lustre duch fet sia revocat segons aquell. Ab la present revoca e encara les obligacions e fermances per estes coses dades e fets, absol e cancel·lar mana; e tots los altres béns, axí mobles com seents del dit il·lustre duch, viles, baronies e lochs a ell restitueix, cancel·lant qualsevol apprehensions de aquells e aquelles fetes e cancel·lar manant en totes aquelles coses en lo primer stat restituint e havent-les axí com si no fossen stades fetes. Manant a tots e qualsevol vassalls del dit il·lustre duch que a aquell per ver senyor tinguen e a ell obeeixquen, segons abans eren stats obeir, e fer a ell los homenatges, si mester serà de nou prestar, haüts aquells dits vassalls per absolts dels homenatges per ells al dit, quòndam mossèn Joan Ényego prestats.

E perquè totes aquelles coses a tots sien notes e manifestes e per algú no-s puguen ignorar, ha proveït la dita sua spectabilitat e manat que sia feta la present pública crida per la dita vila de Gandia e altres baronies, viles, valls e lochs del dit il·lustre duch e lochs o parts acostumades de aquells e aquella provehida ab humil suplicació d'en Joan Garcia, notari, procurador del dit il·lustre duch de Gandia, expedida e feta en la ciutat de València, a denou dies de jener de l'any md e setze.

Lo loctinent general, vicecanceller Gallach (...) ve. Sànchez.

Jo, Domingues.

Dues coses convé ressenyar de la referida crida. La primera, que Joan Ényego, l'oficial reial nomenat per fer-se càrrec dels estats del duc de Gandia, ja era mort quan es féu aquesta crida. La seua estada al front de la senyoria dels Borja resultà, per tant, efímera, malgrat que hi figuren actuacions notariales. Possiblement el govern del ducat, que li devia haver resultat bastant complex, es limità a assumir les actuacions quotidianes dels oficials i les autoritats nomenades pel duc de Gandia. D'aquesta crida s'infereix que fou el mateix duc qui es desplaçà a la cort per aconseguir el perdó reial. El 16 d'agost de 1515 es data documentalment una petició del duc Joan de Borja adreçat a les autoritats municipals, concretament al justícia Pere Ros, als jurats Jaume Tamarit, Pere Joan Tortosa, Joan Ramon i Ausiàs Vilarnau, al síndic i racional Joan Monroig, i al consell i universitat de Gandia, presentat per Lluís Joan de Santacreu, procurador general i per l'assessor Jaume Valero, on, apel·lant a l'amor i fidelitat dels seus vassalls i a fi d'obtenir una presta llibertat, els demanava 1.500 ducats d'or que necessitava peremptòriament per acudir a la cort, *pro recuperatione predicti status nostri per regios officiales/ a nobis non*

*ex causa convenienti ablati/ quem statum divina favente clementia id lico post serenissimi domini nostri Regis manuum et pedum oscula/ dataque per nos escusatione veridica/ sola facti nostri veritate at-tenta/ nobis ad totalem reintegrationem speramo restituendo.*²³

Joan de Borja volia visitar el rei Ferran, besar-li la mà i postrar-se als seus peus, contar-li el que li havia ocorregut i demanar-li el perdó i la restitució dels seus estats, per això sol·licitava 1.500 ducats als vassalls de Gandia. Hi existia, però, un problema, el càstig i sentèn-cia imposats impedia legalment que els vassalls poguessen facilitar-li els diners per la via del carregament d'un censal, per tant el que ara es demanava era un obsequi graciosament concedit per alguns particulars i que aquests, posteriorment, obtingueren de la vila el compromís del pagament per la via de la venda d'un censal que la vila es carregaria.

Les necessitats preemptòries de diners de Joan de Borja, però, no semblaven suficients amb els 1.500 ducats prestats, perquè un dia després, el 17 d'agost de 1515, l'alamí, els jurats i altres veïns del Real acordaven dotar el duc amb 40 lliures «per obs de ajudar a sa senyoria en les despeses del camí que ha de fer per a la cort del rey nostre senyor per a servir a sa alteza y implorar-li per la restitució e recuperació de son estat». De la mateixa manera que passava a Gandia, tampoc els veïns del Real no podien «fer sindicat ni carre-gament per a poder haver dits dinés, per ço com la baronia del Real e lo ducat de Gandia estiga en poder de sa real magestat». Aleshores, decidiren fer el mateix que a Gandia i, en aquest cas, trobaren un particular, Francesc Garcia de Vera, sembla que veí d'Alzira, el qual es vengué un censal per aquesta quantitat i setanta sous de renda censal anual.²⁴

Aquesta segona petició de Joan de Borja planteja la hipòte-si d'una visita temporal del duc Joan de Borja al ducat de Gandia, almenys, per realitzar en persona aquesta petició, tot i la condem-na d'estranyament que pesava sobre ell. Durant aquest mes visità

23. AMG, Osuna, FC. 68. Protocols del notari Francesc Pérez de Culla. Entre els personatges que aportaren diners poden citar-se els germans Ros, senyors de Daimús i Almisserà.

24. AMG, Osuna, FC. 68. Protocols del notari Francesc Pérez de Culla, 17 d'agost de l'any 1515.

Gandia Joan Calvo, inquisidor *contra hereticam pravitatem*. El 31 d'agost, després que l'inquisidor hagués abandonat la vila, al palau ducal de Gandia i en presència del canonge de Gandia Ginés Vinader, lloctinent del canonge de l'església de Calatayud, del notari Francesc Pérez de Culla i del prevere Miquel Torró, el duc Joan de Borja exposava:

Mossén Vinader, aquí en casa mía están tres moças de poco seso y livianas que me parece, según a mí me ha venido a noticia que ellas lo andavan publicando, que siendo aquí estos días pasados el señor inquisidor micer Calvo visitando a la duquessa mi mujer, ellas se hicieron conciencia y embiéronle a dezir que querían confesar ciertas cosas que havían visto por el recelo de sus conciencias, tanto era el spanto que les havia causado el cartel que el dicho señor inquisidor havia mandado publicar en la iglesia. Y así, antes de despedirse de la duquessa, el dicho inquisidor las oyó a parte.

El document continua amb la narració dels fets que les tres joves havien denunciat que passava en una casa de la vila en la qual s'implicava una família de conversos per pràctiques judaïtzants.²⁵ Independentment d'aquests fets, el document confirma la presència del duc al palau ducal de Gandia, amb el significat que l'ordre d'estranyament no s'acomplí rigorosament.

El duc de Gandia, proveït amb els diners concedits pels seus vassalls, marxà a la cort i aconseguí el perdó reial. Per dó que Joan de Borja s'encarregà de transmetre personalment a València mitjançant una lletra reial.

Mentrestant, el consell de Gandia continuava reunit i, després d'haver llegit la crida del lloctinent general del regne, prengué la paraula el procurador del duc Jaume Balaguer, per comunicar-los que ells «e tots los altres vassalls e oficials del dit il·lustre duch eren e són haüts per absolts e deliures dels dits sacraments e homenatges per aquells al dit mossèn Joan Ényego en lo dit nom prestats». Era l'hora, per tant, de retornar a la situació jurisdiccional anterior i calia que tots, en el seu nom propi i en nom de la resta de veïns de Gandia,

25. AMG, Osuna, FC. 68. Protocols del notari Francesc Pérez de Culla, 31 d'agost de l'any 1515.

prestaren jurament de fidelitat i d'homenatge al duc, amb la solemnitat que a tal acte pertocava:

E feta e acabada la dita proposició, *in continenti et eodem instanti*, los honorables justícia, jurats, prohòmens e consellers dixeren e respongueren que puix en e per virtut de la dita real crida e de totes les coses que dessús han oïdes, vistes e enteses, ells, dits justícia, jurats, prohòmens e consell de la dita vila e tota la universitat e singulars de aquella, són stats e són absolts e es tenen per absolts e delliures dels sacraments de fidelitat e homenatges que per aquells foren fets e prestats al dit mossèn Joan Ényego, en nom e per la prefata real magestat; e que eren contents, promptes e aparellats per major seguretat e més abundant cautela fer e de nou prestar al dit il·lustre senyor duch los sacraments de fidelitat e homenatges que tots bons vassalls son acostumats fer e prestar a lur senyor natural.

E posant en execució e per obra les coses dessús dites, de lur bon grat e de certa sciència e delliberadament, tots concordantment e algú de aquells no discrepant, e tots en general e cascú de aquells en special, dixeren e confessaren que lo dit il·lustre senyor duch era e és lur senyor natural e aquell tenien, reputaven e obeien per lur verdader e natural senyor e no a negú altri.

E a major cautela, en lurs noms propis e encara en nom loch e veu de tota la universitat de la dita vila e ducat de Gandia e singulars vehins, vassalls e habitants de aquella, axí presents com absents y sdevinidors, de qualsevol linatge, ley, stat e condició sien, tots los dits honorables justícies, jurats, prohòmens e consellers dessús nomenats e segons stan scrits cascú per son orde, lo hu enaprés l'altre, presents los dits e dejús scrits notari e testimonis, juraren a nostre senyor Déu e als sancts evangelis de aquell de les lurs mans dretes corporalment tocats, e en e per virtut del dit jurament, feren e prestaren personal homenatge de mans e de boca en poder del dit magnífich mossèn Jaume Balaguer, en lo dit nom de procurador del dit il·lustre senyor duch.

E per virtut del dit sacrament e homenatge prometeren en mans e poder de mi, dit e dejús scrit notari, axí com a pública e auctèntica persona, en nom loch e veu del dit il·lustre senyor duch, absent, e de tots aquells dels quals és o serà interés de present o en sdevinidor, legítimament stipulant, rebent e acceptant, que fidelitat tendran e observaran al dit il·lustre senyor duch, segons que bons, verdaders e naturals vassalls tenir e observar són tenguts a son natural senyor, e que tendran, guardaran e servaran tal segur e jurament al dit il·lustre senyor duch com a lur verdader e natural senyor, e servaran e compliran totes aquelles coses e sengles que per fur de València, posat sots rúbrica de jurament de fidelitat del molt alt senyor rey en Jaume de immortal memòria, lo qual fur comença: «Aquell qui jura fealtat a son senyor etc.» són tenguts servir e complir e denou esser servades e complides.

E encara per virtut del dit sacrament e homenatge tots los dessús nomenats e sengles de aquells per ells e per tota la dita universitat e singulars de aquella presents, absents e sdevenidors, de qualsevol linatge, ley, stat e condició sien, prometeren el dit il·lustre senyor duch o a qui per sa il·lustre senyoria lo serà manat respondre pagar, obeir e satisfer de tots e sengles fruits, rendes, regalies, emoluments, sdeveniments, prebendes, dominicatures e tots e qualsevol altres drets al dit il·lustre senyor duch pertanyents, segons que ans dels damunts dits secrests, apprehensió e prohibició a aquell feta, e fets de part de la prefata real magestat respondre, pagar, obeir e satisfer eren tenguts, acostumats e obligats al dit il·lustre senyor duch e als seus e axí pròpriament com si los dits secrests, apprehensió, possessió e prohibició no fos stada feta e presa per la prefata real magestat.

El mateix que s'ha vist detalladament que es féu a Gandia per tal que el duc recuperés la possessió dels estats senyoriais i rebés el jurament de fidelitat i d'homenatge dels vassalls es repetí en cadascun dels llocs sotmesos a la senyoria de Joan de Borja, fins i tot, a la mateixa moreria de Gandia.²⁶ La recuperació dels estats senyoriais canvià almenys la situació econòmica del duc de Gandia, encara que no resta clar que això en millorés la situació personal i familiar. La folia d'amor amb Caterina Díez de Castellví fructificà en un fill nascut en agost de 1515, quan el duc preparava el viatge a la cort. El naixement, de ser certes les dades, de la seua filla Isabel en 1516, denota que també havia recuperat la relació familiar amb la duquesa Joana d'Aragó.²⁷ El retorn oficial al costum matrimonial amb la seua esposa no impedí que el naixement del fill bord tingués repercussions importants per a la vida de Joan de Borja, que detallarem més endavant. De moment, calia reforçar el control senyorial sobre el sucre i les rendes tan importants que generava, calia posar-les sota el control de persones de tota llur confiança o, millor encara, d'aquell que possiblement li havia avançat diners en els dolorosos i conflictius moments que havia passat i que ara volia garantir-ne el cobrament. Quina millor forma podia haver-hi que obtenir com a garantia el monopoli de la venda del sucre dels estats del duc Gandia? I això fou el que aconseguí el banquer Battista Burgarini i qui possiblement era

26. ARV, sig. 4538, Protocols del notari Joan García de l'any 1516.

27. Sobre el naixement d'Isabel Borja Aragó, vegeu: *Monumenta Borgia*, vi, p. 715.

soci seu, Joan Caro, refinador de sucre a València, els quals signaren l'oportú contracte amb el duc el 7 de març de l'any 1516.²⁸

El testament de Joan de Borja de l'any 1517

Joan Baptista Anyés escrigué una breu lloança de Joan de Borja en una apologia sobre la revolta agermanada. En referir-se a la mare del duc de Gandia, enaltí la seua figura i li dedicà aquestes paraules: «talment, una altra Mònica per a Agustí, inquietant-se dolorosament durant molt de temps, cridant-lo del cec camí de l'incendi juvenil, el restituí a Crist i el féu religiosíssim, ço és, molt semblant a ella».²⁹

Sens dubte, les paraules d'Anyés al·ludien a la situació que travessava el duc de Gandia l'any 1515 a conseqüència dels amors mantinguts amb Caterina Díez de Castellví. La situació familiar esdevingué complexa i amenaçava la senyoria dels Borja. La duquessa Maria Enríquez romania monja al monestir de santa Clara de Gandia, el marge de maniobra de què disposava era escàs, i, probablement, necessitava el consell de la família i d'altres persones perquè influïren sobre el fill i el feren reflexionar perquè modifiqués tan escandalosa vida. Potser per aquesta raó, durant el mes de maig de 1515, arribà a Gandia Maria de Luna, l'àvia, la qual sembla que mantenia una excel·lent relació amb el nét. La presència d'aquesta il·lustre dama es constata als protocols del notari Pérez de Culla, on hi ha la seua signatura autògrafa al peu d'un poder notarial atorgat l'11 de maig. Fins i tot, l'àvia del duc, com afirma el notari, vingué a Gandia a veure el duc i la duquessa, *mis nietos*.³⁰ A més dels consells de sa mare, la duquessa Maria Enríquez aprofità la visita a Gandia de l'inquisidor, Joan Calvo, perquè aconsellés el duc. I sembla que entre tots li feren comprendre que calia canviar la vida que

28. Aquest contracte recollit pel notari Joan Garcia s'analitza detalladament a l'apartat dedicat a Joan Caro.

29. Joan Baptista ANYÉS: *Obra profana. Apologies. València, 1545*, E. Duran i Martí Duran (ed.), Barcelona: 2001, p. 141.

30. AMG, Osuna, FC. 68. Protocols del notari Francesc Pérez de Culla.

portava, posar fi a la relació adúltera amb Caterina Díez i recuperar la relació amb la seua esposa Joana d'Aragó. Paraules semblants li pertocaria escoltar també del rei quan el visità a Castella per implorar-li el perdó. Visita que, possiblement, fou aconsellada per la mare i la seua àvia. De fet, a partir d'agost de 1515, la situació personal de Joan de Borja féu un tomb important en infantar Caterina Díez un fill seu bord.

Mentre recuperava definitivament el control dels estats senyoriais, Joan de Borja prengué dues decisions l'any 1517, una de les quals l'afectaria durant tota la seua vida. Influït per sa mare, per altres religiosos i també pel conseller i amic Joan Garcia, comptant amb la conformitat de la duquessa Joana, o a desgrat d'aquesta, i pressionat possiblement per l'entorn familiar de Caterina Díez, decidí legitimar, dotar el fill nascut dels amors adúlter i redactar testament. Joan de Borja, que llavors només comptava amb vint-i-dos anys d'edat, ja portava vuit anys casat amb Joana d'Aragó.

El 8 d'octubre de 1517, el notari Joan Garcia redactà el document pel qual el duc de Gandia, reconeixia l'existència d'un fill il·legítim de dos anys i dos mesos d'edat anomenat Joan Cristòfol Borja, decidia dotar-lo amb 10.000 sous de renda censal anual i enumerava els censals compromesos per garantir-ho. A més, nomenava Jaume d'Aguilar administrador de les rendes dotals del fill fins que acomplís els vint anys d'edat. Aquesta donació, segons l'aclariment anotat al marge pel notari, fou revocada l'any 1529: «La damunt dita donació és estada revocada per acte rebut per mi, dit Joan Garcia, notari, a VIII de juny any mil DXXXVIII».³¹ El mateix dia i any, Joan de Borja redactava un nou testament.³² Un document interessant perquè permet acostar-se un poc més a les circumstàncies personals per on travessava el duc de Gandia. Anys més tard, s'invalidaria aquest document per la redacció d'un altre testament. Ara, a més dels importants llegats a institucions eclesiàstiques, criats i servidors, destaca sobretot el tracte privilegiat que atorga al fill il·legítim, ara reconegut i dotat, sobre la resta dels fills, i obliga-

31 ARV, sig. 4539. Protocols del notari Joan Garcia de l'any 1517.

32 ARV, sig. 4539. Protocols del notari Joan Garcia de l'any 1517.

va l'hereu del vincle i primogenitura establerts sobre els estats de Gandia a acomplir la seua voluntat.³³

En nom de nostre señor Déu Jesuchrist e de la sacratíssima verge Maria, mare sua, nós, don Joan de Borga, duch de Gandia e senyor del castell de Bayrent, e encara senyor de les baronies de Lombay, Corbera, Castelló de Rugat e lochs de aquelles, del castell, baronia e honor de Thorís, del castell, lochs e valls de Ebo, de Gallinera, de la vila de Albalat de la Ribera, dels lochs del Real, de les Almoynes, Bellreguart, Xeresa, Alcodar, e del castell e loch de Chella e de altres lochs situats en lo present regne de València, stant e trobant-nos, per la gracia de nostre senyor Déu Jesuchrist, en bona sanitat corporal de cors e de pensa y en aquell e acostumat seny e sancer enteniment, ferma memòria, éntrega e manifesta loqüela que a la sapiència divina li ha plagut acomanar-nos, recordant-nos, emperò, e reduint a nostra memòria, que totes les coses mundanals són transitòries e vanes, e de tota persona sana e que ha juhí e ús de raó se pertanga pensar en la mort y en les coses esdevenidores, per tal que per quant a nostre senyor Déu serà plahent convocar a cridar aquella al seu sanct e beneyt regne, bon compte e raó li puxa retre e donar de les coses que en aquest món miserable li haurà acomanat. En e per amor de açò, invocat lo auxili de nostre senyor Déu Jesuchrist e de la sacratíssima verge Maria, mare sua, convocats los notari e testimonis dessus scrits, fem e ordenam lo nostre present e derrer testament, última e darrera voluntat nostra, en e per la forma següent.

De la decisió testamentària, resulta sorprenent l'elecció dels marmessors, sobretot que hi figure *micer* Joan Calvo, inquisidor i canonge de Calatayud. Presència que denota l'influx que exercia sobre el duc. En canvi, els altres dos marmessors, fra Bernat Vedrenyo, prior del monestir de Sant Jeroni de Cotalba i fra Gaspar Bellver, prior del monestir de Santa Maria de Valldigna, personatge que posteriorment tindrà una gran pes en la vida del duc, cal considerar-los del cercle de confiança.³⁴ La marmessoria de tots tres restava supedi-

33. Joan de Borja redactà el testament definitiu el 10 de juny de l'any 1530 i fou recollit pel notari Joan Monroig. Posteriorment, fins a la seua mort esdevinguda l'any 1543, redactà nombrosos codicils, com el de 16 de juny de 1531, recollit pel notari Joan Monroig i un altre de 13 d'abril de 1538, recollit pel notari Nofre Pérez de Culla. A més d'aquest dos codicils, el duc encara en redactaria uns altres.

34. Sobre el prior del monestir de Sant Jeroni de Cotalba, fra Bernat Vedrenyo, hi ha nombrosos documents als protocols del notari Joan Garcia. A títol d'exemple pot citar-se el contracte signat entre el prior i l'argenter Oyarts Garcia, veí i habitador de la ciutat de València de 7 de febrer de 1520, vg. ARV, sig. 4542. Protocols del notari Joan Garcia. Sobre fra Gaspar Bellver,

tada a Maria de Luna, «ab e de consell, intervenció e ordinació de la molt il·lustre e magnífica senyora dona Maria de Luna, nostra molt cara àvia maternal», elecció que certificava la confiança i estima en què Joan de Borja la tenia, la qual exercia el paper substitutiu de la mare, monja professa del monestir de santa Clara. L'elecció de la sepultura restava clara. Volia ser soterrat a la col·legiata de Gandia al «vas o tomba» on reposaven son pare i son oncle, els dos primers ducs. Gran humilitat mostrava a l'hora d'elegir lloc de repòs definitiu, que contrasta fortament amb la vida escandalosa que havia dut, perquè volia ser soterrat amb l'hàbit de sant Jeroni i que el seu cos fos «portat a eclesiàstica sepultura per dotze pobres», vestits pels marmessors amb roba de dol. A més, demanava explícitament que cap altra persona «sia vestida ni es senyale de dol». Altra cosa era l'assistència espiritual que pregava per a la seua ànima. La incertesa del camí envers el més enllà necessitava d'intermediaris que oferiren sufragis o misses per fer-lo més segur. Per això demanava que li foren dites tantes misses de rèquiem com poguessen celebrar tots el preveres que a l'hora de la seua mort es trobassen a Gandia. No conforme amb aquesta provisió, volia també que fossen oficiades, el més prest que es pogués, mil misses per la seua ànima i les de son pare, son oncle i tots els altres difunts. Cinc-centes pels frares i preveres del monestir de Sant Jeroni de Cotalba i altres cinc-centes pels preveres i frares del monestir de Santa Maria de la Murta. Així mateix, especialment devot de sant Amador, demanà la celebració al monestir de la Murta de un trentenari de misses. Finalment, «en remissió de nostres pecats e defalliments» i en sufragi de la seua ànima i de les de son pare i son oncle, establia «un annual perpetual» a la col·legiata de Gandia, «que cascun dia e perpetualment en la dita sglésia sia dita e celebrada una missa», pel qual obligava els marmessors a dotar-lo d'una renda censal perpètua.³⁵ El testa-

en ésser nomenat marmessor del duc, denota almenys que hi havia entre tots dos una gran confiança encara que posteriorment es convertí en un greu problema per al Borja. L'evolució de la relació entre els dos pot seguir-se en la correspondència mantinguda pel duc de Gandia amb el seu cunyat, el vescomte d'Évol, vg. *Monumenta Borgia...*, op. cit., VI.

35. Sobre les disposicions de soterrament i devocions de misses i d'altres devocions dels veïns de Gandia, vg. Francesc PONS FUSTER: *Vespres de mort a Gandia*, CEIC Alfons el Vell, Gandia: 2004.

ment disposava, a més, un quantió enfilall de llegats a institucions eclesiàstiques, malalts, orats, òrfenes, redempció de captius, criats i servidors.

A l'hospital general de València li llegava l'exorbitant quantitat de 100.000 sous (5.000 lliures), «los quals, per los magnífichs administradors del dit spital, sien convertits o en renda de censal o en qualsevol altres coses, utilitats e necessitats del dit spital, segons que a aquells millor e més necessari serà vist e conegut, encarregant molt sobre açò lurs bones consciències».

A la capella de nostra senyora de Gràcia del monestir de Sant Agustí llegà 5.000 sous (250 lliures), «per a obs dels ornaments de la seua cambra angelical». El mateix llegat, 5.000 sous, —el tres llegats ascendien a 750 lliures— féu a les capelles de nostra senyora de Montserrat, de nostra senyora del Socors i de nostra senyora de la Salut, aquesta darrera a l'església de sant Llorenç. També llegà 7.000 sous —1.000 lliures en total— a tres monestirs: Monges de Jerusalem, Sant Jeroni de Cotalba i Corpus Crist de Llutxent. Les òrfenes i els captius reberen el mateix llegat, 1.000 ducats d'or cadascun, «valents vint-i-huna mília sous», és a dir, 2.100 lliures. Per al primer cas, la finalitat era «per obs de casar e col·locar òrfenes en matrimoni» i s'obligava els marmessors a repartir el llegat, «axí en òrfenes de la dita nostra vila de Gandia, com de la present ciutat de València y en aquelles donzelles e òrfenes que aquells conexeran y elegiran que més necessitat tinguen de la dita caritat e almoyna, preferint tostemp les de Gandia a les de València». Per al segon cas, el llegat s'havia de destinar a la redempció de captius, mitjançant els frares de la Mercè, restant l'elecció del captius en mans dels marmessors, tot i especificant-hi que s'havia de donar preferència als captius del regne per sobre de la resta.

Menció especial meresqué el monestir de Santa Clara de Gandia, no només perquè hi romanien de monges sa mare i la seua germana, sinó sobretot per la finalitat que pretenia atorgar al convent, lloc designat per a l'ingrés de les seues filles, sense plantejar-se cap altre destí alternatiu i menys encara valorar els seus desitjos. En aquest cas, a més d'un llegat de 1.000 ducats d'or —1.050 lliures— per a la fàbrica del monestir, obligà l'hereu a donar i lliurar:

la caritat e almoyna, la qual nós havem acostumat donar e donam, al dit monestir, monges e convent de Sancta Clara de Gandia. E ab lo present, molt carament pregam, exortam, encarregam e manam a l'hereu nostre dessús scrit, que lo dit monestir, monges e convent de aquell tinga per molt recomanat e mire, visite, entenga e aguarde ab gran diligència en totes les necessitats, profits e utilitats de aquell dit monestir, per la molta devoció que en aquell tenim e com en aquell tingam de present per monges de aquell la molt il·lustre e reverent senyora sor Maria Gabriela, abadessa del dit monestir, mare e senyora nostra, e nostra caríssima jermana sor Francisca. Y encara perquè desijam molt que totes nostres filles se facen monges de dit monestir, e perquè tenim sperança en la divina clemència e pietat que per la molta devoció e obres de caritat que al dit monestir seran fetes per nós e per lo dit nostre hereu, que aquell en lur stat sia molt granment augmentat, honrat e prosperat en aquest nostre y en l'altre.

Fins ací, els llegats testamentaris sumaven 183.000 sous o 9.150 lliures. Joan de Borja encara mantenia la possibilitat de disposar de 10.850 lliures, segons la lliure disposició de diners que figurava a les capitulacions matrimoniales signades l'any 1509, una part de les quals repartí més endavant.

Joan de Borja obligava l'hereu a acomplir després de la seua mort el llegat que feia d'una custòdia d'argent «de pes de dotze marschs de argent, ab lo araceli de or». Sota l'eufemisme de captius i captives es refugiava l'existència d'esclaus o de qualsevol altra forma de domini sobre persones que no gaudien de llibertat. El duc de Gandia mantenia alguns d'aquests captius i al testament s'exigia que els marmessors els alliberaren, si així els ho demanaven.

Ítem, donam e lexiam franquea e libertat plenària a tots los catius e catives que al temps de la nostra fi se trobaran ésser nostres e de la casa nostra, a cascú dels quals, si per aquells requests seran, los dits nostres marmessors sien tenguts donar, atorgar e fermar carta de franquea, immunitat e libertat ab totes aquelles clàusules que en semblants cartes de franquea són acostumades posar. Los quals catius, ultra la dita franquea, manam sien vestits de nou.

Quatre línies del testament ocupaven les coses referides a la «molt cara e molt amada Joana d'Aragó», muller del duc de Gandia. Dificil resulta precisar si aquesta minvada presència de la duquesa entre les disposicions testamentàries s'ha de qualificar de normal o, contràriament, fou resultat d'unes relacions complexes, agreujades

pel comportament dissolut de Joan de Borja. En tot cas, no podem defugir la reflexió, perquè si el duc de Gandia havia sigut obligat per l'entorn familiar a reprendre la vida matrimonial, tampoc no hem d'oblidar què significava per a la duquessa l'existència d'un fill il·legítim a qui el duc reconeixia i dotava, a més d'obligar l'hereu del vincle senyorial a respectar el llegat del germanastre sota l'amenaça de desheretar-lo si incomplia la voluntat paterna. Considerant la dificultat de resoldre les relacions matrimonials, a la «molt cara e molt amada muller» li deixava «totes les robes de seda e de brocat que al temps de l'òbit nostre se trobaran ésser de la persona sua e de son vestir, e totes les joyes de or que per obs de aquella foren e seran fetes», exceptuant de la donació, les perles «e joyells d'or en los quals se trobaran engastats perles e altres pedres fines».

Impedit legalment pel vincle i primogenitura creat a les capitulacions matrimonials signades amb Joana d'Aragó, Joan de Borja llegava el mateix al fill segon i a les tres filles hagudes del matrimoni. Un «march d'or» per a cadascun, «per part e per legítima e per tot e qualsevol altre dret que podia pertànyer-los». Però, a més, pretenia que «totes les dites filles nostres sien e es facen monges del dit monestir de Sancta Clara de la dita nostra vila de Gandia». El mateix destí eclesiàstic reclamava per al fill segon, si bé, en aquest cas, l'acceptació de l'estat eclesiàstic la deixava a la lliure elecció del fill. L'existència del vincle i primogenitura, segons es redactà el testament, no fou una elecció del duc sinó una imposició del sogre, Alfons d'Aragó, arquebisbe de Saragossa i també de València. Aquesta imposició li impedí dotar el fill segon i a mena de revenja particular, el duc suplicà a l'arquebisbe que tingués cura d'ell i l'acceptés com si fos un fill propi.

Y encara, per quant encara que volguéssem, no podem de nostres béns dexar al dit don Alonso tals e tants béns que fossen competents per al viure y star de aquell, per ço que tenim record que per inseguir e complir la ordinació, voluntat e manament del il·lustríssimo y excel·lent senyor don Alonso d'Aragó, arquebisbe de Saragoça e de València, mon senyor, havem ordenat e fet majorazgo de nostra casa e béns. Enaxí que de nostres béns ja no poríem donar ne lexar al dit don Alonso, fill nostre, tal part que aquella fos competent e raonable per a sustentació de son viure segons lo stat e condició nostra e sua. Per

ço, ab lo present supplicam sa il-lustríssima y excel·lent senyoria que al dit don Alonso, fill nostre, accepte e tinga per fill e faça e ordene de aquell e del viure y stat de aquell tot lo que sa il-lustríssima senyoria elegirà, volrà e manarà. E axí mateix, recomanam carament lo dit don Alonso, fill nostre, a la dita molt il·lustre dona Joana d'Aragó, muller nostra e mare de aquell.

La següent clàusula testamentària obligava l'hereu a respectar la donació dels 10.000 sous de renda censal establerts per a Joan Cristòfol, el fill il·legítim. Fins i tot, per garantir el compliment de la donació, la tornà a ratificar i deixà expedit la inexistència de cap impediment legal que es pogués oposar, perquè «nós podem dispondre e ordenar de nostres béns de molt major suma que no són les propietats dels dits censals, e en nostra herència recauran e recahen molt més béns que no són los contenguts en dita donació e los quals lo nostre hereu dejús scrit no pot haver sinó en virtut del present nostre derrer testament e darrera voluntat».

La magnanimitat de Joan de Borja no restà circumscrita a les institucions eclesiàstiques i assistencials, sinó que afectà els criats, entre els quals volgué repartir 3.000 ducats d'or, és a dir, 63.000 sous en moneda valenciana. Xifra extraordinària, la qual especificà com s'havia de repartir. Així podem besllumar el nom dels membres que configuraven el cercle més íntim del duc de Gandia.

Pero Gago i Joana de Vaca, foren el matrimoni a qui la duquessa Maria Enríquez encarregà la criança del fill. Vivien a Gandia i alguna de les seues intervencions a la vila pot seguir-se a través dels protocols del notari Francesc Pérez de Culla.³⁶ Ambdós eren originaris de Castella i havien vingut al ducat amb el seguici de la duquessa Maria Enríquez. Cal suposar, per tant, que foren els qui ensenyaren el duc a parlar en castellà, llengua que era la seua habitual. Possiblement, s'haja d'atribuir a Maria Enríquez una part important de la castellanització de la cort ducal dels Borja, amb el nombrós grup de servidors que portà de Castella des d'on provingué per casar-se amb el segon duc de Gandia.³⁷ A aquest matrimoni, segons especifica el

36. AMG, Osuna. Protocols del notari Francesc Pérez de Culla.

37. Una relació dels servidors de la duquessa Maria Enríquez pot veure's a J. SANCHIS SIVERA: *Alguns documents...*, op. cit., pp. 103 i ss.

duc, «ayos nostres», els llegava 10.000 sous (500 lliures), «per los bons servirs que de aquells havem rebut en nostra puerícia e tendra edat, e per los treballs que après han per nós sostengut en nostre servir en la casa nostra».

Carlos Orellana, citat com «trinchant» i criat, rebé 4.000 sous 200 lliures de llegat. Es tracta d'un personatge poc conegut. En un document d'època del segon duc de Gandia apareix exercint aquest ofici.³⁸ Potser per aquest motiu, Joan de Borja especificà que el llegat se li atorgava pels bons serveis prestats i també pel serveis oferts «a la bona memòria de l'il·lustre don Joan de Borja, quòndam duch de Gandia e pare nostre».

Els cavallers Andreu i Lluís Joan de Santacreu o Santescreus, com són nomenats en alguns llocs, reberen 6.000 sous o 300 lliures. Els dos desenvoluparen una llarga tasca de serveis a la senyoria dels Borja. Andreu de Santacreu acompanyà el duc a Valladolid i estigué present durant la signatura de les capitulacions matrimonials i la celebració del matrimoni amb Joana de Aragó. Era, per tant, d'un personatge de confiança de la duquessa Maria Enríquez, que després continuà servint el duc. En canvi, Lluís Joan de Santacreu, cavaller de l'ordre de Santiago, es dedicarà sovint a les tasques de govern i en aquest moment era el procurador general del ducat de Gandia. Posteriorment, una vegada finalitzada la Germania, fou l'encarregat de retornar la bandera, blava i blanca, a la vila.³⁹

A una de les filles de Lluc Llopis,⁴⁰ la que elegís, i a Beatriu Joan, filla de Morales i germana de Gaspar Morales, els llegà 1.500 sous a cadascuna —150 lliures les dos—, «per adjutori del matrimoni».⁴¹ En canvi, la filla d'Anton Blasco, àlies Malfraire, només rebé 1.000 sous o 50 lliures per la mateixa finalitat.

Molt més beneficiada fou Isabel Mendanya, criada de la duquessa Joana d'Aragó, que segurament havia servit abans també a la duquessa Maria Enríquez. Hi rebé 5.000 sous o 250 lliures per «obs de

38. *Ibidem*, p. 104.

39. Vg. F. PONS FUSTER: *Vespres de mort...*, *op. cit.*, p. 184.

40. Lluc Llopis apareix el 28 d'abril de l'any 1508 com a jurat de Gandia i el 15 de setembre de 1510 de loctinent de general procurador del duc de Gandia; vg. AMG, Osuna, FC. 66 i 67. Protocols del notari Francesc Pérez de Culla.

41. F. PONS FUSTER: *Vespres de mort...*, *op. cit.*

col·locar aquella en matrimoni, e açò, ultra lo legat a aquella fet per la il·lustre e reverent sor Maria Gabriela, mare nostra».

Francisco Valera, probablement fill de Luis Valera, era cambrer del duc, càrrec que ja havia exercit son pare.⁴² Posteriorment fou un dels grans damnificats pel saqueig de Gandia durant la Germania i acudí a la cort del governador per denunciar un llaurador de Russafa com a responsable del robatori dels seus béns. Rebé un important llegat, 12.000 sous o 600 lliures i «tota la roba que al temps de la nostra fi se trobarà en nostra recàmara del vestir de nostra persona, exceptat emperò, sayos e capes de seda e de brocat, los quals no volem se entenguen en lo dit legat».

Conforme es desvela la vida de Joan de Borja, el notari de València Joan Garcia apareix com el personatge de major transcendència vida seua. Verdader home de confiança del duc, se la guanyà a pols després d'haver sigut contractat per Maria Enríquez en substitució de Lluís Erau, el notari preferit en aquells moments. Durant la vida del tercer i del quart duc no hi hagué cap altre personatge que conegués tan bé els nombrosos secrets de la família Borja. Els protocols d'aquests anys, reiteradament citats en aquest treball, dediquen quasi la meitat dels folis a recollir documents actuarials que tenen per protagonista el duc de Gandia. Fedatari del testament, com abans ho havia sigut de les capitulacions matrimoniales, rebé un llegat de 10.000 sous —500 lliures—, encara que els motius i la destinatària del llegat fou Elionor Serra, «muller del amat criat e procurador nostre, en Joan Garcia, notari rebedor del present testament, per los bons e agradables serveys los quals de aquella havem rebut en moltes e diverses vegades que som venguts a posar en casa de aquella e ab molta amor nos ha acceptat e servit en dita casa, e per la bona amor e voluntat que a aquella e al dit en Joan Garcia, nostre procurador, tenim».

Gaspar Morales i Ausiàs Torrellas reberen cadascú 1.000 sous —100 lliures tots dos—, com agraïment pels serveis prestats. Ambdós s'encarregaven de tasques de govern al ducat. El primer apareix

42. El cambrer del duc, Francisco Valera, segons després se citarà, avaluà les pèrdues patides en més de 600 lliures, acusant del robatori de la seua roba al llaurador de Russafa, Pere Maioli.

en alguns documents com alcaid de Gallinera i també de procurador de la baronia del Real. El segon, més arrecerat al govern municipal, exercí diverses magistratures ciutadanes. Fou un dels jurats de 1521. Tenia un germà, Lluís, que viatjà a València comissionat pel duc per convèncer els agermanats de Gandia que abandonassen la Germania i tornaren a la vila. Fracassà en aquest intent.

Amb el cognom de la Torre hi figuren diversos personatges vinculats als Borja. Cristòfol de la Torre, canonge de la seu de València, intervingué en nom del duc en el litigi que mantenia amb sa tia, la duquessa de Ferrara, Lucrecia de Borja, pel llegat de l'herència del cardenal arquebisbe de Lorenzia, Francesc de Borja. Un altre familiar d'aquest i també canonge, Jeroni de la Torre, fou l'encarregat, posteriorment, de traslladar a Baza els fills, la germana i la mare de Joan de Borja després de la batalla de Gandia esdevinguda el 25 de juliol de 1521, dia de Sant Jaume. Al testament, es menciona Joan de la Torre, cavaller de Santiago i fill de mossèn Joan de la Torre, comanador de l'ordre de Santiago, a qui se li llegà 2.000 sous —100 lliures— «en remuneració dels bons serveys que lo dit, quòndam pare de aquell, per nós féu, e per ço com aquell morí stant en nostre servey en les terres y stats que teníem en los regnes de Ytàlia, com encara per los bons serveys que havem rebut e rebem del dit mossèn Joan de la Torre, qui huy resideix en nostre servey».⁴³

Alonso de la Serna, criat del duc, tingué un especial protagonisme a la vila i el duc el volgué premiar amb 2.000 sous de llegat, —100 lliures. L'any 1524, encara romania al servei de Joan de Borja i anà a Barcelona per empresonar i traslladar el líder de la Germania gandiana, Bartomeu de Cas, al ducat.

La mateixa quantitat anterior, 2.000 sous —200 lliures entre tots dos— reberen Ortís Temporal, «vehedor de nostra casa», i Pero Vaca, germà de Joana Vaca i mestre sala del duc. Fins i tot són citats al testament els patges que a l'hora de l'òbit del duc romanien en servei seu. Tots aquests, «si es volran despedir de la casa nostra e de

43. Aquest Joan de la Torre, «comanador», romangué al servei del duc de Gandia després de la Germania. L'any 1523, actuà de «jutje delegat e assignat» pel duc al litigi que enfrontava a determinats creditors de Humaynat Abzarat, el qual havia fugit amb la seua muller a Àfrica durant la Germania; vg. AMG, Osuna, FC. 70. Protocols del notari Francesc Pérez de Culla.

l'hereu nostre dejús scrit, que en tal cas, a cascú de aquells, per lo dit hereu nostre, sien donats docents sous de la dita moneda de València e lo cavall, si aquell tal patge tindrà en la casa nostra».

Al llarg de la seua vida, Joan de Borja mantingué una gran afició pel cavalls. A la correspondència que mantingué amb el vescomte d'Évol, cunyat seu, els cavalls apareixen nombroses vegades. Fins i tot, el duc de Gandia s'enorgullia dels nombrosos cavalls que tenia, alguns dels quals envià a Itàlia per participar en les campanyes militars.⁴⁴ Dels cavalls del duc s'encarregaven l'any 1517 el «cavallerís» Antoni Marquina i Francisco. Al primer li llegà «tots los cavalls e bèsties que al dit temps de la nostra fi se trobaran en nostra cavalleriza ésser de nostra persona; al segon, nostre caçador, tots los falcons e cavalls de caça que aquell tindrà al temps de la nostra fi».

Encara hi hagué lloc per recomanar al seu hereu els «proveïdors e familiars de la casa nostra». Finalment, ordenava i manava que «tots e qualsevol batles, procuradors, alcayts, alamins e altres qualsevol oficials, criats, qui al temps del òbit nostre se trobaran en nostre servir y en regiment de la nostra casa, viles, castells, baronies, lochs e terres nostres, si en lo dit temps aquells e qualsevol de aquells donarà e porà dar de son offici bon compte e raó e no serà atrobat en manament algú de son offici, que aquell tal oficial o servidor nostre no sia foragitat de la casa nostra, ne li sia tolt ne levat son offici, ans sia confitat e mantengut en aquell com tal sia nostra voluntat e axí-s pertanga de bons e leals servidors e oficials nostres e de la casa e terres nostres. E axí expressament ho encarregam e manam se faça per lo dit hereu nostres dejús scrit».

El que potser fou un oblit, ja que restaven sense adjudicar les robes de seda i brocat, es reparava ara i es llegaven a l'església col·legiata de Gandia, però únicament les «capes e sayos per a obs dels ornaments de la dita sglésia». Encara restava, però, el més important de tot: l'elecció i nomenament de l'hereu del vincle senyorial. En aquest sentit, Joan de Borja no pogué defugir d'allò que havia signat a les capitulacions matrimoniales, però sí que podia, i així ho féu, fixar les obligacions que havia d'acomplir l'hereu sota l'amenaça fins

44. Vg. *Monumenta Borgia...*, op. cit.

i tot de restar sense herència. No obstant, el duc no s'apartà de les obligacions contretes i nomenà hereu el fill primogènit.

E attenant e considerant que segons los capítols matrimoniales fets e fermats entre nós, de una part, e la dita il·lustre dona Joan d'Aragó, muller nostra, de la part altra, e altres actes per nós après fets, nós tenim dos naturas de béns, los uns dels quals havem de dispondre en nostres fills legítims e naturals del present matrimoni a electió e voluntat nostra, e ab los vincles e condicions a nós ben vists; e altres béns, dels quals podem dispondre e ordenar a nostres planes e líberes voluntat[s].

Per ço, usant de la dita facultat, fem electió e instituïm hereu nostre propi e universal de tots los nostres altres béns, ducat, baronies, viles, lochs e castells que nós tenim e posseïm, mobles e immobles, haüts e per haver, on que sien e seran, a l'il·lustre don Francisco de Borja, nostre caríssim e molt amat fill e de la dita il·lustre dona Joana d'Aragó, muller nostra, legítim e natural, e generalment lo fem e instituïm hereu nostre de tots los béns dels quals nós podem testar e dispondre, deduïts, emperò, los legats per nós en lo present nostre testament e darrera voluntat fets.

La qual electió e institució de herència fem ab los vincles e condicions següents, ço és, que aquell dit fill e hereu nostre no puxa impugnar la donació per nós feta al dit noble don Joan Christòfol de Borja, fill nostre il·legítim e ab lo present nostre testament confirmada. E si lo dit hereu per nós elegit, e en los béns que podem testar hereu nostre, instituint la dita donació, impugnarà o contradictió alguna hi farà en qualsevol forma e manera e per qualsevol via, ara, e lavors per ara, revocam e havem per revocada la dita electió e institució per nós feta al dit il·lustre don Francisco de Borja, fill nostre, y elegim e a nós hereu instituïm al dit il·lustre don Alfonso de Borja, fill segon nostre, ab los matexos vincles e condicions.

E si era cas que lo dit il·lustre don Francisco, fill y hereu nostre, lo que a Déu no plàcia, defallirà sens fills legítims e naturals mascles, que, en tal cas, tots los dits béns e herència nostres vinguen al dit il·lustre don Alfonso de Borja, fill nostre, *iuxta* forma dels dits nostres capítols matrimoniales e altres actes per nós après fets.

Francesc de Borja encara no havia acomplert els set anys d'edat, era necessari nomenar-li tutors i curadors que s'encarregaren de vetlar pels seus interessos. I semblava clar, i potser aquesta era l'única decisió que li restava adoptar a Joan de Borja, tal vegada forçat per les circumstàncies personals, que no podia elegir altres que el sogre, l'arquebisbe de Saragossa i de València, Alfons d'Aragó, i la «molt cara muller nostra», Joana d'Aragó.

Actuaren de testimonis del testament Francesc Artés, Josué de Sentfeliu i Martí Pons, advocat fiscal i patrimonial del rei. Tots reconegueren conèixer el testador i aquest a ells: «E yo, dit notari, conech molt bé a sa il·lustre senyoria e sa señoria a mi, com sia criat e procurador de sa il·lustre senyoria y molt afectat servidor».

Fins ací l'anàlisi exhaustiva d'un testament que, malgrat restar sense valor per la redacció d'un altre amb posterioritat i en unes circumstàncies personals totalment diferents, no hem d'oblidar que estigué vigent durant bastant de temps. El testament mostra un duc de Gandia poderós, però jove i capritxós. Poruc com tots per la incertesa del més enllà, però magnànim i caritatiu amb els dèbils. Un duc amic dels amics, de qui es troba deutor i per això es creu obligat a tenir-los presents i citar-los personalment. Un duc pressionat per l'entorn familiar i per l'existència d'un fill il·legítim a qui s'obliga a protegir; penedit o forçat a penedir-se d'un temps on per fi havia pogut viure una verdadera llibertat i s'havia enamorat, que havia experimentat la tendresa de la follia d'amor i s'havia oblidat de les obligacions familiars, les quals socialment no podia defugir; de pensament clàssic i antic que condemna les filles a circumscriure el futur a ser monges; ultrapassat, tan jove encara, per les responsabilitats d'allò que socialment representava. Un duc, en definitiva, criat sol, entre tutors i servidors, orfe sempre de pare i ben aviat de mare. Un duc immadur a qui la vida, els errors i els encerts, l'ensenyaren. Tanmateix i per damunt de tot, un duc que concebem humà.

Joan de Borja i la normalitat de la vida senyorial

Tres mesos abans que Joan de Borja decidís reconèixer el fill il·legítim i redactar el testament, adoptà una mesura de govern destinada a sotmetre sota el control directe de la senyoria l'arrendament de la col·lecta de les peites, el salari del peiter i el pagament de les despeses corrents de Gandia. Així, en un acte rebut pel notari de València Lluís Erau el 17 de juliol de 1517, el duc, d'una part, i els jurats de la vila, de l'altra, acordaven i pactaven, «que la col·lecta de les peytes de la dita vila, axí generals com de murs e valls, de

allí avant se hagen de arrendar e liurar e exegir per los magnífichs jurats que llavors eren e per temps serien en la dita vila de Gandia ab intervenció del comptador del dit il·lustre senyor duc e no sents aquell, per ço que lo dit comptador sàpia quin preu se donarà o salari a la persona que conduhirà y traurà la dita peyta per a exegir. De la exactió de la qual peyta, volgué sa senyoria que, per los dits jurats, poguessen ésser pagades o ab mandatos y pòlices de aquells dirigides al qui col·lectarà les dites peytes, los salaris dels oficials y altres ordinàries despeses davall contengudes scrites y especificades en cascun any degudes o devedores, insertes en lo tenor del dit acte de concòrdia de la manera que ací se siguixen continuades».⁴⁵

Aquesta mesura ratificava les decisions preses per Maria Enríquez durant la minoritat del duc. A més, garantia els pagaments de les despeses fixes anuals i els salaris de tots els qui romanien en càrrecs municipals, des dels jurats fins als «funcionaris» municipals com el fosser o els guardes de l'horta.

El període comprès entre 1517 i 1521 la vida de Joan de Borja restà circumscrita al govern dels estats senyoriais. En aquest temps, fruit del matrimoni amb Joana d'Aragó, nasqueren dos fills més, Enric i Lluïsa. Aquesta circumstància pot significar que el duc s'havia acomodat a la vida matrimonial i havia eludit d'altres follies estrafolàries. Per novembre de 1517, Joan de Borja donà ordres als seus servidors, el notari Joan Garcia i el canonge de la Seu de València, Cristòfol de la Torre, perquè conclogueren el litigi que lliurava amb sa tia la duquessa de Ferrara, Lucrecia Borja, pel llegat dels 500 ducats d'or que els havia fet el cardenal i arquebisbe de Lorenzia, Francesc de Borja. Així, el canonge i el representant de la duquessa, el cavaller Ludovico de la Sagra, acordaren solucionar el pagament del llegat amb les *vexillis et peceis argenteis* següents:

Primo, huyt plats fondells de pes de setze marchs. Ítem, dotze plats de fruit de pes onze marchs, sis onces. Ítem, sis salseretes de pes de quatre marchs, tres quarts. Ítem, una scudella de orelles de pes de set onces, un quart. Ítem, dos taces de pes de tres marchs, quatre onces, tres quarts e mig. Ítem, quatre canelobres de pes set marchs, una onça e un quart. Ítem, una anguera [sic] de

45. AMG, *Llibre Segon Racional*, sig. B-447.

quatre onces de pes, de dos marchs, cinch onces, tres quarts. Ítem, un proher e un poalet de pes de quatre marchs, set onces, dos quarts. Ítem, un plat de tallar chich de pes de quatre marchs, sis onces. Ítem, un plat d'ayguamans ab les armes dels senyor bisbe Centelles, daurat, de pes de huyt marchs, una onça, un quart. Ítem, un plat de tallar de pes de huyt marchs e tres quarts.⁴⁶

El notari Joan Garcia havia treballat de ferm aconsellant el duc de Gandia i redactant-li nombroses actes notariaus, finalment, l'any 1517 conclogué. Pertocava fer recompte i ajustar el salari dels treballs que li havia efectuat de procurador i de notari, el qual avaluava en la gens menyspreable xifra de 715 lliures, *mihi debitas pro salario anni presentis*. Quantitat que el notari no percebria de comptat i que segurament cobraria mitjançant la venda de diferents censals, perquè Joan Garcia, com molts altres a València, era també censalista del duc de Gandia.⁴⁷

Durant els anys 1518, 1519 i 1520 no hi ha notícies rellevants que evidencien cap canvi significatiu en la vida de Joan de Borja. Tampoc actuacions de govern que permeten entreveure algun conflicte entre la senyoria i els vassalls de Gandia, al marge dels normals recels que hi podien existir per accions que alguns podien considerar perjudicials per els interessos propis. Fins i tot, el notari Joan Garcia, que tantes extraordinàries notícies ha aportat fins ara, emplena en aquests anys els protocols de carregaments i quitaments de censals del duc, on intervenen sempre els mercaders Battista Burgarini i Crescenci Maretti, com a procuradors del duc de Gandia. Potser, l'única notícia important siga el principi d'acord perquè el duc de Gandia pugua percebre, a poc a poc, els diners que encara la monarquia li devia per la venda dels estats italians (ducat de Sessa i d'altres territoris). Acord, pel qual el rei Carles ordenarà al tresorer del regne, Alfonso Sánchez, que comprometés el lliurament al duc de determinades quantitats mitjançant els impostos del general de la ciutat de València.⁴⁸ Hi apareix també alguna anotació curiosa, com la del

46. ARV, sig. 4539. Protocols del notari Joan Garcia, 9 d'octubre de l'any 1517.

47. ARV, sig. 4539. Protocols del notari Joan Garcia, darrera anotació de l'any 1517.

48. El document sobre el pagament dels restants 40.000 ducats que la Corona devia al duc de Gandia per la venda dels estats de Sessa, a Itàlia, apareix sovint reiterat als protocols del notari Joan Garcia; vg. ARV, sig. 4540 (1518), 4541 (1519) i 4542 (1520). Protocols del notari Joan Garcia.

9 d'agost de l'any 1518, segons la qual *Michael Joannes Lançalot, olim agarenus et noviter ad fidem catholicam conversus*, que residia a la moreria de Gandia, li vengué un tros de terra a un moro.⁴⁹

Situació diferent presentava la baronia de Castelló de Rugat, governada pel procurador del duc, Gabriel de Sayas. Els reiterats abusos comesos pel representant de la senyoria forçaren que l'any 1518 l'aljama i jurats de Castelló de Rugat interposaren a la cort del procurador general del ducat de Gandia un clam contra el procurador de la baronia. Les denúncies presentades evidenciaven el comportament despòtic i arbitrari de Sayas i, fins i tot, mostraven que el temor a les represàlies obligava a romandre porucs i silenciosos els veïns d'alguns llocs de la baronia, com els cristians de la Pobra Franca de Rugat. Joan Borja ordenà els oficials de la cort de justícia la perquisició pertinent, tanmateix, hi persisteixen dubtes raonables sobre l'adopció per la senyoria dels remeis necessaris per a frenar els abusos comesos i que, lògicament passaven per remoure del càrrec el procurador de la baronia de Castelló de Rugat.⁵⁰

Molt més contundent fou la decisió de Joan de Borja de remoure del càrrec de procurador general i batlle del ducat de Gandia a Eximén Pérez de Fachs. Malgrat que les raons que ho motivaren resten difuses, sembla que la destitució i la decisió de sotmetre el govern del procurador a judici de residència l'any 1520 obeï a la lluita de poder existent entre diferents faccions locals i a l'actuació del procurador general en la fallida dels arrendadors de les taules de la carnisseria de Gandia del període 1515-1516. Els arrendadors, Jeroni Guitart i Miquel Tamarit, no pogueren fer front al pagament de l'arrendament compromès, assignat per a satisfer el deute contret per la vila amb el gendre de Jaume Roca. Aquesta situació irregular s'arrossegava encara l'any 1519 i Eximén Pérez de Fachs aportà una

49. ARV, sig. 4540. Protocols del notari Joan Garcia, 9 d'agost de l'any 1518.

50. Vg. AMG, FC. 69. Protocols del notari Francesc Pérez de Culla. Segurament, Gabriel de Sayas heretà el càrrec de son pare, Bernaldino de Sayas. Aquest Bernaldino de Sayas i la seua muller, Beatriu Ivars, arrendaren el mes d'abril de 1509, al rector de la Pobra de Rugat, mossèn Joan Porta, la primícia del terme de Castelló de Rugat per quatre anys de ferm, «juntament ab lo territori de Rugat i Ayelo», per 33 lliures, «cascun anys pagadores en dos pagues» en les festivitats de Tots Sants i Carnestoltes; vg. AMG, Osuna, FC. 67. Protocols del notari Francesc Pérez de Culla.

part del deute. Curiosament, Eximén Pérez de Fachs fou substituït en el càrrec de procurador general i batlle del ducat de Gandia per Jaume Roca, un dels implicats en aquests fets.⁵¹

Iniciada la revolta de la Germania a València l'any 1519, Joan de Borja no romangué impassible i contribuí generosament a satisfer les despeses de les ambaixades que l'«strenu» braç militar decidí enviar al rei l'any 1520.⁵² El duc, juntament amb el comte d'Oliva, preferí allunyar-se de la ciutat de València i arrecerar-se a Gandia fins al mes d'abril de 1521, des d'on, més tranquil·lament podia seguir el desenvolupament dels fets. És veritat, que en aquests moments les preocupacions del duc, més que en la Germania se centraven en la greu malaltia patida per la duquessa Joana d'Aragó, que faltà al poc de temps. Per aquest motiu familiar, però potser també perquè esperava que el conflicte es resolgués aviat, ni tan sols acudí a Dénia quan s'assabentà de l'arribada del virrei fugint de la Germania. Possiblement, Joan de Borja creia que, malgrat que les reivindicacions dels agermanats suposaven una greu alteració de l'ordre establert i algunes accions anaven en contra d'alguns nobles, era millor no intervenir atès que no l'afectava personalment. En qualsevol cas, l'absoluta fidelitat mostrada pels vassalls del ducat no li féu albirar cap motiu per a la revolta. El ben cert és que Joan de Borja pagà molt cara durant tota la vida aquesta passivitat mostrada envers la Germania. Tal vegada se'n penedí després per l'excés de confiança quan encara era temps de resoldre el conflicte d'una altra manera.

51. Eximén Pérez de Fachs figura als protocols del notari Francesc Pérez de Culla el 1513 com a cambrer *et alumnus* del duc de Gandia, vg. AMG, Osuna, FC. 67. Protocols del notari Francesc Pérez de Culla. L'any 1518, mossèn Eximén Pérez de Fachs apareix en una escritura com a «donzell, thesorier y procurador general» del duc de Gandia, càrrec que exercia encara l'any 1520; vg. AMG, Osuna, FC. 69. Protocols de Francesc Pérez de Culla. Sobre la substitució del procurador general del ducat; vg. AMG, *Llibre Segon Racional*, B-447, f. 150, divendres 11 de maig 1520.

52. Gaspar ESCOLANO: *Década Primera de la Historia de Valencia*, libro x, València: 1611-1972, col. 1474. Segons García Hernán, l'aportació econòmica del duc de Gandia per a les despeses de l'ambaixada fou de 500 ducats, vg. *Monumenta Borgia...*, *op. cit.* vi, pròleg d'E. García Hernán, p. 27.

2. MIQUEL CARO

Durant trenta anys almenys, des de 1486 fins 1516, la vida de Miquel Caro romangué lligada a Gandia treballant en els oficis de sucrer i mercader i exercint diversos càrrecs i magistratures municipals. Curiosament, la presència de Caro a Gandia coincideix en el temps amb la compra del ducat de Gandia per Roderic de Borja, futur papa Alexandre VI, a Ferran el Catòlic a finals de l'any 1485. Per tant, pot pensar-se que la vida de Caro a Gandia estigué lligada a la presència de la família Borja.

Des del mes de setembre de 1486, el *Manual de Consells* de Gandia confirma la presència de Miquel Caro. Hi figura de conseller en la reunió del consell que tingué lloc el 8 d'octubre.¹ Abans, el 17 de setembre, el sucrer Miquel Caro actuà conjuntament amb el flequer Joan Castell per al reconeixement de deute de l'argenter Pere Guittart a Joan Barbaroja, procurador de l'església de Gandia.² El 3 de novembre de 1486, oferí 80 sous per un tros de terra «dellà lo riu ab los xxii sous de cens, loïsm e fadigua al convent de sant Jerònim». Aquesta parcel·la corresponia a un deute peiter que posteriorment se'l quedà Abraham Oix per 7 lliures.³

Durant el bienni 1487-1488 la presència de Miquel Caro és continua a Gandia, acudeix a quasi totes les reunions del consell que es realitzen. L'any 1487 és nomenat clavari de les cises de la mòlta i la mercaderia i el 1488 fou elegit cambrer de la cambra dels forments.⁴ En ambdós càrrecs intervingué decisivament. Com a ciser, arrendament pel qual havia pagat 5.940 sous per la cisa de la mòlta i 5.180 sous per la cisa de la mercaderia, li pertocà actuar contra alguns moros de la vall d'Alfàndec per no haver satisfet les quan-

1. *El Manual de Consells de Gandia a la fi del segle XV*, Vicent Olasso (ed.), Universitat de València, València: 2005, p. 175.

2. *Ibidem*, p. 288.

3. *Ibidem*, pp. 286 i 293-294.

4. *Ibidem*, p. 213.

titats que els corresponia pagar.⁵ A més, satisfeu els pagaments ordenats pels jurats de Gandia mitjançant les pòlisses respectives. Així, pagà a Eça, joglar, «cinch sous que li són deguts per lo sonar del amizmeyo»; 50 sous a Jaume Serra per la meitat del salari de cirurgia; a l'escrivà dels jurats, el notari Bernat Astruch, «per una raxura de paper que aquell féu portar de València»; al guanter Miquel Aragonés pels guants de la festa del Corpus. Fins i tot, els magistrats municipals li reconeixeren pagaments personals que havia efectuat, com 12 sous per la compra de 8 lliures d'alfaní per a la festa del Corpus i 8 sous per les despeses tingudes en el soterrament del pont del riu.⁶

Més problemes tindrà amb l'ofici de cambrer a la cambra dels forments, ja que de una càrrega de blat comprada per la vila el 1488 a mossèn Jaume Ferràndiz de Mesa, cavaller, una part del blat no arribà en bones condicions i calgué resoldre quina decisió calia adoptar. Així mateix, li pertocà estar present en el repartiment del forment comprat per la vila entre tots aquells cavallers que tenien heretats dins la contribució de Gandia. Encara que l'absència d'alguns d'ells no impedí que s'acordés el següent:

Los magnífichs jurats de la vila de Gandia, instant e req(ui)rent lo honorable en Miquel Caro, síndich de la dita vila, vist en la cambra dels forments restar CL cafiços, lo qual ab les despeses stà a xxxvii sous, vi per cafiç, e vist que la dita cambra ab les despeses e minves que ha fet anara perdedora xxx lliures poch més o menys, fan partició de cxxxv cafiços a for de xxxxii sous lo cafiç, los quals cxxxv cafiços han ésser repartits per la forma acostumada.⁷

El 1487, Miquel Caro figurava de testimoni en l'arrendament del dret de l'almodí a Francesc Castell i com a fermança de Bernat Corella en l'arrendament que la vila li féu de la cisa del tall del drap, conjuntament amb altres veïns de Gandia com Onofre Ruiz de Corella, Miquel Salelles, Joan Castell i Joan Trilles.⁸

5. *Ibidem*, pp. 236-237.

6. *Ibidem*, pp. 223 i ss.

7. *Ibidem*, pp. 219-220.

8. *Ibidem*, p. 278.

De la documentació revisada podem deduir que Miquel Caro residia a Gandia dedicat a l'ofici de sucrer i que, a més de l'activitat professional habitual, participava activament de la vida municipal, sobretot, en l'exercici dels càrrecs que més relació tenien amb l'activitat comercial com el control d'abastament de la vila o l'arrendament de determinats impostos municipals. A més, que fos capaç d'optar a l'arrendament de les cises de la mòlta i de la mercaderia, per les quals pagà 11.120 sous, és a dir, 556 lliures, demostra una elevada posició econòmica.

La manca d'informació municipal entre els anys 1489 i 1496 no permet esbrinar l'activitat de Miquel Caro a Gandia durant aquests anys. Tanmateix, és molt possible que no només residís a la vila dedicat al negoci del sucre, sinó que, a més, exercís algunes magistratures municipals, perquè el 22 de desembre de 1497 fou elegit justícia de Gandia per a 1498.⁹ A més de les tasques inherents al càrrec, Miquel Caro participà activament en les reunions del consell de la vila i, fins i tot, rebé el pagament dels diners propis que havia avançat l'any anterior per portar el frare predicador de la Quaresma. Així, els jurats ordenaren al col·lector de la peita general que li pagàs 8 sous: «E són per hun home a tremés ab una bèstia per portar lo reverent sermonador per a pricar en la present Quaresma».¹⁰ I el mateix any 1498, se li pagaren 22 sous i 5 diners: «E són los deu sous per pagar un home ab una bèstia per portar a València lo reverent sermonador, e los dotze sous, cinch diners són per pagar la despesa [que] s'és feta a les dones penitencières en la Setmana Santa proppassada».¹¹ Sens dubte, l'activitat comercial centrada en el negoci del sucre afavoria que Miquel Caro s'hagués convertit en

9. *Ibidem*, p. 320. «E congregat lo dit consell general, fon preposat per lo honorable en Matheu Salelles, jurat en cap, que ells havien manat ajustar lo dit consell per ço com en semblant dia és acostumat fer electió de justícia per a l'any esdevenidor, e que pregassen a Nostre Senyor que nos donàs tal que fon a son servey e de l'il·lustre senyor duch e bé e utilitat de la re pública de la dita vila. E de fet, fon treta la caixa de les elections, e aquella uberta, fon tret lo sach de la electió de justícia, del qual per un infant de poca edat fon tret un albarà. E aquell ubert, fon-hi atrobat scrit lo nom d'en Miquel Caro, el qual per lo magnífich en Jacme Martorell, lochtinent de procurador e batle general de la dita vila, fon publicat e donat per justícia en lo any esdevenidor de LXXXXVIII en la dita vila e terme de aquella».

10. *Ibidem*, p. 342, 16 de març de 1498.

11. *Ibidem*, pp. 363-364.

un dels prohoms de Gandia i per això li pertocava contribuir a les despeses excepcionals de la vila.

Miquel Caro apareix poques vegades durant el bienni 1499-1500. Després d'exercir el càrrec de justícia fou nomenat conseller pels jurats; però, malgrat aquest nomenament, només hi participà dues vegades a les reunions del consell, el 23 de maig de 1499 i el 23 d'abril de 1500. En aquesta darrera reunió, Jaume Balaguer, cavaller i majordom de la il·lustre senyora duquessa, proposà que la senyoria «delliberava egualar el ciminteri de la Seu de la dita vila (en egual la sglésia), e que volia saber dels vehins de la dita vila ab quants jornals ajudarien en fer la dita obra. E discorrent la dita proposició, per lo dit consell, après moltes altercacions, fon clos e delliberat que cascú desig[nàs] per si los jornals que y volia donar. E axí fon fet, segons se mostra dessús davant lo nom de cascú dels dits consellers». Miquel Caro, juntament amb altres deu veïns més, oferí cinc jornals, el màxim; la qual cosa demostra la seua situació de preeminència a la vila i la disponibilitat econòmica que gaudia.¹²

Altres notícies sobre Miquel Caro, tot i que esporàdiques i lligades a l'activitat professional i municipal, es troben als llibres del Racional de Gandia i als protocols del notari Francesc Pere de Culla, referides als primers anys del segle XVI, que permeten acostar-se una mica més al personatge.

Caro fou nomenat novament cambrer de la cambra dels forments de Gandia per al període 1506-1507.¹³ És molt possible que l'any anterior fos elegit jurat, perquè hem notat que en nombroses ocasions l'ofici de cambrer requeria en un dels jurats de l'any anterior, com una mena de compensació pel temps que els jurats dedicaven a la magistratura municipal. D'altra banda, el 19 de febrer de 1509, Miquel Caro, Miquel Tamarit i Alfons Salelles nomenaren procurador Gaspar Antich per obligar-se conjuntament amb Mateu Salelles en l'arrendament dels delmes que havien contractat a misser Francesc Soler, vicari general i procurador del cardenal i arquebisbe de València.¹⁴

12. *Ibidem*, p. 396.

13. AMG, *Llibre Primer Racional*, sig. B-446, ff. xxxv^v i ss.

14. AMG, Osuna, FC. 67. Protocols del notari Francesc Pérez de Culla.

Caro tornà a ser nomenat cambrer de la cambra dels forments per a l'exercici 1510-1511. La supervisió dels comptes pel racional presentava el següent balanç: «Conte d'en Miquel Caro, cambrer de la cambra dels forments en l'any dx finit en honze: compres: 180 cafisos, 2 barchelles, 3 almuts i 1 quarteró, per 347 lliures, 16 sous i 8 diners. Despeses: 364 lliures, 5 sous i 7 diners. Vendes: 181 cafisos, 9 barchelles, 1 almut y 3 quaterons per 370 lliures, 10 sous i 7 diners. Enaxí que, vistas les compres y despeses de una part y vendes de part altra segons se mostra damunt, se és trobat deutor de les vendes a les compres y despeses de sis liures y cinch sous.»¹⁵

L'exercici següent, 1511-1512, exercí el càrrec de lloctinent del justícia de Gandia i juntament amb els jurats Joan Ramon Dalmau, Joan Morales, Joan Roger i Ausiàs Vilarnau fiscalitzà els comptes de Pere Joan Tortosa, cambrer de 1509-1510, en un acte rebut per Joan Monroig, notari i síndic de la vila, a 27 de maig de 1511.¹⁶ Malgrat que no es conserven els Manuals de Consells d'alguns anys, a les reunions del Consell trobem Miquel Caro en les realitzades el mes de març de 1511.¹⁷ L'any 1512 Caro nomenà Lluís Tristany com a procurador per al cobrament d'un deute endarrerit de 20 lliures i les corresponents pensions, arrossegat des dels anys 1503 i 1509, degut per Antoni Tristany i la seua esposa Isabel.¹⁸ Tot i que el principal ofici de Miquel Caro era el de sucrer, documentalment no consta, en ocasions figura de mercader i només una vegada hem pogut constatar el paper jugat a la producció sucrera del ducat de Gandia:

Pedro Cardiel, procurador de don Lançalau Lançol, segons afferma, que té procura rebuda per Joan Garcia, notari de València, e mostràs per letra de Joan Garcia que ha rebut mossèn Jaume Balaguer. Confessa haver rebut per a son principal altres deu càrregues de sucre de una cuyta, blanquejat en taula; y són de les trenta càrregues de sucre que lo il·lustre senyor duch o sos factors li han venut ab carta rebuda per lo mateix Joan Garcia, notari, les quals confessa que

15. AMG, *Llibre Primer Racional*, sig. B-446, ff. CLXI^v-CLXII^v.

16. AMG, *Llibre Primer Racional*, sig. B-446, f. liv.

17. AMG, Osuna, FC. 67. Protocols del notari Francesc Pérez de Culla.

18. AMG, Osuna, FC. 67. Protocols del notari Francesc Pérez de Culla, 16 de gener de 1512. Una altra intervenció de Miquel Caro, ara amb Joan Saragossà i Lluís Segrià, pot trobar-se a AMG, Osuna, FC. 68. Protocols del notari Francesc Pérez de Culla, 18 d'abril i 29 de maig de 1513.

li ha liurat huy lo honorable en Miquel Caro, factor dels trapigs de sa senyoria, qui present era, de mà de mossèn Balaguer, qui diu que té letra de Joan Garcia que li donen lo sucre.¹⁹

L'exercici 1515-1516, Miquel Caro fou elegit jurat de Gandia juntament amb Miquel Salelles, Jeroni Guitart i Gaspar Antich. Durant l'any de d'aquesta juraderia fou responsable de l'acapte del bací de les ànimes del purgatori, per la qual cosa se li reclamava, «per resta del compte», segons la supervisió dels jurats Lluís Segrià, Jaume Soriano i Miquel Anyó, del període 1517-1518, la quantitat de 5 lliures, 4 sous i 2 diners. El pagament d'aquesta xifra es retardà fins a l'any 1518 perquè Miquel Caro havia mort i fou el seu hereu qui anà a Gandia a fer-la efectiva. Aquí descobrim que Miquel Caro era pare de Joan Caro, un dels principals impulsors i líder de la Germania i totpoderós racional de la ciutat posteriorment. Així ho confirmen dues notes del llibre del racional de Gandia. La primera expressa: «Los dits dos albarans [els] quals restituhí lo dit en Joan Caro, hereu d'en Miquel Caro, son pare». A la segona, s'aclareix la situació:

Aprés, dimecres a tres de mars any mil D y dihuyt, per exhibició que féu en Joan Caro, fill y hereu de Miquel Caro, quòndam, de un albarà del tenor següent. Yo, Jaume Tamarit, administrador del spital de la vila de Gandia atorch haver rebut de vós, magnífich Miquel Caro, quatre liures, dotze sous y dos diners les quals són del acapte del bací de les ànimes del purgatori y per quant havíem pres de la renda del spital, volen los jurats que sia tornat el dit spital. Y perquè és en veritat, fas lo present albarà de mà mia a dos de agost any mil D y setze.²⁰

Si l'any 1515-1516 Miquel Caro fou elegit jurat de Gandia, la següent juraderia la integraren «mossèn Gaspar Rull, cavaller, en Melchior Ferrer, en Matheu Salelles e en Berthomeu de Cas, jurats en lo dit any D y setze fenint en deset».²¹ Dels quatre jurats citats, cal ressenyar Bartomeu de Cas, gendre de Miquel Caro i cunyat de Joan

19. AMG, Osuna, FC. 68. Protocols del notari Francesc Perez de Culla, 14 de juliol de 1513.

20. AMG, *Llibre Segon Racional*, sig. B-447, f. LXXXVII.

21. AMG, *Llibre Primer Racional*, sig. B-446, f. CLXXXV.

Caro. En aquests moments els Caro i Bartomeu de Cas conformaven un grup familiar dotat d'una extensa xarxa clientelar, dedicat no només al comerç del sucre, sinó a qualsevol altre negoci que, al caliu de les magistratures municipals de Gandia i la senyoria dels Borja hi pogueren realitzar. En aquest sentit, pot afirmar-se que Miquel Caro aconseguí comprendre ben aviat què calia fer quan decidí aveïnar-se a Gandia a redós dels Borja.

3. JOAN CARO I EL DUC JOAN DE BORJA

Joan Caro, fill de Miquel Caro, anà a Gandia l'any 1518 per pagar el deute deixat per son pare. Cap altra vegada apareix el seu nom a la documentació municipal de la vila. Segons Vallés, Caro estava vinculat al duc de Gandia, Joan de Borja, pel negoci del sucre. Les dades aportades per aquest autor en cap moment justifiquen documentalment aquesta relació comercial, fins i tot, quan al·ludeix al contracte d'arrendament signat entre el duc i Bartomeu de Cas l'any 1521, que després analitzarem, no resta clar que Bartomeu de Cas arrendés el trapig de Gandia al duc en nom o per a Joan Caro. Tanmateix, Vallés encerta quan menciona Caro com a propietari d'un refinador de sucre a València, suposada herència de son pare, Miquel Caro. Tampoc apareix documentat que Joan Caro comercialitzés «gran part del sucre produït a la Safor», almenys, a Gandia. Allò que hem pogut comprovar són els vincles comercials establerts entre la companyia del mercader i financer Battista Burgarini i Joan Caro, si bé, tal vegada, no fos aquesta una relació entre iguals, sinó més bé de dependència de Caro envers Burgarini.¹ Documentalment es corrobora la relació comercial mantinguda al voltant del negoci del sucre entre el duc de Gandia i Joan Caro, d'aquest amb Burgarini i de tots dos amb el duc.

El 7 de març de 1516, Joan de Borja i Joan Caro signaren un contracte comercial sobre el sucre del duc «en tots los seus trapigs»,² segons el qual Joan de Borja s'obligava a lliurar a Caro «tot lo sucre, axí de una cuyta com mesturasses, esquallades, blanchs, (...) e raedures que en lo present any té e es lavorarà en tots los trapigs de sa senyoria e de les seues terres, bo, e rebedor e ben lavorat, a ús e costum de trapig». Lliurat el sucre, aquest hi restava «a tot risch perill e fortuna del dit Joan Caro». Aquest capítol del contracte deixa

1. V. VALLÉS: «Vida pública i mort de Joan Caro, mercader», *L'univers dels prohoms*, València: 1995, pp. 262-263.

2. ARV, sig. 4538. Protocols del notari Joan García de l'any 1516.

entreveure que potser Caro o algun altre en nom seu tingués aleshores arrendat el trapig de Gandia. Convé no oblidar que el treball fonamental de Caro, a més de la sucreria de València, era el de mestre refinador, és a dir, s'encarregava de refinar el sucre comprat. Aquesta especialització no li impedí dedicar-se també a comercialitzar el sucre refinat. Aquest contracte, però, només es refereix al seu treball com a refinador, perquè la comercialització o venda del sucre del ducat de Gandia restava en altres mans. Al contracte s'estipulava la quantitat de sucre refinat que calia elaborar a partir del sucre d'una cuita. Així, Caro havia de lliurar al duc, o a les persones que aquest designés, dotze arroves de sucre fi per cada vint-i-quatre arroves de sucre d'una cuita. A més, s'especificava la qualitat que calia aconseguir del sucre refinat: «Ítem, és més pactat e concordat que lo dit en Joan Caro sia tengut e obligat donar e liurar al dit il·lustre senyor duch, o als qui sa senyoria manarà, lo dit çucre, molt bo e molt ben lavorat e refinat, en la present ciutat de València e que per nengú comprador no li puxa ésser recusat de la bondat del dit çucre fi». El sucre refinat havia de romandre en poder de Caro fins que el duc trobés compradors, sense que aquell pogués compel·lir-lo a emportar-se el sucre una vegada refinat. Fins i tot, s'assenyalaven les quantitats i els terminis perquè el duc rebés el sucre: «que lo dit mes comence a córrer un mes après que lo dit en Joan Caro començarà a rebre lo dit çucre de una cuyta».

El mateix dia en què se signava aquest contracte, se'n redactava un altre entre el duc Joan de Borja i el mercader i financer Battista Burgarini: «Capítols fets e fermats per e entre lo il·lustre senyor don Joan de Borja, duch de Gandia, de una part, e lo magnífich micer Battista Burgarini, mercader, en son nom propi y en nom de la companyia, de la part altra, sobre lo pagament fahedor al dit micer Batista Burgarini de les quantitats dessus scrites».³

La relació de Burgarini amb el duc de Gandia l'any 1516 era ja una relació perllongada en el temps que encara s'allargaria més en l'esdevenidor. Els protocols dels anys 1517, 1518, 1519 i següents recullen nombrosíssimes anotacions on Battista Burgarini i el seu

3 ARV, sig. 4538. Protocols del notari Joan García de l'any 1516.

soci Crescenci Maretta actuaren de procuradors del duc en la intervenció d'operacions de carregament i quitament de censals de la casa de Gandia. Tots dos eren banquers i financers del duc Joan de Borja, per això, quan l'any 1516 la situació financera del duc resultà tan compromesa, els creditors demanaren signar un contracte que garantís el pagament dels diners facilitats de bestreta. Convé recordar que aquest mateix any Joan de Borja recobrà la senyoria sobre els seus estats, una vegada atorgat el perdó reial. La fórmula de redacció del primer capítol d'aquest contracte amb Burgarini resulta, almenys, curiosa: «E primerament, se deu pressuposar que al dit micer Batista Burgarini li són deguts de una part, mil cinch-centes deu lliures, tretze sous per un retorn de un cambi de fira de Medina de octubre propassat». A més d'aquesta quantitat, al segon capítol s'al·ludeix a 1.415 lliures més. Les dues quantitats, que sumaven 2.925 lliures i 13 sous, s'havien de pagar al comptat i per garantir aquest pagament, s'estipulava que a Burgarini i a la seua companyia se'ls fes «consignació e missió entre mans de tot aquell çucre que lo dit il·lustre duch té en los trapigs de les seues terres, que poden ésser cinch mília formes, poch més o menys». Com anteriorment el duc havia signat un contracte amb Joan Caro pel qual aquest monopolitzava el refinat de tot el sucre produït als seus trapigs, ara s'acordava «que tot lo dit çucre que és en los dits trapigs sia liurat al dit en Joan Caro ab letra o pòlça del dit micer Batista». Per tant, Caro s'obligava a lliurar el sucre refinat a Burgarini o a qui aquest volgués fins a percebre les quantitats degudes i d'altres que s'annotaven a continuació.

El compromís financer de Burgarini amb el duc de Gandia comprenia 500 ducats més, que ara calia bestraure-li. Amb aquesta nova quantitat, el deute s'incrementava fins a 3.450 lliures i 13 sous, quantitat que Burgarini podia negociar tantes vegades com volgués, perquè el compromís de pagament tornava a restar circumscrit al sucre refinat: «és pactat e concordat que los dits cambis que lo dit micer Batista Burgarini pendrà per obs de pagar-se de les dites quantitats, se hagen de pagar del proveït dels dits çucres que per lo dit Joan Caro seran refinats». A hores d'ara sembla clar que tots dos contractes anaven estretament lligats i que els interessos particulars dels tres protagonistes ultrapassaven la simple relació mercantil. A més,

el contracte signat amb Burgarini prova indiscutiblement l'estreta relació mantinguda entre Joan Caro i Battista Burgarini, anotada per Vallès, lligam que provocà fortes tensions durant la Germania entre ambdós quan Caro forçà Burgarini perquè contribuís a les despeses de la guerra de la Germania i els lliurés 1.500 lliures procedents de la recaptació dels impostos del General, per garantia de les quals Caro signà la «indempnitat dels béns de la universitat y singulars de la ciutat de València».⁴

El contracte del duc amb Burgarini no significava que el financer pogués disposar a voluntat del sucre, atès que també assumia certes obligacions. Així, es volia salvaguardar el mercat normal de la mercaderia i defugir qualsevol mesura acumulativa que tingués objectius especulatiu; per aquest motiu s'especificava que Burgarini no podia retenir el sucre en poder seu fins que fos tot refinat sinó que s'obligava a traure'l al mercat a poc a poc, segons fossen enllestides les diferents partides i a vendre'l al comptat a preu de mercat. Fins i tot, el duc es reservava el control de les vendes del sucre, perquè al contracte es fixava que un representant o procurador del duc havien de ser presents a l'hora de la venda. Finalment, al contracte s'acordà una clàusula financera sobre els rèdits del deute. Era lògic que Burgarini hagués de pagar interessos als creditors que havien finançat els diners compromesos pel duc de Gandia. Aquests interessos, fins a la quantitat gens menyspreable però fixa de 233 lliures i 8 sous, havien de córrer per compte del duc de Gandia, sense que aquest hagués de pagar més quantitat ni tampoc Burgarini tornar-li res en cas que l'import final no arribàs a la quantitat fixada. La redacció de la dotzena clàusula del contracte deia així:

Ítem, és pactat e concordat que lo dit micer Batista Burgarini prenga a son càrrech tots los interessos dels dits cambis e recambis tantes vegades quantes se pendran fins que aquell sia pagat, e que per tots los dits interessos lo dit il·lustre senyor duch sia tengut donar e pagar al dit micer Batista Burgarini e companyia de aquell dos-centes trenta-tres liures e huyt sous. E si los dits interessos pujaran més de la dita quantitat, que aquella vinga a càrrec del dit micer Batista e no puxa demanar més quantitat. E si al temps que los cambis

4. Vg. V. VALLÉS: *La Germania...*, op. cit., p. 94.

se hauran a pagar, lo dit micer Batista Burgarini haurà rebut lo proveït dels dits çucres, no li puxa ésser feta deducció alguna de dits interessos dels dits cambis, prenent que no prenen tanta suma, perquè axí com prenint major suma los dits interessos vénen a càrrech del dit micer Batiste, és també raó que corrent lo dit risch haja també la utilitat si alguna ni haurà.

Els dos contractes signats el 7 de març de 1516 pel duc Joan de Borja Joan Caro i Battista Burgarini proven les estretes relacions existents entre els tres personatges i el volum econòmic assolit. Convé recordar que el deute ducal amb Burgarini ascendia a 3.734 lliures, 1 sou, interessos inclosos, i per garantir del deute s'havia esmerçat la producció sucra del ducat, avaluada en més de 5.000 formes de sucre. Aquest rendiment incloïa els diferents tipus de sucre produïts i s'acordava lliurar-lo a un únic refinador, Joan Caro, segurament soci de Burgarini, perquè el transformés en sucre fi, molt més car que el sucre d'una cuïta i encara més que el sucre roig o d'altres tipologies sucreses.⁵

Al marge de la solidesa financera de Burgarini i del seu soci Crescenci Maretti, la magnitud del negoci contractat l'any 1516 prova la puixança econòmica de la família Caro, sobretot de Joan, el primer de la família a adonar-se de les possibilitats de negoci a recer dels ducs de Gandia. Aquest contracte també serveix per apreciar els esforços fets per Joan Caro quan decidí integrar-se a la Germania, on arribà a ser un dels seus líders més destacats, per compatibilitzar les aspiracions polítiques amb els interessos econòmics del sucre que el lligaven amb els senyors més importants del regne (Borja a Gandia i Centelles a Oliva) contra els quals s'enfrontava la Germania. Potser, Joan Caro pensava que si deixava en mans del seu cunyat, Bartomeu de Cas, el negoci del sucre i mantenia la Germania allunyada de l'enfrontament directe amb els senyors més importants del regne, podia aconseguir les dues coses: els objectius polítics propugnats i salvaguardar els interessos econòmics familiars. Potser ho aconseguí fins i tot l'any 1521 quan la Germania ja havia mostrat algunes vessants clarament antisenyorials (baronia de Xelva, comtat d'Albaida,

5. Sobre el preus dels diferents tipus de sucre, vg. FRANCISCO PONS FUSTER: *Aspectos económico-sociales del condado de Oliva (1500-1700)*, València: 1981, pp. 243 i ss.

marquesat d'Elx). Ben segur que no comptava amb la independència de criteri de Bartomeu de Cas quan aquest decidí agermanar-se. O potser sí que coneixia l'opinió de Cas i allò que pretenia fer a Gandia? La resposta no queda clara i cal tractar d'esbrinar-la a partir de les dades biogràfiques de Bartomeu de Cas.

4. BARTOMEU DE CAS

La relació de Bartomeu de Cas amb Gandia no és perllongà tant en el temps com la de Miquel Caro.¹ Les primeres notícies pertanyen a 1516 i demostren que ja feia algun temps que residia a Gandia perquè en aquesta data exercia el càrrec de jurat, conjuntament amb mossèn Gaspar Rull, Melcior Ferrer i Mateu Salelles. Així, ho confirma el *Llibre Primer del Racional* quan el 17 de maig 1516 els jurats citats examinaren els comptes dels cambrers de la cambra dels forments de l'exercici 1515-1516, de Gaspar Antich i del delegat del cambrer Pere Martínez. Hi assistiren també els canonges de la seu Pere Tamarit i Genís Vinader i el síndic i racional, Joan Monroig.²

La família de Cas, segons ell mateix confirmà, residia a València. Un germà, Onofre de Cas, era *connotarium* l'any 1519 i fou nomenat per Jeroni Guitart, veí de Gandia, procurador seu a València el 18 d'agost d'aquell any.³ A aquest germà al·ludirà Bartomeu de Cas durant el procés incoat a la Reial Audiència de València l'any 1524: «vingué ab letra del rational Johan Caro e de son jermà Nofre de Cas». Curiosament, aquest germà participà indirectament en l'intent d'agermanament que tingué lloc a València el 1541, ja que fou obligat a defensar un dels principals processats⁴. Tenia un altre germà, Francesc, a qui s'hi referirà: «totes les dos letres són scrites de

1. L'existència d'un Bartomeu de Sas que figura als documents dels Borja de la Seu de València investigats per Sanchis Sivera es pot correspondre amb un mercader d'aquest nom o a Bartomeu de Cas. Si fos així, caldria remontar-ne la presència a Gandia a 1494; vg. J. SANCHIS SIVERA: *Alguns documents...*, *op. cit.*, p. 105, «a quatre de dit mes de maig (1494) se dóna a-n Berthomeu de Sas, mercader, per dos alnes, un palm de cetí blau venecià, per a un gipó a dit senyor e tapins a la il·lustríssima senyora dona Lucrècia, a raó de xxx sous alna mercantívol: suma tres liures, set sous e mig».
2. AMG, *Llibre Primer Racional*, sig. B-446, f. CLXXXV.
3. AMG, Osuna, FC. 69. Protocols del notari Francesc Pérez de Culla.
4. Vg. P. PÉREZ GARCÍA-J. CATALÁ: *Epígonos...*, *op. cit.*, pp. 354 i 356: «Lorenço del Pueyo, vergueta de la Real Alguaziria, dix e relació féu ell, en lo dia de huy, de provisió dels magnífichs reladors, haver manat a-n Nofre de Cas, notari, que procure e al magnífich micer Nofre Urgellés que advoque al dit Pere Cerdà, sots pena de cinch-cents ducats de or. Los quals dix li han respost que faran lo que deuen».

mà d'en Francesch de Cas, jermà dell dit confessant, com la conega molt bé».⁵

En aquest procés, Bartomeu de Cas reconegué que era cunyat de Joan Caro, «casat ab germana de aquell», que residia a Gandia on tenia molts amics, «e en Oliva molts parents».⁶ Sorprèn alguna declaració perquè, en referir-se a la feblesa mostrada pel capità general de l'exèrcit agermanat, Joan Caro, durant l'atac al castell de Corbera, afirmà que molts agermanats pensaven que Caro era «traydor», perquè «si ell hagués volgut hagueren pres lo castell, però que ell tenia allí germans e pare e que per això feya tirar la artelleria per alt e havia manat als artillers que tirassen per alt».⁷ Sobta aquesta afirmació perquè Bartomeu de Cas coneixia tant o millor que el mateix Caro que el seu sogre, Miquel Caro, havia mort feia uns anys i que havien viscut junts a Gandia.

Bartomeu de Cas exercia l'ofici de sucrer, però s'ignora si aquest ofici l'elegí lliurement o es véu obligat a exercir-lo en casar-se. Tal vegada, per l'ofici d'escrivans que exercien el germans, fos més factible la segona opció. En tot cas, de sucrer i de mercader donà mostres evidents d'autonomia, perquè aconseguí prou aviat, en vida de Miquel Caro, ser jurat de Gandia i que els jurats li arrendaren la cisa de les carns l'any 1519.

A Gandia, Bartomeu de Cas tenia oberta una botiga, almenys així s'afirma al compte de la claveria que justificava les despeses fetes a l'arrendament de la cisa de les carns: «És-li degut al dit jurat Çapena e clavari quatre liures y nou dinés per altres tantes ne pres en compte o passà en compte a Berthomeu de Cas, conductor de la cisa del diner de la carn, per la valor de quatre alnes, un palm [de] drap blau, que de manament dels magnífichs jurats foren preses de la casa e botiga del dit Berthomeu de Cas per a fer una cota y barret a-n Paulo Gascó, verguer dels jurats».⁸

El primer diumenge de maig de 1519, al pòrtic de la cúria del procurador, el notari Francesc Pérez de Culla redactava el document

5. ARV, Reial Audiència. Processos, part II, lletra P, apèndix 13, f. xviii.

6. ARV, Reial Audiència. Processos, part II, lletra P, apèndix 13, f. xx'.

7. ARV, Reial Audiència. Processos, part II, lletra P, apèndix 13.

8. AMG, *Llibre Segon Racional*, sig. B-447, f. clí'.

pel qual els jurats Bartomeu Guitart, *maior*, Jeroni Salelles i Pere Andreu li arrendaven a Bartomeu de Cas el «dret d'un diner de cisa en la liura de la carn», pel preu de 3.650 sous, pagadors en dues pagues iguals, una el 15 d'octubre de 1519 i l'altra per Carnestoltes de l'any 1520.⁹ Al contracte d'arrendament, Bartomeu de Cas obtenia el dret de cisa «sobre les carns que-s descarnaren en les taules de les carniceries de la present vila de Gandia e de la moreria de aquella», encara que no tota la carn pagava el mateix impost. Per cada lliura de moltó, bou i cabró es pagava un diner; dos diners per la lliura de vedella i de cansalada i porc fresc, i tres diners per la lliura de cabrit i corder. A més, aquells que mataren porcs per la vila havien de pagar un real per porc, i els qui vengueren cansalada a «quarters», sis diners per «quarter», tres el comprador i tres el venedor. Només s'exceptuava de la imposició els moros que pagassen el dret del ducat a la senyoria.

Sovint, l'arrendament dels impostos municipals portava aparellada l'obligació per a l'arrendatari de consignar determinades quantitats a obligacions que la vila havia contret en préstecs fets per particulars. Així, una part substancial de l'arrendament de Bartomeu de Cas, 91 lliures i 5 sous del total de 191 lliures i 10 sous en què s'havia fixat l'arrendament, serví per pagar el quitament d'un censal que per la vila s'havien carregat Joan Ros, senyor de Daimús, i Pere Ros, senyor d'Almiserà.

Més, li és degut noranta-una liura e cinch sous que per consignació feta de paraula a-n Joan Ros, senyor de Daymús, y Pere Ros, germà de aquell, en la subsegüent carta per los magnífichs jurats, lo dit Berthomeu de Cas ha pagat en lo quitament del censal que per la vila se carregaren los rossos per al donatiu del senyor duch.¹⁰

En una altra anotació, Bartomeu de Cas pagà a Joan Ivars 20 ducats per la compra de pólvora per a escopeta. Ambdós, Bartomeu de Cas i Joan Ivars, convé no oblidar-ho, protagonitzaran un any després la Germania de Gandia.

9. AMG, Osuna, FC. 69. Protocols del notari Francesc Pérez de Culla.

10. AMG, *Llibre Segon Racional*, sig. B-447, f. CXXXVIII.

¡Més, li és degut vint ducats de or que ab les pòlices dels dits magnífichs jurats ha pagat a-n Joan Ivars, la una per bestreta de huyt arroves de pólvora que lo consell li manà fer per a les escopetes, la qual és de deu ducats, feta a xxx de març del dit any vint, y l'altra de altres deu ducats en paga rata de la pólvora feta a quatorze de febrer any vint que liurà dos arroves grosses y tres lyures de pólvora.¹¹

A més d'altres partides econòmiques hi torna a aparèixer una adquisició d'armes per part de la vila. La revolta de la Germania sembla que preocupava aleshores a Gandia i Bartomeu de Cas anava i tornava a València per comprar armes. En aquest cas el seu nom apareix lligat a Nicolau Martínez, un altre dels agermanats.

És-li més degut tres liures, deu sous y huyt [diners] per altres tantes ne ha pagat de voluntat dels dits magnífichs jurats, ço és, al jurat en Nicolau Martínez dos sous, a Berthomeu de Cas, una liura, dotze sous y huyt [diners] per altres tantes ne pagà per la vila en València, ço és, una liura quatre sous y huyt [diners] per la cisa de les scopetes que ha fet comprar lo consell de Gandia, y huyt sous per lo port de les dites escopetes, y al jurat Miquel Salelles una liura y setze sous per cinch dietes qu'estigué en València tramés per lo consell per comprar dites scopetes y per lo cost de les sarrietes ab què vingueren les dites escopetes, que-s per tot tres liures, deu sous y huyt [diners].¹²

El compte de l'arrendament de Bartomeu de Cas fou fiscalitzat pels magistrats de la vila, que no detectaren cap problema i el cancel·laren.

E los magnífichs en Pere Ros, en Miquel Salelles, en Nicolau Martínez y en Berthomeu Çapena, jurats de la vila de Gandia, ajustats en la sala de la dita vila, ensemps ab en Làzer d'Estella, lochtinent del magnífich en Gaspar Joan Morales, justícia, en lo present any de la vila de Gandia, vist lo present compte e aquell y gualat segons se mostra per les partides de les dates ab la constrascrit del preu del arrendament, en lo dit dia de dilluns que-s comptaven a XXI de maig del predit any mil cinch-cents y vint, en presència de mi Francesc Pérez de Culla, notari, e dels magnífichs en Francesc Torrella, donzell, e de Francesc Joan Martínez, notari, testimonis assemples [*sic*], li firmaren àpoca e diffinició al dit en Berthomeu de Cas, present, ets., e manaren cancel·lar lo present compte.¹³

11. AMG, *Llibre Segon Racional*, sig. B-447, f. cxxxxviii.

12. AMG, *Llibre Segon Racional*, sig. B-447, f. cxxxxviii.

13. AMG, *Llibre Segon Racional*, sig. B-447, f. cxxxxviii.

Durant el mes de maig de 1520, finalitzat el temps de l'arrendament, Bartomeu de Cas retornà a l'activitat habitual de sucrer, mercader i botiguer. De moment no hi ha cap document, a més de la relació familiar que els unia, que el relacione directament amb el seu cunyat Joan Caro. En aquestes dates Caro s'havia convertit en un dels principals líders de la Germania, i potser no els convenia aparèixer massa units. En tot cas, Bartomeu de Cas romangué a Gandia on hom pot resseguir la seua presència en la relació dels assistents a les sessions del consell de la vila. Així, el documentem a les reunions del 12 de juliol de 1520, de 22 de desembre de 1520, de 23 de gener de 1521, de 12 de març de 1521 i, finalment, a la del 16 de març de 1521, darrera reunió del consell a què assistí.¹⁴ Poc després s'inicià la Germania a Gandia i Bartomeu de Cas es convertí en el líder més destacat.

De les poques dades biogràfiques aportades sobre Bartomeu de Cas resulta molt complex extraure motivacions que justifiquen la decisió d'agermanar-se o adehenar-se, presa conjuntament amb altres veïns de Gandia. Fos possible que, sense motius aparents per anar contra el duc de Gandia, a qui devia unir-lo una estreta relació, per a l'agermanament degué influir la relació familiar amb Joan Caro i amb els seus propis germans. Una nexa d'unió vers els objectius de la Germania i amb la qual, possiblement, Bartomeu de Cas mantenia una gran afinitat que pogué transmetre als seus amics de Gandia. Com més endavant comprovarem, si alguns d'aquests companys tenien motius personals per considerar-se maltractats per la senyoria i podien argüir-los com una raó per a l'agermanament, aquest no sembla que fos el cas de Bartomeu de Cas, perquè la seua situació personal no només discorria amb total normalitat, sinó que, a més, negociava amb el duc un nou contracte d'arrendament del sucre de quatre anys de durada. El 15 d'abril de 1521 —aquesta data gaudeix d'una importància fonamental en l'inici de la Germania gandiana—, se signava el contracte d'arrendament del trapig de Gandia entre el duc Joan de Borja i Bartomeu de Cas: «Capítols fets y fermats entre lo il·lustre don Joan de Borja, duch de Gandia, de una part, e lo

14. AMG, *Manual de Consells*, anys 1520-1523.

honorable en Berthomeu de Cas, mercader, habitador de la vila de Gandia, de la part altra, sobre lo avituallament e provisió que ha de fer lo dit en Berthomeu de Cas en la lavor del trapig de la dita vila de Gandia».¹⁵

Segons aquest contracte, Bartomeu de Cas s'obligava a «provehir y fer lavorar lo dit trapig de la dita vila de Gandia per temps de quatre anys», amb les dotze pedres que hi havia, per 26 lliures i 6 sous per cadascuna nit que el trapig treballés. El primer any li corresponia al duc deixar-li el trapig treballant i dotat de totes les eines necessàries, les quals, en finalitzar els quatre anys, s'havia de retornar en les mateixes condicions. A l'arrendatari li pertocava proveir el trapig dels estris necessari per al funcionament: llenya, oli, sacs, coladors, cabassos, pales, cresols i la «chusma».¹⁶ En canvi, els «sobrestants i mestres de coure el sucre» els nomenava el duc, mentre que Bartomeu de Cas havia de pagar-los «segons és pràctica y costum». Les despeses que hagueren de fer-se en adobs de calderes, fornals, premses, etc., si superaven els 5 sous, restava obligat el duc a pagar-les, en cas contrari, corrien per compte de Bartomeu de Cas.

Abans de sant Joan, el duc o els seus ministres i procuradors havien de disposar d'una ceda de totes les persones deutores de la senyoria, per tal que aquesta pogués acordar-se amb elles. Passada la festa de Sant Joan, l'arrendatari podia lliurement contractar a qui volgués.

Al següent capítol es fa al·lusió a les quantitats que el duc havia de bestraure-li a l'arrendatari. Resulta curiosa la redacció a causa de la intervenció d'una tercera persona.

Ítem, és més pactat e concordat entre les dites parts que lo dit il·lustre senyor duch sia tengut y obligat bestraure al dit en Berthomeu de Cas per al primer any, per obs de comprar lenys, acordar chusma e comprar formes, les quantitats següents, ço és, de continent, aquelles cent vint-y-cinch liures que Areu Abyarat deu a sa senyoria del contracte del sucre, ço és, setanta-cinch liures per la bestreta e cinquanta liures per tres mesades que són febrer, març y abril, a raó de tretze liures, tretze sous e quatre [diners] lo mes, e per tot lo mes de joliol, dos-centes liures, e a mijant octubre, cinquanta liures. E si tal necessitat

15. ARV, sig. 4543. Protocols del notari Joan Garcia, 15 de abril de 1521.

16. Per «chusma» ha d'entendre's la mà d'obra, majoritàriament integrada per moros.

serà o tenerà, segons la larguea del viatge, alguna cosa més. E fet lo dit viatge e contat ab aquell dels deutes que a sa senyoria seran deguts per los que en dit trapig faran faena, que sa illustre senyoria li haja de pagar tot lo que a compliment del dit viatge degut li serà; e sens les damunt dites quantitats que per al present any li ha de ésser bestreta, sa senyoria li haja de donar dotze quintars de lenya en la vila de Cullera a raó de onze diners lo quintar, segons la té sa senyoria comprada de certs christians e moros; la qual lenya haja de rebre lo dit arrendador en Cullera e portar-la a ses despeses fins al trapig.

En cas que la llenya referida no arribés a Cullera abans del 15 d'agost, la senyoria s'obligava a comprar-la al preu que fos, havent de pagar l'arrendatari solament el valor normal que hagués costat la llenya en temps habitual. A més, l'arrendatari tenia plena llibertat per a portar-la des del Grau de Gandia fins al trapig i pagar als moros que la portaven un preu fixat de bestreta, és a dir, a raó de dos sous per quintar.

L'arrendatari s'obligava a tindre aparellat el trapig el quinze de novembre i començar a treballar quan li ho ordenés la senyoria, perquè en aquell any encara no s'hi trobava preparat. En canvi, la «chusma» que havia de treballar calia contractar-la abans del mes de juny i l'arrendatari no podia aconseguir-la de qualsevol altre lloc on la senyoria tingués trapig, només podia contractar-la a Gandia i a Alcodar. Això obligava també els moros d'aquests dos llocs, que no podien treballar si no era al trapig de Gandia.

El trapig era una vertadera indústria que no sols produïa sucre i derivats, sinó també altres subproductes que podien utilitzar-se com adobs, cendra, foc, «trampsat», etc. Tot restava en poder de l'arrendatari, exceptuades les «calderes o copes de brases», de les quals havia d'abastar el palau del duc i el monestir de Santa Clara «cada dia durant la labor de dit trapig».

A tocar del trapig hi havia una casa que la senyoria s'obligava a buidar en quinze dies perquè l'arrendatari pogués traslladar-se a viure juntament amb la seua família durant els quatre anys de duració del contracte, el qual, a més, podia gaudir lliurement dels fruits dels arbres que hi havia al corral. El trapig no podia treballar si no tenia garantida la matèria primera: la canyamel. Calia, per tant, alfarrassar les plantes de canyamel i la senyoria s'obligava a fer-ho durant el

mes de març e, «segons aquella, li sia feta la bestreta en tres terces (...), ço és, de continent la una terça, e l'altra per tot lo mes de joliol, e l'altra finit lo viatge». Sobre els danys que poguessen produir-se, «lo que a Déu no plàcia», corresponien a la senyoria o a l'arrendatari, segons la responsabilitat de cadascú.

El trapig de Gandia treballava en aquells moments amb dotze pedres, amb les quals es premsava la canyamel. Segons la producció anual se'n podien instal·lar més. La decisió final restava en mans de la senyoria, que podia manar que se n'instal·laren de noves; en aquest cas, l'arrendatari se'n feia càrrec. Tanmateix, el contracte estipulava que el preu de l'arrendament es referia sempre al treball del trapig amb dotze pedres. Per tant, per a qualsevol canvi que s'hi produís, les parts contractants acordaren nomenar quatre persones, dos per cada part, perquè fixaren una nova quantitat per a l'arrendament. A més, la senyoria o els seus representants s'obligaven a comunicar a l'arrendatari, una vegada plantada la canyamel el mes de març, la quantitat de pedres que «volran que lavore dit trapig, perquè lo dit en Berthomeu de Cas pugua acordar la chusma que serà mester per les pedres que hauran de lavorar».

Les darreres clàusules del contracte feien referència a la llenya, font d'energia bàsica del trapig, i a tot els oficials i ministres que s'havien de contractar. Així mateix, s'especificava que el homes que treballassen al trapig «sien guiats ab lurs bèsties per qualsevol deute civil durant lo lavor de aquell».

Aquest apressat resum del contracte d'arrendament del trapig de Gandia demostra no només el que ja se sabia sobre la importància del sucre al ducat de Gandia, sinó el grau de confiança existent entre els dos contractants en una dada, el 15 d'abril de 1521, tan compromesa per al moviment agermanat. El parentiu de Bartomeu de Cas amb el líder de la Germania Joan Caro no era desconegut per cap dirigent i menys pel duc de Gandia. Tot i això, Joan de Borja no s'oposà a la signatura d'un contracte per quatre anys que el lligava a un familiar directe de Caro. D'altra banda, la signatura d'aquest contracte per part de Bartomeu de Cas planteja nombrosos interrogants sobre les raons que motivaren la decisió d'agermanar-se amb altres veïns de Gandia. Potser en aquest cas no calga escutar-ne la causa per ex-

plicar les raons de l'agermanament, com massa vegades s'entesta la historiografia. Sobre els motius que influïren en Bartomeu de Cas, resulta difícil trobar-los més enllà d'aquells que tenen a veure amb la simpatia envers el moviment agermanat o l'amistat que pogué mantenir amb la resta d'agermanats de Gandia. Altres possibilitats, més íntimes i particulars, resulta bastant complex esbrinar-les, almenys per ara. Tanmateix, convé recordar que anteriorment hem referit els pagaments fets per la vila a Bartomeu de Cas per haver-se traslladat a València amb la missió de transportar un carregament d'escopetes comprades. En aquest, o en qualsevol altre viatge que pogué fer a València, Bartomeu de Cas s'assabentà dels successos que havien ocorregut a l'inici de la Germania amb el líder carismàtic Joan Llorens, i el que va veure o li contaren sobre la intervenció del peraire, que s'averkonyia de la reacció dels habitants de València, sembla que va romandre com una imatge impactant dins el seu cervell, escena que recordarà així en el procés:

Ítem, e dix que en lo temps dels principi de la Germania ell dit confessant stava en la vila de Gandia e per ço no y sab res de certa sciència (...) que après, venint ell dit confessant a la present ciutat, hoy dir que Johan Lorens, paraire, era part lo principal que havia mogut la Germania a causa que hun dia hi hagué hun avalot en la present ciutat dient que y havia moros al Grau e que eren exits la gent de València desbaratats. Y quant foren al Remey, se trobaren tant poch que no gosaren anar al Grau, e que vehent que tant poqua gent havia acudit, havia dit lo dit Johan Lorens que era una gran vergonya de València que en una necessitat se trobassen tant poca gent, e que si haguessen cregut al que manava lo cathòlich rey don Fernando que-s fossen adehenats, no foren trobats tant poch a una consemblant necessitat de aquella, e que d'allí avant comensaren a tenir per ajusts e concerts en fer que anassen al rey perquè sa magestat los manàs conservar aquell exèrcit de armes. E hoy dir, ell dit confessant, en Johan Caro, cunyat seu, que en los principis de la dita Germania, ell dit en Joan Caro era stat ab altres en concertar les coses de la Germania, e per (...) axí en fon tramés al rey nostre senyor.¹⁷

17. ARV, Reial Audiència. Processos, part II, lletra P, apèndix 13.

5. ELS GUITART

En la història del fets succeïts a Gandia entre 1484 i 1530 hi ha un silenci que quasi resulta sospitós si no fos perquè encara resta molt per investigar sobre aquesta època. Aquest silenci oculta la important minoria de conversos que vivia a Gandia, de la qual només podem besllumar algunes dades a través de les notícies subministrades pels historiadors de la Inquisició. És aquesta una historia trista, de denúncies, de persecucions i de condemnes que demana una recerca minuciosa que desvele els lligalls inquisitorials on dorm amagada. Una història que afectà les relacions quotidianes dels veïns de Gandia, generà odis i rancúnies entre famílies, féu malbé la vida de molts habitants a causa de les delacions a la Inquisició, malgrat que, de vegades, només es tractava de sospites de judaïtzar. Fins i tot, alguns veïns o famílies de Gandia utilitzaren aquestes denúncies per traure profit propi contra aquells que consideraven enemics o competidors. Una d'aquestes famílies foren els Guitart, cristians vells, alguns membres de la qual tindrien un paper destacat en la Germania de Gandia.

A la tardor del segle xv, una brega de carrer entre Onafranca Guitart, muller de l'argenter Pere Guitart, i Blanca Boïl, muller de Miquel Manrana, es convertí en un altercat on intervingueren diversos veïns, entre ells Juli Guitart. Els partidaris de Guitart perseguiren Blanca Boïl fins a casa seua i atacaren el seu fill, Manuel Manrana, que en defensa pròpia matà Juli Guitart d'una llançada a la cara. Dies després, Pere Guitart, per venjar la mort familiar, matà Francesc Tristany i Francesc Francolí, parents pròxims dels Manrana. Ambdós clans i les seues xarxes familiars i clientelars mantingueren una guerra oberta amb la comissió de nombrosos crims. Fins i tot, Martí Garcia, oficial de justícia de la vila i gendre de Pere Guitart, fou mort per un membre de la família Tristany, vinculada als Manrana.

Els Guitart, ajudats pels Fortuny, semblaven perdre la guerra davant els Manrana, Tristany i Francolí, llavors ordiren denunciar Manuel Manrana a la Inquisició, acusant-lo de practicar cerimònies

jueves. Manrana fou arrestat i empresonat. Després d'un judici de dos anys en què alguns veïns testificaren que Manrana era bon cristià i «*que se llevaba muy bien con los cristianos viejos, asistía a misa, comía cerdo y daba limosnas a los cristianos pobres*» i d'haver sigut torturat tres vegades, finalment reconegué que a casa seua se celebraven cerimònies jueves. El 19 de setembre de 1505 fou sentenciat a morir cremat a la foguera. No fou l'única presa, però, que es cobrà la Inquisició, ja que també s'hi veren afectats altres membres del clan familiar. A partir de 1503 foren jutjats vuit membres més de la família Manrana i sis membres de la família Tristany, dels quals, set hi foren jutjats, condemnats i executats.¹

Els Guitart estaven ben arrelats a Gandia. Pere Guitart amb Bartomeu Guitart i Joan Guitart formaven el nucli principal de la branca familiar a finals del segle xv. Tots tres assistien sovint a les reunions del consell de la vila. Un parent, Jaume Guitart, era prevere, «sonador dels òrguens» i, fins i tot, síndic del clero de Gandia quan les autoritats de la vila decidiren que també els eclesiàstics havien de contribuir-hi al pagament d'alguns impostos municipals. Més endavant fou nomenat canonge de la col·legiata pel duc de Gandia. Joan Guitart, síndic el 1484, fou elegit jurat en cap per al període 1485-1486 i l'any següent nomenat síndic i racional. Així mateix, Bartomeu Guitart fou cambrer de la cambra dels forments durant l'etapa 1486-1487, jutge ordinari de les impositions de les cises al costat d'Onofre Roís de Corella el 1496 i jurat en l'exercici 1497-1498. Pere Guitart, argenter, semblava més encaminat als negocis vinculats al municipi. L'any 1482 arrendà, amb Jofre Jordà, el terç del delme de la canyamel, el terç dels «splets» de 1483 i la cisa de la carn el 1485. Quan les autoritats fiscalitzaren el compte dels «splets», Guitart resultà deutor de 16 lliures i 6 sous, cosa que obligà l'autoritat a prendre una greu decisió contra ell. Poc després pagà la quantitat deguda. Aquest afer no fou inconvenient perquè continués optant a les subhastes d'altres impostos municipals.²

1. Per aquestes persecucions inquisitorials, vg. S. HALICZER: *Inquisición y sociedad en el Reino de Valencia (1478-1834)*, València: 1993, pp. 348-349 i R. GARCÍA CÁRCCEL: *Orígenes de la Inquisición española. El tribunal de Valencia (1478-1530)*, Barcelona: 1976, pp. 272-301.

2. Les dades sobre els Guitart a finals del segle xv s'han extret del *Manual de Consells*.

En lo mateix dia lo dit Pere Guitart fon pres ab sacrament e omenatge per lo honorable en Bernat Martí, justícia, a anar ab en Johan Saragoçà, clavari, e d'el no-s partirà fins hagués donat dits diners, a pena de cc florins.

A principi del segle XVI els Guitart mantenien la preeminència a Gandia. Pere Guitart i Lluç Guitart figuren entre els assistents a la reunió del consell de la vila del 15 de març de 1511.³ Un dels Guitart, potser Bartomeu, postil·lat com «major», per diferenciar-lo del fill, fou jurat l'exercici 1515-1516.⁴ Bartomeu i Jeroni Guitart, dos del principals protagonistes de la Germania de Gandia, foren fills seus i cosins de Lluç Guitart, abaixador.

A les reunions del consell de la vila fetes entre 1520 i el mes de març de 1521, algun Guitart es troba present. Un episodi ocorregut a Jeroni Guitart, l'any 1517, potser refredés les ganes d'assistir-hi. Malgrat això, Bartomeu «major» i Lluç acudiren a la reunió del 2 de gener de 1521, Lluç el 23 de gener del mateix any, Bartomeu a les sessions del dies 12 i 16 de març, etc. Una vegada iniciada la Germania a Gandia, només Lluç Guitart continuà assistint-hi.⁵

Jeroni Guitart, un dels fills de Bartomeu Guitart, mercader, s'havia especialitzat en l'arrendament del subministrament de carn a les taules de la carnisseria de la vila i la moreria. Una altra família que també sovint es dedicava a aquest negoci foren els Tamarit.⁶ Jeroni Guitart havia sigut «conductor de les carniceries y avituallador» de 1512-1513.⁷ En aquest any hagué de fer front a una demanda interposada per Estàsia Folch i el seu nebot Joan Jordà, que havien

3. AMG, Osuna, FC. 67. Protocols del notari Francesc Pérez de Culla.

4. AMG, Osuna, FC. 68. Protocols del notari Francesc Pérez de Culla.

5. AMG, *Manual de Consells*, sig. B-17, anys 1520-1523.

6. Vg., per exemple, el contracte signat el 12 de febrer de l'any 1508 entre Jeroni Cabanyells, *procurator generalis et Baiulus ducatus ville Gandie*, i Miquel Tamarit, de quatre anys de durada a AMG, Osuna, FC. 66. Protocols del notari Francesc Pérez de Culla.

7. Segons Pastor Zapata, «En 1512, el comerciant Jeroni Guitart, que havia llogat per a cinc anys les taules de carnisseria de la vila i la seua moreria, s'havia de dedicar en aqueix termini a amortitzar 5.000 sous carregats pels jurats a Joan Filibert, i a pagar les seues corresponents pensions», vg. J. L. PASTOR ZAPATA: *Gandia en la Baixa Edat Mitjana...*, op. cit., p. 222. Aquesta afirmació de l'arrendament per cinc anys i la consignació del preu de l'arrendament per al quitament d'un censal no sembla lògica si només portava aparellat el compromís dels 5.000 sous en el conjunt dels cinc anys, perquè 5.000 sous era el preu fixat per a l'arrendament anual.

arrendat la cisa del diner de la carn, atès que Jeroni Guitart estigué un temps sense poder subministrar carn a la vila. La demanda fou ajornada temporalment. Almenys això és el que es desprèn de l'anotació que figura al Llibre del Racional.

E per que la viuda na Folch pretén que ab acte rebut per Gaspar Ferrer, notari, a XIII de juliol any mil cinch-cents y tretze, extrajudicialment, intimà als tunc jurats mossén Rull, Melchior Ferrer, Berthomeu de Cas lo dan que aquella rebia en son arrendament per no dar compliment de carns Gerònim Guitart, conductor de les carniceries y avituallador, lo qual dan diu que pot ser quatorze liures, poch més o menys. E açò bonament nos sia pogut veure en absència del dit Hierònim Guitart, de qui és interés, fon promés per los magnífichs jurats que sien en sobresehimt quatorze liures de la resta del present deute per les quals no puixa ser impetida la dita na Stàsia Folch, ni executada fins que primerament per los magnífichs jurats, en presència de Hieroni Guitart y del procurador de na Folch, sia vist y examinat, ab effecte que lo que justament li s'i haurà a descomptar li sia pres en compte per a cobrar-ho de Hierònim Guitart o de ses fermances. Y per lo present pacte volgueren que no fos causat prejudi a alguna de les dites parts, axí com la dita na Folch y los jurats volgueren que sos drets d'ella y de la vila fossen salvos e il-lesos *in omnibus et per omnia*.⁸

En 1516-1517, Jeroni Guitart i Miquel Tamarit arrendaren les taules de la carnisseria i la cisa del diner de la carn:

Deuen en Miquel Tamarit e en Hierònim Guitart *simul ambo et uterque eorum in solidum* a la universitat de la vila de Gandia per lo arrendament de un any de les taules de la carniceria de la present vila de Gandia, e moreria e de la sisa, de un diner per liura de carn que ab carta rebuda per lo discret en Joan Monroig, notari, en loch del discret en Francesch Joan Martínez, notari, scrivà dels magnífichs jurats y per absència sua, a [en blanc] dies del mes de [en blanc] del any mil cinch-cents y [en blanc] conduhiren dels dits magnífichs jurats per lo any mil cinch-cents e dèsset: cinch mília sous.⁹

Per raons gens clares els dos arrendadors no pogueren satisfer el pagament a la vila i foren altres els qui l'abonaren. El compte municipal de fiscalització resulta molt carregós perquè pel mig s'entrecree-

8. AMG, *Llibre Segon Racional*, B-447, f. 146.

9. AMG, *Llibre Segon Racional*, B-447, f. 141.

ua el clavari del quitament, Jaume Roca, clavari del quitament d'un censal que la vila de Gandia responia al seu gendre, Jeroni Torrelles. Així, els 5.000 sous del preu de l'arrendament, és a dir, 250 lliures, es lliuraren de la següent manera al llarg de l'any 1519, dos anys després de l'arrendament i en dades diferents.

15 lliures, 10 sous pagà Jeroni Guitart «per mans de son cosí» Lluch Guitart.

9 lliures pagà Jeroni Guitart per mans de mossèn Eximén Pérez de Fax.

13 lliures, 4 sous, 6 diners pagà Jeroni Guitart «per mans d'en Berthomeu Guitart, son pare, que-ls donà en comptants».

24 lliures, 5 sous, 6 diners ha fet bones, per Jeroni Guitart, mossèn Eximén Pérez de Fax.

63 lliures, 14 sous, 6 diners ha fet bones, per Jeroni Guitart, mossèn Eximén Pérez de Fax.

63 lliures, 14 sous, 6 diners ha fet bones, per Miquel Tamarit, mossèn Eximén Pérez de Fax.

40 lliures, 6 sous, 8 diners ha fet bones, per Miquel Tamarit, mossèn Eximén Pérez de Fax.

18 lliures, 18 sous, 10 diners que donà Miquel Tamarit a Jaume Roca.

248 lliures, 14, sous 6 diners

Malgrat que aquest compte no recull la quantitat exacta de les 250 lliures fixades a l'arrendament, Jaume Roca, clavari del quitament, introdueix al seu compte altres ingressos que fins i tot superen la quantitat fixada.¹⁰ No importa tant com Jaume Roca recuperà els diners del censal del seu gendre, sinó la fallida dels dos arrendataris, Jeroni Guitart i Miquel Tamarit. Aquesta fallida i el cobrament per la vila provocà tensions entre tots dos que derivaren en un procés judicial. La intervenció del procurador general del ducat de Gandia, Eximén Pérez de Fachs, no fou grat a la senyoria, la qual, per aquesta raó o per qualsevol altra, el suspengué del càrrec i inicià contra ell judici de residència i inquisició. Curiosament, el substitut fou el mateix Jaume Roca, com es desprèn d'una nota del Llibre del Racional de Gandia: «presents lo síndich y racional e lo magnífich mossèn

10. Vg. els comptes a AMG, *Llibre Segon Racional*, sig. B-447, ff. 141-142.

Jaume Roca, cavaller, regent lo offici de la procuratió general que ayr li acomanà sa il·lustre senyoria per haver suspès a mossèn Fax per fer-li fer residència e inquisició»¹¹.

Jeroni Guitart, segons Bartomeu de Cas, no isqué ben parat de la situació en què s'hi va trobar. A més d'implicar la seua família, pensava que la intervenció de la senyoria, que ignorem, el perjudicava personalment, mentre que l'altre implicat, Miquel Tamarit, n'eixia reforçat. Aquesta situació d'indefensió i maltracte per part de la senyoria fou un dels arguments al·legats pel seu germà, Bartomeu Guitart, per a constituir la Germania a Gandia, en la qual, per cert, els mateixos agermanats no volgueren que s'impliqués Jeroni Guitart. Abans que açò ocorregués, Jeroni Guitart pretengué que la justícia de València li donés la raó. El 19 d'agost de 1519 atorgà escriptura de poder a favor del notari de València Àngel del Royo i del *connotarium* Onofre de Cas, perquè actuaren en la causa judicial interposada contra Miquel Tamarit.¹² A l'hora d'efectuar aquest nomenament, no pot passar desapercbut el fet que un dels procuradors fos germà de Bartomeu de Cas. A més de les relacions familiars entre els Guitart i els de Cas, els seus interessos s'imbricaven intensament, d'on hom pot deduir que potser no fos casualitat que dos dels seus membres lideraren la Germania gandiana.

Una branca familiar dels Guitart es veié decisivament implicada en la Germania de Gandia, la de Bartomeu Guitart i els seus fills Bartomeu i Jeroni; una altra branca familiar encapçalada per l'abaiador Lluç Guitart romangué fidel a la senyoria. Per les aportacions que féu a la vila quan la situació esdevingué complexa, podem dir que havia de demostrar amb escreix aquesta fidelitat.¹³ Fidelitat recompensada amb l'elecció de cambrer de la cambra dels forments l'exercici 1523-1524.¹⁴

11. AMG, *Llibre Segon Racional*, sig. B-447, f. 150. Divendres 11 de maig 1520. Testimonis Joan Tosca i Jeroni Riba, menor.

12. AMG, Osuna, FC. 69. Protocol del notari Francesc Pérez de Culla.

13. Vg. Francesc PONS FUSTER: *Vespres ...*, *op. cit.*, p. 255.

14. AMG, *Llibre Segon Racional*, sig. B-447, ff. xxix' i ss.

6. NICOLAU MARTÍNEZ

Són poques les dades trobades sobre aquest personatge que, ben aviat, decidí penedir-se de la decisió d'agermanar-se amb altres veïns de Gandia. La primera dada el situa a la reunió del consell de Gandia de l'11 de juny de l'any 1484, si es tracta de la mateixa persona, on es decidí revisar els comptes dels arrendataris dels impostos municipals del tres anys anteriors, atesa la difícil situació econòmica en què es trobava la vila, subjecta aleshores a la senyoria dels jurats de València.¹ Nicolau Martínez fou un dels assistents a la reunió, sense que s'enregistrés cap tipus d'intervenció. Pocs dies després, el 21 i 30 de juny, actua de testimoni per a les fiscalitzacions del comptes de Simó Nugerio, arrendatari de la peita de murs i valls de l'any 1483, de Çaat Carniceret, moro de l'alqueria de mossèn Roca i arrendatari de la carnisseria de la moreria l'any 1482, i d'en Bartomeu Pugeriol, clavari de la peita general de l'any 1481. En aquesta documentació se li atribueix l'ofici de peraire, compartit almenys amb un altre veí de Gandia, Joan Gonçàlvez.²

Des de 1484 fins 1521, Nicolau Martínez és un assidu participant de les reunions del consell, la qual cosa permet deduir que volia assabentar-se directament de les decisions que es prenen a la vila o que, tal vegada, pensava que aquest podia ser un bon camí per abastar altres objectius que li permeteren fruit d'altres guanys. La situació econòmica personal no sembla que fos excessivament puixant, perquè el 25 d'agost de l'any 1484 el peiter de la vila es veié obligat a subhastar unes «pintes de perayre d'en Nicholau Martínez a-n Bernardí per IIII sous»; segurament, es tractava de la quantitat que Nicolau devia i que s'executava ara per via judicial.³

A més de Nicolau, a Gandia vivien altres veïns amb el cognom Martínez com Francesc Martínez, Pere Martínez, Joan Martínez,

1. *El Manual de Consells...*, op. cit., pp. 32 i ss.

2. *Ibidem*, pp. 45-48.

3. *Ibidem*, p. 121.

etc., amb els quals, possiblement, l'unís algun tipus de relació familiar. Aquests vincles familiars potser el lligaven a Pere Martínez, perquè quan aquest fou elegit jurat el 1497, Nicolau fou nomenat conseller dels jurats.⁴ Anteriorment, Nicolau tingué alguns problemes amb els jurats provocats per la cessió d'una mula a la vila. L'any 1485, Nicolau prestà a la vila una mula perquè Lluís Carbonell pogués traslladar-se a València per resoldre algunes qüestions referides a Gandia. A Carbonell li furtaren la mula a València i a Nicolau li pagaren els jurats 24 sous pel temps del préstec.⁵ Nicolau reclamà a la vila els diners que valia la mula. Justícia i jurats manaren recollir testimonis del veïnat que aportassen informació sobre com tingué lloc el préstec de la mula perquè un àrbitre decidís la disputa. El 7 de maig de 1485, el justícia Joan Trilles i els jurats Joan Ros, Joan Ramon, Nicolau Çàvila i Joan de Sant Joan, d'una part, i Nicolau Martínez, de l'altra part, concordaren

...que la qüestió que entre aquells se tracta a causa de la mula que lo magnífich en Luís Carbonel se'n portà a València, la qual li fon furtada, fos sense despeses discernida en sta forma: que los dits magnífichs justícia e jurats e los qui presents foren juren quines paraules digueren en la sala de la dita vila quant lo dit en Martíniz lexà la mula per al dit en Carbonel, e la deposició de aquells per mi, Bernat Astruch, notari, scrivà dels jurats, fos escrita en lo present libre de jurats e pres trelat de aquella, los dits justícia e jurats e lo dit en Nicolau Martíniz aguessen star a determenació de l'advocat de la vila o de aquell juriste del qual se concordarien en la ciutat de de València. Les deposicions dels quals són les següents:

Et primo, lo dit honorable en Johan de Sant Johan, jurat en los damunt dits dia e any, jurà, etc., e dix que essent ells dits jurats en la sala de la dita vila, trameteren per en Nicholau Martíniz, e que vengut allí no li acorda si lo dit en Johan Ros li dix «Logau-nos la mula per a-n Carbonel» o [e]l preguà que loguàs la mula a-n Carbonel, emperò que qualsevol paraules li digués eren prechs li feya. E àls no y sap.

La resta de jurats afirmaren el mateix. Joan Guitart afegí que els jurats li pregaren a Martínez que els llogués la mula i que li pagarien

4. *Ibidem*, p. 303.

5. *Ibidem*, p. 105.

el lloguer. Dos dies després, Jaume Cardona, un altre testimoni, no recordava les paraules exactes dels jurats, però restava clar per a ell que la intenció era llogar-li la mula. Un poc més precís, fou el justícia Joan Trilles. Aquest no recordava quin dels jurats féu cridar Nicolau Martínez a la sala, però sí que li digueren «que ells havien de trametre a València un home. E per quant la sua bèstia era parençosa, lo pregaven los lexàs la dita mula, lo qual dit en Martíniz dix que en Barbaroga la tenia, emperò, crehia seria aquell juç en la vila, e que si venia, que ell era content».⁶ No disposem d'informació sobre la conclusió de l'afer de la mula 'parençosa', però aquest fet no li impedí d'assistir a quasi totes les reunions del consell.⁷

La manca d'informació municipal sobre el període 1488-1497 tampoc permet esbrinar més notícies de Nicolau Martínez. Tanmateix, Perot Martínez, suposat familiar de Nicolau, fou elegit l'any 1494 cambrer de la cambra dels forments de la vila, nomenament que tal vegada s'haja d'entendre com un signe significatiu de l'ascens familiar dels Martínez, que així escalava alguns esglaons en el reconeixement social a recer dels oficis municipals.⁸ Així cal entendre l'elecció del mateix Perot Martínez el 1497 per a la juraderia, el nomenament de Nicolau com a conseller dels jurats i, el que és més important, l'aparició del seu nom, juntament amb el de Jaume Roca, com arrendataris de la imposició de les carns dels llocs de la particular contribució de la vila de Gandia.⁹ El reconeixement social es refermà l'any següent en tornar a ser elegit Nicolau conseller dels jurats.¹⁰ Fins i tot, la seua situació econòmica i social denotava haver millorat l'any 1500, perquè oferí tres jornals a la petició que havia fet a la vila la duquessa Maria Enríquez, per «egualar lo ciminteri de la Seu de la dita vila». No pogué oferir-ne cinc com feren altres veïns, però almenys, la seua oferta el diferenciava dels qui només n'oferien un o dos.¹¹

6. *Ibidem*, pp. 160-161.

7. *Ibidem*, pp. 71-87.

8. *Ibidem*, p. 339.

9. *Ibidem*, pp. 346-347.

10. *Ibidem*, pp. 372-373.

11. *Ibidem*, p. 396.

Els Martínez, sobretot Perot, s'especialitzaren en l'abastament de forment a la vila de Gandia. Perot, a més de ser elegit cambrer l'any 1494, tornà a ser elegit els anys 1502-1503, 1507-1508, 1513-1514. Fin i tot fou delegat del cambrer Gaspar Antich durant el període 1515-1516. Que els Martínez tenien una especial predilecció per aquest important càrrec municipal ho demostra l'elecció de cambrer de Nicolau Martínez l'any 1520-1521, una mena de compensació per l'exercici de la juraderia de 1519-1520.¹² A més de l'ofici de peraire i dels càrrecs municipals, Nicolau era propietari d'unes terres a Gandia, segons una escriptura atorgada per Joan Saragoçà, en què un bancal seu, al costat del barranc de sant Nicolau, fitava amb un oliverar de Nicolau Martínez.¹³

Finalment, cal ressenyar dos fets. En primer lloc, l'elecció de Nicolau com a jurat el 1519-1520, és a dir, quan la Germania s'havia format a València. En segon, que Nicolau fos cambrer de la cambra dels forments de la vila, el càrrec potser més important perquè d'ell en depenia l'abastament, i que ensems participés en les reunions dels simpatitzants agermanats. Reunions que culminarien amb la decisió d'agermanar-se. En tant que jurat de Gandia, a Nicolau li pertocà fiscalitzar els comptes de l'arrendament de la cisa del diner de la carn presentats per Bartomeu de Cas. Aquesta relació potser puga evidenciar-se un poc més tot i que sembla producte de la casualitat. Coneixem que l'escrivà dels jurats anotava els noms dels assistents conforme anaven aplegant a la sala de la reunió. A les reunions del 12 de juliol i 22 de desembre de 1520, els noms de Nicolau Martínez i de Bartomeu de Cas van escrits un darrere l'altre.

Ni Nicolau Martínez ni Bartomeu de Cas tenien raons per sentir-se maltractats per la senyoria o per la resta de prohoms de la vila i considerar que amb l'agermanament cessarien. Nicolau havia exercit la màxima magistratura municipal el període 1519-1520 i ara era cambrer de la cambra dels forments com a compensació per l'exercici del seu càrrec de jurat. Era una de les persones més importants de Gandia perquè formava part del reduït grup oligàrquic municipal

12. Vg. AMG, *Llibre Primer Racional i Llibre Segon Racional*, sig. B-446 i B-447.

13. AMG. Osuna, FC. 68. Protocolos del notari Francesc Pérez de Culla, 29 de maig 1513.

que, any rere any, es repartien els càrrecs. Aparentment no hi havia motius per agermanar-se. Només arribar a Cullera, la mateixa nit de l'agermanament, decidí tornar-se'n a Gandia i oblidar-se de la Germania. Des de l'1 de maig fins el 29 de juny de l'any 1521, Nicolau no es perdé cap reunió del consell i assistí a les cinc que se'n feren. El diletantisme agermanat degué apagar-se-li ràpidament perquè el 26 de maig de 1521 fou un dels veïns que prengué de la sala de la vila dos cosselets amb els quals, possiblement, pretenia defensar-se del seus antics companys del moviment agermanat.

7. ALTRES PROTAGONISTES

La manca d'informació, la imperícia a l'hora de utilitzar-la i les dificultats que suposa identificar fiablement els personatges a què al·ludeixen les fonts, ens impedeix d'acostar-nos a la realitat vital d'altres protagonistes de la Germania de Gandia. Malgrat aquests entrebancs, aportarem algunes dades.

En relatar l'afer entre els Guitart i els Manrana, hem citat els Fortuny com una de les famílies lligada a l'entorn dels Guitart. Lamentablement no disposem de massa informació sobre els Fortuny. A finals del segle xv apareixen al *Manual de Consells* dos Fortuny, Joan i Miquel. El primer com «siser de la mercaderia» el 1483 i com «arrendador de l'alfòndech» el 1484. El segon apareix a les relacions dels assistents a les reunions del consell de la vila del 25 de juny de 1498 i de 7 de març de 1500.¹ Aquest Joan Fortuny, o un altre amb el mateix nom, es troba entre els assistents a la reunió del consell de Gandia de març de 1511.² Possiblement, aquest darrer Fortuny fos qui acudí a les reunions del consell de 28 de setembre de 1520 i de 16 de març de 1521, agermanat amb altres veïns de Gandia després de la darrera data.

Segons Bartomeu de Cas, Joan Fortuny exercia l'ofici de fuster i fou un dels principals impulsors de la Germania a Gandia. Com Bartomeu Guitart, tenia motius per alçar-se contra la senyoria, a causa d'un plet mantingut amb un moro sobre uns arbres en el qual pensava que se l'havia jutjat injustament. La injustícia comesa o la rancúnia acumulada per haver vist decebuts els propis interessos devien ser motius suficients per alçar-se contra la justícia senyorial. Probablement es plantejava que el duc s'havia decantat a favor del sarraí, tot i que només ho considerem una hipòtesi de treball. En aquest sentit, convé no oblidar que la Germania també enfrontà cristians i musulmans.

1. Vg. *El Manual de Consells...*, *op. cit.*

2. AMG, Osuna, FC. 67. Protocols del notari Francesc Pérez de Culla.

El nom de mestre Lope Home apareix a la llista dels vint-i-dos agermanats de Gandia. En una escriptura de 1508, on apareixen també Bartomeu Cardona, Pero Gago i la seua muller Joana Vaca, preceptors del duc Joan de Borja durant la seua infantesa, Home és qualificat de velluter. El document es refereix a una casa que, per valor de 100 ducats, Lope Home comprà a Pero Gago i la seua esposa. En aquesta compra mestre Lope curava els interessos de Bartomeu Cardona.³ El 4 de juny de 1518, Lope Home i la seua muller Margarida reconeixen deure-li al mercader Joan Saragoça 50 lliures per la compra d'una casa que aquest els havia venut.⁴

Mestre Lope no apareix en cap relació d'assistents a les reunions del consell realitzades a finals del segle xv. Aquest fet permet deduir que s'aveïnà a Gandia a principi del segle xvi i que ben aviat formà part del grup de mestres d'oficis de la vila. El seu nom apareix a les reunions del consell realitzades una vegada iniciada la Germania a València. La voluntat de participar en els debats del consell pugua entendre's com una mena d'acció acordada per aquells que havien començat a interessar-se per la Germania. Participà a les reunions del 12 de juliol de 1520, de 23 de gener de 1521 i, sobretot, a la de 16 de març de 1521, darrera reunió abans de la constitució de la Germania a Gandia.⁵

Bernat Ivars, que forma part de la llista dels vint-i-dos agermanats de Gandia subministrada per Bartomeu de Cas, és possiblement un tal Bernat Ivars, barreter. Si així fos, seríem davant un personatge que havia establert estrets lligams de parentiu amb una de les famílies més conegudes de la vila: els Antich. Gaspar Antich fou jurat de Gandia el període 1499-1500 i cambrer de la cambra dels forments entre 1515 i 1516. Nicolau Antich, amb qui emparentarà Bernat Ivars, fou jurat en 1485-1486 i tornà a ser elegit per a la juraderia de 1498-1499. A més, la seua presència és reiterada a les relacions dels assistents a les reunions del consell.⁶

3. AMG. Osuna, FC. 66. Protocols del notari Francesc Pérez de Culla.

4. AMG. Osuna, FC. 66. Protocols del notari Francesc Pérez de Culla.

5. AMG, *Manual de Consells*, sig. B-17, anys 1520-1523.

6. Vg. *El Manual de Consells...*, *op. cit.*

En un contracte matrimonial de 28 de gener de 1509 pactat entre Nicolau Antich i la seua filla Isabel amb el barreter Bernat Ivars, Nicolau dotà la filla amb 100 lliures distribuïdes d'aquesta manera: 50 lliures en un tros de terra horta situada «en lo fil del fossar». Era terra franca i fitava amb terra de Jaume Albert, amb terra dels hereus de Miquel Tosca, amb terra de Miquel Alcanyís, braçal pel mig, i amb terra de Lluís Saragoça; 20 lliures en roba d'aixovar; un collar de perles valorat en 10 lliures i «altres vàlues»; 20 lliures en diners, que prometia pagar «ans que lo matrimoni sia solemnizat en faç de sancta mare Sglésia y per ço obliga sos béns». De l'altra banda, «lo dit Bernard Yvarç, acceptant la dita Isabel, donzella, en sdevenidor muller sua, confessa haver rebuda la dita dot». D'acord amb el fur valencià sobre les verges, el barreter li féu augment o creix del dot en cinquanta lliures més.⁷

Sobre els altres integrants del grup d'agermanats de Gandia no hi ha dades suficients per a esbossar un perfil biogràfic. D'alguns nom, com Mançanera —potser Ausiàs de nom—, Francí Torrella, Macip, Ivars el polvorer, Tolrà, etc., només es pot assenyalar que assistiren a alguna de les reunions del consell de Gandia entre els anys 1520 i 1521.

Malgrat l'escassa informació biogràfica dels protagonistes de la Germania de Gandia, queda palesa la pertinença majoritària a la classe dels menestrals, amb una bigarrada presència de diferents oficis. Francí Torrella era blanquer; Estarça, sabater; Luna, peraire; Boluda, llaurador; Bernat Ivars, barreter; Ivars, polvorer; mestre Lope Home, velluter; Joan Fortuny, fuster, etc. A excepció de Bartomeu de Cas, integrant dels prohoms de la vila, de Nicolau Martínez, que havia exercit càrrecs municipals importants i que tal vegada per això es penedí aviat d'agermanar-se, i de Bartomeu Guitart, que pertanyia a una de les famílies més conegudes de Gandia, la resta de protagonistes de la Germania foren veïns allunyats del poder municipal i senyorial que pensaven que pagava la pena enlluernar-se amb les idees de la Germania i defensar-les per tal d'aconseguir un món que albiraven més just, allunyat de la senyoria i d'aquells que conformaven

7. AMG. Osuna, FC. 67. Protocols del notari Francesc Pérez de Culla.

l'oligarquia vilatana. Tot i la il·lusió que els despertava la Germania, hi dubtaren fins al darrer moment, temorosos de la persecució que podia iniciar-se contra ells. Hom pot argumentar que si els fets no s'haguessen desenvolupat com ho feren el capvespre que decidiren agermanar-se, tal volta no ho hagueren fet. Ben segur que ni tan sols pensaren en les conseqüències que significava aquesta acció, per a ells i per al rumb futur del moviment agermanat. L'hora de la Germania començava a Gandia.

II.
LA GERMANIA DE GANDIA

8. L'INICI DE LA GERMANIA

L'única font històrica, a més de les cròniques, que permet aclarir els orígens de la Germania de Gandia és el procés incoat al sucrer Bartomeu de Cas.¹ L'any 1524, fou arrestat a Barcelona per Alonso de la Serna, criat del duc Joan de Borja, i transportat per mar a Gandia. Després de sotmetre'l a un dur interrogatori, el duc pretengué condemnar-lo a mort i ajusticiar-lo. La virreina Germana de Foix, però, l'obligà a enviar-li el presoner a València i que els jutges de la Reial Audiència el processaren i el condemnaren. A partir del procés poden seguir-se fil per randa els esdeveniments que tingueren lloc a Gandia entre el mes de març de 1521 i la «desfeta del camp» o derrota de les tropes nobiliàries el 25 de juliol de 1521.

Segons Bartomeu de Cas, els principals promotors de la Germania a Gandia foren el fuster Joan Fortuny i Bartomeu Guitart. Les raons que els impulsaren foren de caire particular, a més del fet que la Germania en aquests moments era un moviment generalitzat arreu del País Valencià. Segons de Cas, Joan Fortuny decidí promoure la Germania per un plet tingut amb un moro sobre uns arbres en el qual creia haver estat jutjat injustament. Per a Bartomeu Guitart, les raons foren similars. Jeroni Guitart, germà seu, i Miquel Tamarit mantingueren un plet arran de l'arrendament que feren conjuntament de les taules de la carnisseria de la vila i moreria de Gandia i del diner de cisa per lliura de carn. Per la raó que fos no abonaren l'arrendament i acabaren als tribunals on, segons Bartomeu Guitart, el duc tractà injustament el seu germà Jeroni: «que lo duch li feya sens justícia».

Joan Fortuny i Bartomeu Guitart parlaren secretament, «de hu en hu», amb el blanquer Francí Torrella, el sabater Estarça, Francesc Terol, Bartomeu Escrivà, el paraire Luna, el llaurador Boluda, Bartomeu Guerau, Bernat Ivars, Ivars «lo polvorer», Mançanera «lo

1. ARV, Reial Audiència, Processos, part II, lletra P, apèndix 13. Procés contra Bartomeu de Cas.

coxo», Ausiàs Arnau, Perot Andreu, mestre Lope Home, Ribelles, Miquel Tosta, Macip, Jordà, (Joan) Toldrà i Nicolau Martínez. A més, Joan Fortuny parlà sense testimonis amb Bartomeu de Cas i el mateix feren Bartomeu Guitart i Francí Torrella. Raonaren, cal aclarir-ho, sobre «fer dita germania e unió». D'aquesta manera, una vegada els quatre decidiren adheñar-se o agermanar-se, acordaren que cadascú parlés amb més persones de Gandia per conèixer quanta gent estava disposada a participar-hi. Després pensaren anar a València i pregar als agermanats «que-ls vullguessen en llur germania, veritat és que llavors no nomenaven germania sinó adheñament».

Bartomeu Guitart anà a València a parlar amb els Tretze per esbrinar si els acceptarien dins el moviment. No pogué fer-ho perquè els membres de la junta dels Tretze estaven empresonats a la sala de la ciutat. No obstant, s'entrevistà amb mestre Francí el sabater, «que stava a la creuheta de Sent Francesch», el qual l'informà que els Tretze li havien promès d'acceptar-los.

Els quatre principals implicats a la Germania de Gandia aconseguiren que trenta o quaranta veïns de la vila es mostraren receptius a l'agermanament. Molt aviat, el duc i els seus oficials descobriren què estava ordint-se. Malgrat això, per tal d'evitar que el duc «no-ls posàs la ma damunt, ni-ls fés pendre entre dia, concertaren que per al vespre hixquessen de fora la vila de nit tots los qui-ls paria bé e tenien voluntat de adheñarse, que-s trobassen tots en la orta, a la font del Muntaner, axí com de fet se trobaren xxxiii o xxxiiii persones». Abans de la reunió, el batlle i procurador general del ducat de Gandia, mossèn Jaume Roca, interpel·là Bartomeu de Cas i li digué que coneixia que s'havia implicat «en la dita negociació». Bartomeu de Cas ho negà i li respongué que si el duc l'enviava a cridar, li aclariria la veritat.

Del testimoni de Bartomeu de Cas es deixa entreveure que volia parlar amb el duc sobre les raons que els havien conduït a agermanar-se i que pensava que el duc podia remeiar-les. Tal volta es referia a les suposades injustícies comeses amb Joan Fortuny i Jeroni Guitart. El duc cità Bartomeu de Cas a la vesprada i, segons el seu testimoni, no li preguntà res sobre la Germania, sinó que només li

demanà 60 ducats. En veure que el duc no ho mencionava, Bartomeu de Cas tampoc no li'n féu cap comentari.

Després de visitar el palau, Bartomeu de Cas anà a la font d'en Muntaner on es trobaven 33 o 34 veïns. De sobte, aparegué Jeroni Guitart a cavall i els preguntà què feien allí, que la vila es trobava avalotada i que el duc coneixia la reunió. Els aconsellà que marxaren a Cullera perquè el duc vindria amb gent, els faria presoners i els mataria. Bartomeu de Cas el tranquil·litzà dient-li que se'n tornés a casa perquè no estava implicat i que, si venia el duc, li'n donaria raó: «E feren apartar al dit Gerònim Guitart, e ells tots parlaren allí e digué'ls, ell dit confessant, que quins prejuhins tenien del senyor duch, perquè de tot en tot volguessen portar aquest negoci a efecte, que si ells ho volien dexar, encara que lo senyor duch ho sabés e tota la vila, ell dit confessant tornaria a la vila de Gandia e ho remediaria ab lo duch, e si perill hi havia, ell dit confessant lo pendria per tots. E que no curassen del que Gerònim Guitart deia ni haguessen por de res. E lo dit Johan Tolrà respós dihent: 'Nosaltres no som minyons que hajam de fer tantes voltes una cosa sinó que anem, puix hi som'».

No tots els reunits pensaven com Joan Tolrà, deu o dotze s'alçaren de la reunió «dihent que llavors eren stats informats de tot, e que no eren stats bé informats e que no volien anar sinó tornar a Gandia, que ells se darien rahó al senyor duch. E axí tornaren, e los altres dits ha dessús se vingueren a Cullera e allí se avassallaren del senyor duch e feren llur sindicat, lo qual rebé lo notari de la vila, per a dehenar-se ab los Tretze e pobles de la present ciutat».

Fins ací el relat dels successos de Gandia que donaren lloc a què vint-i-dos veïns de la vila s'agermanaren. En foren vint-i-dos, realment? Del testimoni de Bartomeu de Cas es després que foren vint-i-dos agermanats els qui marxaren a Cullera. En citar-ne els noms, el testimoni explica que Nicolau Martínez, el darrer citat, se'n tornà a Gandia i abandonà l'agermanament. Malgrat que la majoria de les fonts es refereixen sempre als vint-i-dos de Gandia, en realitat només en foren vint-i-u.

Al testimoniatge de Bartomeu de Cas no s'indica la dada en què els agermanats adoptaren la decisió «d'adehenar-se» i marxar a Cullera. Viciano cita el 13 de març de 1521, però segons el *Manual de*

Consells de la vila, caldria retardar-la, almenys, fins al 16 de març. Data en què coincidiren dues reunions del consell de la vila. La primera, en absència del procurador general mossèn Jaume Roca, la presidí el justícia Alfons Salelles. Hi eren presents els jurats Miquel Tamarit, Francés Torrella, Jaume Salelles i Miquel Cantavella i el síndic i racional Joan Roger. Hi assistiren seixanta-un veïns, dos dels quals eren els agermanats Bartomeu Guitart i Joan Fortuny. Després es convocà una altra reunió del consell presidida pel procurador general, mossèn Jaume Roca. A la reunió acudiren cinquanta-vuit veïns, entre els quals hi eren Bartomeu Guitart, Francí Torrella, Lope Home i Bartomeu de Cas. És a dir, tres dels principals impulsors de la germania de Gandia i mestre Lope Home. Malauradament, l'escrivà del consell no n'especificà les intervencions i només hi anotà els noms dels participants.² D'acord amb aquesta informació, hem de retardar la marxa dels agermanats cap a Cullera a la nit del dia 16 o el dia 17 de març de 1521. Difícilment hom pot pensar que després de la «fugida» es decidís retornar a Gandia per comunicar la decisió adoptada.

2. AMG, *Manual de Consells*, sig. B-17, anys 1520-1523.

9. UNA POSSIBLE SOLUCIÓ ALS INTERROGANTS

La crònica de Martí de Viciana ha inspirat tradicionalment la narració de l'agermanament gandià i l'han seguida la majoria d'historiadors que s'han ocupat de la revolta agermanada. Viciana refereix detalladament els esdeveniments del 13 de març, data que situa com l'inici de la Germania a Gandia.¹ Tanmateix, la presència d'alguns dels principals agermanats a la sessió del Consell de 16 de març planteja dubtes més que raonables sobre aquesta data i reforça la hipòtesi del 16 o 17 de març. Així mateix, segons el testimoni de Bartomeu de Cas, quan Bartomeu Guitart viatjà a València per entrevistar-se amb els Tretze, no ho pogué fer perquè havien sigut empresonats a la sala de la ciutat. La contradicció entre les dues dates és palesa. Si, segons Vallés, els Tretze foren empresonats l'1 d'abril de 1521, abans d'aquesta data resulta impossible que Guitart anés a la ciutat i no pogués entrevistar-se amb els dirigents agermanats, com relata aquest testimoni.²

Un altre fet s'oposa a la data del 13 de març reportada per Viciana. El 15 d'abril se signava un contracte entre el duc Joan de Borja i Bartomeu de Cas: «Capítols fets y fermats entre lo il·lustre don Joan de Borja, duch de Gandia, de una part, e lo honorable en Berthomeu de Cas, mercader, habitador de la vila de Gandia, de la part altra, sobre lo avituallament e provisió que ha de fer lo dit en Berthomeu de Cas en la lavor del trapig de la dita vila de Gandia». Dos dels testimonis que signen el contracte són Jaume Roca, procurador del duc, i Alfons Salelles, qui, tot i que signava com «agrícola», era el justícia de Gandia.³

L'empresonament dels Tretze i la datació d'aquest contracte són proves suficients per retardar l'inici de la Germania a Gandia pro-

1. MARTÍ DE VICIANA: *Libro quarto de la Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y su reino*, edició a cura de Joan Iborra, Universitat de València: 2005, pp. 321 i ss.

2. V. VALLÉS: *La Germania...*, *op. cit.*, pp. 50-51.

3. ARV, sig. 4543. Protocols del notari Joan Garcia, 15 de abril de 1521.

posat per Viciana. De fet, Escolano, a les *Décadas*, quasi un segle després d'haver ocorregut els fets, afirma:

*Estava por este tiempo en mucho sosiego la villa de Gandía, sin haver cabido en la universal contagión de la comunidad, por el buen tratamiento que el duque don Juan les hazía y por el cuydado con que iba previniendo todos los portillos por donde se podía entrar. Mas el demonio, amigo de zizañar, puso en el corazón de veinteitres plebeyos, vezinos della, hermanarse con los demás. Y e vinieron a Valencia para tomar las instrucciones, a 19 de abril, por cartas que les avía escrito Juan Caro, el confitero, haziéndose cabeça dellos un cuñado del dicho Caro.*⁴

Independentment del fet de ser-ne vint-i-dos o vint-i-tres, la datació proposada per Escolano resulta coherent amb els fets. Amb aquesta cronologia s'explica la impossibilitat de Bartomeu Guitart d'entrevistar-se amb els Tretze. També concorda amb la presència dels principals líders agermanats a la reunió del Consell del dia 16 de març i, sobretot, quadra amb la datació del contracte mercantil expressat. Així s'entén que es realitzés una altra reunió del Consell el 20 d'abril de 1521, és a dir, a l'endemà de la marxa dels agermanats a Cullera.

A la reunió del Consell del 20 d'abril assistiren 103 veïns. Fou presidida per mossèn Jaume Roca, procurador del duc, pel justícia Alfons Salelles, per tres dels jurats —Francesc Torrelles, Jaume Salelles i Miquel Cantavella— i pel síndic i racional Joan Roger. Fou una reunió nombrosa on es decidí votar una enigmàtica proposició: «Mossèn Roqua y lo justícia que(i)s prompte y aparellat de morir per sa señoria y de no (defener-lo...) en res». La proposició fou unànimement acceptada per tots el presents. Malgrat que la proposició resulte un xic confusa, el contingut evidència dues coses: que la reunió es convocà de forma apressada en saber-se la marxa dels vint-i-dos a Cullera i que fou expressament convocada per detectar si alguns altres veïns de Gandia estaven disposats a seguir-los o a mantenir la fidelitat a la senyoria. Fins i tot, l'escrivà dels jurats,

4. Gaspar ESCOLANO: *Década Primera de la Historia de Valencia*, segona part, llibre x, València: 1611-1972, col. 1525.

sempre curós a l'hora d'anotar els noms dels assistents a les reunions del consell, sembla contagiarse de la complexa situació que vivia Gandia i redactà una acta que més bé sembla un esborrany, on els noms dels assistents se superposen els uns als altres.⁵

La decisió presa per alguns veïns de Gandia d'unir-se a la Germania demostra que el duc de Gandia, i potser també els oficials de la senyoria, res sabien d'allò que estava ordint-se a la capital ducal. Tot i que Joan Caro era un dels principals líders agermanats, Joan de Borja no tingué cap inconvenient, sabedor de les vinculacions familiars i comercials del sucrer, a signar amb el seu cunyat Bartomeu de Cas un contracte d'arrendament del trapig de Gandia per quatre anys. Probablement, el duc pensava que es tractava d'un conflicte temporal que no l'afectava directament i que podia resoldre'l pacíficament. De fet, encara que el virrei, comte de Melito, portava ja alguns mesos de residència a Dénia, el duc no havia tingut temps o ganes d'anar a visitar-lo. Només decidí anar a Dénia quan la Germania esclatà a casa seua.

Un fet indirecte abona la cronologia d'abril. Des del mes de octubre de 1520 es trobava a València Juan González de Villasimpliz, secretari amb poders especials de Carles I, el qual hagué de fugir de la ciutat a finals del mes d'abril de 1521. Durant aquest temps, en cap moment es referí als agermanats de Gandia. Una situació que contrasta força amb l'agermanament d'Elx i Crevillent durant el mes de febrer de 1521, que obligà el secretari reial i d'altres acompanyants a iniciar un llarg periple pel regne, sense que en cap moment decidiren passar per Gandia. Quan el secretari retornà a València, tampoc no es referí als agermanats de Gandia, possiblement, perquè aquests encara estaven a principi de l'agermanament.⁶

5. AMG, *Manual de Consells*, sig. B-17, anys 1520-1523.

6. Sobre l'estada a València del secretari Juan González de Villasimpliz, vg. V. VALLÉS: *La Germania...*, *op. cit.*, pp. 177-188.

10. ELS AGERMANATS DE GANDIA A VALÈNCIA

L'arribada a València dels agermanats de Gandia és un fet fonamental per entendre el rumb que des d'aleshores adoptà el moviment agermanat. Viciana sobretot, però també altres cronistes de l'època, relaten sovint la decisió, llargament debatuda pels Tretze i pels principals líders agermanats, d'admetre els agermanats de Gandia. Una opció que significava el trencament de les vies d'entesa entre agermanats i cavallers. Si fins aquells moments alguns grans senyors del regne, com el duc de Gandia i el comte d'Oliva, no havien adoptat una actitud excessivament bel·ligerant, a partir d'ara, impulsats pel duc Joan de Borja, els nobles valencians es mostraran no tan sols contraris a la Germania, sinó que admetran que el conflicte només podria resoldre's a través de l'enfrontament armat. El duc de Gandia, principal afectat per l'agermanament dels seus vassalls, fou el primer interessat a què la noblesa valenciana es decidís per l'opció bel·licista. La decisió del duc d'empresonar els familiars dels agermanats fou decisiva perquè els vint-i-dos de Gandia avalotaren el cap i casal fins aconseguir que l'exèrcit agermanat sortís de València contra l'aristocràcia. El testimoni de Bartomeu de Cas serveix, a més, per entendre alguns fets anteriors a l'enfrontament que els cronistes de la Germania no han situat correctament, almenys cronològicament.

De Cullera estant, Bartomeu Guitart, Joan Fortuny i Bartomeu de Cas, «amb lo dit sindicat», marxaren a València a parlar amb Joan Caro, cunyat de Bartomeu de Cas, per informar-lo sobre la causa de la fugida. Caro es disgustà profundament per la decisió del seu cunyat. El racional li havia pregat que tingués cura de no embarcar-se en la Germania, perquè era del pensament que així podria negociar millor: «prou voltes vos havia pregat yo que en res d'açò vós no y fósseu, que si vos no y fósseu, se negociaria millor del que-s negociarà». Caro no desitjava que la resta dels agermanats pensaren que afavoria el cunyat i els seus interessos particulars. Malgrat aquest

condicionament, Joan Caro féu desplaçar els Tretze a casa seua perquè escoltassen les opinions dels agermanats gandians.

Una de les preocupacions dels de Gandia era conèixer si la junta dels Tretze els admetria dins la Germania. Amb aquesta finalitat, Bartomeu Guitart es desplaçà de Gandia a València. En absència de la junta, empresonada, Guitart trobà Francí «lo sabater» que li comunicà la decisió dels Tretze d'acceptar-los. Durant l'entrevista dels agermanats amb la junta, en casa del racional Caro, els Tretze advertiren als de Gandia que no tenien res concertat amb mestre Francí i que, a més, eren tan pocs els que venien «que no·ls acceptarien, perquè eren informats que en Gandia hi havia [prop] de D cases, e per lo menys havien de portar CCL fins en CCC en lo sindicat, altrament no·ls acceptarien e que·ls desenganaven que altrament no·ls acceptarien».

Segons la declaració de Bartomeu de Cas, en aquesta conversa no participà Joan Caro, tot i que pensava que el racional s'havia entrevistat amb els Tretze amb anterioritat. Així semblava la sospita que fou el mateix racional el qui els impedí l'ingrés a la Germania: «e en lo dit parlament no y fou lo dit Joan Caro, sinó que aquell los tancà a soles en hun apartament de sa casa. Bé creu ell que sí, que lo dit Caro havia ja parlat ab los dits Tretze».

Els de Gandia, decebuts per no ser acceptats per la junta, no es resignaren i treballaren amb totes llurs forces per aconseguir-hi ser admesos. S'entrevistaren amb els oficis de la ciutat i amb altres singulars persones. Que ho feren així, ho referenda el cronista Viciana: «*Los xxii hombres iban importunando por la ciudad y quexando a los capitanes y síndicos de los oficios*». ¹ L'afirmació de Viciana referida als vint-i-dos de Gandia cal prendre-la amb certa cautela. Anteriorment s'ha indicat que Bartomeu Guitart, Joan Fortuny i Bartomeu de Cas marxaren a València des de Cullera «ab lo dit sindicat». Més endavant, la declaració de Bartomeu de Cas sembla deixar clar que la resta dels vint-i-dos no anaren a València i restaren a Cullera esperant el resultat de les negociacions. Almenys, així ho confirmen els esdeveniments posteriors.

1. Martí DE VICIANA: *Libro quarto...*, op. cit, pp. 321-324.

A Gandia la situació romangué confusa després de la fugida dels vint-i-dos. La manca d'informació no permet aclarir què degué passar. Sembla clar que els oficials del duc de Gandia pressionaren els familiars dels agermanats perquè els desenganyaren de la seua iniciativa. Viciana va més enllà i afirma que el duc de Gandia «*mandó prender las mugeres e hijos de los xxii y ocupó los bienes de aquellos por ver si con esto les podría hazer bolver a su tierra*».² A més, el duc de Gandia envià Lluís Torrelles, germà o familiar del jurat Francesc Torrelles, a València amb cartes per als Tretze, per a Joan Caro i per al seu procurador, el notari Joan Garcia, on demanava que no admetessen els vint-i-dos de Gandia a la Germania. Així ho declarava Bartomeu de Cas: «E lo senyor duch tramés letres a la present ciutat als Tretze que no·ls acceptassen, e al racional Caro e a son procurador, Johan Garcia. E lo dit Johan Caro los pregà a ell dit confessant que se'n tornassen a Gandia ab mossèn Luís Torrella, que havia portat les letres del duch, e que stessen lo que lo duch voldria, e que ell sabia que lo que lo duch los faria era tant bo que no devien dexar de acceptar-lo».

Les paraules de Joan Caro feren el seu efecte. Bartomeu de Cas, Bartomeu Guitart i Joan Fortuny, acompanyats de Lluís Torrelles, anaren a Cullera on romania la resta dels agermanats de Gandia i els comunicaren els darrers esdeveniments. Els de Gandia els comunicaren que no volien tornar a la vila, «perquè lo duch havia fet una crida que·ls feya demostrar e posar los béns en mala veu». Llavors, decidiren marxar a València. Lluís Torrelles tornà a Gandia, on l'1 de maig donava compte al consell d'allò que havia ocorregut a València amb l'ambaixada.³

Aquesta reunió fou la més massiva de totes les realitzades durant la primera meitat del segle XVI. Hi assistiren tres-cents cinc veïns, cosa que demostra la importància que atenyia la situació provocada per la marxa dels vint-i-dos i la curiositat i preocupació dels vilatans sobre les negociacions que es duïen a terme. Presidida pel procurador mossèn Jaume Roca, pel justícia, pels quatre jurats i pel síndic

2. Martí de VICIANA: *Libro quarto...*, op. cit., p. 323.

3. AMG, *Manual de Consells*, sig. B-17, anys 1520-1523.

i racional, «fonch proposat per Torrella la causa per què era anat a València y del que allí havia passat (...) lo que allí passà y de açò ne donava rahó al consell y axí mateix que volien adhenar la vila y que per ço los han ací ajustat». De la sumària informació subministrada per l'escrivà de jurats, dues coses almenys resten clares: el fracàs de les negociacions dutes a terme pel duc de Gandia per aconseguir que els vassalls fugitius tornaren i la preparació de l'«adhenament» dels veïns davant una més que hipotètica solució militar del conflicte. La ferma decisió de Joan de Borja perquè els vassalls no foren acceptats dins la Germania hagué d'anar més enllà de les cartes referides i d'altres intents posteriors fets mitjançant intermediaris. Sembla clar, i ho confirma així la por a tornar que sentien els que es trobaven a Cullera, que el duc Joan de Borja no menyspreava l'ús de la força per doblegar la voluntat dels fugitius.

La marxa a València dels agermanats de Gandia no suposà la fi de les negociacions amb el duc de Gandia. A través d'altres intermediaris, el duc pressionà els vassalls. El mateix Bartomeu de Cas ho refereix en la seua confessió: «E axí se'n vingueren tots a la present ciutat de València, e don Alonso de Cardona los parlà ací en la present ciutat a la porta de l'hostal de Cullera, que stà al carrer de la Barcelonyna, dihent que tornassen tots a Gandia, que ell los faria perdonar al duch, o si no volien tornar los faria pagar los béns que allà tenien al duch e tant ben pagats que lo que valdria vint los ne farien pagar trenta. E aquells no volgueren acceptar lo dit partit, sinó que li digueren que après li tornarien resposta». Serafí de Centelles, comte d'Oliva i molt pròxim al duc, tractà d'influir perquè els Tretze no acceptassen els de Gandia. L'1 de maig, quan encara res no s'havia decidit, el comte escrigué als Tretze la següent lletra, a més d'enviar a València el seu nebot, Francesc Fenollet, perquè els traslladés personalment les raons més importants.

Virtuosos señores, por mi indisposición que he tenido en estos días próximo passados, no he podido escriviros sobre esta necesidad que de presente ocurre a causa de los xxii de Candía que voluntariamente se han absentado de sus casas por agermanarse sin causa alguna. Y porque, señores, aceptándolos vosotros recrecerán cosas que redundarán en desservicio de Dios y del rey, porque los que se agermanan destos pueblos solamente atienden a libertarle

*y que sus señores no tengan superioridad ni señorío alguno sobre ellos, que es el mayor mal de todo, pues no haya obediencia del menor al mayor ni del vassallo al señor. Acordándome de la antigua voluntad que he tenido y tengo a todo esse pueblo, el qual vosotros señores representáis, vos pido de gracia que penséis en esto y no hagáis cosa que Dios y el rey sean desservidos. Y en todo lo que yo podré procurar que los xxii de Candia no reciban daño en sus personas y bienes, lo haré con todas mis fuerças, aunque el duque está muy sentido, pues razón hay para lo estar.*⁴

El fracàs de les negociacions radicalitzà les posicions d'ambdues parts. El duc de Gandia utilitzà els familiars dels agermanats per a pressionar-los i els impedí que eixiren de la ciutat i que es reuniren. El agermanats de Gandia desplegaren una intensa activitat a València i es reuniren amb tots els qui volien escoltar-los. Entre els arguments per a ser admesos a la Germania al·legaven la captivitat dels familiars per part del duc de Gandia.

E en aquest temps treballaren ell dit confessant e los altres, tostemps ab los dits Tretze e ab los officis, los quals feyen ajustar de cascun dia; e los huns eren [contents] de acceptar-los, altres no, en tal manera que no dexaren de parlar-ne ab tots los que poguessen per què·ls acceptaren, essent de cascun dia ab los Tretze, e dihent-los que almenys scriguessen lretres al duch que·ls dexàs traure les mullers e fills, que no·ls havia tenir per catius.

Malgrat els esforços desplegats pels de Gandia, els Tretze es negaren a admetre'ls. Aleshores anaren per tots els oficis de la ciutat fins aconseguir que molts els acceptaren. Els Tretze, davant aquesta actitud tan obstinada, darrere la qual es fa notar la mà del racional Joan Caro, abans de prendre qualsevol decisió, trameteren una ambaixada al duc de Gandia. Un episodi una mica confús, perquè alguns cronistes cronològicament no l'han situat correctament. L'error deriva de la interpretació feta per Martí de Viciana i seguida per Manuel Danvila Collado. Segons aquest darrer autor, la primera vegada que els agermanats de Gandia marxaren a Cullera redactaren un cartell de desafiament que col·locaren a la Seu de Gandia: *«aunque recelando ser descubiertos, pasaron a Cullera, que era*

4. Martí DE VICIANA: *Libro quarto...*, op. cit., pp. 323-324.

*villa real, y allí redactaron un cartel de desafío, con fecha 13 de marzo de 1521, que fue fijado en Gandía en las puertas de la iglesia mayor. El duelo no fue aceptado y de Cullera los agermanados de Gandía pasaron a Valencia a conferenciar con los Trece, que los aceptaron por hermanos, recibiendo el juramento de pertenecer a la Germanía».*⁵

Amb paraules semblants, però amb més aclariments, Martí de Viciana ho havia narrat anteriorment:

Y porque huvieron recelo que serían descubiertos por alguno de los otros, passaron los xxii a Cullera, que es villa real, a quatro leguas de Candía, donde se hizieron vassallos del rey y embiaron a Candía un cartel de desafío, el qual pusieron fixo en las puertas de la iglesia mayor:

CARTEL

Nosotros, xxii de Candía que estamos en Cullera para agermanarnos con Valencia, dezimos a todos los que quedáis en Candía que si alguno osare dezir que lo que hazemos es mal hecho, uno a uno o tantos a tantos vos defenderemos y haremos conocer con las armas que quisiéredes que nuestra razón es justa y buena. Aquí en Cullera aguardamos la respuesta mañana que contaremos treze de março año MDXXI.

Passado el día del plazo del cartel, los xxii partieron de Cullera y llegados en Valencia, rogaron a los xiii que les aceptassen por hermanos. Los xiii respondieron que no les aceptarían porque de pueblo de más de quinientos vezinos no havían de aceptar solo xxii hombres, porque no les aconteciese como con los de Benicarló, que aún no sabían en qué pararía.⁶

Com anteriorment ja s'ha aclarit, ni era el 13 de març, ni tampoc és lògic pensar que vint-i-dos veïns, que amb presses i por fugiren de Gandia, s'atreviren a tornar a la vila de nit i col·locar un cartell de desafiament a la porta de la Seu. Resulta més versemblant la versió recollida al *Libre de Anquititats de la Seu* que coincideix amb la declaració de Bartomeu Cas, tot i que la cronologia dels fets continua essent fosca:

5. M. DANVILA Y COLLADO: *La Germanía...*, op. cit., p. 125.

6. Martí DE VICIANA: *Libro quarto...*, op. cit., pp. 322-323.

En açò, una flota de Gandia, vasalls del duch, volgueren moure una germania en Gandia, y agermanaren-se ab los de València y del regne. Y lo duch començà'ls a perseguir y ells vingueren a València. E après de molts parers entre'ls officis si'ls acceptarien o no, finalment los acceptaren per germans, y feren una embaxada al duch perquè'ls volgués tornar acceptar en Gandia, y ell no u volgué.⁷

El Tretze síndics de València elegiren una ambaixada integrada per un capellà de l'església de Sant Martí, «que's deia mossèn Johan Martí», per Gerònim Coll de Sans i pel velluter Lluís Mollà per negociar amb el duc de Gandia i pregar-li que perdonés els vassalls i els permetés tornar a casa. Bartomeu de Cas i la resta de companys marxaren a Cullera per estar més a prop de Gandia i viatjar més ràpidament si eren cridats pels ambaixadors. A partir d'aquest moment, la declaració de Bartomeu de Cas es fa més confusa:

E lo sendemà tornaren a Cullera los dits embaxadors dihen que havien molt bé negociat ab lo duch, perquè en la nit eren stats posats huns cartells en la porta de la Seu de Gandia de part dels dits xxii dessus nomenats, en los quals se deia que ells xxii desafiaven a altres xxii de Gandia que gosassen dir que lo que havien fet no u havien bé fet. E que és veritat que ell dit confessant ni les dites dels xxii no posaren ni saberen res en lo posar dels dits cartells, ans après saberen qui'ls havia posat, en Alfonso Salelles e Jaumot Diego los havien posats, e encara hi havia opinió que lo senyor duch sí sabia e ho havia manat fer perquè no-s complís lo que havia promés als embaxadors.

De la narració es desprèn que els ambaixadors anaren a Gandia i negociaren amb el duc. Segons Bartomeu de Cas, ho feren molt bé i el duc els prometé algunes coses si retornaven els vint-i-dos. A la nit, però, aparegueren uns cartells a la porta de la Seu de Gandia, el contingut dels quals sembla ajustar-se a allò que anteriorment exposava el cronista Viciano, tot i que datat erròniament. Segons la confessió de Bartomeu de Cas, els vint-i-dos no foren els autors dels cartells, atès que no es mogueren de Cullera. A més, esperaven que les negociacions amb el duc fructificassen per retornar a casa. No sembla

7. *El Libre de Antiquitats de la Seu de València*, I, estudi i edició a cura de Joaquim Martí Mestre, València-Barcelona: 1994, p. 63.

raonable que fixaren els cartells. Potser foren altres veïns de Gandia, els citats Alfons Salelles i Jaumot Diego, els responsables. També resulta difícil creure que actuaren individualment, i per tant cobra sentit la versió de Bartomeu de Cas d'atribuir-ne la paternitat al duc. Però, ¿per què el duc de Gandia negocià amb els ambaixadors dels Tretze unes coses i després decidí trencar aquest compromís amb el manament de fixar un cartell de desafiament a la Seu de Gandia?

Hipotèticament, podem atribuir la decisió a què pensés que el retorn dels vint-i-dos a Gandia mantindria la commoció agermanada, malgrat el signe de penediment que poguessen mostrar, i això significaria col·locar els enemics dins de casa, i facilitar-los l'ocasió d'avalotar un nombre major de vassalls.

També és acceptable valorar que el duc de Gandia, els primers dies de maig de 1521, s'hagués decantat per solucionar la Germania via militar i no desitjava arribar a cap acord amb els agermanats. En tot cas, els cartells foren l'excusa, una excusa original, maquinada per impedir que els vint-i-dos tornassen a Gandia. Per als agermanats, el fracàs de l'ambaixada, significà el triomf de les seues idees i la consecució del principal objectiu: integrar-se a la Germania.

Els ambaixadors i els vint-i-dos se'n tornaren a València, i feta relació davant els Tretze, hom decidí d'acceptar-los. En la decisió tornà a intervenir el racional Joan Caro, que en condicionà l'acceptació:

E après se seguí que stant ajustats los dits Tretze en la sala daurada de la present ciutat ab los jurats e en Johan Caro, racional, los acceptaren en presència dels dits jurats e racional, dien lo dit racional que·ls acceptassen ab tal pacte, que prestassen jurament en poder dels dits Tretze que staven a tota obediència e ordinació dels dits Tretze, que altre no farien sinó lo que ells los manarien. E axí foren acceptats ab lo dit jurament, lo qual aquells prestaren en poder dels dits Tretze, segons lo dit en Johan Caro havia dit. E rebé l'acte de la dita acceptació e jurament en Jaume Pons, notari.

11. ELS VINT-I-DOS DE GANDIA FORCEN ELS AGERMANATS A LA GUERRA

Afirmar que els vint-i-dos de Gandia foren els responsables dels episodis bèl·lics que es lliuraren el mes de juliol de l'any 1521 és, sens dubte, excessiu i no es correspon amb la realitat dels successos. Poca o ninguna responsabilitat tingueren els de Gandia sobre la guerra al nord del regne. Tanmateix, no hom pot ignorar el paper que protagonitzaren perquè l'exèrcit agermanat en marxés cap al sud. Si bé no pot afirmar-se que en foren els responsables, és evident que les contínues queixes perquè no els abandonassen contribuïren a crear una opinió favorable a resoldre el conflicte per la via de l'enfrontament. Per a Bartomeu de Cas, aquesta idea sembla clara:

Fonch interrogat que diga des que foren acceptats en la dita Germania com comogueren lo poble que hixqués ab exèrcit format hasta Gandia e ab quines persones se concertaren. E dix que stà en veritat que de cascun dia après que foren acceptats, ell dit confessant e los altres xxii que dit ha dessús anaven per les confraries davant los Tretze allà hon sabien que aquells e los officis staven ajustats, e cridaven e avalotaven dihen-los que ells crestians eren e germans d'ells, puix los havien acceptat, e perquè no treballaven en fer los tornar a ses cases ab llurs béns, mullers e fills, perquè es oblidaven e no-s volien recordar d'ells, que ells bé trobarien altres camins per hon poder-ho fer, e qui-ls li acompanyava sinó per los que-ls havien promés de star a obediència d'ells. E los dits Tretze los posaven esperances. E en Steve Urgellés los havia promés, a ell dit confessant e als altres, que si los Tretze no-ls donaven remey, que ell trauria tanta gent de València e ab què portaria de les muntanyes que-ls tornaria en Gandia e els posaria dins en fàstig del duch e de quants cavallers hi havia. E que posaria la Germania en Gandia e ab aquella los faria star en Gandia, e si comensaven de exir que lansarien del regne al visrey e a tots los cavallers que no y restaren sinó ells e fins els moros havien de star agermanats ab aquells, e tot ho subjugaven a la Germania.

El text anterior demostra que una vegada aconseguit el propòsit de ser acceptats per la Germania, els vint-i-dos de Gandia es trobaven en una posició incòmoda. Fora de Gandia i sense poder tornar si

no posaven en perill llurs vides, sabent que les seues famílies eren presoneres del duc i que difícilment podrien retrobar-se, etc. Davant aquesta situació desesperada res tenien a guanyar; havien aconseguit l'objectiu de ser admesos a la Germania, però no els servia per a res. Els vint-i-dos de Gandia es convertiren també en un problema per a les autoritats agermanades, vagant per València sense rumb, queixant-se contínuament perquè no els oblidaren, disposats a afrontar-los on els trobaren, recordant-los la seua situació particular... Per això, quan els vint-i-dos compregueren que de les autoritats agermanades de València només podien esperar bones paraules, decidiren buscar refugi entre els sectors agermanats més extremistes per tal de cercar una solució al seu problema, encara que aquesta solució significués la declaració de guerra al duc de Gandia i a la noblesa valenciana. Potser així puga explicar-se el fet que els vint-i-dos de Gandia foren els primers que no dubtaren a estar presents en tots els avalots succeïts a València des de la seua admissió, fins a l'eixida de l'exèrcit agermanat de la ciutat envers el sud del regne. Eren els únics que, davant la situació particular en què es trobaven, no tenien res a perdre.

Viciàna els considerarà uns dels responsables dels avalots succeïts a partir del 9 de juny, quan foren saquejades les cases dels cavallers en resposta a haver-se conegut el dia 7 de juny que el virrei volia moure guerra contra València: «*Ayudavan mucho los xxii de Candía, que ivan solicitando a los xiii que moviessen la guerra contra el duque de Candía, y acompañavan a los xxii Vicent Périz y otros muchos; entonces Simón Borrell, uno de los Treze, alsó una bandera de guerra en la puerta de Sanct Vicent para mover la ciudad a la guerra*».¹ Fins i tot, Viciàna recollí les paraules de l'hostaler Esteve Urgellés, referides per Bartomeu de Cas: «*Ya de hoy más no se deve tractar del interesse de los xxii de Candía sino de la auctoridad de la ciudad, a la qual toca defender, y ampararlos, y tornarlos en sus casas y bienes, pues son nuestros hermanos y esto la ciudad lo ha de hazer*». El cronista afegia: «*Con esta plática movió a mucho[s] de los principales de la ciudad que tenían deudo y amistad con los xxii de Candía*».²

1. Martí DE VICIANA: *Libro quarto...*, op. cit., pp. 326-327.

2. Martí DE VICIANA: *Libro quarto...*, op. cit., pp. 332-333.

Abans de l'atac a les cases dels cavallers, succeït a partir del dia 9 de juny, els vint-i-dos de Gandia importunaren tant els Tretze, que aquests els confirmaren que no se n'oblidarien perquè es concertava una gran ambaixada, que «seria repòs de tot lo regne e d'ells», que s'entrevistarien amb el virrei a Dénia per a fer «que totes les coses se remediassen».

Les autoritats valencianes enviaren dues ambaixades al virrei per demanar-li que tornés a la ciutat de València i exercís el seu càrrec. La primera ambaixada s'aprovà el 15 de maig en una reunió del Consell de la ciutat i la integraven el jurat Gaspar Joan, el racional Joan Caro, l'advocat Pere Lluís Sans, el sotssíndic Onofre Sapena i els consellers Anton Pallarés i Blas Sadorní.³ Els ambaixadors s'entrevistaren amb el virrei el 16 de maig sense aconseguir cap resultat. Mentre els ambaixadors defenien que a la ciutat ja es complien els manaments reials i, per tant, li demanaven el retorn a València; el virrei entenia que no era així. El punt més conflictiu de la negociació, l'elecció de jurats que s'havia de fer el 18 de maig, mostrava les discrepàncies existents entre ambdues parts. Els ambaixadors estaven disposats a fer l'elecció segons la forma tradicional de la «ceda» reial, però volien que el virrei acceptés el compromís perquè en el futur hi hagués dos jurats representants dels oficis. El virrei, però, ja havia enviat a València la «ceda» tradicional d'elecció de jurats on figuraven els dotze noms dels ciutadans i els dotze dels cavallers i generosos, i no acceptà cap altre compromís.

L'ambaixada fracassà i durant la turmentosa elecció de jurats del 18 de maig, els agermanats elegiren dos jurats ciutadans, dos cavallers i generosos i dos representants dels oficis, sense respectar la «ceda» reial.⁴ Probablement la confessió de Bartomeu de Cas es referesca a aquesta ambaixada. Tanmateix, l'al·lusió a «una gran embaxada», fa pensar en una segona ambaixada, molt més nombrosa, que en fracassar encetà el camí de la violència contra les cases dels cavallers, en definitiva, la via cap a la guerra.

3. V. VALLÉS: *La Germania...*, *op. cit.*, pp. 84-86.

4. Martí DE VICIANA: *Libro quarto...*, *op. cit.*, pp. 299-300.

No s'ha trobat la dada exacta en què la segona ambaixada viatjà a Dènia per entrevistar-se amb el virrei. De fonts indirectes, hom dedueix que es féu entre el 30 de maig i el 10 de juny. Aquesta cronologia l'hem basada a partir de les reunions realitzades pels mercaders de València, que es reuniren el 29 de maig en assabentar-se que es preparava una gran ambaixada per entrevistar-se amb el virrei. Decidiren elegir dos representants perquè hi anassen. Els mercaders retornaren a la ciutat abans del 10 de juny, perquè a l'endemà, l'11 de juny, dos representants, acompanyats del notari Joan Sobrevero, es trobaven a Sot per entrevistar-se amb Jaume Ferrer, lloctinent de general governador, i lliurar-li una lletra que els havia donat el virrei.⁵

L'ambaixada a Dènia, on anaren més de dues-centes persones entre les autoritats, el germà del virrei i els representants dels oficis, fracassà en l'intent de fer tornar el virrei a València. A més, per les informacions subministrades per Viciano, sembla clar que el virrei s'havia convençut de la necessitat d'utilitzar la via militar per resoldre la revolta. El fracàs de l'ambaixada també suposà l'esclat de la violència a València (atacs reiterats a les cases dels cavallers) per part dels grups més intransigents i l'inici del camí a l'enfrontament armat. Les paraules que Bartomeu de Cas posà en boca d'Esteve Urgellés així ho confirmen:

E essent tornada la dita embaxada, vengueren tots de aquella molt descontents, axí los que desijaven repòs perquè veien que no y havia manera, puix lo visrey no volia venir ni fer lo que a ells los paria devia fer, com los altres que desijaven lo mal que tantost anaren per la present ciutat conmovent lo poble. E tantost venint la dita embaxada, los dix lo dit Urgellés: «Ara forssadament ha de exir la gent en lo camp e se ha de fer lo que yo deia. E aquestos savilots creyen que yo no sabia lo que s'havia de fer, que ab aquesta gent, (dihent-ho del visrey), del duch, del comte e dels cavallers, no·ls deu hom tractar d'altra manera, sinó mostrar-los la cara e no mostrar que hom té por d'ells, que mai ne hauríem res d'altra manera, que de bé ni repòs, que ara ja no s'ha de parlar de vosaltres, que ara ja toca a València, perquè allà fan ja gent e donen sou a la gent, e nosaltres havem vist les banderes en hun loch de moros del duch, e la

5. FRANCISCO PONS FUSTER: «La Germanía del notario Joan Sobrevero y los mercaderes», *Estudios*, 33 (2007), pp. 129 i ss.

taula parada per a pagar la gent que ve per a pendre sou. E públicament dihen que han de venir ací a València, hens han de afamar, e pendre e a quantes dones trobaran, levar les mamelles perquè no puguen criar. Enaxí, que de vosaltres ja no se n'ha de fer compte, que ara ja és bando de València ab ells.» E axí se seguí, que lo dit Urgellés, Johan Martí, de Campanar, los dos germans Fonts, ço és, Francí e Bernat, mestre Verdeguer lo barber ajustant se en casa de Urgellés, que deyen que de la dita gent que havia de exir havia de esser capità lo dit Urgellés. E après, en lo sendemà, fon dit allí en casa de Urgellés que s'havien de ajustar en la confraria dels sastres e havien de delliberar de exir la dita gent e de fer capità de aquella.

12. LA PREPARACIÓ PER A LA GUERRA DE LA VILA DE GANDIA

La manca de fonts documentals conservats a Gandia no permet conèixer detalladament com visqueren els veïns de Gandia les preparacions per a la guerra. No obstant, una anàlisi a fons de l'escassa documentació existent, permet apreciar-ne, fragmentàriament, els preparatius. El 18 de maig de 1521, no tant turmentosament com a València, es convocà una reunió del consell per a elegir la nova juraderia. Hi assistiren 54 veïns, presidits pel procurador general mossèn Jaume Roca, pel justícia, pels quatre jurats i pel síndic i racional. L'elecció es féu d'acord amb el sistema tradicional d'insaculació i sense que hi hagués cap recomanació ni incidència rellevant. Foren elegits Martí de Mur, Joan Salelles, Joan Ramón i Lluís Segrià. Els nous jurats elegiren 53 veïns per al càrrec de conseller, nombre que cal considerar excessiu atès que tradicionalment se n'havien triat vint-i-quatre o vint-i-cinc. La raó d'aquest nombrós grup de consellers no respon a cap motivació.

Uns dies després, el 24 de maig, es convocà una nova reunió del consell. No hi assistí el procurador general i la presidí el justícia Alfons Salelles. Fou una reunió important que detalla els preparatius bèl·lics. Tot i que a València, en aquesta data, no s'havien hissat encara les banderes de guerra, a Gandia, el duc Joan de Borja, decantat per la solució militar, preparava la vila per a la guerra. A la reunió del consell, prengué la paraula el jurat en cap, Martí de Mur, per fer la proposta següent:

Fonch proposat per lo magnífich en Martí de Mur, jurat en cap, que la causa per què ací són stats ajustats és perquè lo il·lustre senyor duch ha tramés per ell y sos companyants y els ha dit que sa senyoria ha comprat cent cosalets i tres-centes piques, les quals sa senyoria ha comprats per a furnir de armes a sos vassalls y perquè sa senyoria ja té servida sa casa y haja moltes persones que les vullen, sa senyoria ha donat la fadiga (...) y que per ço diga cascú son parer, ço és, si·ls pendrà.¹

1. AMG, *Manual de Consells*, sig. B-17, anys 1520-1523.

Al llibre segon del Racional de Gandia, s' anotaren distribucions d' armes en diversos dies de maig. Una anàlisi de les dades de la distribució mostra que algunes foren repartides per l' anterior juraderia i unes altres per la nova, després de l' elecció de 1521.

Les lances que los magnífichs jurats an venut als moros e (...) en l' any MDXXI.

[maig]

Primo, foren venuts als jurats de Miramar dihuyt lances a for de quatre sous sis la lança. [3 de maig]

Ítem, a 4 de maig dit any (...) los jurats de Xeresa ne han comprat dotze lances al mateix for.

Ítem, al jurats de Benieto (...) quinze lances (...) al mateix for.

Ítem, a l' alamí de Benieto (...) una tauletxina.

Ítem, al dit alamí i als moros de Benieto (...) una altra tauletxina o rodella.

Ítem, a don Luís Belvís (...) una lança.

Ítem, Ausiàs Selfa (...) una lança.

Ítem, (...) fonch liurat al senyor duch quatre colobrinetes de bronze que staven en la sala ab huyt marbes [*sic*] que de cccc solonats de coure per a les dites colobrines, ab sos marbres e forquetes per asentar-les en los canalets.

Ítem, al dit senyor en lo mes de maig dit any, sis scopetes, dos moles per als perlons e les banyes guarnides per a la pòlvora.

Ítem, a 16 de maig, alamís Xalita Major e Obaydal Payés de Benipeixcar pregueren una rodella.

Ítem, una altra rodella al mateix alamí de Benipeixcar.

Ítem, fon liurat a Johan Tosca una rodella per mans de Miquel Salelles jurat.²

D' aquest repartiment, destaquen les quatre colobrines lliurades al duc de Gandia, no sols perquè eren armes més pesades que la resta, sinó també perquè, juntament amb altres peces d' artilleria, participaren amb poc d' èxit en l' anomenada batalla de Gandia i, perduda la batalla, passaren a l' exèrcit agermanat de Vicent Peris.

Una nova distribució d' armes es féu pocs dies després per a procedir al repartiment entre els veïns de les escopetes comprades per la ciutat:

Les scopetes que la vila compra son denou, les foren comprades a rahó de xxxviii sous cascuna y part d' elles foren lliurades a les persones següents:

2. MG, *Llibre Segon Racional*, sig. B-447, f. CLXVIII^v.

Primo, a mestre Martí, sombreroer, ne fonch liurades tres, les dos li són solafades per maça carregades.

Cadascun dels següents veïns reberen una escopeta: Jeroni Miralles, Pau Ferrer, mestre Pasqual Manyana, mestre Tristany, Boluda, Francisco. Altres veïns com Antoni Jordà, Perot Sans, Luís Lima, Cosme Gilart, Berthomeu Ivars, Lluís Blanch, Francesc Alfonso, Gaspar Luna, Perot Talavera i Miquel Anyó reberen una «scopeta trencada».³ Finalment, es repartiren els cosselets que el duc de Gandia prengué de la sala de la vila.⁴

Los cosalets que foren presos en la sala de Gandia per lo senyor duc a 25 de maig 1521:

Joan Ros, dos cosalets ab tot son compliment

Gaspar Colomer, un

Francesc Joan Martínez, un

Loís Cardona, un

Joanot Castel, un

Nicolau Martínez, dos cosalets

Nofre Martí, un cosalet

Berthomeu Decho, un

Martí de Mur, un

Fet el repartiment d'armes entre la població i els moros dels llogarets de la rodalia, resulta evident que, a finals de maig de 1521, Gandia es preparava per a l'imminent conflicte armat. La situació pareixia tan clara, que les autoritats de la vila no dubtaren a enviar Violant Pujades i Mascó, senyora dels llocs de Piles, Rafelsineu i Palmera, una lletra datada a Gandia el 29 de maig de 1521. En aquesta data les autoritats de Gandia ja pensaven que els agermanats havien eixit de València i que el destí de l'exèrcit no era altre que la vila de Gandia:

3. AMG, *Llibre Segon Racional*, sig. B-447, f. CLXVIII.

4. AMG, *Llibre Segon Racional*, sig. B-447, f. CLXVIII^r.

A la molt magnífica e virtuosa senyora na Yolant Pujades y de Mascó, relictada del magnífich Guillem Ramon Pujades, quòndam cavaller, senyora dels lochs de Piles, Rafelsineu i Palmera, de contribució particular de la vila de Gandia. De nosaltres, en Alfons Salelles, justícia, Martí de Mur, en Johan Salelles, en Joan Ramon y en Loís Segrià, jurats de la dita vila de Gandia, saluts ab la honor que-s pertany. Instant e requerint lo honorable en Joan Roger, síndich de la dita vila, vos requerim que, per ço com segons no ignorau ans molt bé sabeu que los ajermanats de la ciutat de València són fora de la dita ciutat en gran número e vénen contra la dita vila per voler subjugar e ajermanar aquella contra los manaments reals e contra la fidelitat que aquella té prestada al il·lustre senyor duch, lo que-s cosa que no s'a de permetre, ans aquella se ha de defendre e los de la contribució, com són los dels lochs damunts dits vostres e altres lochs, han de ajudar a socórrer en semblant necessitat e seguir la bandera de la dita vila, com hy són obligats de justícia. E per quant la dita gent ajermanada és en camí, moureu, en continent, les presents voreu cent moros de los dits vostres lochs que siguen àbils e suficients per a semblant negoci. Los quals manareu que sigen ací ab totes ses armes per a demà a set hores de matí, ab les vitualles que aquells auran menester o lo més prest que ser puga. Certificant-vos que si fer-ho refusareu, lo que de vostra (...) proseïren en tot lo que de justícia en semblant cas fer porrem. *Datum Gandie dicto die et anno.*⁵

Gandia es preparava per a la guerra i el duc de Gandia volia tenir-ho tot preparat. Per això, el peiter pagava 8 lliures, 7 sous per la compra de «tafatà morat», per a confeccionar la bandera ducal.⁶ El 23 de juny de 1521, molts veïns de Gandia, moros i cristians, formaven part de l'exèrcit dels nobles i es trobaven fora vila. Al consell d'aquest dia, l'escrivà dels jurats es mostrà més explícit sobre els debats de la reunió. Alguns detalls, encara que semblen poc significatius, cal tenir-los en compte. El consell el presidí el procurador general, el loctinent de justícia Alfons Gallego, els jurats Joan Salelles, Joan Ramon i Lluís Segrià i el síndic i racional Joan Roger. No hi acudiren ni el justícia Alfons Salelles, ni el jurat en cap, Martí de Mur. Segurament, ambdós formaven part de l'exèrcit del duc de Gandia. Sense contar aquestes autoritats, a la sessió del consell assistiren 43 veïns. Mossèn Jaume Roca hi proposà tres coses:

5. AMG, *Manual de Consells*, sig. B-17, anys 1520-1523.

6. AMG, *Llibre Segon Racional*, sig. B-447, f. CLXXII. Vg. també, AMG, *Manual de Consells*, sig. B-17, anys 1520-1523 (pòlisses dels jurats).

La primera és per haver diners per a vituallar als qui són en servey de l'il·lustre senyor duch, que són los que són anats de Gandia. L'altra per dar forma que la vila sia guardada. L'altra que en lo trametre de les vitualles no y volen anar los que les han de portar. Digué lo consell en respecte del primer cap, que, per ço com no y ha qui preste diners [a] la vila que per via de préstech sia mirat que se trobarà a les persones següents i prometeren prestar a la vila en la forma següent: *Primo*, mossèn Jaume Roqua, xxxi lliures, x sous. En respecte del segon cap, que entren los moros e ses mullers y fills per seguretat de la vila. E respecte del tercer cap, que sien tres⁷ de la vila y tres⁸ dels moros.⁹

A més de les necessitats peremptòries d'avituallament, derivades d'una situació excepcional com era la presència de molts veïns entre les tropes del duc de Gandia, els acords del consell mostren les dificultats que es vivien per la seguretat i la por que alguns habitants tenien per abastar de vitualles els seus companys. La situació de desprotecció que sentien els veïns de Gandia, quan només s'havien produït escaramusses entre els dos bàndols, els féu adoptar solucions excepcionals com permetre l'entrada dins les muralles dels moros i de les seues mullers i fills. Segons aquest consell, només mossèn Jaume Roca aportà diners, encara que altres veïns també hi contribuïren. Al foli següent del *Manual de Consells* figura una relació amb les diferents aportacions:

Primo, mossèn [Gaspar] Antich, x ducats
[Lluís] Segrià, x ducats
[Miquel] Cantavella, xx ducats
Pere Jordà, xxx lliures
Matheu Salelles, v lliures x sous
Gaspar Roger, ii ducats
Bernat Rostoio, x castellanés
Lo Secretari, iii lliures
Johan Fuster, xxv lliures
Johan Salelles, v ducats
Lo [Alfons] Gallego, v ducats
Johan Felip Boncompte, iii lliures¹⁰

7. Ratllat: <quatre>.

8. Ratllat: <dos>.

9. AMG, *Manual de Consells*, sig. B-17, anys 1520-1523.

10. AMG, *Manual de Consells*, sig. B-17, anys 1520-1523.

Aquestes aportacions no foren gratuïtes i la vila de Gandia hagué de retornar-les una vegada finalitzat el conflicte. Alguns d'aquests préstecs es tornaren després d'haver finit la Germania, com les 5 lliures i 10 sous aportades per l'apotecari Mateu Salelles, que recuperà el 7 de gener de 1523.¹¹

Abans de la «desfeta del camp», és a dir, de la batalla de Gandia, esdevinguda el dia sant Jaume de 1521, el consell es reuní el 29 de juny de 1521. Presidida per les mateixes autoritats que l'anterior, hi assistiren 46 veïns. El procurador general proposà «que la causa és que la vila és mal guardada a causa de la gent venir esforsada y no voler ajudar a guardar, ni vullen ajudar y acceptar les dehenes y lo càrrech que cascú ha de tenyr». Després d'aquesta proposició, l'escrivà dels jurats no recollí cap acord.¹²

La situació viscuda a Gandia a conseqüència de la victòria de l'exèrcit agermanat i els saquejos, primer dels mercenaris de l'exèrcit del virrei i després dels agermanats, emmudiren el consell de Gandia que, almenys segons el *Manual de Consells*, no tornà a reunir-se fins el 18 de novembre de 1521.

11. AMG, *Manual de Consells*, sig. B-17, anys 1520-1523 (pòlisses dels jurats).

12. AMG, *Manual de Consells*, sig. B-17, anys 1520-1523.

13. ELS PREPARATIUS PER A LA GUERRA DEL DUC JOAN DE BORJA

Les notícies incloses al *Llibre del Racional* de Gandia mostren com el duc Joan de Borja reaccionà ràpidament després de l'agermanament dels seus vassalls. Els dies tres i quatre de maig, el duc i les autoritats de Gandia començaren a preparar la vila davant un hipotètic enfrontament militar amb els agermanats. Es compraren armes com escopetes, llances, cosselets i rodells i es prepararen les peces d'artilleria (colobrines) que es guardaven a la sala de la vila. Fou una mesura dirigida sobretot a posar a punt les armes, tot i que no hi havia un perill imminent per a usar-les, ni tampoc una política acordada amb la noblesa valenciana, ni menys encara amb el virrei, que es trobava a Dénia, a qui, per cert, el duc de Gandia encara no havia visitat:

De allí a pochi dies, en Gandia se ajermanaren 22 persones, lo capità dels quals fon Bartomeu Cas, per hon lo duch de Gandia, vent que lo mal estava ya en sa terra, volgué anar a veure lo virrey, que ans no l'avia vist, havent nou mesos que estava en Dénia, y per a d'açò féu ab lo conte de Oliva que anassen los dos, com de fet anaren. Y en les vistas fonch que los dos dits senyors enviassen per lo regne a dir a tots los senyors y cavallers que tots se apercebissen per a cert dia y fossen en Gandia y en Oliva amb ses armes y cavalls per a exir ab lo virrey, y que allí se veuria lo fahedor.

E axí fonch fet. E los cavallers que anaren tantost foren los nobles don Juan de Borja, fill de don Rodrigo de Borja, don Miguel de Villaragut y don Rubert de Castelví. Estos tres cavallers anaren convocant tots los cavallers del regne ab lletres, feren molta part d'els en Oliva y altres en Gandia.¹

La datació de la primera visita del duc de Gandia al virrei planteja alguna dificultat. Segons la crònica de Català, el virrei havia eixit de Xàtiva pel juliol de 1520 i feia nou mesos que residia a Dénia. És a dir, que d'acord amb aquest cronista, la primera entrevista entre

1. Guillem CATALÀ DE VALERIOLA: *Breu Relació de la Germania de València*, «Agermanats de Gandia. Lo duch y lo conte de Oliva convoquen cavallers», dins E. DURAN: *Cròniques...*, op. cit., pp. 170 i ss.

el virrei, el duc de Gandia i el comte d'Oliva es degué produir a principis de maig de 1521. Ni el duc de Gandia, ni el comte d'Oliva, dos dels nobles més principals del regne, s'havien desplaçat a Dénia a retre visita al virrei durant els llargs nou mesos que hi romangué gairebé refugiat. Estranya aquesta forma de procedir d'alguns dels nobles més principals del regne davant d'una revolta que havia mostrat la cara més violenta contra els nobles valencians durant els atacs a les senyories de Xelva, Carlet i d'altres. Tal volta, el duc de Gandia i el comte d'Oliva pensaven que mentre els seus territoris no foren afectats directament no havien de prendre cap mesura contra la Germania. Aquest, però, no era el cas del duc de Gandia, que, suposadament, des de gener de 1521 patia l'agermanament massiu dels vassalls de la Pobra Franca de Rugat, a la baronia de Castelló de Rugat.² Cal pensar, doncs, que aquest no fou el motiu de la visita del duc a Dénia.

La relativa passivitat dels senyors de Gandia i d'Oliva pot entendre's a l'espera de les gestions encomanades per Carles I al secretari reial Juan González de Villasimpliz, abans d'adoptar un posicionament contrari a la Germania. No devem bandejar tampoc els forts lligams, almenys comercials, existents entre ambdós nobles i el racional de València, Joan Caro. Aquest pretenia mantenir un paper atemperador de la Germania que no afectés els seus interessos particulars, el negoci del sucre, que el vinculava amb el duc de Gandia i el comte d'Oliva. Un altre element a considerar és la situació personal en què es trobava el duc Joan de Borja per la malaltia de la seua esposa Joana d'Aragó; malaltia que li costaria la vida en aquestes dates i que, ben segur, el tingué ocupat personalment.³

2. La data de l'agermanament de la Pobra aportada per Viciana, malgrat que aquest autor confon Castelló de Rugat amb la Pobra Franca de Rugat, no sembla lògica; com tampoc no ho és la passivitat mostrada pel duc Joan de Borja davant l'agermanament dels seus vassalls. Creiem que tot és una confusió generada per Viciana. Com posteriorment tractarem de provar, els veïns de la Pobra no s'agermanaren fins que es produí la batalla de Gandia el 25 de juliol de 1521. Així s'entén molt millor la passivitat del duc Joan de Borja.

3. Sobre la mort de la duquessa Joana d'Aragó no hi ha acord entres els historiadors. García Hernán la situa pel març de 1521; La Parra i Miquel Batllori daten la mort el 1520. El penó del duc a la batalla de Gandia, el 25 de juliol de 1521, fou de tafetà negre a causa del dol observat per la mort de la duquessa.

Una cosa era que s'agermanaren els vassalls d'un llogaret muntanyenc com la Pobla Franca de Rugat, i d'altra, que s'agermanaren els vassalls i d'altres personatges rellevants de la capital del ducat. El duc Joan de Borja comprengué, com afirma Català, «que lo mal estava ya en sa terra», i aleshores anà a Dénia a veure el virrei per esbrinar què s'havia de fer amb la Germania. L'acompanyà el comte d'Oliva, cosa que no pot considerar-se singular, atès l'ascendent personal que Serafí de Centelles exercia sobre Joan de Borja.

Martí de Viciana, amb les dades que disposava i sempre favorable a la posició adoptada pel virrei, relata una primera entrevista entre el duc i el comte amb el virrei, realitzada després de la segona ambaixada enviada per la ciutat de València a Dénia, entre el 30 de maig i el 10 de juny de 1521:

El virey, después que los ambaxadores de Valencia partieron de Denia, tuvo por rompida y declarada la guerra, porque sabía que los xxii de Candía serían parte para mover la ciudad, por ende acordó llamar al duque de Candía y conde de Oliva a Denia, donde los tres estrechamente trataron de la perdición del reino y del remedio que se debía buscar. Y como el duque y el conde eran los dos de los más principales del reino en consejo y estado y tenidos por enemigos declarados de la Germania, por ende les notificó y declaró abiertamente su intención y los apercebimientos que hacía de gente de Cataluña y Aragón y de Castilla. Y tomaron por acuerdo que el duque y conde y otros cavalleros que había en Candía y Oliva se ajuntassen en san Jerónimo de Candía y tratasen de la guerra y de lo que se debía hazer. Por esta orden del virey los cavalleros se ajuntaron en San Jerónimo y se les propuso al ajuntamiento. Que por quanto el rey estava absente y que los agermanados todo lo llevavan a mal, que pues el remedio se tardava, solamente había de salir y confiado de las fuerças de los mesmos cavalleros. Y que para mantener sus estados era necesario emprender la guerra so el amparo, seña y pendón real, siguiendo al virey que tenía mandamiento de su magestad de hazer la guerra contra los inobedientes y que, por ende, convenía hazer llamamiento y convocación de todos los cavalleros en un lugar cierto, donde entre todos se trate la forma y orden que habrán de tener en esta jornada.

Fueron elegidos para hazer la convocación don Rodrigo de Borja, don Miguel de Vilaragut y don Amberto de Castellví. Los cavalleros fueron llamados y en primeros días de junio fueron en Candía y Oliva y de allí pasaron a la valle de Alfándec como lugar assignado para el parlamento.⁴

4. Martí de VICIANA: *Libro quarto...*, op. cit., pp. 340-341.

El text de Viciana informa de dues reunions de cavallers. La primera, sense la presència del virrei, degué fer-se pel maig al monestir de Sant Jeroni de Cotalba, després de la visita que el duc de Gandia i el comte d'Oliva feren al virrei. Si ambdós foren a Dénia convocats pel virrei, com afirma Viciana, o per voluntat pròpia, segons es desprèn de la crònica de Català, resulta difícil esbrinar-ho a les fonts. La segona opció sembla més lògica, atesa la situació en què es trobava el duc. La lletra que els Tretze d'Elx enviaren als Tretze de València el 25 de maig de 1521, on els avisaven dels preparatius bèl·lics dels cavallers contra els agermanats sembla confirmar aquesta data.

Segurament, amb posterioritat, el virrei convocà el duc de Gandia i el comte d'Oliva a Dénia per explicar-los els resultats de la segona ambaixada enviada per la ciutat de València i la decisió presa d'iniciar la guerra contra els agermanats. Potser fou en aquest moment quan el virrei decidí amprar-los diners, joies o plata per batre moneda amb què afrontar les despeses de la guerra. En aquesta reunió, a més del duc de Gandia i del comte d'Oliva, s'hi trobaren presents Jaume d'Aguilar, qui per cert fou el qui més diners prestà al virrei,⁵ Gener de Perellós i d'altres cavallers, fins a una xifra que Viciana calcula en cinquanta.⁶

Un altre acord d'aquesta segona ambaixada fou acabar amb la Germania per la via bèl·lica; tal vegada per això es decidí enviar a Roderic (Joan) de Borja, Miquel de Vilaragut i Ambert de Castellví perquè convocassen la noblesa a Oliva i Gandia.⁷ La reunió de cavallers degué produir-se entre el 15 i el 20 de juny i s'acordà que es reuniren a la vall d'Alfàndec per tenir parlament al monestir de Santa Maria de Valldigna. En aquest parlament, els cavallers decidiren que havia arribat l'hora d'enfrontar-se als agermanats, l'exèrcit dels quals havia eixit de València amb l'objectiu fonamental de marxar contra el interessos del duc de Gandia i de la resta de nobles valencians. En aquesta reunió els nobles decidiren enviar un correu al virrei a Dénia per a demanar-li que viatgés a la Valldigna i comandés l'exèrcit. Entre els cronistes existeix alguna discrepància sobre

5. J. F. PARDO MOLERO: *La defensa del imperio...*, *op. cit.*, pp. 118-120.

6. Martí DE VICIANA: *Libro quarto...*, *op. cit.*, pp. 309-310.

7. Martí DE VICIANA: *Libro quarto...*, *op. cit.*, p. 340.

com li fou plantejada aquesta petició al virrei i la reacció d'aquest. Escolano, que no amaga les seues simpaties per l'almirall d'Aragó, Alfons de Cardona, narra la suposada diferència amb el virrei per la forma com es negociava amb els agermanats:

El almirante de Aragón, don Alonso de Cardona, estava mal con la tibieza con que procedía el virrey, dando tantas largas a las inconsideradas disposiciones del pueblo, porque le parecía siempre que desde los principios avían de ser atajadas con mano armada y no que de verle temporizar con ellos tanto tiempo se fuessen ensobrevenciendo. Porque él entendía de la condición del vulgo que quando se desvergonçava a tomar armas, no era para dexarlas tan presto, si no los oprimían y reprimían con brevedad.

(...) Sin duda la templança del virrey fue dañosa para la tierra, pero engañáva-le pensar que no podían durar en su opinión y desengañado ya de que antes dexarían las vidas, bolvió los ojos a hazer juntas y llamamientos de gente de guerra.⁸

Escolano relata la reunió del virrei amb el duc de Gandia i el comte d'Oliva i la decisió adoptada de convocar l'aristocràcia valenciana. Viciàna i Escolano afirmen que el virrei, quan rebé Joan de Castellví, el missatger enviat pels nobles perquè es reunís a la Valldigna, hi acudí amb prestesa. Escolano i Català introdueixen un matís: els nobles, potser perquè pensaven que el virrei no desitjava l'enfrontament armat, li plantejaren dues alternatives: que vingues personalment o que, si no volia venir, que els enviàs un algtzuir reial perquè la guerra es pogués fer en nom del rei.⁹

En aquestes dates, el duc de Sogorb, disposat a guerrear amb l'exèrcit agermanat del nord, li demanà al lloctinent de general governador, Jaume Ferrer, la segona autoritat del regne, que encapçalés l'exèrcit reialista. Ferrer es mostrà renitent a l'acceptació si no rebia instruccions directes del virrei. El duc de Sogorb envià un criat a la vall d'Alfàndec el 29 de juny de 1521 perquè, a corre-cuita, rebés les ordres del virrei, signades el 30 de juny, on li manava a Jaume Ferrer

8. G. ESCOLANO: *Décadas...*, op. cit. llibre x, col. 1538.

9. «Y l'endemà feren partir don Juan Batiste de Castellví per a Dénia per a fer saber al virrey la exida que avien fet a la vall de Alfàndech y que sa senyoria volgués venir per a fer guerra als agermanats, y que si no volia venir, que enviàs un alguacil real perquè la guerra se pogués fer en nom de sa magestad», E. DURAN: *Cròniques...*, op. cit., p. 172.

que encapçalés l'exèrcit del duc de Sogorb.¹⁰ En aquests moments, els exèrcits dels nobles i de les viles reials que no s'havien agermanat foren comandats per representants reials.

El virrei hi acudí més prestament que no ho féu Jaume Ferrer. Segons Viciana, plantejà als cavallers reunits la seua visió sobre la guerra en un discurs força bel·licista que pronuncià el dia de sant Joan de 1521, i on obvià les dificultats que es podien derivar d'un enfrontament militar amb l'exèrcit agermanat, més nombrós o, almenys, més volenterós, per aconseguir el seu objectiu: la derrota dels cavallers valencians. El virrei, probablement valorava els reforços que aviat li devien arribar de Catalunya i Aragó, demanats a Boteller d'Oliver. Els reforços no aplegaren i massa de pressa hagué d'anar-los a buscar a la frontera castellana, acció que després serví per justificar la derrota de l'exèrcit reialista a Gandia a mans dels agermanats.

Segons la ressenya militar feta el 24 de juny, l'exèrcit reialista aplegat a la vall d'Alfàndec comptava amb dos mil infants, entre musulmans i cristians, tots vassalls dels nobles, a més de la cavalleria nobiliària. Entre aquests soldats s'hi trobaven el vassalls del duc de Gandia i d'altres de la particular contribució de Gandia, com els cent moros que les autoritats de Gandia li demanaren a Violant Pujades i Mascó, senyora de Piles, Palmera i Rafelsineu el 29 de maig. Gandia s'encarregava de subministrar queviures als seus veïns, segons l'acord del consell de la vila de 23 de juny de 1521.

De la vall d'Alfàndec estant, l'exèrcit dels nobles, encapçalat pel virrei, féu un tortuós periple (Barxeta, Benigànim, Beniatjar, Castelló de Rugat i Gandia), sempre a la defensiva i temorós davant la possibilitat d'un atac de l'exèrcit agermanat, que concloué en la desfeta de Gandia de 25 de juliol. Aquest intricat camí només el trencaren el duc de Gandia i el comte d'Oliva, quan ja els agermanats es trobaven a prop de Gandia, en decidir que no es podia fugir més i que l'única alternativa era el combat. Abans, però, cal analitzar les decisions preses pel virrei, el comte de Melito.

10. Martí DE VICIANA: *Libro quarto...*, *op. cit.*, pp. 350-353.

Segons Escolano, quan l'exèrcit dels agermanats decidí atacar Corbera, el duc de Gandia era sabedor de la notícia, cosa que li permeté avisar els de Corbera perquè fortificassen el castell:

puso cuidado en fortificar el castillo, cuya defensa encomendó a don Pedro Çanoguera, a mossén Pedro Luys Escrivá, cavallero del hábito de San Juan, natural de Xàtiva, al comendador Vilanova, con docientos criados y vassallos de aquella baronía y de otras suyas. Los comuneros recogieron en Alzira la más gente que pudieron y salieron a sitiar Corbera a veintiseiete de junio, en número de quatro mil.¹¹ En llegando saquearon el lugar y plantaron quatro piezas de artilleria. El combate fue muy rezio a veintiocho de dicho mes, hasta arrimar las escalas a las murallas. Mas fueron rebatidos con mucho valor de los sitiados, quedando heridos los dos comendadores y muertos Juan Çaragoça de Gandía y un soldado de Poliñán, que peleavan en la defensa del castillo.¹² De los comuneros murieron nueve y hubo muchos malheridos, que por esto, y por entender que el ejército de los nobles había salido día de San Pedro a socorrer el castillo, levantaron el sitio, y se bolvieron a Alzira.¹³

Viciana i Escolano escriuen que l'exèrcit del virrei isqué de la vall d'Alfàndec per socórrer Corbera. Una avançada comandada per Francesc de Fenollet amb dotze genets fou suficient per intimidar els atacants, els quals es retiraren pensant-se que era l'exèrcit del virrei.¹⁴ Aconseguit l'objectiu de detenir l'atac dels agermanats, l'exèrcit no arribà a Corbera i se'n tornà a la Valldigna. Llavors,

-
11. Les xifres aportades per Escolano i Viciana són exagerades. Segons Vallés, Esteve Urgellés escometé l'assalt al castell de Corbera amb 500 hòmens; vg. V. VALLÉS: *La Germania...*, op. cit., p. 97. Bartomeu de Cas relata l'assalt del castell de Corbera d'aquesta manera: «E axí se avalotà lo camp e digueren puix allí staven que anassen a Corbera que per allí los devia portar presos CCC o CCCC scopetes, e que-ls levaren als que-ls portaven pres que bé hi hauria temps. E vist açò, lo dit Johan Caro los dix que no-s moguessen que ell sabia que era falsa. E per lo que lo dit Johan Caro dix no stigueren sinó que marchà lo camp per a Corbera obra de CC o CCC scopetes».
 12. Joan Saragossà fou un personatge prou conegut a Gandia. Apareix sovint als protocols del notari de Gandia Francesc Pérez de Culla. A tall d'exemple: l'any 1519 figura en una relació de testimonis sobre el que li ocorregué l'any 1501 o 1502 quan es negà a casar-se amb la germana viuda de Joan Ramon, segons la voluntat de la duquessa Maria Enríquez; vg. AMG, Osuna, FC. 69. Protocols de Francesc Pérez de Culla, maig 1519. L'any 1512 rebé el beneplàcit del duc Joan de Borja per casar-se amb Beatriu Martorell; vg. AMG, Osuna, FC. 68. Protocols del notari Francesc Pérez de Culla, 18 d'abril de l'any 1512.
 13. G. ESCOLANO: *Décadas...*, op. cit., llibre x, col. 1551. Una versió més adornada a Martí DE VICIANA: *Libro quarto...*, op. cit., pp. 341-342.
 14. Martí DE VICIANA: *Libro quarto...*, op. cit., pp. 342-343.

el virrei nomenà capitans i els ordenà que comandaren companyies d'infanteria de «la Manxa de Castella». Així mateix, redactà dues cartes per a mossèn Boteller d'Oliver, signades a la vall d'Alfàndec el 29 de juny i l'1 de juliol de 1521, on li demanava que li trametés soldats per via marítima.¹⁵

Molt més crític amb l'actitud del virrei es mostra Joan Baptista Anyés a l'hora d'analitzar l'atac dels agermanats a Corbera. Segons aquest autor, quan els agermanats foren obligats pels defensors a retirar-se de Corbera,

si aleshores el virrei, cridat pel duc de Gandia i pel comte d'Oliva a la vall d'Alfàndec des del castell de Dénia, s'hagués proposat atacar els agermanats que, com hem dit, impugnaven el castell de Corbera, els hauria abatut amb una lleugeríssima batalla, com opinaren molts públicament. Car en opinió de l'exèrcit del virrei, tots els agermanats haurien estat esfondrats fins a tal punt que ja no haurien pretès altra cosa que fugir. Certament canviaren l'esperança quan s'assabentaren que el virrei no només s'havia retractat de la lluita, sinó que també se n'enretirava (...) Això ho féu el virrei sigui per prudència sigui, com deien molts, per por, ja que no confiava suficientment en la seva infanteria.¹⁶

L'exèrcit del virrei romangué a la Valldigna fins els primers dies de juliol, data en què els reforços aconseguits per alguns capitans en terres castellanes encara no havien arribat, ni tampoc les tropes comandades per don Pero Maça, senyor de Moixent, i per don Ramon de Rocafull, senyor d'Albatera, ni tampoc les de Catalunya, que no arribaren mai, detingudes per la guerra contra l'exèrcit agermanat del nord del regne. Segons Viciàna, quan l'exèrcit agermanat atacà el castell de Xàtiva el 3 de juliol, l'alcaid del castell informà el virrei i aquest li remeté en socors a mossèn Lluís Crespí, fill de mossèn Ausiàs Crespí de Valldaura, senyor de Sumacàrcer, amb una trentena d'homes.¹⁷ Escolano afirma que fou el mateix senyor de Sumacàrcer

15. Martí de VICIANA: *Libro quarto...*, op. cit., pp. 342-343. A la primera lletra demana que li envie 400 soldats.

16. Joan Baptista ANYÉS: *Obra profana. Apologies*, València: 1545, p. 183.

17. La xifra exacta ha estat debatuda per la historiografia; vg. M. VICIANA: *Libro quarto...*, op. cit., pp. 342-343, nota 494 de l'editor.

qui, en ser avisat, teòricament pel virrei, de la situació d'indefensió en què es trobava la guarnició del castell, envià el seu fill Guillem Crespí amb reforços.¹⁸

El virrei, malgrat conèixer la situació de setge al castell de Xàtiva, es mostrà contrari a eixir de Valldigna. Tanmateix, pensant que els assetjats no podrien resistir, decidí marxar cap a Barxeta, on esperava l'arribada de les quatre companyies que comanava Ramón de Rocafull. En assabentar-se que les tropes del senyor d'Albatera estaven ocupades en defensar Cocentaina d'un possible atac de les tropes agermanades que des d'Oriola anaven a unir-se amb les de Xàtiva, el comte de Melito valorà atacar l'exèrcit agermanat. Però, ja era massa tard, el castell de Xàtiva havia caigut en mans dels agermanats el 14 de juliol. Vegem com ho narra el cronista Escolano:

Luego que don Pero Maça se vio descercado, partió de Moxente a juntarse con el ejército de los nobles, con su bandera, y setenta o ochenta de a cavallo, gente luzida, que los veinte venían a su costa dél. Y llegó al valle de Alfándeç, donde aguardava todavía el virrey, a tiempo que acabavan de hazer lo proprio don Rodrigo de Corella, conde de Cocentayna, con quarenta de a cavallo y su bandera; don Juan Fernández de Heredia con una compañía de muchos manchegos que avía hecho en tierra de Requena y mossén Ausias Crespí con otra, hecha en Almansa. Hallávanse ansimismo el duque don Juan de Gandía, con su bandera y cinquenta de a cavallo; don Serafín, conde de Oliva, con su bandera y quarenta de a cavallo; don Alonso de Aragón, con su bandera y veynte de a cavallo.

Con esta gente, que serían por todos quatrocientos y cinquenta de a cavallo, y la infantería y algunas piezas de campaña, partió el virrey a socorrer el castillo de Xátiva; que le entretenían mossén Guillén de Crespí, con sola su esperanza. Y fue a alojar al lugar de Barcheta. Essotro día marcharon la buelta de Xátiva, en la vanguardia el virrey y el duque de Gandía en la retaguardia, y el bagage en medio. Y estando ya a vista del castillo, no siendo posible tomar lengua del estado en que se hallavan los sitiados (o como dizen otras leturas, porque la tuvieron de que estava ya en poder del enemigo) no fiándose mucho de la gente christiana que traían de a pie, huvieron de bolver un poco atrás, al lugar de Beniatjar, por dar refresco al ejército.¹⁹

18. Sobre els problemes del noms Lluís i Guillem, vg. la nota anterior.

19. G. ESCOLANO: *Décadas...*, op. cit., llibre x, cols. 1553-1554.

Alguns cronistes, com Català, retrauen al virrei que en cap moment volgués socórrer els assetjats de Xàtiva. Després de la caiguda del castell, el virrei marxà cap a Benigànim i des d'ací a Beniatjar. Tot açò s'esdevingué entre el 13 o 14 de juliol i el 22 de juliol. A Beniatjar l'exèrcit del virrei romangué alguns dies; segons alguns cronistes, entretingut pel comte de Cocentaina, que tenia por que els agermanats atacaren llurs possessions. L'exèrcit reialista hi rebé els reforços de les companyies de don Ramon de Rocafull. El 15 de juliol de 1521, el virrei escrigué a Boteller d'Oliver perquè abandonés el front nord i vingués el més aviat possible amb les tropes encomanades perquè el nord es trobava més protegit.

Davant els esdeveniments ocorreguts en tan breu temps, convé qüestionar algunes actuacions i formular una hipòtesi sobre les actuacions del virrei, del duc de Gandia i del comte d'Oliva, principals responsables de la desfeta nobiliària a Gandia. Per què el virrei no acudí en defensa dels assetjats de Xàtiva? Per què, si no es refiava de la infanteria, no envià la cavalleria perquè realitzés maniobres de distracció o d'atac a la reraguarda agermanada? Moltes respostes justifiquen la decisió del virrei, però potser cap d'elles siga convincent per abonar aquesta actuació. Tampoc no acaba d'entendre's el desplaçament a Beniatjar, l'estada excessiva en aquest lloc i, menys encara, el camí seguit cap a Gandia. Si l'exèrcit agermanat del capità oriolà Palomares es trobava a Albaida amb nombroses forces, encara que inferiors a les del virrei, per què no decidí atacar-lo? Sembla que el comte de Melito, militar experimentat i de prestigi, defugia l'enfrontament directe. Ni quan conegué el triomf de les forces reials a la batalla d'Almenara marxà de Beniatjar. Únicament la presència pròxima de l'exèrcit de Vicent Peris, de Palomares i de la resta d'agermanats que baixaven de les muntanyes l'obligà a desplaçar-se cap a Gandia.

En realitat es tractava d'una fugida, perquè els agermanats encalçaven les forces del virrei. Arribats a Gandia, el comte de Melito continuava obviant la batalla, però, li quedava alguna altra possibilitat? Per això s'explica la ferma voluntat de combatre manifestada pel duc de Gandia, Joan de Borja, i pel comte d'Oliva, Serafí de Centelles. Tothom sabia que Gandia era una vila mal guardada malgrat

la muralla, perquè una part, la Vila Nova i la Moreria, es trobaven fora del recinte fortificat. Els agermanats coneixien aquests punts febles. Cal recordar que els vint-i-dos de Gandia anaven amb l'exèrcit dels agermanats, els quals podien fins i tot utilitzar l'amistat amb els veïns de la vila per demanar-los ajut. L'estada a Gandia de l'exèrcit del virrei no garantia que els agermanats no decidissen baixar des de Castelló de Rugat i saquejar els nombrosos llogarets de població mora i cristiana, vassalls dels senyors valencians. L'única eixida era la batalla i el virrei la defugia.

Probablement, l'error més greu del virrei i dels nobles fou encaminar l'exèrcit cap a Gandia. El comte de Melito sabia que els reforços demanats per via marítima encara es retardarien alguns dies. Tampoc era gens fàcil que Boteller d'Oliver pogués traslladar aviat les companyies que lluitaven al nord. A Gandia, l'exèrcit reialista s'havia endinsat en una mena de boca de llop, des d'on no hom podia eixir sense pagar un preu elevat. Si continuava la fugida, els agermanats ho saquejarien tot. Així, tot i els inconvenients logístics de no disposar d'una infanteria de fiar, reunida a corre cuita, militarment mal preparada i mal pagada, l'única opció que restava era la plantejada pel duc de Gandia i el comte d'Oliva: combatre els agermanats. Aquesta decisió, a desgrat del virrei, fou acceptada finalment per tots. Només calia preparar el combat.

Les dissensions al si de l'exèrcit nobiliari començaren ben aviat. Escolano afirma que els agermanats d'Albaida es comunicaven amb els mercenaris castellans del virrei «y quedaron acordados que, al dar la batalla, desampararían al virrey y que todos se ocupassen en saquear y quemar los lugares de los moriscos». La situació esdevingué més complicada durant l'estada a Castelló de Rugat: «En llegando a Castellón ya traxeron pependencias los castellanos con Çafont, capitán de la gente del duque de Gandía, natural de Ruçafa (arreal de Valencia) sobre el alojar, en que murieron cinco dellos. Y habiéndolos apaziguado, mandó el virrey saliesse una vanda de cavallería a correr la tierra y tomar lengua del enemigo.²⁰

20. G. ESCOLANO: *Décadas...*, op. cit., llibre x, col. 1576.

El 23 de juliol, l'exèrcit reialista decidí marxar a Gandia. Mentrestant, els agermanats se situaren primer a Castelló i després a Palma i Ador. Escolano assenyala que el virrei s'hi trobava acaçat pels agermanats, pels nobles que li exigien entrar en combat i per la por a la derrota. Per garantir-ne la fugida, si es produïa la desfeta, el virrei embargà una nau al port de Dénia. El duc de Gandia i el comte d'Oliva citaren els vassalls perquè acudiren a Gandia el vint-i-quatre de juliol. A més, el comte d'Oliva sortí de Gandia amb nombrosos cavallers per aclarir alguns detalls del camp dels agermanats i del lloc més adequat per a la batalla. Una vegada retornat a Gandia, els nobles i el virrei es reuniren en consell. El duc i el comte hi exposaren els motius favorables a combatre els agermanats: disposaven d'una nombrosa cavalleria, els agermanats els perseguien i, a més, s'hi trobaven acorralats. Persuadit el virrei, exclamà: *Plegue a Dios que se dé en buena hora esta batalla, y que vençamos*. Després es féu la ressenya militar on es comptabilitzaren quasi cinc-cents cavallers i quatre mil infants entre musulmans i cristians.²¹ A l'endemà, dia de sant Jaume, s'inicià el combat.

Martí de Viciana reproduceix tres discursos del virrei. Al primer text sorprèn apreciar que el plantejament desplegat pel comte de Melito no s'hagués dut a terme abans d'arribar a Gandia:

Ilustres y valerosos señores y cavalleros, notorio es a todos el atrevimiento grande de los agermanados, y los daños y grandes males que han hecho por el reino, especialmente en combatir y haver tomado los castillos de Xátiva y Morvedre, matando en ellos tantos cavalleros y otros hombres servidores de su magestad, y que postteriormente hayan llamado a los capitanes de Orihuela y de las villa de las Montañas, con que han formado grueso ejército, con boz y designio de venir a darnos batalla, la qual no se debería rehusar si no tuviésemos tantas causas razonables que nos lo persuaden. Porque siempre desseamos conservar el patrimonio del rey y no meterle fuego, haunque los agermanados, siendo locos desatinados, se quieren perder. Y viniendo agora con esta voluntad de pelear, con entreternerlos hun poco se desharán, porque los grandes pueblos no tienen mucho tiempo paz, que si fuera no tienen guerra, dentro casa la buscan. Bien es de creer que en su ejército, siendo muchos y diversos en costumbres y pareceres, ellos mesmos se confundirán. Para esto

21. G. ESCOLANO: *Décadas...*, op. cit., llibre X, cols. 1577-1578.

me parece embiar cc de cavallo que assienten en Oliva, todo lo demás de nuestro ejército se quede aquí en Candía. Y si los agermanados vienen por aquí, los de cavallo les picarán, y con escaramuças les comeremos la gente y les constituiremos en mucho trabajo, porque los de cavallo saldrán a los caminos a quitar los bastimentos que les vernán. Y si los agermanados se detienen un poco, entretanto me acudirá la gente de Cathaluña que me viene por mar y las compañías que mossén Oliver me trahe que tiene en la Plana. Y si no querrán cobrar seso los agermanados, haremos la guerra de otra manera, que no querríamos, porque esta guerra no ha de ser guerra guerreada, como de un rey contra otro, sino del señor contra el vassallo, que le quiere reduzir y castigar. Y siempre se tiene en este caso respecto a no destruir la tierra, sino conservarla que no se pierda.²²

Viciana afirma que després del discurs del virrei hi hagueren dues opinions divergents. Una part dels cavallers donaren suport al virrei. Els altres foren de l'opinió del duc de Gandia i del comte d'Oliva d'entrar en combat per dues raons: era vergonyós continuar fugint dels enemics i si deixaven que l'exèrcit agermanat s'assentés en les hortes i terres de Gandia i Oliva «*harían daño en más de cc mil ducados, lo que no se deve esperar que lo hagan, por ende convenía dar les batalla*». Segons Viciana, el virrei, com a capità general, hagués pogut obligar els nobles perquè acceptaren el seu criteri, però volgué justificar-lo amb arguments. En tot cas, per aclarir un poc més els grandiloqüents arguments esgrimits, convé recordar que fou el virrei el qui decidí acabar amb la Germania per la via de les armes.

Yo señores, vine en este reino embiado por su magestad para hazer justicia y poner en paz y reposo la ciudad y reino de Valencia. Las causas que lo impidieron assaz son notorias a todos y su magestad ha sido por mí de todo informado y por vosotros muchas vezes suplicado que proveyesse de remedio, el qual ha sido embiar con sus cartas a mandar a los pueblos que obedeciessen y cumplieren las cinco cosas en sus cartas contenidas, las quales el pueblo, endurecido por su ambición y sobervia, no ha querido obedecer. Y pues han sido pertinaces, su magestad me ha mandado que les haga guerra con que sean conquistados y los inobedientes castigados. Empero esta guerra ha de ser no para vencer, sino porque della se siga la paz, castigando las cabeças principales y los otros con castigo misericordioso como a pecadores, según las leyes disponen, que a la multitud es de perdonar, de manera que, entendiendo en el

22. M. DE VICIANA: *Libro quarto...*, op. cit., p. 394.

*castigo por justicia, medirse ha por juezes cuerdos. Y si es por guerra, hazerse ha por soldados codiciosos. Y pagarán todos y por ventura más los que menos devieron. Pues si el rey, siendo señor tan poderoso, se duelle de sus vassallos y no quiere destruir el reino, el qual haunque lo perdiessse poco perdería en ello, porque vosotros, señores, ¿queréis que se pierda?, donde no, perderéis vuestro ser y todo vuestro estado. Ansí que, señores, creedme, y hágase la guerra como tengo dicho, y compliremos con lo que su magestad manda, guardando el reino, haxiéndose con menos daño y sin aventurar millares de hombres, porque siendo nuestro exército poderoso, como lo será presto, o los agermanados se desharán o de miedo renunciarán a la Germanía, como han ya renunciado en muchas villas, por las cartas del rey de xxx de março hechas en Vormes. Si no, entonces con guerra y a su daño serán conquistados, desta manera su magestad será servido y su patrimonio guardado, y el vuestro no perdido ni desecho. Advertid, señores, que la guerra en este reino haze grande impresión que, con lo poco que ha que dura, el medio reino está perdido. Y si continuamos, de todo se arrohinará, que después en muchos años no tornará el reino en su prosperidad.*²³

Ni el duc de Gandia, ni el comte d'Oliva, malgrat que molts cavallers lloaren les paraules del virrei, desistiren de la seua opinió. Finalment, el virrei adornà el discurs amb detalls tècnics. Ningú no anava amb tan poca il·lusió al combat com el virrei. Tampoc no s'entén com havia permès que l'exèrcit agermanat es multipliqués com ho havia fet. Encara que no es coneix la xifra exacta de soldats reialistes, cal tenir en compte la discrepància entre Escolano (quatre mil soldats) i Vicianà (dos mil infants).

Haunque no es cosa de valiente capitán ni muy prudente querer experimentar los casos de la guerra donde falta la esperança de la victoria, como en este caso, se nos ofrece que tenemos tanto desavantage y desigualdad que los enemigos son más de ocho mil hombres, los mejores y más bien armados que se han visto muchos días ha, porque quando salieron de Valencia, por ser el primer exército que formaron, escogieron los mejores dellos y de los estrangeros que havían venido de otros reinos, especialmente havía muchos de los comuneros de Castilla, que fueron antes desbaratados, y de las villas de las Montañas y de Orihuela también havían hecho el mismo escogimiento. En nuestro exército tenemos dos mil infantes, en que hay dc agarenos, gente floxa y mal diestra, y dc hombres de los manchenos, que también han sido

23. M. DE VICIANA: *Libro quarto...*, op. cit., p. 395.

*comuneros y de quien no hay cierta confianza de bondad pues qué harán, de soldados de quien confiamos, siendo tan pocos, para pelear con ejército tan sobrado de los CCCCL de cavallo. Bien tenemos por cierto que todos pelearán animosamente y lo hacían muy mejor si teníamos CC hombres de armas para romper el esquadron, lo que nos falta. Díganme, ¿qué puede hazer el ginete al esquadron serrado? Y por mejor aclararme veo muchos que llevan unas corças y celadas de peón a la brida, y otros a la gineta, que estos no pueden romper con el esquadron. Y si no es rompido el esquadron, nos matarán los cavallos y cavalleros sin ellos recibir daño. Pero pues el señor duque y los que siguen se presentan la victoria, la qual plega a Dios la tengamos por nuestra parte, soy contento sallir con todos vosotros a pelear, confiando que lo haremos tan valerosamente que hasta vencer o quedar en el campo no cansaremos, pues a todos nos va tanto en ello que si a mí va la honra y vida, a vosotros lo mesmo, y haún los estados.*²⁴

Poques vegades i de manera tan reiterada —tres discursos— hom pot trobar una justificació tan aclaparadora de les actuacions del virrei durant la Germania com en l'extens llibre quart de Viciana; en tot cas, caldria matisar algun detall del mes de juliol de 1521. Incapaç de dur a terme cap acció al front de l'exèrcit, el comte de Melito assistí contemplatiu al setge i posterior pèrdua del castell de Xàtiva, endinsà l'exèrcit en un peregrinatge complex sense pendre cap mesura ofensiva contra els cossos de l'exèrcit agermanat en formació, defugí fins i tot la proposta de *picarlos* amb escaramusses, es resistí obstinadament a presentar combat, i finalment l'acceptà gairebé a la força. Així, poques esperances de victòria podien esperar-se. No paga la pena d'incidir més sobre aquests arguments. Qualsevol de les dues solucions, la guerra o l'espera, tindrien greus repercussions sobre la població de la Safor.

24. M. DE VICIANA: *Libro quarto...*, op. cit., p. 396.

14. LA HISTÒRIA DE L'EXÈRCIT AGERMANAT FINS A LA BATALLA DE GANDIA SEGONS LA NARRACIÓ DE BARTOMEU DE CAS

Són poques les narracions que existeixen de protagonistes directes dels fets succeïts a l'exèrcit agermanat que isqué de València per combatre el duc de Gandia i la noblesa valenciana. Bartomeu de Cas, el líder agermanat de Gandia, fou un dels protagonistes principal dels fets, malgrat que es tracta d'una confessió feta quan coneixia que podia ser condemnat a mort. Vicent Vallés té el mèrit d'haver descobert el procés i d'incloure una part de la narració de Bartomeu de Cas en un excel·lent treball sobre la Germania. Considerant, però, que els fets atenyen a un dels protagonistes de la Germania de Gandia, paga la pena de recollir-ne la declaració íntegra des de l'eixida de l'exèrcit agermanat de la ciutat de València fins a la victòria agermanada a la batalla de Gandia.¹

E après, en lo sendemà, fon dit allí en casa de Urgellés que s'havien de ajustar en la confraria dels sastres e havien de delliberar de exir la dita gent e de fer capità de aquella. E axí se seguí que l'endemà, en lo deprés dinar, se ajustaren en la confraria dels sastres los XIII, Urgellés e los dits Fonts e molta altra gent dels officis, e allí, en la dita confraria vengueren los jurats e lo racional Caro e allí concertaren que lo camp hixqués, e que no devia dexar de exir per deguna manera, encara que no y hagués diners ni que menjar, que ells se'n trobarien, per moltes rahons que ls jurats los fessen, ans los digueren que la gent exiria contra lo visrey, lo duch e tots los altres cavallers per lansar-los del regne; e que fessen adobar la artelleria e tot lo que havien menester, que no-s podia [aturar] (...) que la gent hixqués; e que vessen qual dels jurats havia de ésser capità, que lo jurat en cap havia de ésser lo capità, e en constitució del regne stava que tostemps que exèrcit havia de exir de València havia de ésser capità. E axí concertaren que fos capità del dit exèrcit en Jaume Ros, encara que aquell se'n volia scusar dihent que stava malalt. E lo dit Johan Caro li dix que no se scusàs e que acceptàs lo càrrech de la capitania, puix a ell tocava com a jurat en cap, que si ell no podia dar recapte que ell dit en Johan Caro li daria recapte per ell.

1. Vg. la naració de Bartomeu de Cas a ARV, Reial Audiència, Processos, part II, lletra P, apèndix 13.

E axí-s clogué que la dita gent e exèrcit hixquè de la present ciutat, e llavors ja les banderes de guerra dels officis staven al corral de sent Francesch, les quals no sab com hi foren portades, sinó que stant en casa de son germà, a la plaça de sent Francesch, sentí lo avalot com portaven les dites banderes. E dos o tres dies stigueren les banderes en dita gent en lo corral de sent Francesch concertant la dita gent e exèrcit.

E après hixqueren per lo portal de sent Vicent e portà la bandera de la ciutat Simó lo tretze. E lo dit jurat Ros anava com a capità general del dit exèrcit e anà fins a Catarroja. E com fou allí, dix ell dit Jaume Ros que stava molt mal e que no podia dormir allí aquella nit, que ell tornaria l'endemà que era diumenge. E dexà en loch seu en Steve Urgellés e féu allí hun acte, no sab ni li recorda si fou de subdelegació al dit Urgellés e promesa de tornar allí l'endemà, bé véu que rebia acte hun notari lo qual no conegué. E lo camp restà aquella nit en Catarroja e l'endemà, que era diumenge, fins a la vesprada que marchà fins en Silla com en aquella no fos encara tornat dit Jurat Ros ni altre capità. E per ço capitanejava la dita gent lo dit en Steve Urgellés. E en Silla estigué lo camp tres o quatre dies sperant la artelleria e lo capità.

E après, lo camp passà a Sollana, e allí lo dit Urgellés dix a ell dit confessant que li havien dit que havien fet capità a son cunyat en Johan Caro, que li fes plaer ell dit confessant de cavalcar e venir a la present ciutat, que ell li daria hun rocí de correu, e que li parlàs, e li digués que la gent stava mal ab ell, e ab los jurats com stava tant de no anar allà la artelleria que desempadrós e no speràs algun avalot. E axí ell dit confessant vingué a la present ciutat e dix les dites coses al dit en Johan Caro, lo qual trobà en la sala de la present ciutat. E aquell li dix que per què no y havia pogut fer més, perquè les coses eren de tanta importància que encara de la artelleria restaven algunes peces per adobar, e que miraven modo per aportar-se'n diners per al camp, però que ja creyen que tendria recapte, segons lo apuntament en què stava. E que lo sendemà treballaria de exir de la present ciutat ab la artelleria, encara que no sabés anar sinó fins a Sent Vicent, e que ell si ho veuria de sos ulls, lo que aquell hi faria. E axí, l'endemà de matí hixquè lo dit Johan Caro e passà per lo corral de Sent Agostí hon stava la artelleria. E de allí, acompanyat ab deu o dotze de cavall entre-ls quals conegué Nofre Steve e Miquelot Steve, Johan Ledo. E com no trobàs la artelleria acabada, donà molta pressa en fer-la acabar, e per no ésser acabada de adobar no poguè exir fins en l'endemà, e perquè ell dit confessant se n'havia de tornar, féu exir tres o quatre peces de artelleria de fora lo portal, perquè ell dit confessant ne portà noves al camp.

E ell dit confessant partí per al camp e ja trobà que aquell havia marchat per Alzira. E axí, ell dit confessant arribà a Alzira hon trobà al dit camp e féu relació al dit Urgellés de tot lo que havia passat ab lo dit Caro e com la dita artelleria era ja fora lo portal. E d'allí a tres o quatre dies arribà a Alzira lo dit Caro, capità general del dit exèrcit, portant ab sí la dita artelleria. E com foren

allí vingueren de Xàtiva mestre Julià e hun altre que li deyen mestre Jaume, e digueren a aquells com lo castell de Xàtiva se era alsat contra la ciutat, e que y havien pasat moros dins aquell, e de cascun dia los bombardejaven, e que anàs lo camp e exèrcit allà que tenien gran necessitat, sinó també si-ls prenien aquella ciutat seria gran dan del regne, per ço devien anar allà e cobrar lo castell, que era la clau del regne. E axí determinà lo dit en Johan Caro de pendre una partida de gent e anar a Xàtiva e veure si a bones poria remediar que-s cobràs lo castell, e no podent-ho fer, se'n tornà allí en Alzira. E allí en Alzira lo dit Johan Caro féu fer alarde e mostrà a la gent del dit camp e exèrcit. E stant fent la dita mostra arribà lo embaxador Vich per negociar pau, segons allí en lo exèrcit se deya, e parlà ab lo dit en Johan Caro, asseyts los dos en lo porche de la ermita.

E stant allí, arribà nova que en Albalat havien pres a quatre o cinch de cavall entre-ls qual hi era Geroni Guitart. E axí se avalotà lo camp e digueren puix allí staven que anassen a Corbera que per allí los devia portar presos CCC o CCCC scopetes, e que-ls levaren als que-ls portaven pres que bé hi hauria temps. E vist açò lo dit Johan Caro los dix que no-s moguessen que ell sabia que era falsa. E per lo que lo dit Johan Caro dix no stigueren, sinó que marchà lo camp per a Corbera obra de CC o CCC scopetes. E com fos falsa que no havien pres degú, no trobaren res sinó que prengueren una cavalcada de hun bestiar que trobaren allà a Corbera e els portaren a Alzira. E allí ho partiren. E d'allí los dits CC o CCC scopetes que eren anats a Corbera posaren en veu e digueren que lo castell de Corbera se fóra donat si altra tanta gent com ells eren si fos anada, e que y havia molta roba e tant de bé que la mitat del regne stava allí recollit. E axí fonch tengut consell en casa del capità Johan Caro si anaven al castell de Corbera. E hagués molts vots de contràries opinions, entre-ls quals se recorda ell dit confessant que lo capità Rodrigo de Nava era de parer que anassen primer per les terres de mossèn Crespi e no dexassen aquella reconada, e altres deyen que més valia anar a Xàtiva, perquè de cascun dia venien allí a dir-los que si no anaven allà, se donarien, que lo castell los destrosava la ciutat. E altres deyen que més valia anar a Corbera, que aquell castell stava allí e vendrien a córrer la orta de Alzira. E respongué llavors lo dit Johan Caro que ells mostraven, tots quants eren, tenir més ganes de cercar que de trobar, perquè lo que a ell dit Johan Caro li paria era que devien anar dretament a Aygües Vives e que per allí posarien gent per les dos faldes de la muntanya e l'altra gent per mig del portell de la vall e que allí veurien qui hauria gana de fer bondat, que allí trobarien lo camp del visrey e del duch e que vensuts los huns o los altres, no y hauria perquè guerra, que de les fortalees tantost se haurien si ells feyen bondat, que si lo camp del visrey e del duch eren romputs que no y hauria fortalea deguna que-s tengués. E allí trobarien prou roba, que primer devien anar allà hon era la gent, que no allà hon és la roba. E axí, llavors, tots los capitans e coronells digueren que no-ls paria que ho deguessen fer, perquè

lo visrey e lo duch no staven allí sens grans provisions, e que lo ennar per lo portell de la vall era molt perillós e que ells ho delliberarien entre aquells e en tornarien resposta al dit capità Johan Caro. E essent fora de allí, tantost, véu ell dit confessant que·s féu crida per lo camp del manament del capità Johan Caro, que tot hom se posàs creus vermelles. E tothom se posà creu vermelles e, sens tornar resposta al dit Johan Caro, lo camp marchà la volta de Corbera. E lo dit Johan Caro no y anà fins en l'endemà de matí, que aquell arribà al camp a Corbera ab la artelleria grossa e algunes vitualles. E tantost donaren lo combat² a bateria ab la artelleria al castell de Corbera. E vist que no venien vitualles, que lo camp cridava fam e que no·s podia fer res en lo castell, delliberà lo dit Johan Caro tornar-se'n axí com de fet se'n tornà a Alzira per trametre vitualles e fer provehir lo camp. E axí com lo dit en Johan Caro se'n fou anat, tot lo camp se desmarchà e se n'anà tota la gent de poch en poch, que en la vesprada no restaren allí ab la artelleria sinó obra de cinch-cents hòmens. E axí donaren hun combat al castell de Corbera après de la bateria. E vist que no y pogueren fer res, prengueren la artelleria e se'n tornaren a Alzira, dihent que lo capità Johan Caro era traydor, que si ell hagués volgut hagueren pres lo castell, però que ell tenia allí germans e pare, e que per això feya tirar la artelleria per alt e havia manat als artillers que tirassen per alt.

E axí com foren en Alzira fou avalotat lo camp contra lo dit Johan Caro, dihent que havien de matar e no dexar-lo a vida en deguna manera. E lo dit Johan Caro, vist allò, se donà bon recapte aquella nit fins a l'endemà que aparegué, puix lo camp stava reposat. E féu ajustar lo camp en Sent Agostí e vengué allí per a desenculpar se. E axí·ls dix que si·l volien matar que·l matassen que ell deguna culpa tenia, e per ço havia fet pendre los artillers perquè d'ells sabessen si ell dit Johan Caro los havia dit tal com ells deyen, per ço que ell se'n volia tornar a la present ciutat. E que vessen ells a qui volien que dexàs capità e que fos en bonora, dihen, «Véu ací los actes, dexant allí los actes que portava, e de mi féu lo que vullau que yo no puch fer altre ni faré altre per molt que vosaltres me digau». E per molt que li diguessen que restàs, jamés volgué restar, ans los dix que puix allí tenien Urgellés que y sabia dar millor recapte, que ell o qualsevol altre que ells volguessen, que ell no podia fer altre de allò. E axí se'n tornà lo dit en Johan Caro a la present ciutat. E de allí avant restà capità del dit exèrcit lo dit en Steve Urgellés.

E que stà en veritat que ans que lo dit en Johan Caro se'n vengués, arribà al dit camp mestre Geroni, lo texidor, portant molts scopetes, no sab quants, per los quals los dit camp e exèrcit se alegrà dihent que staven molt puxants ab lo dit socorro.

E après marchà lo camp per a Xàtiva lo dia après que lo dit en Johan Caro se'n fou tornat, e essent allà, tantost entengueren en combatre lo castell, e d'ací

2. Ratllat <combat>.

de la present ciutat los trameteren pólvora, la qual los trametien los jurats, lo racional e los Tretze (...)

E après, lo marqués de Zenete, essent surrogat de governador, los jurats e los Tretze stigueren en cascun capità, particularment, e a tot lo exèrcit manar-los a pena de la fidelitat que se'n tornassen. E axí tornaren a la present ciutat moltes banderes e molta gent. E tots los que restaren allí tingueren consell e publicaren les letres que havien rebut. E lo dit en Steve Urgellés dix que mirassen bé lo que farien, que lo marqués no y era sinó per una volta desbaratar-los, que en lo demés a ells dexava lo càrrech, que a ell no tocava, que no havia de fer sinó soltar-los e fer-lo que li consellassen. E axí tots los que allí eren delliberaren de no dexar-lo. E axí feren venir a la present ciutat dihent als que se n'eren tornats que si lo camp havia de tornar a la present ciutat, no tornaria sinó per a castigar-los e fer en ells lo que farien en los enemichs.

E d'allí a poch dies tornaren algunes banderes al dit camp e exèrcit ab alguna gent de la que era tornada, que podrien ésser obra de cinch-cents hòmens. E consumaren lo combat del castell de Xàtiva e prengueren-lo com fou notori a tot lo món. E havent-lo pres, posaren en la presó a l'alcayt don Baltazar Mercader e a mossén Atequa, e dexaren alcayt del dit castell an Johan Martí de Campanar e alguna gent de Xàtiva e devallaren tres o quatre càrregues de roba del castell. En lo monestir de Montsant les partiren per les capitaniaes segons la gent que capità e capitania tenia. E de allí anaren la volta de Albayda, e perquè no tenien pólvores ni monicions, lo dit Steve Urgellés scrigué letres a la present ciutat, als jurats e racional e als Tretze menassant-los si no-ls trametien pólvores e monicions; e als officis scrigué pregant-los que no s'oblidassen d'ells, que-ls trametessen pólvores e monicions, que allí stava tot. E llavors, arribaren d'allí avant pólvores e monicions com abans havien acostumat. E allí en Albayda se ajustaren an la gent que vingué de Oriola. E essent ajustats los dos exèrcits, stigueren sperant huns dies que-ls vengués la pólvora e monicions de la present ciutat de València. E arribant-los lo diumenge, feren alegries e delliberaren venir sobre lo camp del visrey que stava en Beniajar. E axí, lo diluns partiren e posaren-se en Torralba, com haguessen sabut nova que lo camp se era posat en Castelló. E lo sendemà marcharen per a sobre Castelló. E quant foren en Castelló ja trobaren que lo camp del visrey se era llevat de Castelló. E axí se aposentaren en Castelló, hon stigueren dos o tres dies. E d'allí marcharen la volta de Gandia, sabent que en Gandia se era renet lo camp. E quant foren passada l'aygua de Vernissa pararen allí perquè era vespre. E axí stigueren tota la nit. E en lo matí hagueren pensament que lo visrey ab lo camp venia damunt ells e posaren-se en orde de guerra. E axí ordenaren tres squadrons e al squadró d'en mig hon stava la bandera de la ciutat deyen lo squadró real. E aquí tingueren batalla ab lo dit visrey e ab los cavallers que ab aquell anaven. E rompent-se lo camp del visrey e ell dit confessant e los altres del camp e exèrcit de València prengueren la artelleria del camp del visrey, que eren tretze

peces, e seguiren aquell dia al visrey e al seu exèrcit e aposentaren-se aquell dia. E los del exèrcit saquejaren tota Gandia, com és cosa molt notòria, excepto que ell dit confessant no robà cosa deguna, que encara sa casa no pogué stalviar que los soldats la saquejaren. E aposentà's ell dit confessant en la casa sua que tenia en Gandia.

15. LA BATALLA DE GANDIA

La nit del vint-i-quatre al vint-i-cinc de juliol de 1521 ni soldats, ni veïns dormiren tranquils a Gandia. Els preparatius bèl·lics s'ultimaven i els problemes amb l'exèrcit del virrei començaren ben aviat. Se celebrà missa de bon matí i després el virrei ordenà que isqueren les banderes d'infanteria de moros i de cristians cap a Sant Jeroni de Cotalba. També isqueren les tretze peces d'artilleria del duc de Gandia. Les trompetes ressonaren per tota la ciutat, la cavalleria es trobava als afores i el virrei, «ab un bon cavall del duch», al pati de palau. Aleshores, vingué un capità dels castellans i li digué: «*Vuestra señoría mándeme socorrer de dinero, porque mi gente no la puedo sacar que no sean pagados, que an servido bien lo que tienen recibido*». El virrei no sabé contestar-li i mossèn Andreu Penyaroja li digué: «50 ducados me trobe así; si·ls vol vostra senyoria, dar·los hem al capità». I respongué el virrei: *Dádselos, Penaraja, que después se os bolverán*. Per si algú no creu possible aquest espectacle esperpèntic, el cronista en dóna testimoni: «Y açò testifique de vista yo, Guillem Ramon Català, y après ho he oït dir a altres». Però el capità dels castellans no és conformà: *Que su jente no se tenía por contenta con tan pocos dineros*.¹ Escolano narra l'episodi de manera similar però aclareix que: «*como eran socarrones y embidavan de falso, apenas le embolsaron que bolvieron a bozear. 'Paga, paga'. El almirante don Alonso, buelto a su thesorero, le mandó repartir el que tenía y replicándole que de qué havían de comer, si le dava, respondió el almirante como valeroso y gran príncipe: 'Anda ve, no repliques, que vamos a pelear y si vencemos no pueden faltar dineros y si morimos, no serán menester'*».² Resolta la qüestió salarial dels mercenaris, el malefici de l'exèrcit del virrei encara no havia conclòs:

1. E. DURAN: *Cròniques...*, op. cit., p. 213.

2. G. ESCOLANO: *Décadas...*, op. cit., llibre x, col. 1579.

E tantost, començaren a ixir tots los que estaven ab lo virrey. Y quant foren al portal de la vila, veren que exia la bandera del duch, que hera de tafatà negre, perquè havia molt poch que hera morta la muller del duch, la qual bandera portava don Thomàs de Pròxita. Y volent exir per dit portal ab la bandera, encontrà en lo reboltó del portal y la llança de la bandera se féu troços, per on molts dels que allí es trobaren o tingueren a molt mal senyal. Y digueren alguns que quan lo virrey o véu o sabé, que digué que si en sa mà estiguera, que aquel dia no peleara.³

Tot i el malefici de la bandera, l'exèrcit del virrei marxà al combat contra els agermanats. Viciana, que no amaga les simpaties personals envers el comte de Melito, en lloc d'inserir un discurs fervorós del capità general de l'exèrcit reial, canvia de registre narratiu, i com si s'avancés als esdeveniments, amb cita filosòfica inclosa, transcriu un hipotètic discurs de Vicent Peris, capità general dels agermanats, on arengava fervorosament els seus capitans i soldats.

Situats tots dos exèrcits en ordre de batalla, només hi restava el combat. A partir d'ací els cronistes incideixen sobre dos aspectes: l'artilleria del virrei, voluntàriament o de forma involuntària, fou incapaç d'encertar el camp enemic i la cavalleria nobiliària no aconseguí trencar els esquadrons dels agermanats. Els mercenaris manxecs començaren a fugir en sentir el primer tret de l'artilleria agermanada i el mateix feren els moros pensant que els manxecs els saquejarien les cases en fugir a Gandia. El virrei, en veure desbaratada la infanteria, donà ordre de retirada i a corre-cuita fugí cap a Dénia. Així ho narraren els cronistes, més contingudament Guillem Ramon Català, més edulcoradament Viciana. La batalla de Gandia segons Guillem Ramon Català, testimoni presencial dels fets ocorreguts:

Los agermanats venien en dos esquadrons. Lo hu venia a la vora del riu y l'altre venia per la falda de la montanya. Venien davant alguns ab espases de dos mans, venien sonant los atambors y portaven en mig alguns tirs y pessas de artilleria, los quals feren gran dany en los nostres esquadrons.

La bandera de don Pedro Maça començà a anar devés los enemichs, y lo mateix féu la del comte de Oliva, cridant: «Sent Jordi!» E totes los demás feren lo mateix. En est tems lo esquadró dels castellans de Requena començà de

3. E. DURAN: *Cròniques...*, *op. cit.*, pp. 213-214.

fogir envés la vila, fugint a espalles girades. Vist per lo virrey com fugien dix: «¡*Todo es perdido!*», y arremeté a les banderes dels que fugien cridant a grans veus: «¡*Teneos, teneos, so pena de la fidelidad!*» Y tingueren-se, y lo virrey dix als que fugien: «¡*No veis que todo es perdido?*», y féu girar les banderes.

Mossèn Joan Pertusa, major de dies, fon ferit en un bras de una peça de artilleria y molts altres, y en los morros del cavall de mossèn Crespí pegà altra peça de artilleria. Lo duch y conte y almirant y don Pero Maça juntaren ab lo virrey y li digueren: «*Señor, cada uno se dé cobro*», y lo virrey respongué: «*Batalla avéis querido, agora la tenéis.*»

A la fi foren del tot desbaratats per los agermanats. Lo virrey començà a caminar la volta de Dénia, ahon teni[a] sa muller y fills, y fon allà a les nou ores de matí.⁴

Martí de Viciano ho narra d'aquesta manera:

En descubrir los enemigos, mandó el virey tocar la trompeta, llegados más cerca, començaron a jugar de la artillería. El artillero del virey en vezes disparó seis tiros, haziendo con todos alto sobre las picas de los enemigos. El comendador Escrivá, capitán de la artillería, apuntó y disparó un tiro, con que mató siete panaderos valencianos en una hilera. Y no se pudo hazer otro buen efecto porque los artilleros de Vicente Périz dispararon a terrero, con que hizieron mucho daño a un esquadron de infanteria del virey. Havía dexado los dos esquadrones de infantería con buena orden el virey, y arremetió con hasta cc de cavallo a la mano izquierda de los enemigos, pretendiendo romperlos por allí y dalles en la retaguardia bolviendo sobre ellos, pero no pudo, porque los agermanados de aquella parte rezastreron valerosamente con escopetería. Y para podello mejor hazer juntáronse a un montezillo de la tierra de Verniça, en el qual estavan más de mil moços de los agermanados con hondas que descargaron una ruciada de piedras tan grande que hizieron daño y espantaron los cavallos. El virey, pues no pudo entrar por aquella parte por impedirselo la tierra y lo que está dicho, pretendiendo hazer mejor efecto, llamando los cavalleros, dio buelta, arremetiendo a la mano derecha de los enemigos, donde recibió mucho daño la cavallería. Y mataron cinco cavalleros, y algunos escuderos y muchos cavallos, quedando sus amos a pie peleando. El virey, peleando y animando los suyos con obras y palabras, con que muchos cavalleros lo hizieron bien, pero por ser ginetes y no bien armados todos, no fueron parte para juntar con el esquadron de mano derecha, donde el virey pretendía pelear y romper, antes por el grande daño que los cavalleros recibían, se huvieron muchos de alexar del esquadron.

4. E. DURAN: *Cròniques...*, op. cit., pp. 217-219.

Si la cavalleria no pogué trencar els esquadrons agermanats, la infanteria tingué un comportament que pot qualificar-se de poruc. Així, quan els artillers agermanats trencaren l'esquadró dels soldats fidels del virrei, de qui més es refiava, els manxecs començaren a fugir vers Gandia i darrere d'ells marxaren els moros. Tanmateix, els soldats reialistes continuaren la batalla comandats pel comanador Escrivà.

El virrei en veure la desfeta que els agermanats havien fet del seu camp, tractava de retenir els soldats tot cridant: «*¡Tener, caballeros, tener, caballeros!*!» Tant escridassà que es quedà ronc i el seu cavall quasi mort pel cansament. No hi havia res a fer, però, llavors, manà al duc de Gandia que marxés a protegir la seua terra abans que els agermanats hi arribassen, no sense recordar-los, a ell i al comte d'Oliva, «*Ha, señores, no sólo los valientes ganan las batallas, mas el saber cómo y cuándo se deve pelear, pero en fin, esto assí havía de ser y no por esso se ha de perder punto de prosseguir la guerra*». El duc se n'anà a Gandia mentre el virrei i la resta de cavallers decidiren dirigir-se a Dénia.⁵

El comportament èpic del virrei comte de Melito a la batalla de Gandia potser fou exagerat per Viciàna, ja que la seua visió no la comparteixen altres cronistes. Escolano, després de narrar la forma en què els bàndols s'enfrontaren i detallar la poca punteria dels artillers reials davant les destrosses provocades pels artillers agermanats, escriu:

el conde de Oliva y Don Pero Maça, que ivan de vanguardia, salieron con sus banderas la buelta de los enemigos, apellidando San Jorge y a ellos y lo mesmo hizieron las del duque y almirante y las demás. Pero los soldados de Requena y mancheños baxaron las picas al primer San Jorge, y desamparando a sus capitanes, se fueron huyendo la buelta de Gandía, para saquear la morería. Los moros que vieron el camino que llevaban sus compañeros y que ivan a robarles sus casas y mugeres, echaron tras ellos. Y fue en un punto deshecho el ejército, sin haver peleado, por más que el virrey y los señores a bozes les ivan afeando aquella maldad. Los señores se vinieron con su bandera a saber del virrey lo que mandava y como el que havía venido por los cabellos a aquel trance, les dixo con enojo: «Que se dé cada uno cobro, batalla han querido,

5. M. DE VICIANA: *Libro quarto...*, op. cit., pp. 399-400.

*buena batalla les queda». Y con esto picó el cavallo y se partió bolando a Dé-
nia a poner en cobro su muger y hijos. Y hizieron lo proprio los demás.⁶*

El notari Miquel Garcia en fa un relat extremadament concís:

Emperò la infanteria del virrey era feta en tres esquadrons, e quant la artilleria començà de jugar, los dits tres esquadrons mai volgueren anar avant, perquè tots eren traïdors e volien que'l virrey e tots los cavallers morissen. Que fins los artillers eren traïdors, que mai tiraren ningun bon tir. E d'esta manera lo esquadró de la retaguàrdia del virrey començà a fogir sense perquè, puig encara staven los enemichs més de cent passos lluny. Així qu-ells no fogiren perquè-ls fesen fogir, sinó perquè volien fogir per a favorir als de la Germania a qui eren afectats per a poder furta. Així començant a fogir dit esquadró, fonch cosa feta que tots, girant les espatles fogiren. E llavors lo virrey e los cavallers agueren de fogir també, puig eren a soles. E així tiraren tots la volta de Dénia.⁷

Independentment de la versió més fidel als esdeveniments de l'exèrcit reial durant la batalla de Gandia, no cal menysprear el mèrit dels agermanats, que guanyaren per nombre, estaven millor preparats i plantejaren amb ordre i solidesa la resistència a l'atac de la cavalleria nobiliària⁸. Mentre a l'exèrcit reial ni el capità general albirava la victòria, al bàndol agermanat, fins i tot Viciana es veié obligat a incloure un fervorós discurs del capità Vicent Peris: «*Y hizieron la oración, y levantados en pies, marcharon adelante con tanto esfuërço y ánimo como si tuvieran la victoria alcansada*».⁹ A l'escassa documentació conservada a Gandia, la batalla de Gandia és anomenada pels veïns com la «desfeta del camp», com si amb aquest eufemisme volguessen reflectir el que fou per a ells: una desfeta.

6. G. ESCOLANO: *Décadas...*, op. cit., llibre X, col. 1580.

7. E. DURAN: *Cròniques...*, op. cit., pp. 347-348.

8. Sobre el plantejament de la batalla per les tropes agermanades, vg. J. F. PARDO MOLERO: *La defensa...*, op. cit., p. 123.

9. M. DE VICIANA: *Libro quarto...*, op. cit., p. 398.

16. PAISATGE DESPRÉS DE LA BATALLA

La batalla de Gandia encara planteja avui més interrogants que respostes. Segons quasi totes les cròniques, els primers a fugir del camp del virrei i marxar a Gandia foren els infants manxecs; darrere anaven els soldats moros, porucs del mal que els mercenaris castellans els poguessen fer a les seues famílies i cases; després marxà el duc de Gandia i els cavallers que lluitaren sota la seua bandera: Però, qui aconseguí arribar abans a Gandia? Si manxecs i moros fugiren del camp a peu i el duc i els cavallers ho feren a cavall, havien de ser els nobles els primers a arribar-hi. Així s'explica la voluntat mostrada pel duc Joan de Borja de plantejar la defensa de la vila. Idea que els cavallers li feren refusar, amb el convenciment que la millor decisió era reunir la família (fills, mare i germana) i traslladar-se a Dénia on es trobaven el virrei i el cavallers.

Els soldats manxecs arribaren després de l'eixida del duc de Gandia, tal vegada una volta saquejats alguns llogarets de moros de la rodalia de Gandia, amb la lògica oposició dels moros que devien arribar quasi al mateix temps. No massa retardats hi acudiren els agermanats, disposats a què ningú no s'emportés la part del botí que els corresponia com a guanyadors de la batalla.

Aquesta seqüència dels fets sembla bastant lògica i coincideix poc amb el suposat comportament heroic que Viciana atribueix al comte de Melito a la batalla. Per a Guillem Ramón Català, testimoni directe de la batalla, el virrei aplegà a Dénia a les nou hores del matí.¹ Cosa que, de ser certa, i considerant que de Gandia a Dénia, a cavall, hi ha almenys una hora llarga de camí, demostraria que la desfeta o rota del camp fou vertaderament una desfeta ràpida, fins el punt que el combat no degué durar ni tan sols una hora.

1. «Lo virrey començà a caminar la volta de Dénia, ahon teni[a] sa muller y fills, y fon allà a les nou ores de matí», vg. E. DURAN: *Cròniques...*, *op. cit.*, p. 219.

Fugit el duc de Gandia i amb ell la resta de cavallers, els veïns de la vila poc podrien fer davant el saqueig, primer dels manxecs i després dels agermanats. Malgrat que, segons la crònica de Català, el duc salvà la seua família i alguns objectes de valor, l'objectiu principal del saqueig era el palau ducal i les cases nobiliàries de Gandia, sense oblidar les cases dels moros. En aquests saquejos reiterats, el comportament patriòtic dels agermanats fou el més heroic. Viciàna no defuig el relat dels fets de Gandia quan es trobaren agermanats i manxecs:

Vicent Périz entró en Candía y saquearon todas las casas. Los xxii agermanados de Candía se apoderaron de la casa, plata y ropa del duque. Por reintegrarse de sus daños e intereses, el capitán de los xxii tomó nombre de señor de la tierra. Los manchenos, como fueron los primeros que entraron en Candía, robaron todo lo mejor. Quando los agermanados acabaron de saquear Candía, pues vieron a los manchenos ricos, dieron sobre ellos de manera que les quitaron lo que habían robado y lo que de sus tierras habían trahído, diziéndoles:

*«Assí velacos se pagan los buenos servicios».*²

Més contundent a l'hora de judicar els manxecs, Escolano és deutor de Viciàna en aquesta part de la narració:

Los soldados de la trayción bolaron a Gandía y saquearon, no sólo la morería, mas aún la mesma villa, hallando una Índia abreviada, por haverse recogido en ella la mayor parte de la nobleza con sus familias y haziendas. El daño que hizieron en la casa del duque fue apreciado en cien mil ducados. Pero no quiso Dios que se la deviessen mucho tiempo, porque estando agarrando la presa, llegó sobre ellos Vincente Périz con el ejército vencedor de los plebeyos, con el mesmo fin de robar, y en vez de premiarlos, pues por su alevosía avían gozado de tan importante vitoria sin golpe ni efusión de sangre, les arrebataron quanto tenían robado y aún más lo que avían trahído de sus tierras. Diziéndoles con fisga: «Ansí vellacos se pagan los buenos servicios».³

Temps hi haurà per contrastar l'opinió de Viciàna amb la confessió de Bartomeu de Cas, líder dels agermanats de Gandia. Convé,

2. M. DE VICIANA: *Libro quarto...*, op. cit., pp. 401-402.

3. G. ESCOLANO: *Décadas...*, op. cit., llibre X, col. 1580.

però, no passar per alt una conseqüència derivada del triomf agermanat. Allò que podríem anomenar danys col·laterals de la guerra dels quals foren víctimes propiciatòries els moros, que pagaren la fidelitat senyorial amb la vida o amb el bateig forçós a mans dels agermanats i potser també dels soldats manxecs.

Les conseqüències de la derrota per als moros de Gandia

Escolano refereix que els agermanats es dedicaren a batejar el moros de Gandia posant-los en una posició de la qual podien difícilment escapar: el bateig o la mort. Afegeix que els batejaren amb graneres i rams de murta mullats en una sèquia. Escolano segueix aquesta versió de Guillem Ramon Català:

Los agermanats que rromperen la vatalla de Gandia, après de aver romput dita vatalla, entraren en Gandia y saquexaren totes les cases que no-s volgueren agermanar. Après saquejaren la moreria de Gandia y batejaren tots los moros y mores, grans y chichs, batejats ab graneres y rams de murta, prenén aygua de la sèquia. Y lo mateix feren per totes les moreries de la orta de Gandia.⁴

Benítez ha analitzat exhaustivament la qüestió dels batejos forçosos dels moros i conclou que, sense negar que pogué haver algun cas en què els batejos es feren amb graneres i rams de murta, quasi sempre se seguí un formulisme aproximat al ritus eclesiàstic. No obstant, alguns batejos es feren col·lectivament, però l'ús de graneres i rams de murta forma més bé part del mite i la llegenda i no s'adequa a la realitat dels fets ocorreguts. Benítez reforça la seua afirmació amb l'anàlisi de les confessions que foren arreplegades l'any 1524 per una comissió creada per esbrinar si els batejos de moros durant la revolta agermanada s'ajustaren a les normes eclesiàstiques i si en definitiva, podien considerar-se vàlids.⁵

La comissió, integrada per l'inquisidor Juan de Churruca, l'assessor inquisitorial Andrés de Palacio i dos personatges nomenats per

4. E. DURAN: *Cròniques...*, *op. cit.*, pp. 241-242.

5. R. BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO: *Heroicas decisiones. La Monarquía Católica y los moriscos valencianos*, València: 2001, pp. 27-103.

la virreina Germana de Foix: fra Martí Sanchis, mestre en Teologia i prior del monestir de Sant Agustí de València i Marc Joan Bas, membre de l'Audiència de València. La comissió es creà a instància de l'inquisidor general Alonso Manrique i, després d'interrogar nombrosos testimonis en diferents pobles, entre altres els d'alguns veïns de Gandia, elaborà un informe pel novembre de 1524.⁶ El membres de la comissió recolliren divuit testimonis de veïns de Gandia. Set eclesiàstics —quatre canonges i tres preveres— i onze més formats per persones significatives de la vila. Hi havia tres mercaders, dos cirurgians, el síndic i racional, un apotecari, un «buydador», etc.

El primer testimoni a comparèixer davant la comissió fou el canonge Joan Simon. Hi manifestà que el mateix dia *que fue rompido el campo de Gandía*, es trobava a la plaça i véu com els soldats portaven molts moros *nafrados* i cridaven: *Mueran moros!* Entengué que deien *¡Mueran todos!* Espantat, es refugià al cementeri, d'on el tragué un soldat després de tranquil·litzar-lo amb l'afirmació que no matarien a ningú. Tot seguit, entrà a l'església per traure'n una tia seua i observà molta *morisma* i altra gent. Al peu de l'altar hi havia dos o tres clergues i pogué escoltar com el vicari preguntava per tres vegades a cadascun dels moros si volien batejar-se. Els moros responien *voló*, i després els batejaven posant-los noms de cristians *con sus padrinos*. Tornat a casa seua, romangué sense eixir durant tres dies. Després oí dir que portaren més moros d'altres llocs i que també els batejaren. Segons aquest testimoni, els moros visqueren com a cristians durant almenys trenta dies, més o menys, temps en què els soldats agermanats romangueren a Gandia. El testimoni afirmà que la conversió dels musulmans *fue por miedo que no los matassen*.

El vicari temporal de la Seu de Gandia, Martí Garcia, testimoniejà que el mateix dia de la batalla véu com alguns soldats portaven moros de les mans dient-los: *batearos, perros*. Altres moros vingueren pel seu conte, *del miedo que tenían que no los matassen*,

6. La redacció d'aquest apartat ha sigut possible per l'amabilitat del professor Benítez, el qual m'ha facilitat una còpia del document original. Es tracta d'un volum de la col·lecció del investigador americà Henri Charles Lea, ms. 20, sense paginar, intitulat: *Informacio recepta super conversione sarracenorum ad fidem Catholicam*. Més aclariments a R. Benítez SÁNCHEZ-BLANCO: *Heroicas decisiones...*, op. cit., pp. 39-40.

diziendo que los bateassen, que querían ser cristianos. El vicari obrí les fonts de cristianitzar i els batejà seguint el ritus eclesiàstic. Els batejos duraren tot el dia. Dies vinents hi arribaren moros de Xeraco, d'Alcodar, de Bellreguard i d'altres llocs que havien decidit eixir de les cases on s'havien amagats. Aquests darrers vingueren a batejar-se per voluntat pròpia sense ser forçats per ningú.

Segons el vicari temporal, els batejos continuaren durant sis o set dies, i el moros romangueren en la fe cristiana durant un mes, poc més o menys. Calcula que es batejaren al voltant de dos-cents musulmans i afegeix que els agermanats foren *los principales movedores de la dicha conversión*. Finalment, Martí Garcia afirmà que no es beneí la mesquita de la moreria de Gandia, però que un sarraí morí uns dies després de ser batejat i ell mateix, conjuntament amb altres clergues, el soterraren en lloc sagrat.

El testimoni següent pertany al canonge Francesc Joan Vilarnau i paga la pena de transcriure'l literalment:

E dixo que en el año DXXI, día de Santiago, que fue el rompimiento del campo de Gandía, teniendo este testigo cargo de la sagrestía de la Seu, vino muy cuitado a la iglesia, y estando a la puerta de la iglesia, vio hun moro delante de la puerta hechado en tierra todo acuchillado. Y este testigo haunque había hoydo dezir que ya era bapuzado y otros le dezían que lo bapuzasse, este testigo tomó agua bendita en la mano y acostóse a él e lo bapuzó, e luego vio que algunos soldados trahían algunos moros a bapuzar estando los soldados con sus armas y entrados en la iglesia dezían: «Batealdos», trahíéndolos a la pila de batear. Y porque algunos de los soldados dezían a este testigo que batease, se puso a bapuzarlos, diziéndoles a cada huno dellos: «Vis bapuzari», y ellos respondían que sí, y este testigo les dezía: «Ego te bapuzo in nomine patris, et filii et spiritus sancti, Amen». Y desta suerte bapuzó todo aquel día y el viernes que fue el otro día enpues él por su parte, que a su parescer serían hasta ciento, poco más o menos, poniéndoles nombres de cristianos. Y que la causa de la conversión de los dichos moros, a su parescer, fue por miedo que tenían de los soldados que no los matassen, y que los vio perseverar en vivir como a cristianos a algunos por tiempo de hun mes, poco más o menos.

Antoni Ginto, un testimoni que havia participat a la batalla de Gandia, explica que quan arribà a la vila, fugint del camp de batalla, véu com els soldats del virrei es barallaven amb els sarraïns de

la moreria de Gandia. Segons Ginto, l'origen de la baralla *era por robar*. Després, en guaitar per la porta de sa casa, observà com arribaven els soldats *de la Germanía com muchos rabanyos de moros que trahían por las manos a la yglesia*. Els moros caminaven cridant: *Cristianos, cristianos*. Posteriorment, oí dir que els batejaren a l'església *echándoles agua con hun salpaçer*. El mateix dia, per la vesprada, trobà una mora morta a la moreria *e hoyó dezir que algunos havía muertos, e passando, vio algunos nafrados*.

Poques novetats aporta el *milles* Gaspar Antich.⁷ Només que en retornar a Gandia després d'haver passat un mes i mig de la batalla, els moros continuaven mantenint els noms cristians.

Pere Vidal era natural de Canals i gaudia d'un benefici a l'església de Gandia. No es trobava a la vila quan ocorregueren els fets perquè havia marxat al seu poble en trobar-se malalt, encara que la malaltia no li impedí l'exercici de la professió.⁸

... y estando en el dicho lugar vinieron de la Torre dels Jurats de Xàtiva, e antiguamente se dezía de doña Arenosa, diziendo que ellos conozían que esto venía de la mano de Dios, que ya los moros de Xàtiva e circumvezinos della eran bapuzados, que ellos querían ser cristianos, que los bapuzassen; y esto era en el anyo DXXI por la fin de julio. Y assí, este testigo, roguado por los dichos moros, que podían ser hasta cinquenta, poco más o menos, este testigo los bapuzó con todas las solempnidades necesarias, con sus padrinos e diziéndoles por tres vezes a cada huno: «Vis bapuzari». Y ellos, instruhidos por los padrinos, dezían, «Volo». Y este testigo les dezía: «Ego te bapuzo in nomine patris, et filii et spiritus sancti, Amen.» Y les ponía crisma, olio, capida e nombres de cristianos, los quales nombres hizo screvir e quedaron en la iglesia. Y después de convertidos los vio perseverar en vivir como a cristianos, hoyendo missas los domingos e fiestas, e aprehendiendo las oraciones de cristianos por tiempo de tres semanas que este testigo se bolvió a Gandía. Y los dexó como a cristianos, y que la causa de la conversión destes fue que ellos mesmos le roguaron que querían ser cristianos, que de Dios venía, que ya los de Xàtiva eran cristianos. Y que no sabe otra causa, porque ninguna fuerça les fue fecha.

7. Sobre Gaspar Antich, hi existeixen nombroses referències als protocols del notari de Gandia Francesc Pérez de Culla i a la documentació municipal de finals del segle xv i del segle xvi. Aquest personatge exercí diverses vegades càrrecs al govern municipal de Gandia.

8. El testament del beneficiat Pere Vidal pot consultar-se a AMG, Osuna, FC. 78. Protocols del notari Onofre Pérez de Culla. Un resum del testament a F. PONS FUSTER: *Vespres...*, op. cit., pp. 127-131.

L'innocent testimoni del beneficiat Pere Vidal, a qui durant la convalescència se li apareixen els moros demanant-li voluntàriament la conversió, és, sens dubte, tan excepcional, que demostra la ignorància, tal volta no tan ingènua, del beneficiat sobre allò que havia passat als musulmans de Xàtiva després que les tropes agermanades conquistaren el castell. En qualsevol cas, aquest testimoni evidencia que el malalt a Gandia que se'n va per sanar de la malaltia a Canals, apareix de sobte a la Torre de donya Arenosa batejant moros que acudeixen voluntàriament a batejar-se. Segurament, el beneficiat degué pensar que era un miracle de Déu i que res tenia a veure la Germania en tot allò.

Miquel Salelles, mercader, facilità asil a nombrosos musulmans espantats quan, després de la batalla de Gandia, allotjà a casa seua més de cinquanta moros i mores, els quals, quan conegueren allò que passava amb el companys de Gandia, decidiren batejar-se lliurement a l'església. Sens dubte, davant la temible disjuntiva plantejada, era millor el bateig que la mort.

El canonge Fernando Pérez participà activament en aquests batejos multitudinaris al costat del vicari Martí Garcia. Del seu testimoni, que s'allunya poc de la resta, es desprèn que el bateig del moros es produí en dues etapes. En la primera foren forçats a batejar-se els moros de Gandia, i en la segona, ocorreguda tres dies després de la batalla, els soldats agermanats portaren a Gandia *hun ramado de moros*. Tanmateix, el canonge, que només es dedicava a batejar sense parar esment en altres qüestions més aleatòries, desconeix per què els portaven i què feien amb els moros.

Un trist damnificat del conflicte fou el «buydador» Joan Despí. Perdé un fill a la batalla i observà alguns detalls que altres ocultaren, tot i ser testimonis directes dels fets:

E dixo que en el anyo DXXI, el otro día de Sanctiago, que fue viernes, este testigo vino de Denia a la presente villa de Gandía y vido este testigo como los soldados y capitanes del campo trahían a ramados los moros y moras de los lugares de Beniopa, el Real, Benipeixcar, Benerredá, la Alqueria Nova y Alcodar, los quales vehía este testigo que trahían a la iglesia para babtizarlos y por hun fraire con hun hábito negro de la Germania que venía con ellos. Y vido este testigo como los exhortavan si querían ser cristianos, y ellos respondían

que sí, y les ponían nombres de cristianos. Y el fraile les dezía si querían ser bapuzados en general a todos. Y este testigo hoía que muchos respondían sí. E así les echava agua de las fuentes del bapuzismo con hun salpaçer encima de la cabeças, a todos en general, como quien da por las iglesias el agua bendita. Y ansí bapuzaron viernes, sábadu, y domingo y lunes seguíentes muchos dellos en la forma que dicho tiene. E que la causa fue, al parescer de este testigo, la Jermanía. Interrogado si vido algunos moros muertos o nafrados, e dixo que el sábadu de manyana, hiendo a buscar su hijo que se lo havían muerto, halló muchos moros muertos de la puerta de la villa hasta Sant Anthonio, más de cient y cinquenta, a su parescer. Y que entre los moros havía algunos cristianos muertos, los quales moros dezían que havían muerto los de la Jermanía juncto con los del vissorey que se havían revellado. E vido por la villa, a la sazón, algunos moros muertos.

El testimoni del «buydador» Joan Despí modifica en alguns aspectes els anteriors. En primer lloc, introdueix la figura d'un frare d'hàbit negre que anava amb els agermanats, és a dir, un frare agustí; que els membres de la comissió investigadora preguntaven quasi sempre per ell sense que ningú pogués aportar cap tipus de dades. Del relat es deriva que hi havia nombrosos morts després de la batalla, la major part dels quals eren moros. El testimoni ratifica el procediment emprat pels agermanats, que malgrat el caràcter forçós del bateig, mantenia la fórmula ritual del bateig. Joan Despí afegí que alguns moros continuaren com a cristians almenys durant un mes o mes i mig. Fins i tot, després de batejats, un grup de sis musulmans anaven sovint a sa casa perquè els ensenyés les oracions. Passats quinze dies, els sis moros *tomaron una barqua y se fueron por mar*.

La por fou el motiu que obligà l'apotecari Jaume Salelles a tancar-se dins de casa seua. Salelles havia sigut jurat de Gandia durant el període 1520-1521 i tornà a ser elegit per al de 1522-1523. El mes de maig de 1521, fou elegit jurat un fill o germà seu, Joan Salelles, apotecari, mentre que un altre Salelles, Alfons, exercí el càrrec de justícia de Gandia. Els Salelles, i l'exemple de Jaume així ho evidència, tenien motius per a la paüra després de la batalla.⁹

9. Vg. AMG, *Manual de Consells*, B-17, anys 1520-1523.

Tancat a pany i clau, *por miedo que los soldados no lo matassen*, Jaume Salelles guaità per la porta protegit amb un cosselet i observà com els soldats portaven els moros a batejar sense fer-los cap tipus de dany. Això sí, afegeix, *los robavan, haunque se hiziessen cristianos los moros*.

El cirurgià Pere Tristany també preferí tancar-se a casa. Només s'atreví a guaitar des de la porta i així descobrí com els soldats agermanats i els del virrei, conjuntament, portaven moros a batejar, *los quales levavan de delante como un ganado a la iglesia*. Tristany, potser per l'ofici, aporta una dada aclaridora, *«E más dixo que vido muchos moros muertos y algunos cristianos. Empero que eran más los moros que los cristianos»*.

Melcior Ferrer exercí el càrrec de síndic i racional de Gandia l'any 1524, una de les màximes autoritats municipals, per al qual fou nomenat després de Joan Roger, que l'exercí durant el trienni 1520-1523.¹⁰ El 1521, Melcior Ferrer era un veí en qui els moros confiaven i a qui buscaren en empara després de la desfeta perquè les seues vides corrien perill. Altres veïns decidiren donar asil a d'altres sarraïns que hi acudien a demanar socors:

E dixo que en el anyo dxxi, el día de Sanctiago, que fue la rota del campo de Gandía, venieron a la casa de este testigo muchos moros y en casa de los otros vezinos de la villa, los quales eran venidos foyendo de la morería por la gente que venía. Y después, este testigo, veyendo en su casa tanta gente de los moros los quales ploravan y lamentavan qué harían, que este testigo los quissiesse ayudar en lo que pudiesse. Y entonces, este testigo tomó huna partida dellos y trúxolos a la iglesia, y andando por el camino vinieron muchos de los soldados diziendo: «Mueran los moros si no se fazen cristianos». Y entonces los dichos moros dixeron que querían esser cristianos. Entonces los dichos soldados o partida de aquellos se mezclaron con ellos para levarlos a la iglesia, para que nenguno otro les pudiesse fazer danyo, pues que se ivan a fazer cristianos. E así este testigo con ellos se entraron en la iglesia luego a la pila. E así, hun capellán que allí estava, que no le sabe el nombre, tomó agua en la mano de la pila de la agua bendita, el qual les dezía si querían esser cristianos. E así diziendo que sí, tomavan sus nombres de cristianos y sobrenombres, a su voluntad. Y entonces el capellán tomava el agua bendita con la mano y a los que estavan de cerca les fazía la cruz, y a los otros la echava derramando

10. *Ibidem*.

aquella por encima dellos, siempre diziendo si querían ser cristianos, y ellos dezían sí. E assí el clérigo dezía: «Ego te bapuzo in nomine patris, et filii et spiritus sancti, Amen». E que los que podía alcançar con el senyal de la cruz lo hazía. E que después dos o tres días dixieron a este testigo que hunos moros que estavan en casa de Joan Roger, diziendo este testigo que qué hazían allí, dixieron a este testigo que se havían venido a bapuzarse, que eran del lugar de Alcodar. E que la causa por qué se bapuzaron que no la sabe este testigo, sino el miedo de la Germanía. E que hoyó dezir que havían muerto y robado muchos moros en la morería. Empero que este testigo no los vido. E que los que este testigo levava eran obra de veinte personas, y los que estavan en la iglesia eran más de doscientas personas.

Melcior Ferrer es fa ressò d'alguns comentaris que temps després corrien per Gandia sobre si els moros batejats eren o no cristians. Segons el testimoni de Ferrer, el canonge Torró pensava que no podien ser cristians perquè el bateig s'havia fet a la força. El caràcter forçós del bateig dels moros ha estat reportat per nombrosos testimonis, i el mateix dirà el cabiscol de la Seu, Pere Roca: *que la causa porque se fizieron cristianos crehe este testigo que fue porque no los matassen, ni robassen*. Estranya que la segona autoritat de la Seu de Gandia, el cabiscol, no hi participés a l'hora de batejar els moros i mostrés una actitud passiva encara que presencià com els batejaven alguns capellans. Tampoc no recordava si durant el bateig els capellans tiraven l'aigua als moros *con salpaçer o isopo*. Poques coses més pogué afegir el cabiscol, perquè marxà de Gandia *el noveno día después del campo*.

Més volenterós fou el comportament del sagristà de la Seu, Francisco Royo. S'hi trobava present perquè li pertocava la cura de l'església i pogué constatar com els soldats portaven nombrosos moros i mores de la moreria de Gandia i dels llocs de la rodalia. Ell i altres clergues s'encarregaren de batejar-los amb el ritual eclesial. Aquest testimoni demostra la violència dels soldats exercida sobre els musulmans i els problemes de consciència que el bateig forçós pogué generar en alguns dels clergues: *«hun soldado dentro de la iglesia tomó las arracadas de las orejas de huna mora arrebatándose las, por tomarlas le rasgó el agujero de la huna horeja»*. Els bateigs seguiren durant tres o quatre dies, però aclareix *«que por fuerça los trahían los*

soldados a bapuzar y que crehe este testigo que por miedo se bapuzavan, y que en conciencia de este testigo, que su intenci3n no fue de bapuzarne ninguno por la mucha fuerça que vehía les hazían y la poca voluntad que veyan en ellos».

Alguns testimonis sorprenen per les poques coses presenciades els dies posteriors al combat. Joan Sabater es refugià a casa seua i només observà com els soldats despullaven i robaven els moros i els portaven *con gran furia* a batejar. També recordà haver oït dir que els soldats castellans cridaven, *Mueran moros*, i que eren molts els moros que mataren i nafraren; fins i tot, ell mateix descobrí com n'acoltellaven un.

El darrer testimoni fou el del cirurgià Joan Baptista, que no aportà cap novetat per trobar-se a Corbera per manament del duc. Quan tornà a Gandia, caigué malalt i no isqué de casa. Abans del cirurgià, fou interrogat Joan Roger, síndic i racional de Gandia aquell any. Coincideix amb Melcior Ferrer. Anà a l'església el divendres o dissabte després de la batalla i es trobà amb uns moros d'Alcodar, *a los quales este testigo habló porque tenía conocimiento con aquellos*. Els moros li digueren que els havia batejat el canonge Escrivà i ell se'ls emportà a sa casa *y les dio a refrescar y después los acompañaron hasta Alcodar porque no les fiziessen mal*.

L'exhaustiu repàs dels testimonis recollits a Gandia per la comissió informativa l'any 1524 són aclaridors dels esdeveniments ocorreguts amb els habitants de la moreria de Gandia i d'altres llogarets de la rodalia. A Gandia es visqué una situació caòtica i sense control després de l'enfrontament armat. Els moros foren les víctimes propiciatòries, principalment. Els testimonis reforcen l'acte del bateig forçós a què foren sotmesos i descobreixen l'existència de nombrosos morts i nafrats. Així mateix, també foren víctimes d'altres violències en forma de robatoris. Si els fets ocorreguts poden entendre's a l'empara de la derrota, la Germania i la guerra que es lliurava, els protagonistes de la persecució contra els moros foren les tropes castellanes del virrei i els soldats agermanats. La descàrrega d'ira d'uns i altres contra els moros, amb el revestiment escatològic i messiànic que hom pretenga argüir, que ningú no dubta que hi era present, fou una clara manifestació de xenofòbia religiosa i ensems un

càstig merescut pel suport que els vassalls musulmans havien donat als senyors. En defensa seua s'ha d'argumentar que no els quedava altra alternativa, ateses les persecucions a què els havien sotmès els agermanats ans de la batalla de Gandia. Si la persecució contra l'infidel hom pot comprendre durant els primers moments caòtics després de la derrota, la sistemàtica persecució iniciada per les tropes agermanades liderades per Vicent Peris contra els moros del ducat de Gandia, del comtat d'Oliva i de la resta de senyories, persecució perllongada durant dies i dies, devia haver-se detingut amb el bateig si hagués tingut només caràcter messiànic. La realitat demostra que continuaren també els robatoris i les morts.

Els problemes de consciència d'algun clergue a l'hora de batejar els moros i la participació escassa d'alguns pocs religiosos durant els batejos evidencia un comportament personal desigual. Mentre que alguns mostraren una extraordinària diligència a l'hora de batejar i es vanagloriaren dels més de dos-cents batejos oficiats, altres preferiren allunyar-se d'aquests fets. Aquesta desigual actitud pot valorar-se des de diverses òptiques. Sense obviar la por legítima que alguns eclesiàstics devien tenir davant una situació tan explosiva i violenta, els eclesiàstics que no hi participaren potser ho feren moguts per l'oposició als agermanats i al significat de la Germania. Els altres eclesiàstics actuaren en connivència i simpatia envers la causa agermanada i convençuts de la missió messiànica defensada, que veia en el bateig dels moros el triomf de la religió cristiana sobre la musulmana. La fe militant mostrada en aquest sentit es desprèn del nombrosos dies, alguns testimonis afirmen que sis o set, que continuaren els batejos.

Independentment de les causes que els motivaren, els batejos cal considerar-los forçats, fins i tot quan hi acudien voluntàriament. Aquest caràcter forçós el confirma la violència amb què es produïren i el poc de temps que s'hi mantingueren fidels. Els testimonis coincideixen a fixar un termini d'un mes o mes i mig després d'haver rebut el bateig. Un temps en què, possiblement, la vila de Gandia romanqué sota control agermanat. Alguns sarraïns, temorosos i escarmenats, aprofitaren la situació i fugiren al nord d'Àfrica. Els batejos no aportaren cap novetat a la convivència entre musulmans i cristians i,

sobretot, crearen un problema, amb vessants molt complicades, que s'arrossegà amb greus repercussions fins al decret definitiu d'expulsió de 1609.¹¹

Les conseqüències de la derrota per a la resta de veïns de Gandia

Viciana afirma que els cristians de Gandia i d'altres llocs passaren a engrossir les files agermanades per evitar el saqueig de les seues propietats.¹² La crònica de Català recull que els «agermanats que rromperen la vatalla de Gandia, après de aver ronput dita vatalla, entraren en Gandia y saquexaren totes les cases que no-s volgueren agermanar».¹³ Més explícit resulta el comentari de Miquel Garcia:

E los de la Germania anaren a Gandia, la qual robaren molt cruelment, e los que primers foren en furta eren los mateixos del virrey, aquells que començaren a fugir del camp; e així tothom furtaba qui més podia. E los mateixos de Gandia e de Oliva furtaben millor que tots e robaren les cases de sos senyors e dels contraris a la Germania e dels feels al rey; los quals après de aquesta batalla foren molt maltratats e feren-los entrar per forsa en la Germania, e deyen-los 'mascarats', e eren tan perseguits que no gosaben parlar los uns ab los altres (...) Robaren doncs Gandia e Oliva e mudaren tots los oficials en Gandia e en Oliva.¹⁴

Que Gandia patí una situació violenta i descontrolada hores després de la conflagració, ho confirmen els testimonis de la comissió inquisitorial de l'any 1524. Alguns testimonis, com el canonge Joan Simon, pensaren que els agermanats els matarien a tots. Altres, també esglaiats, buscaren refugi dins les pròpies cases i només s'atrevien a guaitar per la porta, fins i tot, protegits per un cosselet. En canvi, hi hagué eclesiàstics, dotats d'un voluntarisme quasi apostòlic, perquè no es cansaren de batejar durant dies i més dies.

11. Per a una anàlisi exhaustiva sobre la situació dels musulmans valencians fins al decret d'expulsió de 1609, vg. R. BENÍTEZ: *Heroicas Decisiones...*, *op. cit.*

12. M. DE VICIANA: *Libro quarto...*, *op. cit.*, p. 402.

13. E. DURAN: *Cròniques...*, *op. cit.*, pp. 241-242.

14. *Ibidem*, p. 348.

El primer que hom pot besllumar després de la derrota reialista del dia de Sant Jaume és una situació caòtica, a causa de la inexistència d'alguna autoritat que hi posés un mínim d'ordre. Caos que s'aprecia en l'arribada del duc amb els nobles que l'acompanyaven i en la fugida accelerada dels cavallers cap a Dénia acompanyats de l'entorn familiar. Caos quan arribaren els soldats manxecs i robaren i despullaren, sense discriminar entre musulmans i cristians. Situació caòtica quan els vencedors agermanats aplegaren disposats a no permetre que els soldats manxecs s'emportaren una rapinya que no els corresponia. A més, en aquests moments, els agermanats mostraren ànim de revenja no només contra moros, sinó contra les cases i béns del duc de Gandia i de la resta de cavallers. Què passà, però, amb el altres habitants?

Les cròniques citades narren que els agermanats saquejaren les cases dels contraris a la Germania i que els perseguiren acusant-los de mascarats. Aquesta informació, malauradament, no hom pot contrastar amb altres fonts municipals o notariales. Hem de valorar adequadament que, amb les tropes agermanades, venien els vint-i-dos agermanats de Gandia, els quals devien conèixer amb detall la posició personal de cadascun dels habitants de la vila. Probablement, no dubtaren a acusar-los de mascarats i, fins i tot pogueren robar els seus béns. Tanmateix, hi existeix un document que reforça la narració dels cronistes. Testimoni directe dels fets fou Bartomeu de Cas, principal líder agermanat de Gandia que, lògicament, durant la confessió degué ocultar molts esdeveniments, tot i que del relat hom pot albirar un fet que fins ara havia passat desapercebut: la simpatia mostrada per alguns veïns de Gandia envers la Germania; molts més que no els vint-i-dos estrictes. Així s'explica l'asseveració de Miquel Garcia, la forta divisió entre els habitants de Gandia, «que no gosa ben parlar los uns ab los altres».

La declaració de Bartomeu de Cas corrobora la situació caòtica viscuda a Gandia, perquè ni ell es lliurà del saqueig: «E los de l'exèrcit saquejaren tota Gandia, com és cosa molt notòria, excepto que ell dit confessant no robà cosa deguna, que encara sa casa no pogué stalviar, que los soldats la saquejaren». El pillatge de casa seua no impedí que Bartomeu de Cas s'hi aposentés i fos testimoni dels esdeveniments. Així, observà que a la casa d'enfront s'instal·laren dos

sucrers, «lo hu que-s diu Àlvaro, que stava davant lo Carme, e l'altre se diu Jordi Johan». Els véu reunir cinc o sis càrregues de sucre, «axí de una cuyta com refinat». I potser perquè alguna cosa li pertocava del negoci, interrogà un sucrer que li confessà que l'havien aconseguit, *medio hurtado, medio mercado*. Després, els dos sucrers marxaren amb el camp agermanat a Oliva, abans, però, trameteren el sucre a València. Posteriorment, en trobar-se Bartomeu de Cas a València amb aquest Àlvaro, li confessà que havien furtat més de quaranta càrregues de sucre a Gandia i Oliva.

Bartomeu de Cas declarà que havia romàs a Gandia i que no seguí l'exèrcit agermanat. A la qüestió de «si se intitulà, ell dit confessant, duch de Gandia e si en la sglésia se feya fer serimònia del duch y si-seya en lo loch del duch», respongué negativament. Gens ingenu, però sí legalista, es mostrà a l'hora d'apoderar-se d'algunes joies del duc Joan de Borja. Reconegué que en aquest cas actuà mogut per un sentiment de venjança, perquè quan marxà a València per agermanar-se, el duc s'apoderà d'«un proher» d'argent seu i de la seua muller. A més, les joies del duc les havia furtades del palau ducal un criat anomenat Antoni Garcés. Per ratificar que s'emportà les joies en paga de les furtades pel duc, acudí al notari de Gandia, Joan Altabert, per donar-ne constància notarial.

La confessió de Bartomeu de Cas resulta contradictòria en algunes ocasions. Després d'afirmar que romangué tancat a casa i que tractà d'ajudar els veïns, en companyia dels altres vint-i-un s'apoderaren de molta roba i la traslladaren a casa seua. Després feren crida perquè els veïns de la vila hi acudiren per si alguna peça els pertanyia. «E de aquella dita roba ne restà que no-s trobà amo, e no trobant amo e essent cosa molt rohin e poch, se partí entre los vint-y-dos, o part de aquells». Menys generosos es mostraren amb dues caixes de roba furtades al monestir de Sant Jeroni de Cotalba, propietat de mossèn Jaume Roca, procurador general del ducat de Gandia, que es repartiren directament. El mateix feren amb les joies d'argent que aconseguiren. A recer de la confusió instal·lada a la vila, Bartomeu adquirí per 10 ducats, a un soldat de la guàrdia de Vicent Peris, quatre càrregues i mitja de sucre d'una cuïta propietat de Miquel Puig i Perot Roca de Xàtiva, «que tenien part en lo delmer

de la dita villa de Gandia». Posteriorment els propietaris del sucre «li feren demanda a ell dit confessant, qui pagà quaranta-cinch lliures a d'aquells» quan Bartomeu de Cas era a València.

Aquest dirigent narra detalladament alguns actes observats quan aplegà a Gandia: «E dix que-s veritat que seguint la victòria entraren en la vila de Gandia, la qual trobaren uberta, e que fon saquejada, e la casa del duch e les altres cases, però ell confessant no prengué altra roba més de la que ha dit dessús en les seues confessions». Segons aquest testimoni no només se saquejà la casa del duc, sinó també la resta de cases de Gandia. Així mateix, confirma l'afirmació cronística: els qui més robaren foren els soldats del virrei i dels cavallers. Altres veïns de Gandia, a més dels vint-i-dos agermanats, aprofitaren el desordre general per a traure'n fruit personal. Abans hem esmentat Antoni Garcés, criat del duc; ara, a l'episodi de les dues esclaves de don Jeroni de Vich, hi apareixen altres noms i es dóna notícia d'un pacte entre els agermanats de Gandia per repartir-se el producte dels robatoris:

E dix que ell confessant no prengué ni véu pendre roba deguna del dit don Hieroni Vich, salvo que està en veritat que hu que-s deya Macip, que és natural de Patraix e tenia casa en Gandia, era hu de aquells vint-y-dos de Gandia que vingueren a la present ciutat per a adhenarse. Dix a ell confessant que tenia dos esclaves del dit don Hieroni Vich, negres, les quals havia llevat de Benet Aparisi, çabater de la dita vila, lo qual ab altres havien robat la casa del dit don Hieroni Vich e pres la roba que en aquella era, segons ja ha dit ell confessant a frare Roqua, frare de la Murta, perquè ho digués e notificàs al dit don Hieroni Vich. Y per quant ell confessant e los altres vint-y-hu tenien en concertat que tot lo que prenguessen e saquejassen se haguessen de partir entre aquells, lo dit Macip descobrí a ell dit confessant com tenia les dites esclaves e les portà a ell confessant perquè-ls donàs a menjar, les quals estigueren en poder dell dit confessant quatorze o quinze dies fins que-l dit frare Roqua vingué ab letra del rational Johan Caro e de son jermà Nofre de Cas, ab les quals li scrivien que tornàs les dites esclaves al dit don Hierònim. E ell confessant les donà e lliurà al dit frare Roqua e no prengué de aquell sinó dos fins en tres ducats per la despesa de menjar que aquelles havien feta en sa casa.

No eren les esclaves negres el que cercaven els interrogadors, sinó els responsables d'haver robat a Jeroni de Vich nombrosos matalas-

sos, roba de lli i de llana, flassades cardades i teixits de seda. Qüestió aquesta sobre la qual res no els aclarí l'acusat. Sorprèn que no fos interrogat sobre quins habitants de Gandia, a més dels vint-i-dos, s'havien agermanats després de la derrota reialista, atès que durant la confessió no havia dubtat a aportar noms i més noms sobre personatges importants del moviment. Anys després, a petició del duc Joan de Borja, redactà una llarga llista d'agermanats gandians. Als interrogadors els preocupaven més les pertinences dels Vich, motiu pel qual insistiren a conèixer el destí del robatori de 60 cafissos de forment i d'una atzembla propietat de don Lluís de Vich.

Fonch interrogat *ex officio* que diga si ell confessant e altre prengueren del loch de Xaraquo sexanta cafisos de forment, e huna adzembla a don Luís Vich e altra roba, e qui fon ab ell en pendre les dites coses, e com se repartí e entre quines persones lo dit forment e altres coses. E dix que no y sab àls, sinó que estant en Gandia après dos dies que hi foren entrats, tenint ell confessant en casa sua en Ausiàs Torella e en Francés Torrella, germans, e a molts cavallers e gentils-hòmens e dones de condició donant-los a mengar, que eren pus de quaranta o cinquanta, los dits Ausiàs e Francesch Torrella li digueren que bo seria trametre per forment al castell de Sent Johan, que huns moros havien posat allí, per la molta despesa que ell confessant tenia, e ell confessant li dix que no tenia modo d'enviar-hi, per quant no tenia bèsties ninguna a qui enviar-hi, e aquells li digueren que ells hi trametriren en nom de aquells. E axí se seguí, que aquells trameteren per lo dit forment a hu qui-s diu Vilalonga, que és casat ab huna filla de n'Anthoni Yvanyes de Gandia, e hun moriscat qui-s diu Borgia, casat allí en Gandia, e hun criat de aquells qui-s diu Francescot. E après, passats deu o dotze dies, véu ell confessant que los delmers de Gandia, que tenen també lo delme de Xaraquo, citaren al dits Vilalonga e als dit Borgia e Francescot fent los demanda del forment que se n'havien portat de Xaraquo, e aquells digueren que ell confessant los hi havia tramessos. E com ell confessant se afrontàs ab aquells, aquells digueren llavors la veritat, que los dits Ausiàs e Francés Torrella los havien tramés en nom del dit confessant al castell de Sent Johan per portar dit forment, e per no trobar-ne allí, eren passats a Xaraquo e de allí havien portat huna càrrega o dos de forment a casa de la mare dels dits Torrelles, e allí se era menjat, però que ell confessant no havia vist res ni li havien portat lo forment a casa y de aqueixa manera sabé ell confessant con se n'havien portat forment de Xaraquo, e axí ho trobaran scrit en la cort de la vila de Gandia.

Aquesta declaració demostra en primer lloc, que Bartomeu de Cas no podia defugir del fet d'haver sigut un personatge important

a Gandia. Aquest paper de lideratge s'evidencia en la presència a casa seua dels germans Torrella i de molts cavallers, homes i dones de condició rellevant, més de quaranta o cinquanta, refugiats i a qui calia alimentar. D'açò s'infereix que Bartomeu de Cas adquirí un gran protagonisme en el govern de Gandia durant els dies posteriors a la derrota, molt més del reconegut durant el procés. Segurament no usurpà el paper de duc, però no hi ha dubte que en aquells moments de caos exercí el lideratge de la vila. Passats els primers dies d'autèntic desori, algú havia d'assumir el control de la vila i no creiem que ho pogueren fer les autoritats ordinàries: jurats, justícia, síndic i racional, etc. Cal considerar que aquells que, per uns motius o altres, no fugiren i decidiren romandre a Gandia, a poc a poc, retornarien a la quotidianitat, independentment de quina fos l'autoritat temporal. Fins i tot, pot pensar-se en un acostament entre partidaris de la Germania i d'altres habitants que res no volien de la revolta agermanada, malgrat que només fos motivat per la subsistència comuna dels veïns. La implicació d'altres persones com els germans Francesc i Ausiàs Torrella i Vilallonga, gendre d'Antoni Ivanyes, no suposa la participació activa d'altres veïns al marge dels vint-i-dos, sinó que cal interpretar-ho com un retrobament amb la família. Francesc Torrella, probablement blanquer d'ofici i un dels vint-i-dos de Gandia, era germà d'Ausiàs Torrella. El parentiu de Vilallonga i Ivanyes amb algun altre dels agermanats de Gandia no l'hem pogut escatir.

Bartomeu de Cas fou detingut a Barcelona l'any 1524 per un criat del duc Joan de Borja anomenat Alonso de la Serna, que el transportà a Gandia amb vaixell. Abans que la virreina Germana de Foix demanés al duc que li trametés el presoner a València, Bartomeu de Cas fou interrogat i també sotmès a turment pel duc. Heus ací la seua declaració:

Fonch interrogat que diga si essent en la vila de Gandia és estat demostrat per lo duch e oficials de aquells e turmentat per aquells. E dix que havent-lo portat a la vila de Gandia, fonch confessat per lo il·lustre duch don Johan de Borgia e lo secretari Culla e l'interrogaren, però no li mostraren denunciació ni li legiren capítols nenguns, bé és veritat que en hun memorial portaven les coses de què l'interrogaren. E açò fonch lo diumenge a vespre après que ell confessant fonch arribat en la dita vila de Gandia, dient-li lo duch que li digués

veritat de tot lo que li demanaven sinó que fos reu, que ab turments molts grans ho havia de dir, e que axí com ell confessant no havia tengut pietat d'ells, que ells tampoch no l'aurien dell confessant. E axí com ell dit confessant los havia turmentat moltes voltes en l'ànima, que puix ells no-l podien turmentar en l'ànima, que fos cert que-l turmentarien en lo cors fins tant que digués veritat, e que pensàs aquella nit en dir-la.

E lo que li demanaven era que digués quines persones de Gandia e[lls] havien donat avisos essent rebels, a dit confessant e a los altres vint-y-hu, en València e après en lo camp, e qui-ls havia scrit letres e qui-ls havia tret vitalles la nit que arribaren ab lo exèrcit a huna llegua de Gandia. E l'altre cap era que, essent lo camp en Gandia y ell confessant en Gandia, ab quines persones havia tengut ell confessant tractes e li havien donat avís del que lo duch e los cavallers feyen contra ells, e si quan se n'anà de Gandia tenia ningun concert ab ningú de Gandia, ni altres persones. E l'altre cap era que-[lls] digués quines persones hi havia en Gandia que volguessen mal a ell dit senyor duch e fossen en lo cor agermanats, e de les quals ell se degués guardar.

E ell confessant en aquella nit lo scrigué hun memorial dient-li en aquell lo que sabia e scrivint-lo molts noms de persones. E quant vení per l'endemà, no volent creure lo duch que ell confessant digués veritat, lo féu pugar a ell confessant en hun porche de sa casa, hon aquell acostuma dar los turments a les persones que secretament vol turmentar, com tinga altre turment en la casa del consell de la vila. E allí fonch turmentat penjant-lo les mans de part detràs en huna corriola e huna pedra molt gran ligada als peus. El tingueren allí penjat de prop de huna hora, que cregué ell confessant ésser mort, e per molt que l'interrogassen, no-ls digué més del que-ls havia dit, com ja els hagués dita tota la veritat e no y sabés més.

I també li demanaren si en Johan Caro havia tengut tracte ab ell confessant e los altres ab fer los agermanar ab lo poble de València. E com no-ls digués altre del que-ls havia dit, lo alçaren e après li feren por de voler-lo tornar a turmentar e de ligar-li huna pedra en cascuna cama, emperò no-l turmentaren pus.

E que és veritat que quant lo turmentaren no y era allí present lo senyor duch sinó don Johan de Borgia, son oncle, e lo secretari Culla, és bé veritat que ans de turmentar-lo, essent ja ligat al turment, los dits don Johan de Borgia y lo secretari devallaren ab les confessions que ell confessant los havia donat e confessat e après tornaren a pujar dient que lo dit senyor duch no era content sinó que fos turmentat e que digués la veritat.

Si l'interrogatori dels advocats de l'Audiència no defuig les preguntes sobre qüestions particulars que afectassen determinades persones implicades en la Germania, l'interrogatori a què sotmeté el duc de Gandia a Bartomeu de Cas tractà sobretot d'esbrinar les

implicacions dels seus vassalls en la revolta. La pregunta més sorprenent de totes les fetes al presoner fou aquella on li demanen els nom d'aquells que a Gandia «volguessen mal a ell dit senyor duch e fossen en lo cor agermanats, e de les quals ell se degué guardar». Malauradament no tenim el memorial que Bartomeu de Cas facilità al duc de Gandia a la presó. Tanmateix, aquesta confessió degué empenyar força el duc, possiblement incrèdul davant les afirmacions del condemnat, que exigí que el sotmeteren novament a turment. A partir de llavors, ben segur que el duc de Gandia observaria alguns dels seus vassalls amb una certa cautela.

Bartomeu de Cas romangué a Gandia des del 25 de juliol fins a finals d'agost. Després, segons afirmà, se n'anà a València. D'acord amb aquestes dades, la vila no començà a recuperar la normalitat fins aquesta data o possiblement al llarg del mes de setembre. En tot cas, el *Manual de Consells* de Gandia no anota cap reunió del consell fins al 18 de novembre. En canvi, les pòlisses dels jurats, que havien detingut les anotacions el 18 de juny de 1521, justament amb una pòlissa on es demanava pagar a un velluter les alnes de tafetà morat comprades per a fer la bandera de la vila, recuperaren el ritme d'anotacions a partir d'octubre. Una vegada finida la interinitat del govern agermanat, sobretot de Bartomeu de Cas, Gandia tornà a la normalitat i les autoritats elegides anteriorment pel consell municipal regiren el control polític de la vila.

Les repercussions de la derrota per al duc de Gandia

La desfeta del camp del 25 juliol fou una derrota per al virrei i la noblesa valenciana i tingué greus repercussions, com s'ha pogut apreciar amb els fets de Gandia, algunes de les quals tardaren molt de temps a cicatritzar, mentre que altres no s'oblidaren mai. Per a Joan de Borja, la derrota anava acompanyada de la humiliació que suposà veure's obligat a abandonar els seus estats. Per al duc, la imatge de fugir apressat, acompanyat del fills, de sa mare i de la seua germana (ambdues monges a Santa Clara), en direcció a Dénia el recordaria durant tota la vida.

Com afirmen el cronistes, la primera intenció del duc quan se'n tornà del camp de batalla fou la defensa de Gandia de l'atac agermanat, encara que desistí d'aquesta idea d'acord amb l'assenyat criteri dels nobles que l'acompanyaven, que li feren comprendre la impossibilitat de defensar la vila amb èxit. Resultava més efectiu traslladar-se a Dénia on es trobava la resta de la noblesa.

La rapidesa amb que Joan de Borja hagué de fugir, no li deixà temps per carregar massa objectes del palau ducal. Vist, però, que viatjava amb la família, hom pot pensar-se que s'endugueren roba i documentació. Tampoc massa, perquè l'arxiu ducal, que amb tant d'afany havia creat la duquessa Maria Enríquez, fou cremat pels manxecs o pels agermanats i això causà posteriorment alguns problemes al duc. La família, atemorida, degué viatjar amb alguns caruatges amb què es desplaçaren després a Baza.

Independentment de les suposades amenaces que segons el cronista Miquel Garcia els agermanats feren a les monges clarisses de Gandia: «perquè gosaben dir los traïdors agermanats que les avien de portar per los bordells»,¹⁵ el duc tenia clar que no podia abandonar sa mare i la seua germana al convent sense cap tipus de protecció. Ambdues dones foren sempre objecte de protecció especial per part del duc, i encara més quan alguna de les seues filles decidí, voluntàriament o forçada, d'entrar al monestir de Santa Clara. Així, ho posà en pràctica en decidir emportar-se-les amb ell, i ho féu també amb posterioritat quan començaren a sovintejar, sobretot després de la Germania, les notícies d'atacs piràtics des del nord d'Àfrica a les costes valencianes.¹⁶

Arribats a Dénia, el duc envià la família a Baza. A més d'alguns criats, també hi viatjaren el canonge de la seu de València, Jeroni de la Torre, que havia participat en la darrera ambaixada tramesa per la ciutat de València, i després decidí quedar-se a Dénia amb el mestre de Montesa, Bernat Despuig. El fet que el canonge acompanyés la família ducal a Baza, al marge de les relacions particulars mantingudes amb els Borja, s'explica per la presència d'unes germanes o

15. E. DURAN: *Cròniques...*, *op. cit.*, p. 349.

16. Vg. F. PONS FUSTER: *Vespres...*, *op. cit.*, pp. 20-39 i 271-282.

altres familiars del clergue al convent de Santa Clara de Gandia, les quals possiblement també viatjaren a Dénia amb el mateix comboi. Segons un document notarial de 1539 on s'anoten els noms de les monges que aleshores hi havia al monestir, hi apareixen dues monges amb el cognom 'de la Torre', sor Magdalena i sor Felipa.¹⁷ A Baza, on vivia l'àvia del duc, Maria de Luna, els Borja romangueren durant un temps indeterminat fins que retornaren a Gandia¹⁸.

Mentrestant, el duc Joan de Borja i alguns cavallers es trobaven a Dénia. Juntament amb el virrei decidiren embarcar amb un vaixell i marxar a Peníscola. Fins i tot, als espantadissos i humiliats virrei i nobles els costà decidir quin era el millor indret on refugiar-se. El virrei s'entestava a navegar cap a Cartagena mentre d'altres nobles eren partidaris de Peníscola. Finalment, els mariners i el capità del vaixell decidiren, atesa la situació de la mar i els vents dominants d'aquells moments, que la millor opció era navegar cap al nord. A més, alguns nobles refusaren l'opció de Cartagena perquè consideraven que traslladar-se a Peníscola no significava eixir del regne i podien rebre ajuda de catalans i aragonesos. Després d'uns dies de navegació, la representació nobiliària atracà a Peníscola en condicions lamentables.¹⁹

De Peníscola estant, el duc Joan de Borja fou enviat pel virrei a Castella per tractar d'obtenir socors dels governadors nomenats per l'emperador.

Lo duch de Gandia, tantost que fonch desembarcat, partí per la posta per a Castella y anà a parlar ab lo governador general que sa magestat havia dexat en Castella quant partí per a Alemanyia, lo qual era lo condestable y almirant de Castella, ab lo qual tractà que donàs socorro al virrey de València per a què pogués tornar a reparar aquest regne de València, perquè no s'acabàs de perdre y perquè no saltàs lo dany en Aragó y Catalunya. E lo dit governador general

17. *Ibidem*, p. 272.

18. Segons Viciano, Maria de Luna era la sogra del duc, error induït probablement, per una confusió entre el segon i el tercer duc, del mateix nom; vg. M. DE VICIANA: *Libro quarto...*, *op. cit.*, p. 405. Com s'ha posat de manifest als capítols dedicats a la vida del tercer duc, Maria de Luna era l'àvia de Joan de Borja i sogra de Joan de Borja, segon duc de Gandia i pare del tercer duc.

19. Vg. la sortida de Dénia del virrei, els viatges que féu el vaixell de Bartolotto i l'arribada a Peníscola a M. DE VICIANA: *Libro quarto...*, *op. cit.*, pp. 405-406, notes 567 i 568.

provehí que lo marquès de Moya entràs ab gen[t] de a cavall y de a peu en lo regne de València, y lo marquès de Los Veles entràs ab tota la gent de a cavall y de a peu que poria aver, la qual gent hagués de venir a costa dels cavallers del regne, com de fet fonch fet. De altra part provehí que don Álvaro de Almagán y de Benavides y don Juan de la Cueva traguessen dos companies de cavall y de peu de Húbeda y Bahesa y que entrasen tanbé en lo regne.²⁰

Complit aquest objectiu, Joan de Borja es reincorporà a l'exèrcit del virrei sense massa fortuna, com tot seguit es veurà.

20. E. DURAN: *Cròniques...*, *op. cit.* pp. 236-237.

17. GANDIA I EL DUC JOAN DE BORJA EN LA CONTINUACIÓ DE LA GERMANIA

El 8 de octubre de 1521, les pòlisses dels jurats reinicien les seues anotacions amb el pagament al 'buidador' Joan Despí pel lloguer d'un «macho» amb què el notari Joan Monroig anà a Dénia per a comprar cinquanta cafissos de forment «lo dijous ans del camp». És a dir una setmana abans de la batalla de Gandia. A partir d'aleshores les anotacions prossegueixen i es paguen fins i tot el salaris endarrerits a tots els oficials i càrrecs municipals. Per tant, pot dir-se que la vila de Gandia recuperava la normalitat.¹

Un cert misteri conté una pòlissa datada el 14 d'octubre de 1521 on els jurats demanaven a l'arrendatari de la cisa de la carn que pagués 9 lliures a Melcior Ferrer, Joan Salelles i Bartomeu Sapena (3 lliures a cadascú) pel seu treball com a missatgers tramesos a València «per a coses que conformen bé e utilitat de la dita vila». A més, els pagaren 7 sous «per un acte que de allà portaren». Les 9 lliures corresponen a les despeses fetes «en lo loguer de bèsties y en la despesa d'ells y de les bèsties». A més, els tres missatgers decidiren no percebre les dietes que els corresponien: «com de ses dietes han fet franca la vila».

La normalitat vilatana s'evidencia en la preocupació de les autoritats per l'abastament de forment. També hi ha despeses endarrerides, conseqüència de la conflagració, a les quals s'havia de fer front. És el cas de la pòlissa de 21 de gener de l'any 1522, on els jurats ordenen pagar a Antoni Ginto 50 sous, «los quals ha de haver, ço és, xx sous per lo lloguer de sis odres, los quals nosaltres li llogam per portar lo vi per a la provisió de la dita gent que estava en lo camp, a rahó de dos dinés quascum dia; los restants xxx sous per preu de tres odres dels damunt dits sis, los quals dits tres odres se perderen en la rota o saquo de la present vila». El mateix reflecteix la pòlissa de l'11 de febrer on els jurats manen al cambrer que pague 29 sous

1. AMG, *Manual de Consells*, sig. B-17, anys 1520-1523 (pòlisses dels jurats).

i 6 diners a «Mascom, àlies Rebolta, moro de Benipeixcar (...) los quals ha de haver ell y altres moros per set càrregues de forment que portaren de Dénia ell y altres moros la vespra de sanct Jaume propassat a la cambra de la dita vila». Una pòlissa més demostra la preocupació per abastar de forment la vila i a tots els que allí es trobaven abans de la batalla. Els jurats manen pagar 27 lliures i 10 sous a Jeroni Sòria «per part de paga del forment que la vila prengué dels delmes ans del camp».

La normalitat dels primers mesos de 1522 es palesa a través de les celebracions de festivitats tan cèlebres com la del Corpus i Setmana Santa, la reclusió de les dones 'repenedides' que es feia en aquesta darrera festivitat, etc. Les pòlisses també mostren la preocupació de les autoritats de Gandia per la defensa de la vila. No només per recuperar i enfortir la muralla, sinó per abastar-la de munició per a les armes i prevenir conflictes derivats de la guerra, que encara no havia acabat i que geogràficament estava molt pròxima.

Almenys cinc pòlisses dels jurats de juny de 1522 recullen aquest interès defensiu de les autoritats de Gandia. El dia 19, els jurats manaven al clavari que pagués 15 sous a Faraig, àlies Malcarat, moro de Benipeixcar, «los quals ha de haver per quatre dotzenes de pilotes de pedra per gombardes que ha fet, i·ns ha lliurat per monició de la vila». Dies després, es manà que se li pagués a Borezgut, moro de Xàtiva, 4 sous, «los quals són per una grossa de taps de fusta per a gombardes que·ns ha fet y lliurat per monició de la vila». El dia 23, es manà pagar a Faraig, àlies Malcarat, 13 sous y 8 diners «per tres dotzenes y cinc pedres o pilotes de pedra per a gombardes que ha fet y nos ha lliurat per monició de la vila». Dies després, es manà pagar a Francesc Hahuyr, ferrer, 3 lliures i 3 sous, «los quals ha de haver per lo preu de dos mascles per a gombardes que de aquell havíem comprat i rebut per a munició de la vila». Finalment, el dia 29, es manà pagar a Alí Faraig, àlies Malcarat, 10 sous per dos dotzenes i mitja de pedres per a 'gombardes'.

Altres pòlisses de juliol refermen la voluntat d'aconseguir munició i reforçar-ne la capacitat defensiva. Amb aquesta finalitat es compraren dues dotzenes i mitja de pilotes de pedra a Azmet Faraig i tres grosses i quatre dotzenes de taps de fusta a Borezgut. I el mateix

ocorre el mes d'agost, quan es comprà una dotzena de pedres grosses a Azmet Faraig.

Possiblement, aquestes pòlisses relatives a la gent de la vila que es trobava a la Vall es referisquen als veïns de Gandia que formaven part de l'exèrcit del virrei. Així, la pòlissa del 28 de juny 1522, on els jurats manen pagar a Bernat Rostoio la gens menyspreable quantitat de «deu castellanes de bon pes», les quals, «graciosament», havia prestat «per provehir la gent de la vila que estava en lo camp de la Vall». Amb la mateixa finalitat, el 15 de juliol s'ordenà pagar a Miquel Cantavella, 17 lliures 6 sous. Altres nombroses pòlisses es refereixen al mateix motiu. En una pòlissa de 10 de setembre s'ordenà pagar a Joan Pérez, sabater, 21 sous «per dos cuyrets que en dies passats donà de manament nostre a Castellolí y a Sogòbia, los quals eren sarjents de la gent de la vila que era al camp».

Les autoritats de Gandia tingueren cura de reparar la muralla, canviar panys i forrellats d'algunes portes i d'enderrocar algunes cases que no afavorien la defensa de la vila. El 21 de maig se li pagaren a Antoni Escrivà 4 lliures, 4 sous per enderrocar «les cases de Decho, lo qual se fa per més fortificació de la vila». A principis de juliol de 1522, es pagaren al manobre de la vila 1 lliura, 19 sous i 4 diners per «les despeses en la obra de obrar los tres forats y rexes y tots los altres forats que staven en la muralla». Reparacions que es feren amb rajoles, algeps, calç i arena. Absent la senyoria de Gandia, els jurats enviaren Martí de Mur, jurat en cap, a València per entrevistar-se amb el duc Joan de Borja. Viatge recollit a les pòlisses dels jurats pel pagament que se li féu de 30 sous, «per la anada que féu a València per parlar ab sa senyoria negocis de la vila, en la qual stigué v dies».² Hom poden trobar encara reminiscències del saqueig de Gandia a la pòlissa de 14 d'octubre de 1522, on se li pagaren 35 sous al mostassaf de la vila, Jeroni Banyuls, «los quals són per obs de comprar hun march per a la vila com si fos perdut en lo saquo de Gandia».

La compra de munició i altres decisions preses pels jurats, dirigides a aconseguir una major seguretat dels veïns, tenen confirmació a

2. Pòlissa de 27 de maig de 1522.

les reunions del consell. Durant la sessió de 30 de maig de 1522, es prengueren els següents acords.

Delliberaren que los officials puxen comprar y pagar la pólvora que·ls parexera que serà menester per a monició de terra d'ella. Fonch delliberat que vagen per cases los officials y que miren quines armes y que, lavors, al qui no tindrà y tendrà disposició per a comprar-ne, que li facen comprar dins cert temps, e si no u feya, que los officials ne puixen comprar e fer-las pendre. E més, delliberaren que per al diumenge de la Trinitat tots los que han de tenir les dites armes vendran a las mostrar.

El resultat de l'acord del Consell es mostra en una relació de veïns amb les armes corresponents. El resultat és de 51 ballestes i 34 escopetes. Aquesta relació es completa amb el llibre del Racional on algunes anotacions de juliol de 1522 recullen la compra de 119 lliures de pólvora grossa, «neta de bona cara, a for de II sous per liura», i de 46 lliures de pólvora «prima, neta de cara a for de II sous VI dinés», al fill de Pere Carbonell.³

Tanta preparació havia de respondre a alguns objectius. Sembla clara la necessitat de millorar la capacitat defensiva de la vila i el rearmament dels veïns amb la compra de municions i l'obligació de disposar de les armes. Però, aplegaren a utilitzar-se? Els habitants de Gandia engrossiren les files de l'exèrcit del virrei en la guerra contra els agermanats a les comarques centrals de València? Algunes d'aquestes dades així ho manifesten, encara que se'ns oculta si els veïns de Gandia participaren en alguna acció bèl·lica contra els agermanats després de la capitulació de la ciutat de València, a partir de novembre de 1521. Possiblement, actuaren com una mena de reraguarda, si com sembla desprendre's de les fonts, les referències a l'estada a la Vall i la presència de dos sergents al front del veïns de Gandia que eren al camp, poden interpretar-se com la Vall digna i referides a l'any 1522.

En canvi, no hi ha dubte que es mobilitzaren per participar, almenys, així ho confirma la nota que figura al llibre del Racional, sobre la fiscalització del compte de Joan Ramon, cambrer de l'exercici

3. AMG, *Llibre Segon Racional*, sig. B-447, f. CLXVIII.

1522-1523, on es diu que posà en venda un cafís de forment «que los magnífichs jurats li manaren donar a-n Miquel, lo moliner, ne fes farina per a fer-lo portar per a la gent de la vila que era anada al camp de Luchent, e no fon mester perquè essent aplegats se'n tornaren».⁴ Per tant, els de Gandia anaren a Llutxent i ho degueren fer durant el mes d'agost de 1522, quan el virrei lliurava escaramusses bèl·liques amb els agermanats.⁵

I la senyoria? Joan de Borja, que havia marxat a Castella des de Peníscola, retornà a València amb els reforços castellans. Viciana confirma la presència del duc entre els nobles que feren l'entrada solemne a València després de la capitulació de la capital el 9 de novembre de 1521 i el relaciona en tercer lloc, després del virrei i del duc de Sogorb.⁶ Posteriorment, romangué un temps a València, on degué rebre la visita de Martí de Mur, jurat en cap de Gandia, per acordar les gestions que calia fer fins el seu retorn. Després s'incorporà a l'exèrcit del virrei quan marxà contra Alzira i Xàtiva, amb tan poca fortuna que en una de les escaramusses contra el agermanats fou nafrat a la cara. Viciana narra detalladament els detalls del fets, ocorreguts el mes de març de 1522:

Ya que se vieron los de Xátiva perdidos, el sargento Boluda rehízo de presto en un escuadrón hasta dc infantes contra este escuadrón. Sallió de otra celada el duque de Candía y conde de Oliva con L de cavallo. Los del escuadrón hizieron brava resistencia y dieron un mal golpe de piedra al conde y con una saeta hirieron en el carrillo al duque. El hierro de la saeta se quedó dentro más de dos años hasta que hum día, corriendo el duque hun cavallo, hechó el hierro por la boca mistiriosamente, lo que médicos ni medicinas no habían aprovechado. La buena orden y resistencia del escuadrón y las heridas del duque y del conde dieron causa a que se huvieron de retraher y dexar el escuadrón. El virrey acordó entretener con escaramuça el escuadrón porque le llegasse su infantería, que venía de la celada. Aquí hizieron los del virrey muy buenos hechos en que el virrey tuvo su cavallo herido para caher y saltó de presto en otro cavallo. En esto la infantería ya se acercava quando los del escuadrón de Xátiva dexaron las picas y, por los campos plantados de morales, retrahiendo y aprovechándose de sus piernas ligeras y reparo de los troncos de las mo-

4. AMG, *Llibre Segon Racional*, sig. B-447, f. xxviii.

5. M. DE VICIANA: *Libro quarto...*, op. cit., pp. 517 i ss.

6. M. DE VICIANA: *Libro quarto...*, op. cit., p. 463.

*rales, caminaron para Xátiva. El virrey les apretó de tal manera que muchos dellos quedaron tendidos por las huertas y prendieron muchos.*⁷

El 23 d'agost de 1522, una pòlissa dels jurats de Gandia manava pagar 12 sous a Jeroni Salelles, «los quals ha de haver per dos dietes en les quals anà tramés per la vila a l'il·lustre senyor duc que stava lavors nafrat en la cara de huna scopeta en lo camp que stava en Canals». Malgrat que la datació de la pòlissa siga molt posterior, cal pensar que Jeroni Salelles, segurament el mateix metge que les autoritats de Gandia enviaren a cridar a Dénia durant la darrera malaltia de Joan de Borja, anà a veure el duc dies després d'haver sigut nafrat.⁸

La Germania acabà amb la derrota dels agermanats i el triomf del virrei i la noblesa. A principi de desembre de 1522, la capitulació de Xàtiva i Alzira, aconseguïdes després d'intenses negociacions, posà fi a la guerra. La fi de les accions bèl·liques no suposà el final de les seqüeles de la revolta, les quals, malauradament, tardarien molt de temps a ser oblidades pels vencedors del conflicte i també pels vençuts.

7. *Ibidem*, pp. 507-508.

8. S. LA PARRA: «Francisc de Borja, duc abans que sant», *L'Europa Renaixentista. Simposi internacional sobre els Borja*, CEIC Alfons el Vell, Gandia: 1998, pp. 287-288.

III.

LES CONSEQUÈNCIES DE LA GERMANIA

18. ELS DANYS ECONÒMICS

La manca de fonts documentals no permet avaluar els danys que la Germania i, sobretot, el saqueig de Gandia després de la derrota reialista causà als habitants i a la mateixa senyoria. Ben aviat, el 31 de juliol de 1521, el consell de València es féu ressò dels saquejos i acordà realitzar un escorcoll, guardar la roba requisada i impedir que no isqués ningú de la vila, ni per mar ni per terra. El citat acord fou incomplert sistemàticament i fins i tot alguns aprofitaren l'ocasió per traure benefici del botí obtingut.¹ No tota la roba ni els objectes saquejats pels mercenaris manxecs i agermanats pertanyien al palau, però fou el duc qui, fent servir la seua autoritat i preeminència, aconseguí esbrinar els noms d'alguns participants del saqueig del palau en poder del quals encara hi romanien algunes propietats.

Per recuperar el botí de Gandia en poder de la gent de València i d'altres llocs, s'utilitzaren diferents mètodes sense que en reste massa clara l'efectivitat. L'excomunicació fou el més expeditiu de tots i el que podia atemorir la gent i fer que retornassen els objectes rapinyats. També se n'utilitzaren d'altres. El duc de Gandia nomenà diversos personatges perquè a València, a Alzira, a Alacant i fins i tot al regne de Murcia, cercaren les persones que podien conservar algun bé procedents del saqueig de Gandia.

A València, Joan de Borja, a més d'un magnífic palau i d'una nombrosa clientela, mantenia un servidor fidelíssim, el notari Joan Garcia, el qual s'encarregava de tots els assumptes referits a casa seua. La fidelitat d'aquest funcionari al tercer duc i a tota la família Borja perdurà durant tota la vida, fins al punt que, segons la documentació aportada per García Hernán, el notari llegà la totalitat o un part important dels seus béns, també dels documents custodiats, al seu estimat quart duc de Gandia, Francesc de Borja.²

1. M. DANVILA COLLADO: *La Germania...*, op. cit., pp. 281-282.

2. *Monumenta Borgia...*, op. cit., VI, p. 660.

Joan Garcia fou protagonista directe de la Germania. A mitjans de juliol de 1522, els agermanats feren una incursió a Sueca i a la platja de València, prop de Cullera, robaren y prengueren molta gent i «specialment prengueren a micer Benavent, doctor en lleis, e a mossèn Çaposa, ciutadà, e Johan Garcia, notari, tots de València e tots tres junts, als quals rescataren per dos mília y cinch-cens ducats».³ A més d'aquest fet puntual, Joan Garcia serà conegut pel treball que realitzà per a la família Borja i per haver exercit durant tres triennis el càrrec de racional de la ciutat de València. També actuà de procurador de la vila de Gandia a València. A les pòlisses dels jurats del trienni 1520-1523 poden consultar-se els pagaments habituals que se li feien per la seua labor, generalment, 5 lliures per any.⁴

La relació amb Joan de Borja la propicià la duquessa Maria Enríquez i es mantingué durant tota la vida del tercer duc de Gandia. En alguns dels protocols conservat hom pot resseguir l'extraordinària confiança que hi hagué entre ambdós persones. A més de la intervenció reiterada del notari per al carregament i quitament de censals de Joan de Borja, formalitzà el contracte d'arrendament del trapig de Gandia que el 15 d'abril de 1521 signaren el duc i Bartomeu de Cas. Així mateix, s'ocupà de les capitulacions matrimoniales signades entre el marquès de Llombai, Francesc de Borja i Leonor de Castro l'any 1529. Quan el marquès es traslladà primer a la cort i després a Catalunya amb el càrrec de virrei, Joan Garcia fou nomenat administrador del marquesat.⁵ Tanmateix, no es conformà amb el treball de fidel procurador i administrador dels Borja, sinó que mantingué una intensa vida pública en exercir el càrrec de racional, una de les més importants magistratures municipals de la ciutat de València, estretament lligada a la Corona, que era qui el nomenava. Segons Felipo, exercí el càrrec de mostassaf de la ciutat de València entre 1533 i 1543. Entre ambdues dades, fou nomenat racional, la primera vegada per al trienni 1535-1538. Finalitzat aquest període, el consell

3. E. DURAN: *Cròniques...*, op. cit., p. 372 i M. DE VICIANA: *Libro quarto...*, op. cit., p. 510, nota 794 de Joan Iborra.

4. AMG, *Manual de Consells*, B-17, anys 1520-1523 (pòlisses dels jurats).

5. Sobre el treball del notari Joan Garcia al servei del duc Francesc de Borja, vg. *Monumenta Borgia...*, op. cit., VI.

de València volgué intervenir en l'elecció o almenys que no fos elegida la mateixa persona, però Carles V trameté una lletra a València on manifestava la seua voluntat i les raons que la motivaven:

Amados y fieles nuestros. Nós, considerando el grande beneficio y común utilidad que essa ciudad ha recibido el triennio pasado por la buena industria i diligencia del racional Joan Garcia en la administración de su officio, y deseando la buena conservación y aumento dessa dicha ciudad, havemos acordado que por lo que a ella cumple y satisface el dicho Joan Garcia sea prorrogado y de nuevo elegido por otro triennio venidero para el dicho officio de racional.⁶

Joan Garcia, segons l'acord de la ciutat i la Corona perquè ningú fos elegit per més d'un trienni, abandonà el càrrec de racional l'any 1542. Però només durant un trienni, perquè Carles V tornà a nomenar-lo racional per al trienni 1545-1548, amb què hom demostra la confiança dipositada per la Corona en aquest personatge. Segons una lletra tramesa al vescomte d'Évol, cunyat del tercer duc Joan de Borja, datada a València el 10 de maig de 1548, per Bernardí Costa, Garcia no acabà aquest darrer trienni i morí abans del mes de maig de 1548: «*Havemos hecho aquí la diligencia por Castreallón, pero no se ha podido descubrir nada, porque todas las escrituras están en mano del duque como heredero de Joan García, en cuyo poder estava quanto tenía de don Joan*» de Borja, tercer duc de Gandia.⁷ No és moment per a subratllar la rellevància pública aconseguida per aquest notari, necessitada sens dubte d'una acurada investigació, sinó d'analitzar el seu treball com a procurador del duc durant els anys posteriors a la revolta de la Germania.

De la roba i d'altres objectes del saqueig de Gandia

La història de la roba furtada de Gandia s'integra en aquella part de la Història en què personatges quasi sempre marginats es convertei-

6. A. FELIPO: «Corona y oligarquía en Valencia durante el reinado de Carlos V», *Estudios*, 26 (2000), p. 71.

7. *Monumenta Borgia...*, op. cit., vi, p. 660.

xen en vers protagonistes. És una història casolana, de por i d'enveges. De por a una condemna més espiritual que material, que influent sobre les consciències individuals, permet percebre l'actuació dels mecanismes propis d'una època en què l'Església exercia el poder per atemorir els fidels amb la més dura condemna: l'infern. També és una història d'enveges de barri, sobre circumstàncies i esdeveniments que, tot i no conèixer-les amb certesa, no es dubta a confessar-les encara que siga sota la vella fórmula de haver-ho oït dir.

Possiblement, fou un cartell d'excomunicació el que mogué a alguns veïns de València a acudir als confessors per descarregar les consciències d'allò que havien fet a Gandia. Altres, ni tan sols acudiren als confessors, ja que preferiren contar-ho al mateix procurador del duc de Gandia. Hi hagué qui anà a denunciar allò que havia vist que tenien altres veïns, els quals, tal volta s'havien vanagloriat d'haver-ho aconseguit en uns moments que ara, passat el temps, es demostrava que havia sigut una glòria efímera.

Miquel Pérez confessà a Joan Garcia que el velluter Ballester tenia un drap de ras del senyor duc.⁸ El sotsvicari mossèn Antoni Bonet, li portà, el 2 d'octubre de 1523, «hun respatler groch enmig una reyna ab una spasa nua e hun sach de cànem cru en lo sòl intitulat senyoria XI e unes faxes de tela verda». L'escuder Diego de Losa comprà un pa de sucre de Gandia i ara, penedit, pagà a Joan Garcia 2 sous i 6 diners, però, l'escuder tenia la llengua molt llarga i aquest penediment incloïa la denúncia d'altres personatges com mestre Lluís, velluter, que vivia al carrer de la Barcelonina i que, «quant fonch lo camp de Gandia, portà molta roba, la qual ell no véu sinó que hoy dir». També denuncià un «sart que té casa a la plaça de Sent Jordi, davant una scola de sgrima», que havia portat dos *asnets* carregats de roba. L'argenter Joan Nadal li retornà un «coralet» comprat a un soldat al mercat de València, qui l'havia pres al castell de la Vall. Més greu és l'acusació del ciutadà Pere Ferrer que el 3 d'octubre de 1523 li comunicà que Lluís Figuerola i el fill de Miquel

8. AHN, Noblesa, Osuna, llig. 567/1. *Memorial del que se ha restituhit e manifestat de la roba de Gandia après que-l cartell fon publicat*. Hem d'agrair al professor Pablo Pérez García la seua amabilitat per facilitar-me aquest document. Totes les notícies que tot seguit apareixen pertanyen al mateix document.

Pérez li digueren que havien vist «hun drap de rras del señor duch de Gandia en la cambra de frare Ballester, de l'orde de Sent Agostí». El frare era germà de Ballester, el velluter, a qui abans havien acusat de tindre un drap de ras. El vicari de Sant Martí li portà «hun reposter ab armes de sa senyoria». Segurament, el «reposter» l'obtingué en secret de confessió. Així mateix, el confessorari del reverendíssim mestre Celma fou utilitzat per molts penedits:

Ítem, a 7 d'octubre de 1523, lo reverendíssim mestre Celma manifesta les coses següents, les quals dix li eren estades manifestades en confessió:

Primo, dix que una certa persona havia comprat sucre de na Baralles [*sic*].

Ítem, dix que una certa persona li dix que en Canut, blanquer, havia portat molta roba de Gandia.

Ítem, que Martínez, blanquer, jendre de na Calderona, portà roba de Gandia.

Ítem, que Torramocha, blanquer, portà roba de Gandia.

Ítem, més, hun mallorquí, blanquer, portà molta roba de Gandia.

Ítem, dix que certa persona en confessió li dix que Pérez, lo forner, comprà roba de Gandia.

Ítem, que una certa persona li dix que Torrella, blanquer, portà roba de Gandia.

Ítem, lo jermà de Canut portà roba de Gandia.

Ítem, més, li fon dit en confessió que a la casa de una dona que stava en la Blanqueria (...) çabates fou portada de Gandia e de vàlua.

Ítem, més, que hu qui-s diu mestre Alonso Camposano portà molta roba de Gandia.

Ítem, més, que Sanch Mayan, jendre de Niolius, tenia molta roba de Gandia e son jermà lo velluter.

Mestre Berthomeu Cucala i frare Joan Rodríguez de l'ordre del Carme anaren a casa Joan Garcia a tornar-li allò que el seus penitents els havien donat, en aquest cas: «huns estreps daurats i tres qualleres de argent chiques e unes falderetes vermelles ab [u]na cerca grogua e dos junquets de cetí negre, (...) hun filet de olivetes de coral». El prevere Nicolau Paella es penedí d'haver comprat mitja lliura de sucre, per la qual li donà 2 sous i 6 diners, però també volgué excusar-ne la consciència i denuncià haver vist en casa del blanquer Joan Martínez molta roba de Gandia: «una taranagua, una bànova, draps de paret morischs, molt sucre, lli filat y per filar».

Altres personatges volgueren descarregar la consciència per haver-se implicat en la Germania i trobaren ara el moment no sols de tornar allò que encara retenien, sinó també de denunciar aquells que havien sigut els seus companys. Sens dubte, representen la part més dolenta i odiosa d'aquest enfilall de pusil·lànimes atemorits, els quals, ràpidament, oblidaren els ideals pels quals lluitaren. Des d'aquesta perspectiva, l'exemple més execrable el trobem en l'abaixador Miquel Llàzer, que retornà a Joan Garcia: «una camisa de orlanda, lo cabez y mànegues de or y seda blava. Ítem, una banoveta. Ítem, una tela del matalaf de casa del señor duch. Ítem, hun bavarl [*sic*] morisch de roba de Gandia. Ítem, huns troços de listes morisques. Ítem, dos matalafs de llana de la casa del señor duch. Ítem, hun cenydero de ceda burella. Ítem, sis cascavells de argent, los quals hun fadrí li donà en Gandia». Per descàrrec de la seua consciència, denuncià diverses persones com mestre Lluís, abaixador, Gabriel Castellà, que treballava a casa de l'abaixador Joan Gallego, els també abaixadors Salavert i Joan Soler, Peroto, que era a casa del també abaixador Guillem Ramon. Fins i tot, alguns d'ells ja havien passat pel calvari de la presó, com Salavert, que fou tret amb fermança de mestre Bartomeu, abaixador. Les coses que tots aquests retenien en poder seu foren: «una sruba de gamellot robat, mija camisa del senyor duch i altres coses; una guonella de vellut morat i també mija camisa; una catifa bona, nova; hun cavall e mija camisa e altres coses; mija camisa del señor duch ab perles en lo cabés e altres coses».

La situació esdevé tan esperpèntica que alguns, volent restituir allò que s'havien apropiat, es trobaren sense poder-ho fer per manca de recursos. Aquest és el cas de fra Alonso, de l'ordre de sant Onofre, que li comunicà que un fill de confessió li havia de restituir 12 lliures, però que fins a Nadal no podia fer-ho, era el 10 d'octubre, però, el confessor li facilità un albarà d'una altra persona que reconeixia deure-li al fill de confessió 6 lliures pel preu d'un rossí que li havia venut.

Alguna vegada el confessor acudí amb la roba del penitent per retornar-la. Altres vegades allò que es retorna són els diners del valor de la roba després d'una valoració especialitzada. Fou el cas del prevere mossèn Jeroni Martí, que aportà «una cortyna de cortynatje

de fil y seda ab vinons de seda blanca» i 15 sous pel valor d'un tros de tela mora, amb la qual s'havia fet una casulla. El valor d'aquesta peça l'havia taxada un caper en 15 sous.

Ni tan sols alguns d'aquells que semblen representar un nivell intel·lectual més elevat, com el mestre d'arts i de medicina, Lluís Joan Valentí, volgueren, en aquests moments on calia valorar la re-venja dels guanyadors, que el seu nom pogués associar-se a la Germania i menys encara als robatoris i saquejos. Per això, denuncià el seu cunyat Joan Artesona, en casa del qual, la seua muller, Esperança Artesona, li havia dit que viu «huyt alnes de vellut vert, hun drap de verdusa, hunes faldetes de grana, hun cortinatje sens la cortina del cel, dos culleretes de argent, dos capolls de dona obrats d'or e una faixa de vellut e certa quantitat de ceda orna e una clocheta obrada de or, e una coha obra de or». La qual roba li digué el germà que l'havia comprada del «robo» de Gandia. La dona de mestre Valentí devia ser xafardera o llenguallarga, perquè també li comunicà que havia vist en poder dels aluders Francí Sabater i Moner, «una taça de argent i dos tanquaportes». Fins i tot havia oït dir que el primer tenia «una guonella de vellut negre e hun drap de ras».

L'abaixador Gabriel Benísio anà més enllà que alguns dels seus companys d'ofici i confessà haver participat en el saqueig de Gandia formant part de l'ofici d'abaixadors. A l'ofici sembla que li pertocà alguna roba. Concretament, a Gabriel Benísio, a mestre Joan Asue-ros i a Pedro Salavert els correspongueren «unes faldilles de vellut morat sucra ab barres de brocat». Amb la seua part Benísio féu «hun gipó» que vené per 3 ducats. Penedit, en confessió li donà els diners a un frare de l'ordre del Carme, perquè els restituís al duc de Gandia. Però, Benísio sabia moltes més coses, les quals les comunicà al notari Joan Garcia:

E més, vingué a la sua part 15 sous per los quals vené lo brocat de les faldetes y ha sa part vingué. E més, 10 sous, los quals vingueren a sa part de una camisa ab hun cabeç de or. E més, 15 sous per la part de huns flochs de jaez de cavall. E més, hun ducat per altres misèries que per lo dit preu vené. E més, hun repostero ple de vi lo qual vené per hun ducat. E més, per descàrrech de sa consciència dix qu-entre l'altra roba que de casa de sa senyoria ell y el ofi-ci dels abaxadors prengueren, fon hun cortinatje o varallaca de seda e altres

taravaques de orlanda, tovalloles obrades de or, lençols obrats de or, tovalles e altres coses de vàlua, de la qual roba feren una càrregua, la qual ab altres càrregues de altra roba portaren a València mestre Miquel Làzer, abaxador, que era capità y alferis de dit offici, e Perot, abaxador, que huy està en casa de Guillem Ramon, abaxador, e Pedro Salavert. E com foren al Grau de Gandia ab la dita roba, mogués avalot dien[t] que cavallers venien, lo qual rohidó fon hechizo, e axí la dita càrregua de roba de vàlua se perdé e no ninguna de les altres càrregues.

E dix que per ara no tenia manera de restituir les dites coses, però que restituiria lo més prest que pogués.

De la declaració de Benísio hom pot apreciar que els abaixadors citats reprenen un nou protagonisme, amb Miquel Làzer, de qui coneixem ara que fou capità i alferes de l'ofici d'abaixadors durant la Germania.

La més xafardera de totes les xafarderes que potser hi havia a València, almenys al carrer Perpinyà, es presentà a casa del notari sense necessitat de confessors ni altres intermediaris, impulsada per l'enveja, la malsana enveja de veïnat, i perbocà una xafarderia rere una altra. Com definir la prodigiosa memòria mostrada per Joana Paredes capaç de recordar tot allò que havia vist en tantes cases?

Dit dia, la señora Joana Paredes dix que lo jendre de na Calderona, que-s diu Martínez, portà roba de Gandia, ço és, una bànova. Ítem, huns coxins obrats. Ítem, hun cortinatje de llit de carup tort de ceda. Ítem, molt sucre del qual la dita señora ne véu hun pa gran. Ítem, lli de Nàpols, molta quantitat. Ítem, hun drap morisch de paret lo qual la dita señora dix haver vist anant a veure ha mossèn Noguera, sogre del dit Martínez, e açò dix saber per quant ho havia hoyt dir, però lo lli ella lo véu, per quant anà a sa casa per veure si hi volia venre, e dix li que no.

E més, dix saber la dita señora que Jeroni Serra, velluter, jendre de dita na Calderona, e son jermà, capellà, qui-s diu mossèn Nofre Serra, sotsvicari qui era de Sent Esteve y està als Pexcadors, portaren molta roba de Gandia, què [e] ra o què no, no ho sab la dita señora per quant dix saber açò perquè ho havia hoyt dir.

E més dix que ...donos [*sic*], que està al carrer de Perpiñan, portà roba de Gandia, la qual la dita señora véu les tres càrregues, però no sab dir què era, salvo que deveu que era roba que portà de Gandia.

E més, dix que en casa de Àngela, que està al carrer de Perpiñà, que-s jermana de hu qui-s diu Conuncianet, plora'n bagasses y son marit portà molta roba de Gandia, en que portà molt lli fillat, lo qual lli ella véu debanar y també li dix havia portat almesch, del qual li donà la dita Àngela hun poch.

E més dix que en casa de Joana la peixadora, qui està al carrer de Perpiñan, se portà molta roba de Gandia, de la qual véu la dita señora una bànova mosriqua grogua y blava. Ítem, véu hun capell de peces de argent, lo qual era de orlanda, les peces posades sobre cetí negre.

E més, dix que en casa de una sposada que estava en les cambres de mestre Gaspar, obrer de vila, de la qual no sab lo nom ni de son marit, véu entrar molta roba de Gandia. E açò dix saber perquè ho havia hoyt dir, per quant caigué mala y la jent deya com combreguà y no tornà la roba que ha furat de Gandia son sposat, y també perquè la dita sposada portava vestida alguna roba de mores.

E més, dix que lo fill de l'arener, qui està al carrer de Perpiñan, al costat de Doménech, e son cunyat portaren una gonella de vellut negre. Ítem una esruba de gamellot negre ab dos chuquets de cetí, dos sombreros ab begues, la una grogua, l'altra de tafatà carmesí. Ítem, unes corregues ab caps de argent. Ítem una taça de argent. Ítem unes bolles de or de mores y també moltes altres coses d'or. Ítem, una o dos bèsties, e açò dix saber per quant part de la dita roba havia vist e part ho havia hoyt dir al pare del dit qui era lo mateix arener. E més, dix que lo dit fill del arener havia portat culleretes de argent, mas no sabia quantes, de les quals la dita señora ne véu una que donaven a menjar en casa del dit a una chiqueta filla seua. Ítem, véu dos gipons que-s feren los dits de damàs vert que havien portat de Gandia. Ítem, més, de tafatà carmesí, del qual portaren forrades les calces. Ítem, més, hun anell de or. Ítem, més, molta roba d'ells, entre la qual hi havia hun papallò obrat de grana, e moltes camises de home y de dona. E açò dix saber perquè ho havia vist.

E més, dix saber que hu quis diu ...lido [*sic*], laurador, havia portat molta roba de Gandia, la qual no véu sinó que n'hoyt dir. E més, una llavanera que estava en lo matex carrer portava una gonella blava ab dos tires de cetí groch. Ítem, una aljuba de mora de ceda. Ítem, una altra aljuba de ceda ab llistes de grana y blanch. E açò dix saber per quant ella véu dita roba.

D'aquesta extensa relació podem extraure algunes conclusions sobre el *saco* de Gandia. La més cridanera és la roba del palau ducal, però també hi havia roba i objectes d'altres habitants de Gandia, musulmans i cristians, i dels llogarets del terme. Després del saqueig, els agermanats repartiren el botí equitativament entre les banderes del oficis que hi havien participat, una circumstància que s'infereix de l'actuació dels abaixadors. Es desconeix el valor del

saqueig, però per la mostra aportada, hom pot deduir que la rapinya dels agermanats fou, excepció feta de les morts irreparables, el major dany que suportaren els veïns de Gandia i la senyoria. Danys de guerra dels quals sols una minúscula part pogué recuperar-se. En cap lloc s'al·ludeix als diners, potser perquè els gandians no en tenien, que l'ocultaren o que, si fou robat, resultà molt difícil seguir-ne el rastre.

L'autodenúncia o la simple delació d'allò que altres havien aconseguit del saqueig, hipotèticament engegà, per part del duc i dels seus criats, una mena de persecució per recuperar-ne les propietats o per obtenir informació sobre els qui participaren del saqueig i no s'atreverien o no volgueren manifestar-ho. Per a molts d'ells s'iniciava la revenja ducal, les conseqüències de la qual tal vegada es pagaren amb escriure mitjançant les composicions imposades als gremis, de les quals el duc de Gandia rebé una quantitat significativa.

Joan de Borja no es conformà amb la interposició de denúncies o amb aconseguir la publicació d'un decret d'excomunicació a València per recuperar allò que els agermanats s'havien emportat de palau, sinó que, a més, no dubtà a enviar emissaris per tot arreu amb poder notarial de procurador en mà. Uns mesos abans d'aquestes denúncies, envià a Gaspar Rull de Corella a les ciutats d'Alacant, d'Orihuela, de Múrcia i a d'altres

lugares de los términos de las dichas cibdades y del reino de Murcia, como deste reino, y presentar a los jueces y regidores de dichas cibdades este poder y las cartas que de su señoría lleva para ellos y requerir, demandar, exigir y cobrar cualesquiera joyeles, y cosas de oro, y piedras finas, y perlas, y plata, y brocados, y sedas, y otras qualquiera ropas, y paños de lana, y de raso, y de otra qualquiera manera de la que injustamente fue ocupada de casa de su señoría y de los vezinos y habitadores de Gandía y de los lugares de su término, cristianos y moros, sus vassallos, por los rebelles de la Germanía, de mano y poder de qualquiera universidad o collegio que las tenga.⁹

La comesa feta a Gaspar Rull tenia també per finalitat conèixer quin notari de Múrcia havia redactat el testament del *maestroescuela*

9. AMG. Protocols del notari Francesc Pérez de Culla, FC. 70, 1 de maig 1523.

de la iglesia de Murcia, que Dios perdone, llamado mossén Sancho de Medina, i demanar-ne un trasllat per desvelar una clàusula on el referit, *exonerando su conciencia*, deixava al duc de Gandia una quantitat de diners que, misteriosament, s'afirma que *le era encargo por las causas en la dicha clàusula contenidas*. Desconeixem el resultat dels dos encàrrecs fets a Gaspar Rull. Possiblement, obtingué el trasllat del testament, però no és gens segur que aconseguís recuperar algun dels béns saquejats.

Malgrat aquests resultats tan migrats, Joan de Borja continuà amb el propòsit de recuperar els béns perduts. El 24 de juny de l'any 1524, féu nomenament de procurador al magnífic Lluís Gilabert, d'Alzira, perquè aconseguís que el vicari publicués a l'església de la vila i a les altres esglésies del terme una lletra d'excomunicació papal i de censura en la qual incorrien tots aquells que, havent participat del saqueig, no restituïren els béns que s'havien emportat,¹⁰ Fins i tot, abans que la virreina Germana de Foix establís de forma general les composicions econòmiques per als agermanats, el duc Joan de Borja adoptà aquest sistema de càstig a títol individual en substitució de les penes corporals.

Jaume Subirats i Andreu Pineda, dos veïns de Riola, havien siguts empresonats a Gandia per participar en el saqueig de la vila. El document no menciona com hi arribaren ni qui els havia empresonats. Foren sotmesos a judici i condemnats a penes corporals, les quals, el 2 de juny de 1523, foren substituïdes per una elevada composició econòmica, que els familiars es comprometien a satisfer una part en efectiu i la resta en un pagament ajornat. La modificació anava més enllà i se supeditava a què els condemnats denunciassen altres companys participants perquè, si no ho feien en aquest acte i després s'arribés a conèixer que ho sabien, acceptaven la imposició d'una pena econòmica més elevada.¹¹

Illustris Joannes de Borja, dux Gandie, composà les penes corporals de Jaume Subirats e de Andreu Pineda, delats, vehins de Riola, terme de Corbera, presos en la presó comuna de Gandia a instància del fiscal (procurador fiscal) per

10. AMG. Protocols del notari Francesc Pérez de Culla, FC. 70, 24 de juny 1524.

11. AMG. Protocols del notari Francesc Pérez de Culla, FC. 70, 2 de juny 1523.

dos-centes liures reals de València, ço és, cent cascú, sots les condicions davall scrites en esta manera pagadores, ço és, de present, huitanta una lliura, un sou y huyt dinés que de comptants Pere Martorell de Riola ha lliurat a sa senyoria per los dits presos, per mans de Francisco Valera, cambrer; e dihuyt liures, denou sous y quatre [diners] a compliment de cent liures, donaran los dits delats e sos fermances e principals obligats ab ells e sens ells *in solidum*, Salvador Subirats, pare del dit Jaume Subirats, delat, e Berthomeu Pineda, germà del dit Andreu Pineda, delat, de huy en quinze dies. E les restants cent liures pagaran en esta forma, ço és, en la festa de Nadal primer vinent, quaranta lliures, e les sixanta lliures restants pagaran en la festa de sent Joan de juny del dit any primer vinent mil DXXIII, sots pena per cascuna paga de cent sous (...)

E sots tals condicions los composà, que los dits delats confessen planament si han pres o saben qui haja pres o robat or, argent, dinés, roba, tapiceria e altres coses o vàlues de casa de sa il·lustre senyoria, o de altres cases de la present vila de Gandia e dels habitants en ella, ultra lo que han confessat axí en ses confessions judicials com en les fetes *ex officio*, perquè si diran que no saben altre ni poden confessar pus del que dit han, y es provarà après per testimonis o altres actes e legítimes proves que aquells han cabut y sabut en dits robos altres dels que han confessat, la present remissió e composició no haja loch, ni sa senyoria sia tengut a restituir de la quantitat composada que han rebuda, y axí mateix no haja loch si appar i és instància o instàncies de interès de part privada. E que per açò sien incorreguts (...) volran dir e confessar. E si no, sien trets de la presó y en la carrera (...) sien presos per mossèn Jaume Roca, procurador general de sa senyoria, ab sacrament e homenatge los dits delats e ultra les proves de perjur e de traydor y (...) en penes de dos-centes florins de or a cascú de aquells (...) sots lo qual sacrament e homenatge e incurs de penes prometen de presentar-se tot lo que de part de sa il·lustre senyoria los serà manat sobre les dites coses.

A Jaume Subirats i Andreu Pineda, «en la carrera a la porta de la presó», els interrogà Jaume Roca per si confessaven voluntàriament alguns robatoris més «que hajen fets o vist fer». Respongueren que no tenien res més a dir, i el procurador general del ducat manà alçar acta d'aquestes respostes, amb l'amenaça de les penes en què incorrien en cas contrari.

Altres veïns de Gandia que havien patit robatoris i saquejos dels seus béns acudiren a la cort de justícia per tractar de recuperar-los o perquè se'n condemnés els culpables. Francisco Valera, amb els procuradors fiscals de S. M., interposà, el 14 de novembre de 1521, una denúncia davant el portantveus de general governador de València,

Manuel Exarch, contra Pere Maioli, llaurador de Russafa, acusant-lo d'haver participat en el saqueig del palau del duc a Gandia i d'haver-se apropiat de molta roba i d'altres objectes que li pertanyien. Les acusacions contra Pere Maioli s'extenien també a altres «condelats» que no figuren al procés per ignorar-se de qui es tractava. Substantialment, se'ls acusava d'haver participat en el «saquo de Gandia» i d'haver furat i robat molta roba de Francisco Valera de la casa i palau del duc on aquell habitava. Però no es tractava de poca roba, sinó de tota la roba de Francisco Valera, que detallà fil per randa:

Primo una roba lombarda de domàs negre ab dos renets de velut negre. Ítem, altra roba lombarda de drap negre forrada en domàs negre. Ítem, una capa de drap negre frisada guarnida de cetí e vellut negre. Ítem, altra capa fusada. Ítem, altra capa de camí verda. Ítem, altra capa parda. Ítem, una sruba o chamara de panyo leonado gironada de cetí tenat y guarnida de una faxa ampla del mateix cetí. Ítem, altra sruba de drap pardillo. Ítem, una roba morisqua de drap vert forrada de drap grog guarnida ab una faxa ampla de cetí groch y forada de la cinta amunt en raso groch y acolteletat lo drap amb molts botons de fil de or. Ítem, miga capa espanyola de domàs blanch. Ítem, dos esclavines, una de drap y altra de albornós blau. Ítem, dos cloches de dol franceses. Ítem, un sayo de velut negre forat en drap blau guarnit de dos faxes del mateix velut. Ítem, altre sayo de velut negre forat de drap blanch fi. Ítem, altre sayo de domàs y velut negre fet a bandes. Ítem, una chamara de domàs negre guarnida ab dos faxes de velut negre. Ítem, altra chamara de drap negre forada en drap rosat y guarnit ab una faxa de velut negre, ampla. Ítem, un sayo frisat gironat de domàs blanch. Ítem, un sayo de drap groch faxat de velut morat, les faxes de tres en tres. Ítem, una jupa de velut morat forada an tafatà groch. Ítem, deu chirons amples de velut morat. Ítem, un sayo de velut vert y domàs blanch. Ítem, un sayo de drap pardillo y papafigo del mateix, brodat de una teleta parda a la flamenca. Ítem, una chamara de drap cetí y velut negre forada en penna negra. Ítem, un sayo de parron tenat cruan [*sic*] del sello. Ítem, altre sayo de drap negre y drap groch. Ítem, altre sayo de drap pardillo. Ítem, altre sayo de drap negre. Ítem, un chipó de brocadillo morado forado en tafatà negre. Ítem, altre chipó de velut negre y brocat ras caragolat. Ítem, altre chipó de cetí carmesí cubert de drap pardillo y faxat demunt del parron del mateix cetí y les faxes ab chinchets de velut negre. Ítem, altre chipò de cetí vert cubert de drap pardillo y revetat de cetí carmesí de dos en dos. Ítem, altre chipó de velut groch. Ítem, altre de velut negre cubert de cetí groch y acolteltat. Ítem, altre de velut negre. Ítem, altre chipó de cetí negre. Ítem, unes calces de estamet de milà pardillo forades en cetí carmesí y guarnides les coltelades de velut negre. Ítem, altres

calces negres forades en cetí groch ab faxes amples de brocat raso sobre faxes de tafatà blanch. Ítem, altres calces panyo pardillo forades en cetí pardillo y guarnides de revets de velut pardillo. Ítem, altres calces de estamet pardo forades en cetí vert con rebets de dos en dos de cetí carmesí. Ítem, altres calces de estamet negre ab una bragua de brocat y velut negre. Ítem, altres dos parells de calces negres. Ítem, miga dotzena de camises hibrades de or, noves. Ítem, quatre còfies de or, molt bones. Ítem, dos gores de velut y altres de drap. Ítem, un cosalet y dos parells de bracals y una armadura de cames. Ítem, tres celes, una ferada de la brida y altra estradiota daurada y la altra gineta. Ítem, dos parells de çar[ag]üells, los uns de velut y los altres de grana. Ítem, un arnés de malla cegret. Ítem, dos poms de or, y un libret, y dos medales y altres coses moltes que al present no és recordant el dit proponent.

Francisco Valera valorà el robatori en més de 600 ducats, quantitat realment important. A més, sabia que Pere Maioli hi havia participat perquè l'havia vist per València portant la «robeta de drap pardillo brodat de una teleta pardilla a la flamenqua». Demanà que li foren exigides confessions al denunciat i que si no hom pogués, que se li obrís procés en absència; mentrestant, que s'inscriguessen els béns del denunciat «e los bens inmoebles sien posats a mala veu». El portantveus de general governador, Manuel Exarch, remeté la denúncia a mossèn Gaspar Rosell, assessor ordinari de la cort, perquè l'aconsellàs i després proveí que el denunciat fora empresonat o que s'iniciés procés en absència.

El 15 de novembre de 1521, Joan Torres, procurador de Francisco Valera, acompanyat del porter de la governació, Pere Mata, anaren a casa de Pere Maioli on no trobaren ningú. Els veïns els informaren que Maioli se n'havia anat de València i es trobava a Mallorca, però que la seua muller vivia a casa de Joan Orriols. Malgrat que la muller d'Orriols els comunicà que no tenien cap roba de Maioli, en feren inventari per valor de 15 lliures que amb posterioritat, Úrsula, esposa de Maioli, acompanyada d'un velluter, capllevà pel preu estipulat. El procés hi prosseguí. S'executaren les tres citacions, després la citació de trenta dies, i passats els terminis legals, es dictà sentència de pena de mort el 23 de gener de 1522:

Enaxí que tota hora e quant aquell vendrà en mans, força e poder de la cort, que sia penjat per lo coll en unes forques ab hun dogal d'espert o de cànem, de

manera que naturalment muyra e la ànima de aquell sia separada de llur cors per a sempre. *Et etiam*, lo condemnam en restituhir e tornar les dites coses furtades *in quadruplum, iuxta fori forman*, bandejant e havent per bandejat lo dit delat e condemnat de la present ciutat e regne de València e de tota la terra e senyoriu de la prefata cesàrea real magestat, lo dit delat condemnat e bandejat en les despeses de la present causa, condemnant la tachació de aquells enaprés, e nós refermada, dats.¹²

La difícil recuperació dels diners prestats pel duc de Gandia

Joan Garcia detallà documentalment les quantitats aportades pel duc Joan de Borja a la guerra contra la Germania. Algunes quantitats s'aportaren en diners comptants, altres en argent, altres amb la venda de censals a la mateixa esposa del virrei, Diego Hurtado de Mendoza, i altres corresponien a pensions endarrerides.¹³ La xifra fou acceptada oficialment per la monarquia i es negocià la fórmula d'arbitri per a pagar el duc:

Les infrasegüents quantitats són degudes al duch de Gandia, mon senyor, per lo emperador per lo empréstech fet a sa nagestat per sa il-lustre senyoria en lo temps de les revolucions populars en la ciutat y regne de València.

Primo, 1.427 lliures, 11 sous, 6 diners per lo preu de (...) Marcho de argent de sa senyoria que foren liurats a mossèn Baltazar Vives señor del Verger.

1.427 ll. 11 s. 6 d.

E més, 315 lliures per 300 ducats que de contants foren liurats a mossèn Miquel Sanchis Dalmau, loctinent de general tresorer.

315 ll.

E més, 10.537 lliures, 15 sous, les quals axí mateix sa il-lustre senyoria manà donar al dit Miquel Sanchis, les quals procehiren del preu de tants censals del qual per sa senyoria venut a la il-lustre dona Anna de la Cerda, muller de l'il-lustre don Diego Hurtado de Mendoza, tunch loctinent general en el present regne.

10.537 ll. 15 s.

12. Porta afegida la signatura autògrafa de l'assessor Gaspar Rosell; vg. ARV. Governació, Processos Criminals, Caixa 4402, exp. 67 (1521). He de tonar a agrair haver-me subministrat aquesta informació al professor Pablo Pérez García.

13. Les dades d'aquest capítol a AHN, Nobleza, Osuna, Llig. 844-7(49) (Gandía. Sobre préstamos que hizo la casa quando los germanos y comuneros y otros diferentes. Véanse también las deudas a favor de esta casa, junto con los créditos y zertificaciones y juros). Gràcies novament al professor Pablo Pérez García per haver-me facilitat el document.

E més, 42.000 sous donats al dit Miquel Sanchis en esta forma, que per quant lo dit Miquel Sanchis responia per rahó de aquells 2.800 sous censals li fermà quitament del dit censal.

2.100 ll.

E més, 4.154 lliures, 5 diners per les pensions axí degudes com devedores dels dits censals fins al dia de la real solució de aquells per les pensions degudes e devedores fins al dia de la consignació de dites quantitats.

4.154 ll. 5 d.

E més, 815 lliures 19 sous 9 diners per les pensions degudes de la consignació feta sobre la batlia.

815 ll. 19 s. 9 d.

[Total] 19.350 ll. 6 s. 8 d.

Les composicions foren l'alternativa que la monarquia preferí a les costoses i sempre conflictives confiscacions de béns. Finalitzada la Germania, s'inicià la persecució i càstig dels agermanats, alguns dels quals foren condemnats pels tribunals. A la pena corporal decretada s'afegia la confiscació dels béns. Aquest sistema, instaurat durant el virregnat de Diego Hurtado de Mendoza i que no s'allunyava del sistema legal penal valencià, fou prosseguit amb més duresa i amplitud per la virreina Germana de Foix. Mentre les condemnes punitives corporals dels agermanats no plantejaven més problemes que el rigor dels jutges a l'hora de sentenciar-les, la confiscació de béns, que quasi sempre portava aparellada la condemna, generà greus conflictes legals. Algunes d'aquestes desavinences derivaren de la taxació dels béns confiscats, la majoria dels quals, segons les darreres recerques, restaren en mans de capllevadors, quasi sempre amics i familiars pròxims als condemnats; altres problemes s'originaren pel dot matrimonial aportat per l'esposa i el creix que li corresponia aportar al marit, atès que suposava un llegat que no es podia confiscar.

Aquestes complexitats jurídiques feren àrdues i laborioses les confiscacions a més de minvar els ingressos de la Corona per la imperativa presència de funcionaris a l'hora de executar-les. Ateses aquestes dificultats, hom preferí el sistema de composicions o multes en metàl·lic, que s'imposaren de forma global a particulars, viles, ciutats i gremis. El repartiment individual d'aquestes càrregues es deixà a parer d'autoritats locals i gremis.

Les composicions foren un sistema aplicat tardanament que s'inicià l'any 1524 i començà a executar-se a partir de 1525. Les composicions s'utilitzaren sovint en substitució de penes corporals, com féu el duc de Gandia, encara que no de forma tan general com és féu després de finida la revolta agermanada.¹⁴ Establerta la composició i la forma de pagament, generalment en tres anualitats, la Corona hagué de fer front a les reiterades demandes que li feien aquells que li havien prestat diners o béns per a la guerra. S'hi implantaren diverses formes de pagament mitjançant el sistema de consignació d'una part de les quantitats amb què havien sigut composats particulars, viles i ciutats i gremis. Fou un sistema acordat de forma individual després que els oficials reials admetessen la veracitat de les quantitats reclamades. Del duc de Gandia s'acceptà la quantitat de 19.350 lliures, 6 sous i 8 diners i es consignà el cobrament en tres anys:

La consignació feta a sa senyoria per anyades per pagar-li los trecents vuitanta set mília sis sous huyt diners [19.350 lliures, 6 sous 8 diners].

En lo any DXXV (1525)	
Agost, micer Monfort (500 lliures)	10.000 sous (210.000 sous)
Agost, velluters (2.100 lliures)	42.000 sous (210.000 sous)
	<hr/>
	52.000 sous

En lo any DXXVI (1526)	
Agost, velluters (1.266 lliures, 17 s. 2 d.)	25.337 sous 2 diners
Agost, carnicers (262 lliures, 10 s.)	5.250 sous (25.200 sous)
Agost, corders (262 lliures 10 s.)	5.250 sous (25.200 sous)
Agost, sombrerers (262 lliures 10 s.)	5.250 sous (25.200 sous)
Agost, armeria (262 lliures 10 s.)	5.250 sous (25.200 sous)
Agost, sastres giponers (656 lliures 5 s.)	13.125 sous (63.000 sous)
	<hr/>
	59.462 sous 2 diners

14. Per a les composicions, vg. R. GARCÍA CÁRCEL: *Las Germanías...*, op. cit., pp. 147 i ss.

En lo any DXXVII (1527)

Agost, velluters (2.100 lliures)	42.000 sous
Agost, carnicers (262 lliures)	5.250 sous (25.200 sous)
Agost, armers (262 lliures)	5.250 sous (25.200 sous)
Agost, sastres (656 lliures 5 sous)	13.125 sous (63.000 sous)
Agost, perayres (721 lliures 2 sous)	14.422 sous (130.200 sous)
Agost, corredors de orella (525 lliures)	10.500 sous (50.400 sous)
Agost, corredors de coll (157 lliures 10 sous)	3.150 sous (15.120 sous)
Agost, traginers (157 lliures 10 sous)	3.150 sous (12.600 sous)
Carnest, torcedors de seda (311 ll. 12 s. 10)	6.232 sous 10d. (31.164s.)
Agost, tapiners (105 lliures)	2.100 sous (8.400 sous)
Agost, listers (39 lliures 7 sous 6 diners)	787 sous 6 d. (2.646 s.)
Agost, cinters (131 lliures 5 sous)	2.625 sous (12.600 sous)
Agost, obrers de vila (393 lliures 15 sous)	7.875 sous (21.000 sous)
Agost, sparters (78 lliures 15 sous)	1.575 sous (7.560 sous)
Agost, pellicers (131 lliures 5 sous)	2.625 sous (12.600 sous)
Agost, matalafers (105 lliures)	2.100 sous (10.080 sous)

122.767 sous, 4 diners

En lo any DXXVII (1527)

Agost, carders (65 lliures 12 sous 6 diners)	1.312 sous 6 diners
Agost, texidors de lli (787 lliures 10 sous)	15.750 sous (75.600 sous)
Agost, abaxadors (210 lliures)	4.200 sous (20.160 sous)
Agost, moliners (131 lliures 5 sous)	2.625 sous (12.600 sous)
Agost, flaquers (393 lliures 15 sous)	7.875 sous
Agost, calsaters (censal de Juana) (210 ll.)	4.200 sous (22.050 sous)
Agost, guanteres (157 lliures 10 sous)	3.150 sous (15.120 sous)
Agost, batifillers (131 lliures 5 sous)	2.625 sous (12.600 sous)
Agost, aluders (210 lliures)	4.200 sous (20.160 sous)
Agost, capuchés, flaçaders (105 lliures)	2.100 sous
Agost, boters (131 lliures 5 sous)	2.625 sous
Desembre, peixcadors (341 lliures 5 sous)	6.825 sous (32.760 sous)
Agost i en desembre Alzira (2.083 ll. 4 s.)	41.664 sous (260.400 sous)
Dehembre, Xàtiva (2.677 lliures 10 sous)	53.550 sous (756.000 sous)
Dehembre, speciers (3 lliures 10 s. 4 d.)	75 sous, 4 diners

152.776 sous, 10 diners

Suma anterior

122.767 sous, 4 diners

Any 1525

52.000 sous

Any 1526

59.462 sous, 2 diners

387.006 sous, 4 diners

Aquests quadres mostren les quantitats que li foren consignades al duc de Gandia en diversos anys a càrrec de diferents oficis, de misser Monfort, de la ciutat de Xàtiva i de la vila d'Alzira. Al costat del nom hi apareix la quantitat consignada en lliures i després s'expressa en sous i diners, a continuació la xifra amb què, segons García Cárcel, foren compostats per la Corona. En alguns casos, per no concordar amb els noms dels gremis, hem preferit no indicar-la.

PERCENTATGE DE LA CONSIGNACIÓ AL DUC SOBRE EL TOTAL DE LA COMPOSICIÓ

Micer Bartomeu Monfort	4,76%
Ciutat de Xàtiva	7,08%
Perayres	11,08%
Vila d'Alzira	16,00%
Calsaters	19,05%
Torcedors de seda	20,00%
Corders	20,83%
Sombrerers	20,83%
Corredors de orella	20,83%
Corredors de coll	20,83%
Cinters	20,83%
Sparters	20,83%
Pellicers	20,83%
Matalafers	20,83%
Teixidors de lli	20,83%
Abaxadors	20,83%
Moliners	20,83%
Guanters	20,83%
Batifillers	20,83%
Aluders	20,83%
Peixcadors	20,83%
Traginers	25,00%
Tapiners	25,00%
Listers	30,00%
Obrers de vila	37,50%
Carnicers	41,66%
Armeria (Armners)	41,66%
Sastres giponers (sastres)	41,66%
Velluters	52,06%

A la taula anterior, el percentatge general de la composició fou de 20,83%. No obstant, hi hagué gremis que hagueren d'assignar més d'una quarta part de composició imposada. La forta dependència generada a l'hora d'establir un percentatge tan elevat entre alguns gremis i el duc, com els dels carnisers, armers, sastres i, sobretot, els velluters, provocà greus problemes de pagament per als terminis establerts. Aquests endarreriments no només afectaren els gremis, ciutat i vila que havien de pagar una elevada consignació, sinó també altres gremis amb una dependència menor. Les quantitats consignades al duc no es pagaren durant els terminis estipulats als acords. L'any 1528 el procurador del duc de Gandia assenyalava que tan sols s'havien cobrat algunes quantitats. Misser Bartomeu Monfort fou l'únic que pagà la totalitat de la consignació. Els qui havien satisfet alguna quantitat presentaven aquesta situació comptable. Els qui no s'inclouen a la relació ni tan sols havien començat a pagar.

Lo que yo Joan Garcia he rebut de les consignacions

Primo, de micer Monfort	500 lliures
Dels oficis, velluters:	
Per la paga d'agost 1525	2.100 lliures
Per la paga d'agost 1526	1.266 lliures, 17 sous, 2 diners
Per la paga d'agost 1527	2.100 lliures
	5.466 lliures, 17 sous, 2 diners
Detall dels pagaments que li feren els velluters en diferents mesos dels anys 1525, 1526 i 1527.	
La suma global puja a la quantitat de	2.826 lliures, 13 sous, 4 diners.
Reste per igualament del present compte	2.640 lliures, 3 sous.

Carnissers:

Deuen per la paga d'agost 1526	262 lliures, 10 sous
Deuen per la paga d'agost 1527	262 lliures, 10 sous

525 lliures

Els carnissers van pagant-li al llarg dels diferents mesos del anys 1526 i 1527.

Li paguen per valor de	491 lliures, 16 sous, 8 diners
Resten pagar	33 lliures, 3 sous, 4 diners

525 lliures

Corders:

Deuen per la paga d'agost 1526	262 lliures, 10 sous
Li paguen en tres pagues	262 lliures, 10 sous

Sombrerers:

Deuen per la paga d'agost 1526	262 lliures, 10 sous
30 d'octubre rebí	90 lliures, 13 sous, 4 diners
16 gener 1527	40 lliures
16 febrer 1527	35 lliures
27 de març 1527	31 lliures
E per la resta e igualament	65 lliures 16 sous 8 diners

262 lliures, 10 sous

Carnissers:

Per la paga d'agost 1526	262 lliures, 10 sous
Per la paga d'agost 1527	262 lliures 10 sous
Segons sembla li pagaren	

Sastres:	
Deuen per la paga d'agost 1526	656 lliures, 5 sous
Deuen per la paga d'agost 1527	656 lliures 5 sous
	1.312 lliures 10 sous
(No sembla clara la justificació d'aquest compte)	
La xifra suposadament rebuda per Joan Garcia	
Juny de 1528	899 lliures
E per resta	412 lliures, 14 sous, 8 diners
Afegeix	8 lliures, 13 sous
	1.312 lliures, 10 sous
Total	

Perayres:	
Deuen per la paga d'agost 1527	721 lliures, 2 sous
És-li degut que en 5 partides rebí yo,	
Joan Garcia:	652 lliures, 17 sous, 3 diners
E més, rebé Aymar	68 lliures, 4 sous, 9 diners
	721 lliures, 2 sous

Corredors de orella:	Donen i no posa quantitat alguna.
----------------------	-----------------------------------

Qualsevol endarreriment en la percepció de les quantitats consignades provocava una reducció acumulativa de les rendes del duc, perquè ni rebia la quantitat consignada ni tampoc les pensions o interessos que hagués pogut obtenir d'haver cobrat a la data establerta. Per al duc, les consignacions es convertiren en un mal negoci, agreujat per algunes clàusules que hagué d'acceptar. Els danys provocats pels endarreriments foren minuciosament anotats per Joan Garcia amb la pretensió que la Corona se'n fes càrrec. Alguns exemples serviran per comprendre la situació econòmica del duc i els problemes que es generaven als deutors que havien d'afrontar els pagaments en els terminis assenyalats.

Els velluters havien de pagar 2.000 ducats (2.100 lliures) el mes d'agost de 1525. Joan Garcia executà «moltes diligències, instàncies e suplicacions» i només aconseguí 1.000 ducats el 15 de gener de 1526. Els 1.000 ducats pendents,

vent lo dit procurador que altra forma de pagua no podia atènyer-se, concertà amb los dits velluters que cascun mes li donassen quaranta lliures, en virtud de la qual concòrdia per molta instància y sollicitut no ha pogut ésser paguat dels dits restants mil ducats; ans hui en dia ne resten per pagar de aquells XIII mil CXIII sous dels quals, ensemps amb les quantitats degudes dels anys DXXVI y DXXVII, fa feta prorrogació sa senyoria al dit ofici fins en lo mes de abril en lo any DXXX».

És a dir, no només no s'havien pagat els 1.000 ducats pendents, sinó que la resta i les quantitats consignades per als anys 1526 i 1527, de les quals solament havia percebut el duc algunes quantitats, començarien a pagar-se l'any 1530. Tots aquests endarreriments suposaven unes pensions. Només el retard a cobrar els primers 1.000 ducats, dels 2.000 estipulats a la consignació de 1525, durant el mes de gener de 1526, significà una pèrdua en pensions que el procurador del duc de Gandia avaluava en 52 lliures i 10 sous. Tampoc les consignacions fetes per als anys 1526 i 1527, que pertocaven als velluters, es percebren en els terminis estipulats. Els velluters s'hi negaren de totes totes: «no paguaren ni volgueren pagar quantitat alguna per molt que contra aquells se fes instància». Fins i tot el procurador del duc tractà de negociar una forma de pagament i intentà fer «execució contra alguns particulars del dit ofici», però, «jamés se pogué obtenir que la dita oferta de la dita casa fos admesa ni menys que contra los dits particulars del dit ofici fos instada ni provehida execució». L'execució contra els velluters la féu el vicecanceller Eximén Pérez de Figuerola a instància del procurador del duc de Gandia, Joan Garcia:

De part del spectable micer Ximén Pérez Figuerola, donzell y vicecanceller de la cesàrea magestat en lo present regne de València, manam als clavari e majorals de l'ofici dels velluters de la present ciutat que, dins terme de tres dies contadors del dia que lo present manament intimat los serà, hagen feta retacha y retachat tots los particulars del dit ofici en quantitat de trenta mília

sous, los quals a l'il·lustre duch de Gandia resten a pagar de la quantitat que per lo magnífich mossèn Miquel Sanchis Dalmau, lochtinent de general thesorier de sa catòlica y real magestat, li és estada consignada en los anys MDXXV, MDXXVI, e o la quantitat que dels dits dos anys lo dit ofici resta a pagar al dit il·lustre senyor duch, lo qual termini pasat, si feta no hauran, lo dit spectable senyor vicecanceller farà la dita retacha en la dita quantitat y per aquella serà feta prompta y real execució contra lo dit ofici e particulars de aquell, segons en fets fiscals és acostumat fer, lo qual manament se fa ha humil suplicació de-n Joan Garcia, notari, procurador del dit il·lustre senyor duch de Gandia, espedit en València, a deu de mars DXXVIII.¹⁵

Com els velluters es trobaven carnissers, sombreroers, sastres, corredors d'orella, obrers de vila, esparters, teixidors, abaixadors, flaquers, guanteres i pescadors. La major part tractaren de negociar l'ajornament dels terminis. Altres negociaren pagaments mensuals. Així, els sastres decidiren pagar 30 lliures mensuals a partir de maig de 1528 quan ja havien passat alguns mesos del venciment del termini en què s'havia d'haver pagat el total. Altres ajornaren els pagaments i en algun cas, satisfeta una part, malgrat que no s'hi negaren a pagar, tampoc arbitraren cap fórmula per abonar els pagaments.

El cobrament de les consignacions fetes sobre la vila d'Alzira i la ciutat de Xàtiva no anà molt millor. En el primer cas es negocià un ajornament. En el segon, la situació resultà bastant més complexa. Els intents del duc per cobrar xocaren amb l'oposició de la virreina Germana de Foix i del vicecanceller Figuerola. El duc Joan de Borja i el seu procurador demanaren per escrit i de paraula l'execució contra Xàtiva a

sa excel·lència com al spectable señor vicecanceller, los quals per los respectes a ells ben vist no donaren loch que execució alguna se fes ne provehís contra la dita ciutat. Les quals instàncies e suplicacions se feren en febrer de l'any DXXVIII e axí, per no ésser estades provehides les execucions, se differí fins a XII de agost que paguaren D ducats, e sols sa senyoria posà e demanà per los dans que ha rebut e per los interessos que ha patit sis mesos, ço és, de febrer fins en agost, que són LXXXVIII lliures x sous.

15. Porta afegida la signatura autògrafa: <Figuerola, vicencanceller>.

El duc Joan de Borja tractà per tots els mitjans de cobrar les quantitats que li corresponien. Els seus majors enemics, però, a l'hora de poder negociar amb els seus deutors foren aquells que, seguint el manament de la Corona, s'havien encarregat d'imposar unes fortíssimes composicions. Abans d'agost de 1527, la situació esdevingué tan problemàtica que el duc, que no defugia la negociació amb els deutors assignats, decidí trametre un escrit a la virreina Germana de Foix on li plantejava les queixes i les possibles solucions que albirava.

Lo il·lustre duch de Gandia, al tems de les comocions e rebel·lions de aquest regne, per sostenir lo exèrcit real migançant lo qual lo present regne és estat restituit a la obediència de sa cesàrea y real magestat, vené e o fermà quitament de tants censals sobre lo general del present regne que prenen suma de dotze mília ducats, los quals prestà a la règia cort, e de altra part carregà censals en summa de quatre o cinch mília ducats, totes les quals quantitats foren per aquell prestades a la règia cort, prometent-li lo tunch lochtinent e capità general de la sacra y real magestat restituir-li totes les dites quantitats ensemps ab los interessos o pensions dels dits censals. Per pagar-li les quals quantitats e pensions que havien discorregut fins al dia de la consignació en lo any DXXV, li fon feta consignació de certes quantitats que los oficis de la present ciutat havien de pagar per les composicions per aquells fetes ab la règia cort, e part li fonch consignada sobre la vila de Alzira e ciutat de Xàtiva, les quals quantitats consignades, part se han de pagar en lo mes de agost del any DXXV, part en agost de l'any DXXVI e la restant quantitat a compliment de la dita quantitat en lo mes de agost del present any.

E jatsia lo procurador del dit il·lustre duch haja feta tota la diligència en haver de cobrar les quantitats consignades e degudes en los dits anys DXXV e DXXVI no ha pogut haver-ne cobrar les dites quantitats, lo que redunda en grandíssim dan del dit il·lustre duch perquè perd les pensions dels censals que cobraria ab les quantitats a ell consignades si aquelles fossen estades cobrades, les quals dites pensions no pot cobrar de la dita règia cort, perquè ab la dita condició li fonch feta dita consignació, que no pugués de hallí havant demanar pensions dels dits censals.

E la causa perquè lo dit il·lustre duch no pot cobrar les dites quantitats són dites, que volent alguns dels dits oficis carregar censal per a pagar la dita consignació, lo magnífich vicanceller no ha volgut donar licència per a fer síndich per a fer dit carregament, no obstant la haja donada ha altres oficis per a pagar les quantitats que altres tenen consignades sobre aquells, essent molta rahó que per a pagar al dit il·lustre duch la dita licència li fos donada, per quant lo

dit il·lustre duch, per servey de sa magestat, ultra les quantitats prestades, ha rebut grandíssims dans e destruccions en sa casa, com es notori, com no sols ab sos béns, emperò ab sa persona à servit a sa magestat e escampada sanch e posada la vida sua [en] grandíssims perills, com se és vist. La altra causa perquè les dites quantitats no són pagades, perquè per molta instància que'l procurador del dit il·lustre duch haja feta no ha pogut obtenir del dit magnífich vicicanceller que li provehixca que los clavaris e col·lectors dels oficis que han de pagar les quantitats consignades al dit il·lustre señor duch sien executats e mesos en presó, e que la mateixa provisió que ha fet en altres quantitats sobre los dits oficis consignades, fos feta en la consignació feta al dit il·lustre duch, essent de molta major consideració los serveys per aquell fets, per hon lo dit il·lustre duch reb grandíssims e intollerable dan del qual no spera ser remediad si per vostres excelència y serenitat no y és proveyt.

Suplica per tal lo dit il·lustre duch sia mercé de vostra excelència y serenitat proveyr que los oficis que volrran fer carregament de censal per a pagar lo que és degut, que puixen fer dits carregaments. E, axí mateix, sia proveyt e manat que sia feta execució règia cort en fets fiscals per pagar les dites quantitats, provehint e manant sien fetes penyores dels obligats a pagar dites quantitats, e aquelles venudes, com en fets fiscals, e que los col·lectors dels dits oficis que han col·lectat e sian obligats donar tot, si necessari serà, sien detenguts en presó fins buydar e pagar les quantitats col·lectades.

Joan de Borja acusava el vicecanceller Figuerola de entrebancar-li els intents d'acord amb els deutors consignats. Ni semblava disposat a fer efectives les execucions, ni tampoc acceptava que els gremis poguessen carregar censals per pagar el deute. La situació evidència l'existència d'un enfrontament personal entre el duc de Gandia i el vicecanceller perquè, segons l'escrit, es mostrava més receptiu davant les peticions d'altres creditors i acceptava la interposició d'execucions i el carregament de censals. Sembla que només es negava a les demandes del duc. Aquest escrit degué sortir algun efecte perquè, el mes d'abril de 1528 el vicecanceller Figuerola feia efectiva l'execució, almenys contra els velluters. La bona predisposició de la Corona envers el duc de Gandia no amagava les dificultats existents en aquells moments per cobrar i, sobretot, per poder fer efectiu el pagament carregant-lo a través d'unes composicions que es demostraven desproporcionades.

Comptat i debatut, el duc de Gandia fou un dels grans damnificats de Germania, malgrat formar part del bàndol guanyador. Rebé

una greu ferida corporal, maldecaps per tot arreu, danys materials particulars difícils de quantificar, bastants més danys generals que afectaren el ducat i els vassalls musulmans i cristians que hi roman-gueren, pèrdues econòmiques en diners, joies i censals, a més d'una nova situació, el bateig dels moros que acabà convertint-se en un problema irresoluble. Si la revolta agermanada per a alguns pogué significar el triomf dels senyors sobre les pretensions ciutadanes, per a Joan de Borja suposà una victòria ben amarga, de les seqüeles de la qual tardà molt de temps a recuperar-se.

19. PERSECUCIÓ I CONDEMNES CONTRA ELS AGERMANATS DE GANDIA

Després de fugir de Gandia i marxar cap a Peníscola, Joan de Borja fou enviat a Castella per cercar reforços militars amb què fer front als agermanats. Potser que en aquell estiu de l'any 1521 tingués oportunitat d'entrevistar-se amb el seu cunyat i arquebisbe de Saragossa Joan d'Aragó i plantejar-li la situació personal en què s'hi trobava. Vidu, amb un grapat de fills, que havia enviat a Baza, derrotat, saquejats els seus estats, etc. Aquesta entrevista que no resta clar que es produís o la que pogué dur a terme amb altres personatges de la cort, el feren plantejar-se la possibilitat de concertar un nou matrimoni amb què afrontar la cria dels fills i aconseguir una certa estabilitat personal. Si açò ocorregué, que tampoc pot confirmar-se, les coses no li eixiren com possiblement planejà ja que un passador de ballesta se li incrustà a la cara en una de les escaramusses que lliurà a prop de Xàtiva i el deixà nafat i dolent per una llarga temporada. Finalitzada la Germania, lentament es restablí la normalitat: el retorn a Gandia, la recuperació de la habitabilitat del palau desfet, l'educació dels fills i, ara sí, la signatura per març de 1523 de capitulacions matrimonials per al casament amb Francesca de Castro Pinós, filla del vescomte d'Évol, Guillem Ramon Galceran Castro Pinós.

El retorn a Gandia també significà reflexionar sobre els fets ocorreguts, recuperar els diners prestats, les joies, la roba, etc. I juntament amb tot açò, a Joan de Borja la malenconia se li devia mesclar amb l'odi i el rancor envers tots aquells que considerava culpables d'allò que li havia passat i de la situació actual en què s'hi trobava. Per aquest motiu i des d'un primer moment, llançà els seus fidels servidors i altres criats a la recerca dels responsables de la seua derrota i ruïna, amb una única finalitat, fer-los pagar per totes les seues afficcions.

Durant el procés seguit contra Bartomeu de Cas, quan aquest declarà sobre l'interrogatori que li feren a Gandia, posà en boca de Joan de Borja uns mots que manifesten l'estat d'ànim del duc en aquells moments de l'hivern de 1524, quan ja feia més d'un any

que s'havia acabat la Germania: «E axí com ell dit confessant los havia turmentat moltes voltes en l'ànima, que puix ells no-l podien turmentar en l'ànima, que fos cert que-l turmentarien en lo cors fins tant que digués veritat».

Joan de Borja no tenia motius per castigar els vassalls dels seus estats. Excepció feta dels vint-i-dos de Gandia i dels veïns de la Poble Franca de Rugat, la resta s'havia mantingut fidel al duc. Molts d'ells, fins i tot, lluitaren i moriren al seu costat i d'altres estaven disposats a lluitar quan la vila es normalitzà. Si les pèrdues econòmiques havien sigut nombroses, els vassalls, sarraïns i cristians, també n'havien patit moltes. Joan de Borja ni tan sols valorà aplicar-los composicions o multes per alleugerir la situació econòmica del ducat. Només utilitzà aquest sistema en substitució de les penes corporals en dos veïns de Riola, jutjats i condemnats per haver-se apropiat de béns que li pertanyien. De fet, no pogué exercir aquest privilegi punitiu contra els vassalls agermanats que empresonà perquè la virreina Germana de Foix demanà l'advocació, a la Reial Audiència, sobre tots els processos relacionats amb la comissió de delictes durant la Germania. Fins i tot, quan incoà procés criminal contra els veïns de la Poble Franca de Rugat i contra algun altre agermanat de Gandia, ho féu en absència dels acusats. Per tant, si l'odi i el rancor el portà a perseguir a tots els culpables, en cap moment els executà ni gaudí de cap venjança personal.

Des de 1523 fins, almenys, el 1530 Joan de Borja no aturà la persecució dels culpables agermanats. El 1530 incoà procés criminal en absència contra Bartomeu Guitart, un dels principals promovedors de la Germania a Gandia. Tota la parafernàlia de la justícia criminal senyorial es posà en marxa per condemnar-lo a mort. Tanmateix, mai no el féu presoner, malgrat trobar-se encarcerat al castell de Xàtiva, perquè el vicecanceller Figuerola li ho impedí.

Persecució i condemna dels agermanats de la Poble Franca de Rugat

Segons Viciano, «a dos de henero, [de 1521] los de Castellón de Rugat se agermanaron con los de Albaida». Per a Vicent Terol es tracta

d'un error cronològic comès pel cronista o potser calga atribuir-lo a una altra mà.¹ De fet, els qui s'agermanaren foren els habitants de la Pobra de Rugat (avui Pobra del Duc), lloc pertanyent a la baronia de Castelló de Rugat, senyoria del duc de Gandia.² Així ho especifica un document de 1523: «Proceso seguido por el procurador fiscal del illustre duque de Gandía contra varios vecinos de la Puebla Franca de Rugat, haciéndoseles cargo de haverse unido con los agermanados y bajado a Gandía contra su señor».³ Segons la confessió de Bartomeu de Cas, l'agermanament no deslliurà els habitants de la Pobra del saqueig de les tropes agermanades camí de Gandia abans de la batalla de Sant Jaume. Tanmateix, els vertaders problemes començaren després de la guerra, quan el duc, en ús de la jurisdicció criminal, els incoà procés penal pels crims i delictes comesos durant la Germania.

El 15 de juny de 1523, Bernat Òdena, procurador fiscal del duc de Gandia, interposà un «clam, acusació y denunciació» contra Francesc Boscà, capità, Perot Orts, síndic, e Bartomeu Orts, jurat, al qual s'afegí, el 20 de juliol, una addició on acusava d'altres veïns: Bartomeu Bataller; Antoni Bataller; Francesc Bataller, fill de Francesc; Joan Bataller, vidu; Joan Bataller, fill d'Antoni; Francesc Boscà, fill de Berenguer; Lluís Boscà, menor, «lo Viudo»; Lluís Boscà, «que casà en Benigànim»; Antoni Boscà, «de la Comuna»; Berenguer Boscà; Gaspar Ortolà, síndic agermanat; Joan Ortolà; Joan Ortolà, «justícia en l'any dos e ara jurat»; Pere Ortolà; Joan Ortolà, fill de Joan, «que casà en Albayda»; Bartomeu Orts, fill de Bartomeu; Jaumot Orts; Perot Badenes; Miquel Badenes, «hostaler»; Antoni Jàffer; Jaumot Jàffer, «qui casà en Planes»; Francesc Jàffer, «tartamut»; Pere Sebastià, «el Coixo»; Joan Sebastià; Domingo Sebastià; Jeroni Bataller, fill de Bartomeu; Joan Olivares; Alfons Olivares; Joan Mompó, «major»; Lluís Mompó; Bartomeu Mompó; Francesc Mompó; Bernat Mompó; Perot Mompó, «son fill qui casà ab la filla

1. M. DE VICIANA: *Libro quarto...*, op. cit., p. 244.

2. M. DE VICIANA: *Libro quarto...*, op. cit., p. 244, nota 325 de Joan Iborra; vg. també V. TEROL: «Un regne...», op. cit., pp. 370-372.

3. Per aquest procés, que analitzem exhaustivament, vg. AHN, Nobleza, Osuna, llig. 720-1. Altra vegada cal tornar a agrair al professor Pablo Pérez García haver-me facilitat el document.

de na Palaua de Gandia»; Joan Navarro; Llorenç Navarro «e son germà (...) Navarro, gendre d'en Berenguer Boscà»; Joan Carbó, «major»; Joan Carbó, «que stà en Benigànim»; Antoni Carbó; Antoni Carbó, «qui era jurat l'any XXI»; Joan Giner; Perot Giner; Miquel Giner, «el menor»; Damià Fabra, «perayre»; Pere Llor, «son cunyat Estheve de Xàtiva»; mestre Bartomeu Perpinyà, «obrer de vila»; mestre Francesc Sastre; Francesc Ferrer; Bernat Cucó, «lo vell»; Joan Cucó; Perot Cucó; Pere Lima, «vell»; Bartomeu Canet; Joan Lima; Joan Pons; Llàrio, «de Bocayrent»; Francesc Bella, «major»; Lluís Bella, «menor»; Jeroni Ferran; Miquel Canet; Jaume Escuder; Gaspar Espí; Jeroni Espí; Antoni Espí; Tomàs Aparici; Damianet Costeja; Bartomeu Carrió; Pere Fayos; Pere Sancho, «qui està en la almàcera del bisbe en la Pobla e son germà» Joan Sancho; Francesc Jàffer; Joan Pons, «moliner». A tots el citats, el procurador fiscal:

requir ésser presos e de aquells ésser exegides confessions judicials, more proprio et medio juramento, e si per aquells vos constarà los dits delats haver fet e comès los dits crims e delictes, vos plàcia condemnar aquells en les penes en la dita denunciació contengudes. E si presos ser no poran ésser, provehir contra aquells per procés de absència, secundum fori formam, com axí de justícia proceheixca e fer se dega. Cuius complementum, etc. Implorans, etc. in super, requir que los béns de aquells, mobles, semovents e sehents, sien scrits e annotats e donats a bones capleutes e segures. E los sehents constituïts en mala veu».

Proposada i admesa l'addició, s'inicià el procediment penal encaminat a aconseguir que els denunciats s'assabentassen de l'acusació i compareguessen en el termini fixat a la cort del procurador general i batlle del ducat de Gandia. Amb aquesta finalitat fou requerit Pedro de San Martín, missatger i trompeta, i Francesc Pérez de Culla, notari públic i escrivà de la cort de Gandia, perquè es traslladaren a la Pobla i citaren els denunciats a comparèixer. A més, en cas que no poguessen ésser citats, el missatger devia fer les citacions d'absència d'acord amb el procediment: «a les portes de casa de aquells, ab tres ralles que fes en la dita porta de cascun absent, una per tres, y en senyal de tres citacions, la primera per al primer dia no feriat, e la segona ralla per al segon dia no feriat e la tercera per al tercer dia no

feriat, dins los quals, per les primeres tres citacions, compareguessen en la present vila de Gandia davant lo dit magnífich general procurador e cort sua per a respondre a la dita denunciació e capítols de aquella, dret fer e fermar sobre aquella, perquè si comparran de dret e justícia los serà fet compliment, etc.». També se'ls ordenava que escriguessen i anotassen els béns mobles i semovents dels acusats i que els «acomanssen a bones e segures capleutens e o a les mullers dels dits delats e denunciats ab jurament de guardar, tenir e restituhir aquells o la justa estimació en què seran estimats après de ser scrits, tota hora que per los dit magnífich general procurador e cort sua los seran demanats».

Pedro de San Martín i Francesc Pérez de Culla anaren a la Pobla i executaren els manaments el dilluns 20 de juliol de 1523. No pogueren citar personalment els denunciats, «perquè com estaven de recel sabent que ell era allí ab tal provissió, tots los culpables heren apparts. Hagué de citar aquells, puix no-ls podia pendre e a mans de la cort portar». No obstant acompliren la seua missió i els citaren per comparèixer a Gandia els dies 21, 22 o 23 de juliol. Constituïren «en mala veu» els béns seents dels denunciats amb la crida següent.

Ara hojau, que ets fa saber lo magnífich mossèn Jaume Roca, cavaller, general procurador, per lo molt il·lustre senyor don Joan de Borja, duch de Gandia, senyor de la baronia de Castelló e la Pobla Franca vila de Rugat, etc. en la dita vila de Gandia e en totes les altres viles e baronies de sos estats, a tothom en general e a casquí en especial de qualsevol ley, estat e condició sia que, per causa dels crims e delictes fets e perpetrats per los de la conjuració, rebel·lió e germania feta per los vehins e habitants de la dita vila de la Pobla de Rugat contra lo dit il·lustre duch, llur e natural senyor de aquells e de la dita vila e baronia, és estada posada denunciació, clam e acusació per en Bernat Òdena, procurador fiscal del dit il·lustre senyor duch, davant lo dit general procurador e cort sua, contra en Francesch Boscà, capità de la dita Germania, e Perot Orts, síndich, e Berthomeu Orts, jurat qui era en l'any mil cinch-cents e vint-e-hu, quan se començà la dita conjuració, e altres los noms dels quals en lo dia de hui ha declarat lo dit procurador fiscal en una addició e escriptura que ha fet e possat davant lo dit general procurador e cort sua, addicionant aquells e los noms de aquells e cognoms declarats e expressant e ajustant a la dita denunciació en esta forma e manera.

La negativa a comparèixer dels denunciats de la Pobla obligà el procurador fiscal a donar el següent pas i demanà al procurador general del ducat que acceptés la interposició de les respectives contumàcies a les tres citacions. Després, mitjançant una crida del 29 de juliol de 1523, el procurador general del ducat donà als denunciats un nou termini de trenta dies. Abans de concloure, el 26 d'agost, el procurador fiscal sol·licità al procurador general que admetés l'acusació de contumàcia contra els denunciats. Admesa l'acusació, Jaume Escuder respongué a la primera denúncia interposada exclusivament contra els tres principals implicats i també a la escriptura d'addició afegida contra altres veïns de la Pobla. No resten clars els motius pels quals acudí a la cort de Gandia per a declarar ni si ho féu voluntàriament atès que no estigué present a la Pobla durant l'agermanament així com tampoc no podia aclarir els successos ocorreguts després de la batalla de Gandia per trobar-se malalt i enllitat. Altra possibilitat és que la resta de denunciats l'enviaren per esbrinar-ne la situació a Gandia i percebre la predisposició del duc i dels oficials envers tots ells. En tot cas, era evident que a Gandia es coneixia que els denunciats es trobaven amagats a la Pobla i es refugiaven a les muntanyes quan acudien els enviats de la cort de justícia. La situació personal dels agermanats resultava complicada i no es podia estendre indefinidament. Tal volta fou aquest el motiu pel qual decidiren enviar Jaume Escuder a Gandia sabedors que era el de menors responsabilitats judicials. Fos aquesta la raó o una altra, el ben cert és que Jaume Escuder declarà i no eixí mal lliurat per haver-ho fet voluntàriament.

El procediment instat a Jaume Escuder no permet escatir les preguntes de l'acusació ni tampoc les de l'addició posterior. Per al primer cas, la denúncia constava de catorze capítols, i per al segon, de tretze. Tanmateix, algunes de les respostes de Jaume Escuder proporcionen una certa clarícia sobre els fets imputats i les causes que els motivaren. Jaume Escuder feia bastants anys que vivia a la Pobla. S'hi trobava present quan els veïns juraren a mossèn Jaume Pertusa de procurador general del duc de Gandia, senyor de la vila de la Pobla i de la baronia de Castelló de Rugat, i quan rebé l'homenatge dels veïns que llavors s'ajustaren en con-

sell.⁴ Aquesta fou la resposta al primer capítol, en canvi solament respongué que era veritat al contingut dels quatre capítols següents. Al capítol cinquè explicà que s'havia assabentat del resultat de la batalla de Gandia al castell de Corbera, «hon a la hora se trobava y era estat molt temps en guarda e deffensa del dit castell en servey de l'il·lustre duch de Gandia, son senyor, molt ans e après del combat que los de la Germania de València li donaren». A l'endemà de la batalla anà amb els de Gandia, entre els quals hi havia un anomenat Noguera i feren nit a la rodalia de Xeresa. A l'altre dia arribà a la Pobla malalt, amb molta febre, «de la qual vingué en punt de morir». Estigué malalt més de tres mesos sense llevar-se del llit, motiu al·legat per a no agermanar-se, «e per ço, ell confessant no se agermanà o adhenà, per ço com per la indisposició de sa persona no fon en consell ni lo y digueren». Jaume Escuder afirmà que si s'hagués conegut l'agermanament, tampoc no hi hagués participat: «E si lo y haguessen dit, per molt que·l ne haguessen estret, no u haguera fet, puix no dexava de conèixer que era cosa mal feta e de la qual li'n podia seguir mal e mal renom e fama». Així mateix, per no haver acudit a la reunió del consell, desconeixia la motivació dels veïns de la Pobla per agermanar-se: «si per causa de estalviar ses cases e béns o gana de robar, perquè no y fos ni·ls véu, ni sab res».

El testimoni de Jaume Escuder aporta algunes dades sobre el comportament de Joan de Borja durant la Germania abans que el virrei i la noblesa valenciana resolgueren acabar amb el conflicte per la via armada. El relat d'Escuder qüestiona la datació d'agermanament de la Pobla de gener de 1521 establerta pel cronista Vicià i seguida per altres historiadors. També s'ajusta a la confessió de Bartomeu de Cas. Si abans explicàvem que Joan de Borja havia visitat el virrei a Dénia després de l'agermanament dels vint-i-dos de Gandia i que no ho féu en conèixer el de la Pobla, la declaració de Jaume Escuder fa esvaïr els dubtes i ordena cronològicament un fets que, ara sí, lliguen amb el comportament del duc.

4. La baronia de Castelló de Rugat, que incloïa la Pobla, la comprà, a mossèn Aguiló de Romeu, Maria Enríquez, muller del segon duc Joan de Borja i després monja del monestir de Santa Clara de Gandia, com a tudriu i curadriu del seu fill Joan de Borja, tercer duc de Gandia.

Si els veïns de la Pobra s'haguessen agermanats, faria estrany que el virrei hagués decidit traslladar l'exèrcit reialista de Beniatjar a Castelló de Rugat. Segons la confessió de Bartomeu de Cas, l'exèrcit agermanat saquejà la Pobra camí de Gandia, cosa que no sembla lògica, ni admet cap explicació si els veïns ja eren agermanats. Més acostada a la realitat resulta la versió de Jaume Escuder quan afirmà que la Pobra s'agermanà després de la derrota reialista i ho féu, sobretot, per estalviar-se problemes amb els vencedors. Tanmateix, hi existien suficients motius de queixa sobre la senyoria per adoptar aquesta decisió.

En resposta al capítol setè de la denúncia, Jaume Escuder acusà Jeroni Guitart de traure blat i oli de les cases: «E lo blat feya portar al camp de la Germania ab les bèsties dels mateixos de la Pobra. E també portaren los de la Pobra certs dinés al capità Urgellés que llavors estava en Xàtiva». Guitart era germà d'un dels vint-i-dos de Gandia que formaven part de l'exèrcit agermanat. La resposta al capítol novè fou més fosca: «E dix que no y sab res perquè no y era, salvo que li fonch dit que molts de la Pobra hi vingueren y-s trobaren en lo camp a la part dels agermanats contra la del virrey y de sa il·lustre senyoria, emperò hoy dir ell confessant que y eren venguts per a cobrar bèsties e bestiars que los de la dita Germania se n'havien portat de aquells e de altres de la Pobra quant per allí passà lo seu exèrcit. Emperò ell testimoni no sab res, pus de haver-ho hoyt dir a alguns que-l venien a visitar com estava en casa sua malalt. E perquè lo dia del camp, quant los de la Pobra vingueren, segons lo dit capítol diu, al camp dels agermanats e ell confessant no u podia veure ni saber com estigués en lo dit castell de Corbera». Fosca perquè no explica per quina raó els veïns de la Pobra pertanyien a l'exèrcit agermanat. Una possibilitat a tenir en compte, a banda del motiu al·legat, és el fet que, una vegada traslladat l'exèrcit del virrei a Gandia i assentat l'exèrcit victoriós a Castelló de Rugat, alguns veïns de la Pobra decidiren d'allistar-s'hi.

A l'onzè capítol, Jaume Escuder declarà que Francesc Boscà, capità, i Perot Orts, síndic, «regien com a oficials de la Germania», que havia oït dir que Perot Orts havia portat unes garrofes des del castell de la senyoria a la cambra de la vila i que allí les venien. Al dotzè, informà que molts veïns participaren dels robatoris i saquejos fets a

la baronia de Castelló de Rugat, a la mateixa Pobra i a d'altres llocs de l'entorn i que se sullaren bé les mans. Les respostes del capítol catorzè resulten exculpadores per a Francesc Boscà i Perot Orts, a qui no tenia per mals homes, contràriament, els tenia per bones persones «perquè no-ls ha vist fer coses males ans de la Germania ni era tal la fama de aquells».

Concloues les declaracions d'aquesta primera denúncia, Escuder respongué als capítols de l'escriptura d'addicions interposada pel procurador fiscal de la senyoria contra els nous denunciats. Cinc aspectes cal ressenyar d'aquesta declaració. En primer lloc, que no creia que els denunciats fossen males persones. Que recordava haver oït dir que Francesc Boscà, «lo Roig», empresonat a Gandia, «exint del castell de Rugat ab molts altres, se untà les mans de coses de robo». Que la seua muller li digué que Jeroni Guitart havia escrit una lletra als de la Pobra perquè trameteren a Xàtiva el blat i l'oli que restava a la vila, sota l'amenaça de saquejar-los si no ho feien. Aleshores, Perot Orts, temorós, «avisava per les cases e deya-ls que-n donassen perquè no-s vessen ab congoixa». La més significativa de les declaracions d'Escuder, potser fos la del capítol novè: «E dix que no y sab res més de haver hoyt dir que lo dit Perot Orts e altres vingueren ans de la Germania a la present vila de Gandia per supplicar a l'il·lustre senyor duch que llevàs a Bernaldino de Çayas la procura de la Pobra, sinó que ells se n'irien de aquella vila de la Pobra de Rugat». Una afirmació coherent amb l'existència d'un mal govern, mantingut pel duc de Gandia, que carregava de raons els veïns de la Pobra per mostrar-se disconformes amb el representant senyorial, fins al punt d'obligar-los a cercar una entrevista amb el mateix duc Joan de Borja per demostrar-li personalment una ferma oposició al procurador de la baronia.

La situació resultava tan desesperada que els jurats i l'aljama de Castelló de Rugat escrigueren al duc de Gandia, pel març de 1518, un memorial de greuges contra el procurador. Els vassalls cristians de la Pobra no s'hi atreviren de tanta por com els feia el procurador.⁵

5. Per a les acusacions i testimonis dels veïns de la baronia de Castelló de Rugat contra el procurador del duc, vg. AMG, Osuna, FC. 69. Protocols del notari Francesc Pérez de Culla.

E més avant dien los dit jurats y aljama que si vostra senyoria manara trametre alguna persona per fer la pezuiza, trobarà ésser veres totes les coses en los capítols y articles dels presents greujes posades. Com ells, per part de la dita aljama, les entenguen de haver de provar. Y encara se posaran molts clams e greujes contra lo dit procurador Sayes per algunes persones que no tenen facultat per a venir en la present vila de Gandia a clamar-se, o perquè no gosen. Y axí mateix trobarà, si vostra senyoria tramet [a la vila de la Pobla], en la qual lo dit procurador ha fet molts prejuhins y no han gosat venir a clamar-se per la gran por que li tenen.

El duc de Gandia es mostrà receptiu al memorial i demanà que s'escrigueren els clams fets de paraula. A més, envià Francesc Pérez de Culla, secretari seu, a la baronia a rebre els testimonis i les proves que les aljames de Castelló i d'Aielo i els particulars «clamants» volgueren «produhir». A més, li manà que si altres particulars de Castelló, de Rafalet i d'Aielo posaven clams, que els admetés. I finalment «li manà que vés y entengués si la universitat de la vila de la Pobla, o singulars de aquella, en comú o en particular, tenien greujes alguns contra lo dit procurador Sayes del maltractament o perjuhins que-ls haja fet» i volguessen posar clams, que els acceptés. El mal estat del document impedeix esbrinar la resolució del conflicte. Segons la informació dels testimonis del protocol notarial, sembla que no hi hagué cap veí de la Pobla que declarés contra el procurador del duc.

Conclusa la declaració, fou llegida i se li demanà al «delat» si volia afegir alguna cosa més «e dix que no volia res llevar ni ajustar a d'aquelles, ans estava e perseverava en tot lo que dit ha respost e confessat». A continuació s'assenyalà un termini de deu dies perquè el procurador fiscal aportés noves proves i Jaume Escuder es defensés.

E fets tots los dits actes, lo dit magnífich general procurador, atnent e considerant que sols lo dit en Jaume Escuder, delat, és comparegut e no ningun altre de quants estan nomenats en la dita addició e ajustament fet per lo dit en Bernad Òdena, procurador fiscal, e quasi tots los altres en moltíssims capítols delats e addicionats que no volen comparar estant fora de ses cases en los barranchs, e pinars e lochs circumvehins de la dita vila de la Pobla, amagats e fogints, perquè no estiga sola aquella vila e a efecte que los altres més se asseguren a voler comparar per a respondre a la dita denunciació e escriptura de addicions, dret fer e fermar sobre aquelles, volgué e li plagué que lo dit en

Jaume Escuder, delat, qui dessús, se'n tornàs a la vila de la Pobla a casa sua ab sacrament e homenatge e penes de dos-cents florins e de traydor, e baxe tostemps que serà demanat torne a representar-se davant lo dit magnífich general procurador e cort sua y estiga pres, e de la present vila representat que sia si fos demanat no-s partirà sens licència del dit procurador e cort sua, puix li cancel·là los arests.

Jaume Escuder va prestar «sagrament e homenatge» davant el justícia de Gandia, Martí de Mur, qui actuà en nom del procurador general del ducat «per absència que aquell havia feta per negocis importants del dit il·lustre duch de Gandia». El procés judicial prosseguí contra la resta dels denunciats a qui se'ls acusà de contumàcia per negar-se a comparèixer dins el termini dels trenta dies assenyalsats. Miquel Tamarit, regent l'ofici de procurador general, dictà sentència contra els denunciats el 7 de setembre de 1523:

Vist finalment tot ço e quant feya a veure per deguda examinació e liquidació del present fet e causa, haüd acord, consell e matura deliberació ab lo magnífich Joan Francés Benavent, doctor en leys de la ciutat de València, altre dels advocats de l'il·lustre senyor duch de Gandia, e amb en Francés Pérez de Culla, notari, assessor ordinari de la nostra cort, nostre senyor Déu, havent davant los ulls de la nostra pensa e los sancts Quatre Evangelis de aquell davant nostres posats e ab gran reverència esguardats, per ço que de la fas de aquells lo present juhí proceheïxca dreturer e ni-ls puixa veure justícia y egualdat, en lo sanct e beneyt nom de Jesús e nomtam a promulgar sentència en la dita causa en e per la forma següent.

Després de les consideracions i de la relació de condemnats, on s'havien ratllat els morts, se'ls condemnà:

En pena de mort natural, enaxí que tota hora y quant vindran en mans e poder de la senyoria sien⁶ degollats, sguarterats⁷ fins que muyren e la ànima sia separada perpetualment del cos de aquells.⁸ Confiscant e havent per confiscats los béns de aquells a sa il·lustre senyoria, bandejant e havent per bandejats aquells de totes les terres de sa il·lustre senyoria. Condemnant-los no resmenys en les

6. Ratllat: <penjats>.

7. Ratllat: <en les forques ab un dogal d'espant>.

8. Ratllat: <Condemnant-los no resmenys en restituhir la quantitat de les coses furtades en lo doble>.

despeses de la present causa, la taxació de les quals nos reservam. Dats sentència die et anno predictis en les cases de la procuració general de la vila e ducat de Gandia y en totes les viles, baronies e lochs del stat de l'il·lustre senyor don Joan de Borja, duch de Gandia e senyor de la baronia de Castelló e la Pobla de Rugat, qui la present sentència definitiva donam e pomulgam.

Abans de la sentència, al principi d'iniciar-se el procediment judicial, en el primer viatge que el missatger i trompeta i el notari feren a la Pobla, anaren casa per casa de cadascun dels denunciats i consignaren els béns trobats. Les mullers o vídues dels denunciats foren presents i a elles se'ls encomanaren els béns anotats, les quals els acceptaren «sens perjuhí dels seus drets». L'inventari dels béns posa de relleu la pobresa generalitzada dels veïns de la Pobla. El més ric, valorat en vint-i-cinc lliures, pertanyia a la casa de Joan Giner i hi havia: huit gerres, dos plenes de vi amb cinquanta cànters, poc més o menys, i les altres buides, una gerreta amb una arrova d'oli, tres serres, una plana, dos barrines, un «siment», una rodella, una barrina gran, una espasa, una caixeta vella amb ferrats, dos cadires de costelles, una gerra d'ordi amb trenta cafissos i mig, un cafís i mig de forment, un cafís i mig de mestall, un cafís d'ordi, quatre barcelles d'espelta, un cosselet, un matalaf, un llit de posts, un altre llit de posts amb una màrfega i un llençol «d'estopa», un cofre buit, un cafís i mig d'ordi, una serra gran de dos mans, un llibrell, un cofí, una flassada vella, altre cofre buit, un ast i una olla, un «sager», una taula i una mula.

Un altre inventari similar a l'anterior fou el del jurat Joan Ortolà, tot i que la valoració de vint-i-cinc ducats es féu per dues mules i no pels mobles o altres béns. L'inventari més pobre fou el de la casa de la vídua de Pere Fayos, que no es féu perquè no hi havia res, «que's molt pobra i moltes criadures». Els inventaris més generals fluctuaven entre les quatre i les set lliures de valor, com el d'un altre Joan Ortolà, valorat en cinc lliures: dues llances i una «piqua», una rodella, una taula, dos cadires de costelles, una caldera, una paella, un ast, un gresol, un llibrell, un cofí, un llit de posts, una espasa, dos llençols, una flassada, un matalaf, un cofre gran, una caixeta buida, altre cofre buit, un cafís d'ordi i quatre barcelles d'espelta.

No podem donar una resposta concloent sobre l'aplicació d'aquesta condemna i si els veïns de la Pobla Franca de Rugat foren esquarterats pels delictes comesos durant la Germania encara que tot apunta a què no arribà a executar-se, de fet, l'any 1533 encara no s'havia fet. El final tingué més a veure amb la pobresa dels condemnats que amb els delictes comesos. L'any 1533, una lletra tramesa pel duc al seu procurador a València, Joan Garcia, se'n feia ressò:

Virtuoso y especial amigo, vuestra carta de xxiii del presente mes recibí respondiéndome a lo que con el jurado de la Puebla el otro día os escribí acerca del pregón que agora nuevamente se ha publicado sobre la composición que les ha sido hecha. Y por lo que me dezís en vuestra carta, veo la diligencia que la otra vez se hizo por vuestro medio que, a mi parecer, fue muy buena, y igual agora se deve hazer. Porque, como vós escrivíis, pues aquella villa fue no solamente libre de aquel delicto mas aún merecedora de remuneración por los servicios que en aquella sazón hizo a su magestad, sería gran neçedad y locura comprar con sus dineros tan mal nombre como les quedaría aceptando esta composición. Assí que muy grande plazer me haréis que, pues estáis al cabo de lo que passa, entendáis en el remedio desta gente, a quien he mandado que no sólo embíe a essa ciudad una persona con poder bastante para no consentir la dicha composición, mas aún para dezir que quieren estar a justicia, como vos dezís. Y pues ellos tienen tan buen derecho para deffenderse, yo sé que vos no faltaréis en encaminar el negocio por los términos que para sacarlos desta necesidad se requiere, porque cierto, según su pobreza y la esterilidad que han pasado tantos años en aquella tierra como os escriví, si esto de su composición passasse adelante, no sería más menester para que se acabasse de despoblar aquel lugar. Quanto a lo de los vassallos del conde, yo no veo que se les haze vexación ninguna, ni tampoco a los de don Pero Maça, mas ya que la hiziessen, para esso aprovecha tener pane (...) en palacio. Y nuestro Señor; vuestra virtuosa persona guarde.

De Gandia a xxvi de febrero.⁹

Pocs dies després, el sis de març de 1533, Joan Garcia respongué al duc amb una extensa lletra on li notificava que Pere Orts s'havia presentat a València *con el sindicato y poder de la Puebla*, per

9. AHN, Nobleza, Osuna, lligall. 713 núm. 5,1. Document facilitat pel professor Pablo Pérez García.

tractar la qüestió de la composició que els comissaris determinaven imposar als veïns. Garcia pensava que Pere Orts havia de tornar a Gandia amb una lletra seua per allò que havia passat un dia abans d'haver arribat a València. Els comissaris, és a dir, el mestre racional, el tresorer, micer Ros, micer Pons y *huno que nuevamente es venido de la corte, me embiaron a rogar les fuese a d'ablar*. Els comissaris li digueren dues coses. La primera, que el duc de Gandia, segons la seua informació, *tenía muchos bienes muebles y sitios de muchos de los xxiii de Gandía* i que li pregaven que escrigués al duc perquè donés *qüenta y razón dellos*. Joan Garcia contà que havia ocorregut i recordà al duc *que ya otra vez hizieron esta misma demanda y vuestra senyoría mandó hazer un memorial de todos los bienes questos agermanados dexaron y los cargos que sobre los dichos bienes había, de manera que todos los bienes que dexaron era cosa de burla*. La segona, que per respecte a la persona del duc de Gandia, *havían alsado la mano en la composición que tenían hecha a los de la Puebla hasta haver compuesto los vasallos del senyor conde y de don Pero Maça, y por quanto tres días había que los hunos y a los otros el señor duque les había dado sentencia de muerte y confiscación de bienes, que tuviesse por bien vuestra senyoria que los de la Puebla aceptasen dicha composición*. Sense conèixer la resposta que Joan Garcia donà als oficials reials en nom del duc —apareixia en una altra lletra—, Pere Orts presentà davant els comissaris *un auto*, pel qual, *en ninguna manera aquella universitat quería aceptar composición ninguna, sino estar a justicia*. Garcia veia les coses de manera diferent i així li ho notificà al duc:

Yo, señor veo esta gente muy determinada a sacar dinero como quiere y más que pretienden y senyaladamente micer Ros, que dize que la composición y la nómina de los agermanados tiene y se ha hecho de persona embiada con carta de vuestra senyoría, lo que yo tengo por buela así lo que dizen como lo que pueden hazer si vuestra senyoría, como ya le tengo scripto, les muestra el rostro. Porque ahunque no dexarán de hazer alguna rigor contra ellos, tengo por cierto que ninguna cosa de las que pretienden se les provará. Vuestra senyoría deve mandar dexen de venir por algunos días a Valencia, mayormente todo linage de Batallés, porque estos comisarios hazen gran hincapié de la composición que vuestra senyoría les hizo, a la qual ya yo les he dicho que no

*fue composición, sino servicio que como buenos vasallos hizieron a vuestra señoría este auto que recibió Culla sobre este servicio.*¹⁰

D'aquests documents podem deduir que amb certa probabilitat, el duc degué commutar-los la pena de mort per una composició, o servei o multa que de bon o mal grat lo acceptaren. Passats els anys, el duc es negava a què els comissaris els composaren novament i al·legava la situació de pobresa dels vassalls sota l'amenaça de provocar el despoblament de la Pobla i la minva de les rendes senyoriales. Sens dubte, que els esforçats veïns de la Pobla maleïrien per sempre el moment en què decidiren agermanar-se, ja que, transcorreguts més de deu anys de persecucions, processos i multes, ni la justícia senyorial ni ara tampoc la justícia reial volien que oblidaren aquell fatídic fet.

Persecució, procés i mort de Bartomeu de Cas

Bartomeu de Cas pagà amb la vida la decisió d'agermanar-se amb els altres companys de Gandia. El periple vital concloué la tercera setmana de Quaresma de 1524. Pocs dies separaren la mort seua i la del seu cunyat Joan Caro:

Aprés, en la tercera setmana de Quaresma, esquarteraren al Carabacer, qui portà la bandera de alferis contra lo duch de Segorb y lo governador mossèn Ferrer en lo camp de Morvedre» i a Bartomeu de Cas, «qui stava en Gandia y era stat principal dels de Gandia qui s'agermanaren e instaren que hixqués lo camp contra Gandia, lo qual lo duch de Gandia lo féu portar pres de Catalunya ab una barca a Gandia. E la reyna Germana no comportà que-l sentenciassen en Gandia per molt que la importunassen, ans lo féu portar a València per a sentenciar. E lo tercer fon mestre Loís, lo cofrener, gran avalotador. Aprés, lo disabte de Passione, esquarteraren a Caro, lo sucrer, qui era stat racional y principal de la Germania, lo qual féu portar la reyna pres del castell de Cimanques, de Castella, hon lo tenia pres lo rey, al qual li feren un cadafal y una forca davant la porta de la sala y, feta la mitja volta rosegant, com tots los

10. AHN, Nobleza, Osuna, lligall 713, núm. 5.2. Document facilitat pel professor Pablo Pérez García.

altres; après de confessat, donaren-li un garrot dalt en lo cadafal y penjaren-lo cap avall de les onze hores del matí fins a les quatre. Aprés, rosegant lo cos, lo portaren al mercat hi l'esquarteraren e lo cap lo posaren al cantó de la cambra dels jurats, hon stà la sphaera del relonge.¹¹

Alonso de la Serna¹², criat del duc de Gandia, féu presoner Bartomeu de Cas a Barcelona i el traslladà per mar fins a Gandia al voltant del quinze de febrer de 1524. Després de sotmetre'l a interrogatori, el duc el trameté a València el 19 de febrer. A l'endemà, s'inicià el procés a la Reial Audiència, el qual conclugué a finals de febrer amb la condemna a mort, executada ben aviat, ja que tingué lloc la tercera setmana de Quaresma.

Lluís Bertran, notari de València i pare de sant Lluís Bertran, defensà Bartomeu de Cas en el procés de la Reial Audiència, el qual afegí poca cosa a la declaració de culpabilitat de l'inculpat. Al·legà que mai no havia sigut vassall del duc Joan de Borja, ni tampoc veí de Gandia, sinó tan sols «habitador» d'aquella vila. A més, digué que l'acusat romangué a Gandia fins a darreries d'agost de 1521, després es traslladà a València, on continuà residint fins que marxà de la ciutat. En aquest temps adquirí un notable protagonisme i posà en perill la pròpia vida en acompanyar el seu cunyat Joan Caro quan aquest intervingué per apaivagar l'aldarull provocat pels qui volien excarcarar el corredor de coll Simó Borrell, de la junta dels Tretze. Sortí de València en veure que figurava entre els exceptuats del perdó promulgat pel virrei Diego Hurtado de Mendoza. Retornat a València el 1523, hi visqué un curt període de temps, passat el qual se n'anà a Catalunya, on fou fet presoner a la ciutat de Barcelona i traslladat a Gandia per manament del duc.

Francesc de Castellví, per encàrrec del duc de Gandia, advertí la virreina Germana de Foix que Bartomeu de Cas era empresonat a Gandia. La virreina envià Hernando Salcedo amb una comissió per traslladar el presoner a València. L'anada a Gandia d'aquesta comissió i els esdeveniments que ocorregueren davant el duc es

11. *El Libre de Antiquitats...*, *op. cit.*, p. 86.

12. Deu tractar-se d'Alonso de la Serna, que figura de criat del duc al testament que redactà l'any 1517; vg. ARV, sig. 4539. Protocols del notari Joan Garcia de 1517.

coneixen a través d'un document exhumat per Danvila Collado.¹³ Hernando Salcedo arribà a Gandia després del migdia del dia 18 de febrer de 1524. Es presentà al duc i li donà la comissió o encàrrec que duia de la virreina Germana de Foix. El duc pretengué lliurar el presoner a l'emissari, però aquest no es mostrà predisposat a rebre'l perquè ja era passat el migdia i no podia aplegar a València abans de la nit. Llavors, notificà al duc que tornaria l'endemà de matí i que se'n faria càrrec. El duc ho entengué com una negativa i respongué que el trametria a València amb el seu criat Serna. Segons el document, temia que Salcedo no fos capaç d'acomplir la missió encarregada i que, atesos els perills dels camins i sobretot el perill que suposava travessar els rius, el presoner s'ofegués o s'hi llancés per tal de fugir. Segons el duc, això mateix li havia passat amb Boluda, un dels vint-i-dos agermanats de Gandia. Salcedo no volgué fer-se càrrec del presoner fins a l'endemà i el duc no volia lliurar-li'l si no l'acompanyava el seu criat. Finalment, després d'una aspra discussió on, a més, Salcedo demanà al duc que li pagués el treball que se li havia encarregat, aconseguiren arribar a una solució de compromís: a l'endemà, en rompre l'alba, Salcedo, acompanyat d'Alonso de la Serna, criat del duc, marxarien a València amb el presoner.

Els béns de Bartomeu de Cas, i els dels altres agermanats de Gandia, foren confiscats per Joan de Borja i restaren en poder seu. Un mes abans que el duc l'empresonés, s'escripturaren algunes terres de propietat seua com la que es feu el dissabte 16 de gener de 1524, al palau ducal, on el duc vengué a Pedro Milanés, reboster seu, una vinya i un olivar que havien sigut de Bartomeu de Cas. Una part de l'import de la venda cobrí els salaris que el duc li devia.¹⁴

El mateix any 1524, segurament el 19 d'octubre, Lluís Manrana, argenter i veí de Gandia, atorgà poder als procuradors Joan Garcia i Ausiàs Salelles, notaris de València, «per posar rahons a un manament executiu que ha impetrat contra lo dit constituïnt com a detenedor e posseïdor a la casa que fon confiscada e (...) d'en Berthomeu

13. M. DANVILA COLLADO: *La Germanía...*, op. cit., pp. 363-365.

14. AMG, Osuna, FC. 70. Protocols del notari Francesc Pérez de Culla, 16 de gener de 1524.

de Cas en Gandia, a instància de la viuda de Joan Cones, lo qual li fon presentat per un porter de la Governació de València».¹⁵

El procés contra Bartomeu Guitart

El suposat maltracte o injustícia que rebé Jeroni Guitart, per part del duc de Gandia, en la pugna mantinguda amb Miquel Tamarit per raons comercials, fou al·legat per Bartomeu de Cas com una de les causes que mogueren Bartomeu Guitart, germà de Jeroni, a cercar altres amics a Gandia disposats a l'agermanament. A la reunió mantinguda a la font d'en Muntaner, aparegué Jeroni Guitart a cavall per avisar-los que la notícia de l'agermanament era coneguda a Gandia i que, per tant, calia que fugiren ràpidament si no volien que el duc els detingués. Donat l'avís, Bartomeu de Cas digué a Jeroni Guitart que se'n tornés a Gandia perquè l'agermanament no li pertocava. Jeroni Guitart obeí i el seu nom no figurà entre els vint-i-dos agermanats de Gandia ressenyats per Bartomeu de Cas a la declaració.

En el procés contra els agermanats de la Pobla Franca de Rugat, el nom de Jeroni Guitart apareix dues vegades a la declaració de Jaume Escuder. La primera vegada quan afirmà que Jeroni Guitart anà a la Pobla i feia traure blat i oli de les cases dels veïns i que «lo blat feya portar al camp de la Germania ab les bèsties dels mateixos de la Pobla». La segona vegada «que la seua muller li digué que Jeroni Guitard havia escrit una carta als de la Pobla perquè li remeteren a Xàtiva el blat i l'oli que li hi restava en la vila, amenaçant saquejar-los si no ho feien». Aquestes dues citacions refermen l'opció que Jeroni Guitart, en un moment difícil de precisar, abandonà Gandia i es traslladà a Xàtiva per participar-hi activament.

També pot tractar-se d'un error de Jaume Escuder i es referisca al seu germà Bartomeu, un dels vint-i-dos agermanats de Gandia, que des de València marxà conjuntament amb els altres de Gandia amb l'exèrcit agermanat, en formà part, participà a la batalla del 25 de juliol de 1521 i es traslladà posteriorment a Gandia. Cap també

15. AMG, Osuna, FC. 70. Protocols del notari Francesc Pérez de Culla, 19 d'octubre de 1524.

la possibilitat que Jeroni Guitart, atesa la implicació del seu germà i malgrat comptar a Gandia amb parents que eren gent coneguda de la vila ducal, se sentís incòmode per les persecucions del duc contra els familiars dels agermanats i decidís marxar a Xàtiva, des d'on, tal vegada, decidí implicar-se en la revolta. Tanmateix, la denúncia de Jaume Escuder no li significà cap acusació de delictes.

El procés contra Bartomeu Guitart s'inicià l'any 1530 a Gandia, una data allunyada del final de la Germania.¹⁶ El duc degué assabentar-se que Bartomeu Guitart era presoner a Xàtiva i li incoà un procés criminal, per al qual utilitzà alguns dels seus vassalls com a acusadors. Fos possible que fins i tot alguns dels acusadors volguessen venjar-se d'un dels protagonistes de la Germania de Gandia. Els testimonis acusadors foren tres. El buidador Joan Despí, Joan Ros i Gonzalo de León. No eren uns veïns qualssevol de Gandia. Despí havia perdut el seu fill durant la Germania i potser tenia ganes de revenja; Joan Ros era senyor de Daimús, pròxim al duc Joan de Borja, i havia exercit magistratures municipals diverses vegades; finalment, Gonzalo de León era criat del duc. Hom pot considerar que el testimoni que tots tres prestaren contra Bartomeu Guitart fou dirigit pel mateix duc de Gandia per instar el procés criminal.

Substancialment, els tres acusadors afirmaren que després de la batalla de Gandia, Bartomeu Guitart, juntament amb altres veïns de la vila i forasters, robaren el palau del duc i altres cases de Gandia. D'acord amb aquests testimonis, l'11 de maig de 1530, davant Melcior Pellicer, procurador i batlle de la vila i ducat de Gandia, comparegué Jeroni Fuster, procurador fiscal del duc, per interposar un clam contra Bartomeu Guitart, aleshores «habitador» de la ciutat de València, i contra altres, els noms dels quals no figuren al procés, per diversos crims e delictes.

Dels punts ressenyats al clam, s'infereix que el duc de Gandia, «ans que foren les revolucions propasades en lo present regne de València, estava y habitava en lo seu palàcio en la vila de Gandia, hon sa senyoria tenia molta gran riquesa y tenint lo seu palàcio molt moblat de molts draps de or, de seda, molts richs y de molta riqua

16. M. DANVILA COLLADO: *La Germania...*, pp. 369-374.

tapeseria, draps de llana y de lly, molt or y molt argent y joyes de molta stimació e moltres altres coses de preu y stimació». Bartomeu Guitart, «habitador» i vassall del duc, coneixia la riquesa continguda al palau ducal. El procurador fiscal, en lloc de mencionar el saqueig, presentà els fets no com una conseqüència d'aquella batalla, sinó com una associació de malfactors disposats a saquejar per tot el regne: «que lo dit en Berthomeu Guitart, en lo any cinch-[c]ents vint-y-hu, en lo temps de les revolucions del present regne, sabent ell que molts ladres y persones de molt mala vida feyen ajusts per anar a moltes parts del present regne y a la vila de Gandia per robar, y saltejar y fer tots los malefisis del món, pensà en sí que era lo millor temps del món pa ell poder robar tota la casa de l'il·lustre duch de Gandia o la major part de aquella».

Segons el clam interposat pel procurador fiscal, els capitans i caps de quadrilla de la Germania isqueren de València amb les banderes no per lluitar i aconseguir uns fins polítics o militars, sinó, «per anar a robar y saltejar per los regnes y per les viles y terres», cosa que aconseguiren quan el «dia del gloriós sant Jaume dels mes de joliol del any cinch-cents vint-y-hu», arribaren a Gandia. Aleshores, Bartomeu Guitart, «ab tots los que tenia conduhits y girats a sa voluntat, que eren homes grans ladres», entrà dels primers en la vila i amb el seus companys es dirigí directament al palau del duc. Allí «robaren y furtaren molta roba de or, seda, llana y de lli, argent y or i moltes joyes y molta tapeseria, en suma de més de quatre o cinch mil ducats». A més, Bartomeu Guitart també robà en algunes cases «de les més riques» de Gandia. Segons el procurador fiscal, era fama pública que aquell era home «de mala vida, fama e conversació». Per totes aquestes acusacions, el denunciats havia encorregut en delictes que comportaven la pena de mort i d'altres punicions, així corporals com pecuniàries.

Una cosa era acusar i una altra empresonar-lo. De moment, el procurador fiscal havia de conformar-se a prosseguir el procés i demanar que atesa l'enormitat dels crims i delictes dels quals se l'acusava, i que no «de[v]ien romandre sens condigna punició e castich», que fora pres, «si haver se porà», per exigir-li confessió i, «si haver no-s porà», que prosseguís el procés en absència. Mentrestant, el

procurador fiscal demanava que s'escrigueren i anotaren tots el béns mobles i semovents i que el seents foren posats en «mala veu».

El procurador fiscal, Jeroni Fuster, en ser interrogat sobre qui li havia ordenat presentar l'escriptura d'acusacions, respongué que l'advocat fiscal de la vila de Gandia, que no era altre sinó «el discret Francesc Pérez de Culla». El procurador general i batlle del ducat de Gandia, Melcior Pellicer, considerant que Bartomeu Guitart, peraire i menor de dies, era absent de la vila, ordenà a Pere Garcia, «misatgé de la sua cort», que anés a les cases del magnífic Bernaldí de Costa, secretari del duc de Gandia, «hon lo dit Bartomeu Guitart estava e habitava» quan va cometre els delictes i crims dels quals se l'acusava, i executàs les corresponents tres citacions. Les citacions es feren els dies 13, 14 i 16 de maig de l'any 1530 i després se'n seguiren les respectives contumàcies. El procurador general mossèn Jaume Roca dictà sentència:

Considerant que lo dit Berthomeu Guitart és estat acusat per lo honorable procurador fiscal de la dita vila e ducat de Gandia per haver escmogut, e ajustat, e ncoratjat molts hòmens ab armes per a què robasen lo palàcio del molt il·lustre senyor duch de Gandia e li són estades acusades totes les contumàcies de qu'és acusat, e axí, lo dit Bartomeu Guitart no comparech dins lo dit terme, és agut per convicte e confés de les coses en la dita denunciació contengudes, màxime constant-nos de les sobredites e delictes ab verídica informació ser tal et àlias. Ab la present sua difinitiva sentència, comdempnam al dit Bartomeu Guitart, delat e denunciat, qui desús, a pena de mort natural, per haver comés e perpetrat dits crims e delictes en la dita denunciació contenguts, vel verites per ésser aguts per confesats dits delictes. E axí que pux aquell vingua en mà e forca e poder de la cort, sia penjat per lo coll ab dogal d'espart e naturalment muyra e la ànima de aquell sia separada dell suo cors per a sempre, perquè sia castich per a ell y exemple als altres. E més avant, comdempnat e o dit delat e condepnat en restituir y esmerçar al dit molt il·lustre senyor duch en doble los béns que per causa del dit delat y comdempnat y per lo escmoviment, encoratjament e ajustament de gent fet per aquell habren robats e barrejats justa forma de fur de asò parlant e açò, atesa la graues de la mala feyta que segons la calitat, ço és, la bondat, honrrament e valor de les persones robada e hurtada lo dit delat denunciat e comdempnat en totes les despeses de la present causa, comdempnant la il·lustre senyoria en lo palau de la casa de la cort de la procuració e batlia de la dita vila, present lo dit procurador fiscal e en contumàcia del dit Bartomeu Guitart, en lo dia mes e any damunt dits, senyal d'ell dit mossèn

Jaume Roca, cavaller, general procurador e batle y la desús dita senyal dóna, pronuncia e promulga.

La condemna de Bartomeu Guitart a la cort senyorial del ducat de Gandia féu que Joan de Borja, mitjançant el procurador Joan Garcia, demanés a la Reial Audiència que li lliurés el presoner, encarcerat a Xàtiva, per executar la sentència.

...qui detinetur captus in carceribus in civitate Xative: ex eo qui pretenditur pro parte dicti illustris ducis qui dictis Batholomei Guitart fecit coniuratione contra dictum ducem, et sint ei rebellis: propter quam rebellionem finit per eundem ducem ad mortem condemnatus cum supra dicta sententia in dicta villa Gandie contra dictum Bartholomeum Guitart publicata. Et propterea pro parte dicti illustris ducis Gandie supplicantur qui dicti Bartholomei Guitart aut remittatur ad dictam villam Gandie pro facienda executione dicte sententie vel per dicta sciencia per nos executioni mandetur totum contrarium pretendente dicti Bartholomeo Guitart: asserente se habere remissionem omnium delictos.

L'Audiència, en sentència signada pel vicecanceller Ximén Pérez Figuerola, denegà la petició del duc:

...pronunciamus, sententiam et declaramus instantiam factam per dictum illustrem ducem contra dictum Barthomeus Guitart de iure et foro non procedere, nec esse fundatam: dicto illtr. duci super dicti instantia silentium imponentes nostram partium ex causa in expresi condemnates.¹⁷

17. ARV, Reial Audiència, Sentències, Caixa 467, número 1167.

IV.

LA REVENJA DE LA GERMANIA

Potser resulte exagerat al-ludir a la revenja de la Germania, però no s'entenen d'altra manera les queixes exposades per Carles de Borja, Vè duc de Gandia, en un memorial tramés al príncep Felip, futur Felip II, durant la segona meitat del segle XVI.¹ Transcorreguts més de trenta anys de la revolta agermanada, Carles de Borja pensava que una decisió judicial en contra seua acordada pel Consell Suprem d'Aragó havia d'entendre's com una revenja que alguns personatges vinculats familiarment als líders de la Germania volien cobrar-se ara contra la família Borja pels fets esdevinguts trenta anys enrere.

La decisió judicial al-ludida al memorial del duc Carles de Borja es referia al perllongat litigi que mantenien el duc de Gandia i els creditors censalistes d'una part, i l'almirall Sanç de Cardona, de l'altra part, sobre la suposada existència d'un vincle o primogenitura sobre el Real, que comprenia els llocs i alqueries del Real, Beniopa, Beni-peixcar, Benicanena, Alqueria Nova, Alqueria d'en Fosset i Benicareig, tots ells situats dins el terme de la vila de Gandia. L'existència d'aquest vincle, en cas de provar-se legalment, com pretenia l'almirall, invalidava la venda que els seus avantpassats havien fet a la duquessa Maria Enríquez, tudriu i curadriu del tercer duc Joan de Borja. La venda del Real, estudiada per Pastor Zapata, es materialitzà l'1 de febrer de 1502. Fou signada pel venedors, Joan de Cardona i Maria Fajardo i el seu fill Alfons de Cardona, i per la compradora, la duquessa Maria Enríquez, en nom del seu fill el duc Joan de Borja. Abans d'aquesta dada, el segon duc de Gandia havia intentat la compra del Real per 1.080.000 sous (108.000 timbres), però a son pare, el papa Alexandre VI, li paregué un preu excessiu i suggerí la quantitat de 900.000 sous (90.000 timbres), «la compra de les terres de don Joan de Cardona, per lo preu que us scriuem de cviii mil timbres, no·ns plau, per què·ns

1. Vg. el memorial a *Monumenta Borgia...*, *op. cit.*, vi, pp. 680-683.

par molt excessiu e demesiad preu; y encara que satisfaça molt al stat e casa tua, no-s segueu per axò que, no valent més de xxvi mil de renda, les hajes de comprar per molt més del que valen, majorment que a ells ve bé perquè tenen més necessitat de vendre que vosaltres de comprar. Però si les donen per fins xc mil timbres, serem contents e inmediate proveïrem el pagament».² Finalment, la duquessa Maria Enríquez l'adquirí per 950.000 sous (95.000 timbres).

Amb la compra del Real la duquessa de Gandia pretenia prosseguir la política iniciada pel seu sogre, el papa Alexandre VI, i recolzar l'estratègia dels Borja «de consolidació d'un poder senyorial ferm» mitjançant altres compres que permeteren al duc, el seu fill Joan de Borja, «gaudir d'un únic poder jurisdiccional dins a Gandia». La compra del Real s'aconseguí gràcies a l'elevadíssim nivell de deute del darrer titular, l'almirall Joan de Cardona, que ascendia a més de 600.000 sous l'any 1502. La compra es materialitzà per 950.000 sous, de forma que la duquessa assumí el deute censal de 600.000 sous, amb l'aquiescència dels creditors censalistes, i la resta fou satisfeta amb el pagament al comptat de 90.000 sous i 250.000 sous en censals, els quals es refugiaren sota una complexa operació financera que incloïa la venda fictícia de territoris que ja eren dels Borja.³ Aquesta compra originà greus problemes des del primer moment. Segons Pastor Zapata, Alfons de Cardona, fill i hereu dels venedors, plantejà el mateix any 1502 un plet destinat a recuperar la propietat venuda i invalidar els drets adquirits pels creditors censalistes i pels ducs de Gandia: «La única forma posible, en la óptica de don Alonso, era la de considerar 'vinculados' los bienes territoriales vendidos, desde el acta de donación de 1407, en los herederos de don Hugo de Cardona».

El plet es presentà davant la cort del Justícia Civil de València i el tribunal de primera instància es mostrà favorable a l'opinió d'Alfons de Cardona, cosa que implicava la improcedència jurídica de la venda, perquè cap bé vinculat podia, en principi, alienar-se i encara menys per motius de deutes: «Se trataba de recuperar la titularidad del señorío y de no reconocer la deuda censal alegando vinculación

2. J. SANCHIS SIVERA: *Alguns documents...*, *op. cit.*, p. 111.

3. Vg. J. L. PASTOR ZAPATA: «El ducat de Gandia...», *op. cit.*, pp. 251-252.

y sustitución hereditaria en los bienes territoriales que pertenecieron a don Alfonso de Aragón [duc reial de Gandia]. Todo ello basado en una dudosa interpretación del testamento que este último efectuó en 1407 y en el que el vínculo se refería también a los sucesores y herederos de don Hugo de Cardona». La sentència, favorable a Alfons de Cardona, fou apel·lada per la duquessa Maria Enríquez a la cort del governador de València. S'insistia en la inexistència de cap tipus de vinculació, atès que el suposat vincle al·legat per Alonso de Cardona, «sólo se podría haber aplicado en un supuesto que no había acontecido: que don Hugo hubiese muerto sin hijos o sin que estos hubiesen llegado a la edad de testar (veinte años) con lo que la herencia recaería, sucesivamente, en los hermanos del beneficiado. Por el contrario —alegaba la duquesa—, don Hugo había fallecido dejando un heredero de vinticinco años (Juan de Cardona), lo que implicaba la desaparición del vínculo y, por tanto, la libre disposición de la propiedad del Real en manos del citado heredero. En conclusión, la venta de 1502 era legítima».⁴

El plet s'arrossegà al llarg de tota la primera meitat del segle XVI.⁵ A la mort d'Alfons de Cardona el continuà el seu successor Sanç de Cardona. Un apressat resum dels fets que permet desvelar l'objectiu plantejat de la revenja de la Germania, pot resseguir-se al memorial que Carles de Borja, duc de Gandia, remeté al príncep Felip l'any 1554 o 1555.

...y como temiese después la dicha duquesa [María Enríquez] haver sido engañada porque le dixeron que en algún tiempo se podría pretender vínculo o mayorazgo en estos lugares, procuró quanto pudo de deshazer la compra, y so-

4. Per a un seguiment del plet derivat de la compra del Real, vg. J. L. PASTOR ZAPATA: «Censales y propiedad feudal. El Real de Gandía: 1407-1550», *Estudios dedicados al profesor D. Ángel Ferrari Nuñez*, Universidad Complutense, Madrid: 1984, pp. 737-766.

5. Poden veure's algunes notícies a ARV, Reial, 749, f. 25: El 20 de novembre de 1537, el regent Cabanyelles sol·licità la deposició de testimonis en la causa entre l'egregi Sanç de Cardona, almirall d'Aragó, i el duc de Gandia, vg. ARV, Reial, 171, ff. 464^v-466^v; 4 d'agost, 1540. El 10 de maig de 1539, ff. 382^v-383^v el duc apel·là davant el Consell Suprem d'Aragó i l'emperador sol·licità el duc de Calabria que li remetés la causa quan s'hagués acordat la sentència. ARV, Reial, 759, ff. 119-120^v. La resolució es retardà almenys durant sis anys, perquè fins el 27 de maig de 1546, en temps de Francesc de Borja, el duc de Calabria no ordenà la tramesa d'una còpia de la causa al Consell Suprem d'Aragó, vg. J. MARTÍ FERRANDO: *Instituciones y sociedad valencianas en el Imperio de Carlos V*, València: 2002, p. 140.

brello hubo pleito entre la dicha duquessa y el padre del dicho almirante don Sancho. Y mandando el dicho serenísimo rey Católico que se mirasse bien el negocio, por tratarse en él de su autoridad real, y porque la dicha duquessa era su prima hermana y mostró gana de hazerle merced y favor con justicia, porque ella y sus hijos no recibiesen daño de la dicha compra, por muchos letrados italianos y españoles deste supremo real consejo que su alteza tenía cabe sí, fue declarado por dos reales sentencias no haver mayorazgo en los dichos bienes, sino que eran libres y se pudieron vender. Y desde entonces acá, la dicha duquessa y sus descendientes, por la dicha compra y reales sentencias, han poseído y poseen los dichos lugares. Mas después desto, el dicho almirante don Sancho, que oy es, empeçó a contradizeir la venta que su padre hizo, pensando, como es sagaz, que vernía sazón y tiempo para molestar a los que con buena fe compraron la dicha hazienda. Pero viviendo el vicescanciller Coll, persona justa y avisada, no le pudo suceder su intento, antes se declaró por otra tercera sentencia, conforme los deste real consejo, y entrellos mosén Urgellés, como se puede ver por sus votos, que los dichos bienes eran libres y que en ellos no avía vínculo ni mayorazgo. Después de tan justa compra, aprovada por tantas sentencias reales, descuidándose algo el dicho duque de Gandia, dexó tratar el pleito de apelación a los susodichos creedores que havían de cobrar cierta suma del almirante. Murió en este medio el vicescanciller mosén Coll, que por vuestra alteza dio la tercera sentencia contra el dicho almirante, y vino mosén Terça por regente, con el qual tuvo tal maña el dicho almirante que luego le hizo su muy amigo. Y para granjear a mosén Urgellés, tomó por advogado a mosén Rubio, su cuñado y maestro, y por procurador a Nofre de Cas, su primo hermano, pensando por estas vías, y otras más secretas e intrínsecas que pasan entrellos, de atraer así el voto y amistad del dicho Urgellés, haviéndole tenido antes por contrario y sospechoso, según el mismo almirante allegó en las sospechas que contra él puso en Alemania ante su magestad. Y fue tanta la maña del almirante y pudo tanto con el dicho Urgellés la afición de mosén Rubio, su cuñado, al qual esperan eredar sus hijos, ultra de haverle sido discípulo el mismo Urgellés, y aprovechó tanto la intercesión del procurador primo hermano del juez, y lo que más de lo secreto se dize y puede conjeturar, que el almirante vino a hazer toda la fuerça y hincapié de su pleito en mosén Urgellés, de casa del qual nunca se partía, haviéndole antes recusado y dexado de proseguir contra él las allegadas sospechas, que en fin, se dió agora en Monçon la quarta sentencia, con grande altercación de los que la dieron, por ser muchos dellos de parecer contrario, y con menoscabo de este real consejo de vuestra alteza, y perjuizio de la real autoridad del serenísimo rey Católico, revocando tantas sentencias con tanto miramiento por personas justas y dotas dadas, de manera que si vuestra alteza no lo remedia y pone su real mano en ello, no se podrá ya fiar nadie de sus reales sentencias, pues está en mano de uno o de dos juezes trabucarlo todo.⁶

6. *Monumenta Borgia...*, *op. cit.*, vi, pp. 680-681.

Del memorial resta clar que els ducs de Gandia havien guanyat tots els plets que fins aquells moments havien interposat els Cardona. Per aconseguir-ho, a més de les justes raons que hi podien al·legar, utilitzaren recursos tan poc jurídics com la relació familiar que hi havia entre la duquessa Maria Enríquez i el duc Joan de Borja amb el rei Ferran el Catòlic. A més, la reiteració de sentències sobre la mateixa qüestió mostrava que el litigants no estaven disposats a acceptar-les com a definitives i cercaven fórmules diverses per mantenir el plet obert. A més, un plet d'aquestes característiques significava unes despeses elevades per a les parts implicades (duc de Gandia, creditors i almirall), atès que els obligava a contractar nombrosos juristes perquè intervingueren tant a València (Reial Audiència) com a la cort (Consell Suprem d'Aragó). Així mateix, la insistència, sobretot dels Cardona, de mantenir-lo viu suposava que els creditors no percebrien els rèdits dels censos compromesos. Tampoc els ducs de Gandia podien refermar de forma absoluta la senyoria sobre el territori en litigi perquè, segons com es resolgués, depenia el manteniment de la propietat del Real. Finalment, deixar la solució en mans dels jutges, obligava el duc de Gandia i l'almirall a cercar xarxes d'influències clientelars a l'entorn dels jutges per obtenir sentències favorables als seus interessos. En un plet tan complex com aquest, malgrat la teòrica independència de la justícia, els jutges podien modificar la sentència amb la disfressa de la tècnica jurídica. Així atenien satisfactòriament les demandes de l'entorn dels grans senyors a recer dels quals exercien o s'havien compromès a servir.

Els Borja, el mateix hom podria dir d'altres senyors valencians, s'adonaren ben aviat de la importància de mantenir un equip de juristes que treballés en defensa dels seus interessos, cosa a la qual es veien abocats pels nombrosos plets mantinguts. Així, l'any 1543, a la mort del tercer duc, Joan de Borja, Francesc de Borja, quart duc, lliurà un complex litigi d'herència amb la seua madrastra la duquessa Francesca de Castro Pinós. En un moment determinat, ambdós litigants plantejaren la possibilitat que dos àrbitres redactassen un document de compromís que posés fi al plet. El duc Francesc de Borja remeté a la part contrària una relació amb els noms dels seus advocats, perquè l'altra part en nomenés altres tants. A la relació

s'observa com alguns juristes, 'servidors' del duc de Gandia, en poc de temps assoliren els principals esglaons de la magistratura valenciana.⁷ Jaume Filibert, el primer d'aquesta nòmina d'advocats, era jutge de l'Audiència valenciana i fou nomenat regent de l'Audiència l'any 1545. Quatre anys després, per les arbitrietats i per les injustícies comeses en l'exercici del càrrec, fou suspès cautelament i sotmès a judici acusat de nombrosos delictes. El mateix passà amb Joan Francesc Benavent, advocat també del duc de Gandia l'any 1543. Fou nomenat jutge de l'Audiència l'any 1545, regent interí l'any 1549 i suspès del càrrec un any després. Entre 1543 i 1549, el jutge canvià la nòmina clientelar i passà a defensar els interessos de l'almirall Sanç de Cardona. L'allunyament del seu antic protector es manifestà en unes actuacions sobre alguns vassalls del duc de Gandia.

Els habitants de Polinyà, Riola i Albalat s'amotinaren contra l'alguatir Céspedes, enviat pel virrei per a capturar uns delinqüents. «Este caso fue juzgado en la Audiencia por Benavent que, en una actuación bastante indiscriminada, condenó a muerte a los supuestos instigadores del motín, ordenó el derribo de sus casas, en otros casos, e impuso a los vecinos fuertes condenas pecuniarias. Pero lo más grave, si cabe, fue que en todos estos procesos no había permitido que los acusados pudieran defenderse. De nuevo había pasado las garantías jurídicas y procesales de los supuestos reos y, además, había impuesto penas excesivas para los delitos juzgados». El comportament indiscriminat del jutge en aquest i d'altres casos, s'explica, segons Canet, pel «escoramiento del juez contra una serie de familias aristocráticas que mantenían entre ellas vínculos de lealtad e intereses, cimentados mediante pactos familiares». Comptat i debatut, en lloc de servir els interessos del duc de Gandia, com havia fets fins aquells moments, el jutge Benavent preferí servir un nou senyor, l'almirall Sanç de Cardona.⁸

7. *Monumenta Borgia...*, op. cit., VI, pp. 602-603.

8. Sobre els jutges de la Reial Audiència, vg. Teresa CANET APARISI: *La Magistratura Valenciana (s. XVI-XVII)*, València: 1990. De la mateixa autora, «Juzgar a los jueces. El sistema de Visitas a la Audiencia en la Valencia de Carlos V», *Sardegna, Spagna e Stati italiani nell'età di Carlo V*, Roma: 2001, pp. 306-334.

Pere de Moncada, un dels advocats de Francesc de Borja, era jutge de l'Audiència l'any 1545 i no volgué accedir a la plaça que se li oferí de regent del Consell Suprem d'Aragó. El seu lloc l'ocupà Onofre Urgellés, protagonista de la sentència contra el duc de Gandia citada anteriorment. Després, aquest jurista fou nomenat regent de l'Audiència valenciana.⁹ Pere Joan Capdevila era jutge de l'Audiència l'any 1551 i Pere Lluís Sanz exercia els càrrecs de consultor de la Inquisició i assessor del tribunal de la governació, la qual cosa no li impedí actuar també com advocat del duc de Gandia. L'excel·lent nòmina d'avocats del duc no evità que alguns canviaren d'interessos i preferiren servir altres senyors. El cas més explícit fou el de Benavent, però també ocorregué amb Onofre Urgellés, ja que ambdós jutges acabaren servint l'almirall Sanç de Cardona, és a dir, el principal enemic dels ducs de Gandia, almenys segons el plet del Real. Que advocats i també jutges canviassen d'adscripció clientelar no resultava estrany en aquesta època, i menys encara quan es tractava de servir els interessos dels principals nobles del regne. Fins i tot, aquests mateixos nobles pretenien que jutges i advocats els romanguessen fidels i no dubtaren a utilitzar recursos legals i no tan legals per aconseguir-ho.

Onofre Urgellés era regent del Consell Suprem d'Aragó. Mentre Coll exercí la vicecancelleria del Consell, Urgellés jutjà el plet del Real a favor del duc de Gandia. Posteriorment, mort el vicecanceller Coll, el Consell, amb molt de protagonisme d'Urgellés i l'oposició d'altres membres del Consell, dictà una nova sentència a favor de l'almirall Sanç de Cardona. Veredicte que deixà bocabadat el duc Carles de Borja, el qual pretengué explicar al príncep Felip que les obscures raons que la motivaven s'originaren durant la Germania, fonamentada per la revenja agermanada. El jutge era cunyat de mossèn Rubio i cosí germà del procurador Onofre de Cas. L'any 1541, l'avocat Urgellés i el procurador Onofre de Cas integraven un equip de treball que participà en la defensa d'un imputat en el nou moviment agermanat:

9. Teresa CANET APARISI: «Juzgar a los jueces...», *op. cit.*, p. 324.

Lorenço del Pueyo, vergueta de la Real Alguaziria, dix e relació féu ell, en lo día de huy, de provisió dels dits magnífichs reladors, haver manat a-n Nofre de Cas, notari, que procure, e al magnífich micer Nofre Urgellés que advoque al dit Pere Cerdà, sots pena de cinch-cents ducats de or. Los quals dix li han respost que faran lo que deuen.¹⁰

D'una forma o altra, la Germania romania present a les vides d'Urgellés i d'Onofre de Cas. L'advocat Urgellés, després regent del Consell Suprem d'Aragó, era nebot del líder i capità general de l'exèrcit agermanat Esteve Urgellés i nebot també de Bartomeu de Cas, líder de la Germania de Gandia. Onofre de Cas era el fill de Bartomeu de Cas i nebot, per tant, de Joan Caro. De manera més extensa, ho explicava el memorial del duc de Gandia:

Pero dexando por agora las justas sospechas de algunos que an sido causa que esta sentencia tan exorbitante se diesse, las quales a su tiempo se dirán, tratando sólo lo que toca a mosén Urgellés, de quien tiene mucha causa el dicho duque de Gandía de quexarse y tenerle por sospechoso y enemigo, y también por la obligación que tiene al servicio de vuestra alteza de procurar el bien de aquel reino, porque no esté en mano de este hombre pervertir la justicia, se da sumaria cuenta a vuestra alteza de lo que se sigue suplicando por el remedio dello. Micer Urgellés tuvo dos tíos, el uno hermano de su padre, llamado Urgellés, cabeça muy principal de los rebeldes comuneros de Valencia y aliado con Juan Caro, principalísimo comunero y pariente del dicho mosén Urgellés. Y el otro tío, hermano de su madre, llamado Bartolomé de Cas, padre de Nofre de Cas, solicitador de causas en esta corte, el qual sirvió al almirante de procurador en esta causa y sigue a mosén Urgellés y depende dél, porque de suyo no tiene habilidad para su oficio, sino que le toman los negociantes por complazer a su primo Urgellés y por ver que por su medio se alcançan muchas cosas, y por eso le tomó por solicitador el almirante. Pues el dicho Bartolomé de Cas, siendo vassallo del dicho duque de Gandía, fue el principal comunero de su tierra y rebelde a su magestad y pretendió hazerse señor de Gandía. Y como a él y a los otros rebeldes, por lo que convenía al servicio de su magestad y quietud de aquel reino por ellos commovido, los persiguió el duque don Joan, agüelo del dicho duque don Carlos, hasta hazerlos arrastrar y hazer quartos como traidores a su magestad y a vuestra alteza, tiene concebido muy grande odio el dicho regente Urgellés a la casa y duques de Gandía. Y como es astuto, á guardado tiempo, y visto el trabajo que al dicho duque don Carlos á sucedido y la ocupación en que está, á pro-

10. P. PÉREZ GARCÍA - J. CATALÁ: *Epígonos...*, *op. cit.*, p. 354.

curado dañarle y destruir aquella casa de los fieles vassallos y criados de su magestad y de vuestra alteza, ya que sus pasados del Urgellés no la pudieron acabar, aunque le hizieron grandísimos daños. Y porque vuestra alteza no se maraville desto, sepa que el mismo odio tiene Urgellés a todos los cavalleros fieles de su magestad y de vuestra alteza que procuraron la defensa de aquel reyno y el castigo de los dichos sus deudos.¹¹

Heus ací, segons el duc de Gandia, les raons d'una sentència contrària als interessos ducals. La revenja acumulada en el temps. Una revenja que romanía indeleble dins la memòria del nebot del capità Esteve Urgellés i potser més encara en la del fill del líder de la Germania de Gandia. Una revenja alimentada per l'odi i la rancúnia d'unes famílies que havien hagut de patir l'oprobí públic per ser família dels líders de la Germania i que ara tenien l'oportunitat de fer-la efectiva. Una revenja alimentada i pagada per l'almirall Sanç de Cardona que no féu altra cosa que utilitzar en benefici propi l'odi acumulat pels altres al llarg del temps.

El memorial del duc de Gandia, malgrat les greus acusacions que s'hi contenien, no aconseguí que la Corona prengué cap mesura contra el regent del Consell Suprem d'Aragó Onofre Urgellés, que romangué en el càrrec fins a la seua mort. Encara l'any 1560, la seua vídua demanà a la Corona el pagament de les pensions corresponents al seu marit. Tampoc sembla que tingué cap efecte negatiu sobre el procurador Onofre de Cas. Però sí que féu possible que el duc de Gandia gaudís de temps per a presentar al·legacions contra la sentència favorable a l'almirall Sanç de Cardona i, fins i tot, que la decisió definitiva sobre el Real afavorís els Borja.

A la vista d'aquests esdeveniments, ja en ple segle XVII, una notícia gairebé insignificant crida l'atenció, l'any 1646, el procurador general del ducat de Gandia, la màxima autoritat després del duc, era Tomàs de Cas.¹² Possiblement es tracte d'un membre pertanyent a una altra branca familiar, però per què no pensar que el temps havia aconseguit cauteritzar definitivament les ferides generades per la Germania? Quina paradoxa! Els descendents dels antics enemics

11. *Monumenta Borgia...*, op. cit., VI, p. 681. La continuació del plet arrossegat pel duc de Gandia i l'almirall a partir de 1555 pot resseguir-se a ARV. Processos de Madrid, lletra S, núm. 30.

12. S. LA PARRA LÓPEZ: *Los Borja...*, op. cit., p. 203.

segellaven així la pau. Ben segur que el duc Joan de Borja i el sucrer Bartomeu de Cas s'aixecarien de la tomba o, millor encara, per què no creure que esbossarien un somriure? Comptat i debatut, el temps de la Germania havia passat a l'oblit.

V.

APÈNDIX DOCUMENTAL

TESTAMENT DEL DUC DE GANDIA JOAN DE BORJA DE L'ANY 1517

En nom de nostre señor Déu Jesuchrist e de la sacratíssima verge Maria, mare sua, nós, don Joan de Borga, duch de Gandia e senyor del castell de Bayrent e encara senyor de les baronies de Lombay, Corbera, Castelló de Rugat e lochs de aquelles, del castell baronia e honor de Thorís, del castell lochs e valls de Ebo, de Gallinera, de la vila de Albalat de la Ribera, dels lochs del Real, de les Almoynes, Bellreguart, Xeresa, Alcodar e del castell e loch de Chella e de altres lochs situats en lo present regne de València, stant e trobant-nos, per la gràcia de nostre senyor Déu Jesuchrist, en bona sanitat corporal de cors e de pensa y en aquell e acostumat seny e sancer enteniment, ferma memòria, entrega e manifesta loqüela, que a la sapiència divina li ha plagut acomanar-nos, recordant-nos, emperò, e reduint a nostra memòria que totes les coses mundanals són transitòries e vanes, e de tota persona sana e que ha juhí e ús de raó se pertanga pensar en la mort y en les coses esdevenidores, per tal que per quant a nostre senyor Déu serà plahent convocar a cridar aquella al seu sanct e beneyt regne, bon compte e raó li puxa retre e donar de les coses que en aquest món miserable li haurà acomanat. En e per amor de açò, invocat lo auxili de nostre senyor Déu Jesuchrist e de la sacratíssima verge Maria, mare sua, convocats los notari e testimonis dessús scrits, fem e ordenam lo nostre present e derrer testament, última e darrera voluntat nostra, en e per la forma següent:

Primerament e ans de totes coses, elegim e ordenam marmessors e del present nostre derrer testament executadors, los reverents e religiosos frare Bernat Vedrenyo, prior del monestir de Sanct Jerònim de Gandia; frare Gaspar Bellver, prior del monestir de Valldigna, situat en la vall de Alfàndech,¹ e micer Joan Calvo, doctor en cascun dret e inquisidor en lo regne de València. Als quals, ensemps, si tots al temps de la nostra fi en lo present regne de València seran atrobats

1. Ratllat: <als quals ensemps>.

o altre de aquells qui en lo dit regne present se trobarà, ab e de consell intervenció e ordinació de la molt il·lustre e magníficha senyora dona Maria de Luna, nostra molt cara àvia maternal, donam licència, facultat e plen poder dispondre e vers si ocupar tants de nostres béns e aquells, per lur pròpia autoritat, vendre e alienar-los, preu rebre e distribuir, que basten a fer e complir lo nostre present últim e derrer testament, segons que en aquell atrobaran scrit e ordenat.

Enaprés, volem, ordenam e manam que tots nostres deutes, torts e injúries sien pagats e satisfets, aquells, emperò, deutes, torts e injúries que verdaderament apparrà nós ésser tengut e obligat ab cartes públiques, albarans, testimonis o altres legítimes proves, for de ànima e de bona consciència sobre les dites coses benignament observat. E senyaladament, volem e manam que sien pagades a nostres criats, servidors e familiars de la casa nostra totes e qualsevol quantitats que per lurs quitacions degudes los seran al temps de la nostra fi.

E recomanant la nostra ànima a nostre senyor Déu Jersuchrist, qui la ha creada, e per salvar aquella pres, mort e passió en l'arbre de la sanctíssima vera creu, elegim sepultura al nostre cors fahedora en la Seu o església col·legiada de la nostra vila de Gandia, en lo vas o tomba on jahen los cossos de la bona memòria dels il·lustres nostres molt cars pare e oncle, quòndam duchs de Gandia. La qual dita nostra sepultura volem, ordenam e manam sia feta sens pompa e sens gran solemnitat, sinó tan solament en la forma que dessús se dirà.

Car volem, manam e ordenam que lo dit nostre cors sia vestit de l'àbit del gloriós sanct Jeroni e portat a eclesiàstica sepultura per dotze pobres, los quals, per los dits nostres marmessors, sien vestits de drap de dol, com nostra intenció e voluntat sia. E axí ho volem e manam que neguna altra persona per la nostra mort sia vestida ni es senyale de dol, sinó sols los dits dotze pobres.

Ítem, volem, ordenam e manam que en lo dia de la nostra fi e sepultura, per tots los preveres que en la dita nostra vila de Gandia presents se trobaran, sien dites e celebrades tantes misses de rèquiem quantes dir e celebrar se poran per ànima nostra e de tots feels defuncts, als quals preveres, de nostres [béns], sia donada la caritat acostumada.

Ítem, volem e ordenam que per ànima nostra e dels dits il·lustres nostres pare e oncle, quòndam duchs de Gandia, e de tots feels defuncts, sien dites e celebrades mil misses en esta forma, ço és, les cinch-centes en lo monestir de Sanct Jerònim de Gandia e per los frares e preveres de aquell, e les altres cinch-centes, en lo monestir de la sagrada verge Maria de la Murta e per los frares e preveres de aquell. E encara més, volem e manam que en lo dit monestir de la Murta sien dites e celebrades les trenta-tres misses de sanct Amador. Les qual misses volem e manam sien dites e celebrades lo més prest que dir e celebrar se puxen, e sobre açò, encarregam molt les consciències dels dits nostres marmessors, los quals manam que per totes les dites misses paguen la caritat acostumada.

Ítem, a laor e honor e gloria de nostre senyor Déu Jesuchrist e de la sacratíssima e puríssima verge Maria, mare sua, y en remissió de nostres pecats e defalliments y en suffragi de la ànima nostra e dels dits molt il·lustres senyors molt cars pare e oncle nostres, quòndam duchs de Gandia, volem, ordenam e manam e ab lo present instituim, un annual perpetual en la dita Seu o sglésia col·legiada de la dita nostra vila de Gandia, ço és, que cascun dia e perpetualment, en la dita sglésia sia dita e celebrada una missa, per la qual missa o annual perpetual volem, ordenam e manam que, per los dits nostres marmessors, a la dita sglésia clero e capellans de aquella, sia transportada e consignada tanta renda de censal perpetual quanta mester serà per a la caritat acostumada del dit annual. E per a la consignació de la dita renda o censal, volem e manam que de nostres béns sia pagat lo dret de la amortització necessària per a la dita consignació e transportació.

Ítem, donam e lexi a al spital general de la ciutat de València cent mília sous, moneda reals de Valencia, los quals, per los magnífichs administradors del dit spital, sien convertits o en renda de censal o en qualsevol altres coses, utilitats e necessitats del dit spital, segons que a aquells millor e més necessari serà vist e conegut, encarregant molt sobre açò lurs bones consciències.

Ítem, donam e lexi a nostra senyora de Gràcia de la dita ciutat de València, cinch mília sous moneda per a obs dels ornaments de la sua cambra e capella angelical construïda en lo monestir de Sanct Agostí de la matexa ciutat.

Ítem, donam e lexi a nostra senyora de Monserrat cinch mília sous de la dita moneda de València per obs dels ornaments de la sua capella.

Ítem, donam e lexi a nostra senyora del Socors de la dita ciutat de València cinch mília sous moneda de València per obs de la fàbrica del seu monestir e capella.

Ítem, donam e lexi a nostra senyor de la Salut, construïda en la sglésia de Sanct Lorenç de la dita ciutat de València, cinch mília sous de la dita moneda de València per obs de la fàbrica e ornament de la sua capella.

Ítem, donam e lexi al monestir de les monges de Hierusalem de la dita ciutat de València set mília sous de la dita moneda de València per obs de la fàbrica, ornaments e altres necessitats del dit monestir.

Ítem, donam e lexi al monestir de frares de Sanct Jeroni de Gandia set mília sous de la dita moneda de València, als quals dits frares e convent del dit monestir encarregam e pregam que en lurs misses e oracions preguen a nostre senyor Déu Jesuchrist per la ànima nostra e dels dits il·lustres nostres molt cars pare e oncle, quòndam duchs de Gandia.

Ítem, donam e lexi altres set mília sous de la dita moneda de València als frares convent e monestir dels Corpus Christ de Luchent, als quals carament pregam e recomanam que en lurs misses, oracions e devocions preguen a nostre senyor Déu Jhesuchrist per la ànima nostra e dels dits il·lustres nostres molt cars pare e oncle, quòndam duchs de Gandia.

Ítem, donam e lexi, per obs de casar e col·locar òrfenes en matrimoni, mil ducats d'or, valents vint-e-huna mília sous de la dita moneda de València, los quals volem, ordenam e manam que per los dits nostres marmessors sien repartits e distribuïts axí en òrfenes de la dita nostra vila de Gandia com de la present ciutat de València y en aquelles donzelles e òrfenes que aquells conexeran y elegiran que més necessitat tinguen de la dita caritat e almoyna, preferint tostemps les de Gandia a les de València.

Ítem, donam e lexi per obs de traure e rehomebre catius christians de poder de infeels, altres mil ducats, valents vint-e-huna mília sous de la dita moneda de València, los quals volem, ordenam e ma-

nam que per los dits nostres marmessors sien donats a distribuïts o en redempció dels catius que aquells volran y elegiran o en donar e liurar la dita quantitat o qualsevol part de aquella als reverents frares de la Mercè per obs de la dita redempció, preferint emperò los catius del regne de València als altres.

Ítem, volem, ordenam e manam que per los dits nostres marmessors sien distribuïts en la fàbrica del monestir de Sancta Clara de la dita nostra vila de Gandia altres mil ducats d'or, valents vint-e-hun mília sous de la dita moneda de València.

Ítem, volem, manam e ordenam que per lo hereu nostre dessús scrit sia donada e liurada la caritat e almoyna, la qual nós havem acostumat donar e donam al dit monestir, monges e convent de Sancta Clara de Gandia. E ab lo present, molt carament pregam, exortam, encarregam e manam a l'hereu nostre dessús scrit, que lo dit monestir, monges e convent de aquell tinga per molt recomanat e mire, visite, entenga e aguarde ab gran diligència en totes les necessitats, profits e utilitats de aquell dit monestir, per la molta devoció que en aquell tenim e com en aquell tingam de present per monges de aquell la molt il·lustre e reverent senyora sor Maria Gabriel, abadessa del dit monestir, mare e senyora nostra, e nostra caríssima jermana sor Francisca y encara, perquè desijam molt que totes nostres filles se facen monges de dit monestir, e perquè tenim sperança en la divina clemència e pietat que per la molta devoció e obres de caritat que al dit monestir seran fetes per nós e per lo dit nostre hereu, que aquell en lur stat sia molt granment augmentat, honrat e prosperat en aquest nostre y en l'altre.

Ítem, donam e lexi a la Seu e sglésia col·legiada de la dita nostra vila de Gandia una custodia de argent de pes de dotze marchs de argent, ab lo araceli de or. La qual custodia, manam que per lo hereu nostre dejús scrit, de continent, après òbit nostre, sia feta e manada fer e sia donada e liurada a la dita sglésia e sacristà de aquella.

Ítem, donam e lexi franquea e libertat plenària a tots los catius e catives que al temps de la nostra fi se trobaran ésser nostres e de la casa nostra, a cascú dels quals, si per aquells requests seran, los dits nostres marmessors sien tenguts donar, atorgar e fermar carta de franquea, immunitat e libertat ab totes aquelles clàusules que en sem-

blants cartes de franquea són acostumades posar. Los quals catius, ultra la dita franquea, manam sien vestits de nou.

Ítem, donam e leexam a la molt il·lustre senyora e muller nostra, molt cara e molt amada dona Joana d'Aragó, totes les robes de seda e de brocat que al temps de l'òbit nostre se trobaran ésser de la persona sua e de son vestir, e totes les joyes de or que per obs de aquella foren e seran fetes, exceptades les perles e joyells d'or en los quals se trobaran engastats perles e altres pedres fines.

Ítem, donam e leexam al il·lustre don Alonso de Borja, fill segon nostre e de la dita il·lustre dona Joana d'Aragó, molt cara muller nostra, legítim e natural, un march d'or per part, e per legítima e per tot e qualsevol altre dret que aquell haja o li pertanga en nostres béns. Lo qual dit don Alonso, fill nostre, en la forma dessus dita, leexam, per ço com proceesca de nostra voluntat, si aquell voldrà sia eclesiàstich. Y encara, per quant encara que volguéssim, no podem de nostres béns dexar al dit don Alonso tals e tants béns que fossen competents per al viure y star de aquell, per ço, que tenim record que per inseguir e complir la ordinació, voluntat e manament de l'il·lustríssim y excel·lent senyor don Alonso d'Aragó, arquebisbe de Saragoça e de València, mon senyor, havem ordenat e fet majorazgo de nostra casa e béns. Enaxí, que de nostres béns ja no poríem donar ne lexiar al dit don Alonso, fill nostre, tal part que aquella fos competent e rasonable per a sustentació de son viure, segons lo stat e condició nostra e sua. Per ço, ab lo present, supplicam sa il·lustríssima y excel·lent senyoria que al dit don Alonso, fill nostre, accepte e tinga per fill, e faça e ordene de aquell e del viure y stat de aquell tot lo que sa il·lustríssima senyoria elegirà, volrà e manarà. E axí mateix, recomanam caramente lo dit don Alonso, fill nostre, a la dita molt il·lustre dona Joana d'Aragó, muller nostra e mare de aquell.

Ítem, donam e leexam a dona Maria, dona Anna e dona Ysabel de Borja, donzelles, filles nostres e de la dita il·lustre e cara muller nostra, legítimes e naturals, a cascuna de aquelles, un march d'or per part e per legítima, e per tot e qualsevol altre dret que aquelles e cascuna de aquelles haja o hagen o ls pertanga en nostres béns. Per ço, com sia nostra voluntat que totes les dites filles nostres sien e es facen monges del dit monestir de Sancta Clara de la dita nostra vila de Gandia.

Ítem, recordant-nos que nós, ab carta rebuda en lo present dia de huy per lo amat nostre Joan Garcia, notari davall scrit, rebedor del present testament, havem feta donació per les causes e raons en aquella contengudes, al noble don Joan Christòfol de Borja, fill nostre, jatsia il·legítim, de deu mília sous de renda en certs censals en dita donació specificats e ab los pactes e condicions en aquella oposats, e nostra voluntat e intenció sia que per lo hereu nostre dejús scrit, la dita donació no sia impugnada per via alguna directa o indirecta ne per neguns drets que aquell pretenga tenir en los dits censals o altres en loch de aquells surrogats o surrogadors, puix nós podem dispondre e ordenar de nostres béns de molt major suma que no són les propietats dels dits censals e en nostra herència recauran e recahen molt més béns que no són los contenguts en dita donació, e los quals lo nostre hereu dejús scrit no pot haver sinó en virtut del present nostre derrer testament e darrera voluntat. Per ço, a major fortificació e validitat de la dita donació, ab lo present derrer testament e darrera voluntat, loam, aprovam, ratificam e conservam aquella, e en quant mester sia, per les causes e consideracions en dita donació contengudes, li fem legat dels dits censals en dita donació contenguts e specificats o dels que en loch de aquells seran surrogats ab los vincles pactes e condicions en aquella dita donació apposats, los qual volem ací per repetits e insertats.

Ítem, volem, ordenam e manam que a² nostres criats, los quals dejús nomenarem, sien donats y entre aquells repartits tres mília ducats d'or en la forma següent:

Cas, primerament, donam e lexi a Pero Gago e a Joana Vaca, muller de aquell, *ayos* nostres, deu mília sous moneda real de València, per los bons servirs que de aquells havem rebut en nostra puerícia e tendra edat, e per los treballs que après han per nós sostengut en nostre servir e en la casa nostra.

Ítem, donam e lexi a Carlos de Orellana, trinchant e criat nostre, axí per los bons serveis que a nós ha fet com encara a la bona memòria de l'il·lustre don Joan de Borja, quòndam duch de Gandia e pare nostre, quatre mília sous de la dita moneda de València.

2. Ratllat: <nosaltres>.

Ítem donam e lexi als magnífichs mossén Andreu de Sentacreu, cavaller, per los bons serveys que·ns ha fet e fa e mossén Luís Joan de Sentacreu, cavaller del orde de Santiago, nostre general procurador, sis mília sous de la dita moneda de València, ço és, a cascú de aquells tres mília sous.

Ítem, donam e lexi a una de les filles donzelles del magnífich en Luch Lopis, donzell, criat nostre, aquella que aquell volrà y elegirà, mil cinch-cents sous de la dita moneda de València, per obs e adjutori del matrimoni de aquella.

Ítem, donam e lexi a Beatriu Joan, donzella, filla de³ Morales e jermana de Gaspar Morales, criats nostres, per adjutori del seu matrimoni, mil e cinch-cents sous de la dita moneda de València.

Ítem, donam e lexi a⁴ donzella, filla de Anthon Blasco, àlias Malfrayre, nostre criat, mil sous de la dita moneda de València, per adjutori del matrimoni de aquella.

Ítem, donam e lexi a Ysabel Mendanya, donzella, criada de la il·lustre duquessa, nostra molt cara muller, cinch mília sous per obs de col·locar aquella en matrimoni, e açò, ultra lo legat a aquella fet per la il·lustre e reverent sor Maria Gabriel, mare nostra.

Ítem, donam e lexi al magnífich e amat nostre Francisco de Valera, nostre cambrer, per los bons serveys que de aquell havem rebut e de cascun dia rebem, dotze mília sous de la dita moneda de València e tota la roba que al temps de la nostra fi se trobarà en nostra recàmara del vestir de nostra persona, exceptat emperò, sayos e capes de seda e de brocat, los quals no volem se entenguen en lo dit legat.

Ítem, donam e lexi deu mília sous de la dita moneda de València a Elionor Serra e de Garcia, muller de l'amat criat e procurador nostre, en Joan Garcia, notari rebedor del present testament, per los bons e agradables serveys los quals de aquella havem rebut en moltes e diverses vegades que som venguts a posar en casa de aquella, e ab molta amor nos ha acceptat e servit en dita casa, e per la bona amor e voluntat que a aquella e al dit en Joan Garcia, nostre procu-

3. Segueix un espai en blanc.

4. Segueix un espai en blanc.

rador, tenim. Los quals dits deu mília sous volem e manam per lo hereu nostre dejús scrit li sien donats e pagats de continent après la nostra fi e per virtut del present legat.

Ítem, donam e lexam a Gaspar Morales, criat nostre, mil sous de la dita moneda de València, per los bons serveys que de aquell havem haüt e havem cascun dia.

Ítem, donam e lexam a Ausiàs Torrelles, criat nostre, mil sous de la dita moneda de València, per los bons serveys que de aquell havem rebut e rebem cascun dia.

Ítem, donam e lexam al magnífich Joan de la Torre, cavaller de Santiago, criat nostre, fill del magnífich mossén Joan de la Torre, quòndam comanador del dit orde, dos mília sous de la dita moneda de València, axí en remuneració dels bons serveys que lo dit, quòndam pare de aquell, per nós féu, e, per ço, com aquell morí stant en nostre servey en les terres y stats que teniem en los regnes de Ytàlia, com encara per los bons serveys que havem rebut e rebem del dit mossèn Joan de la Torre, qui huy resedeix en nostre servey.

Ítem, donam e lexam a Alonso de la Serna, criat nostre, dos mília sous de la dita moneda de València, per los bons serveys que de aquell havem rebut e rebem cascun dia.

Ítem, donam e lexam a Ortís Temporal, nostre criat e vehedor de nostra casa, dos mília sous de la dita moneda de València, per los bons servicis que de aquell havem rebut e rebem.

Ítem, donam e lexam a Pero Vaca, nostre criat e mestresala, dos mília sous de la dita moneda de València, per los bons servicis que de aquell havem rebut e de cada dia rebem.

Ítem, volem, ordenam e manam que tots e qualsevol patges que al temps de l'òbit nostre se trobaran en casa nostra y en nostre servici al dit temps se volran despedir de la casa nostra e de l'hereu nostre dejús scrit, que en tal cas a cascú de aquells, per lo dit hereu nostre, sien donats docents sous de la dita moneda de València e lo cavall si aquell tal patge tendrà en la casa nostra.

Ítem, donam e lexam a Anthoni Marquina, criat e cavallerís nostre, tots los cavalls e bèsties que al dit temps de la nostra fi se trobaran en nostra cavalleriza ésser de nostra persona.

Ítem, donam e lexi a Francisco,⁵ nostre caçador, tots los falcons e cavalls de caça que aquell tindrà al temps de la nostra fi.

Ítem, volem, ordenam e manam a l'hereu nostre dejús scrit que tots los proveïdors e familiars de la casa nostra los tinga per molt recomanats e sien de aquell molt ben tractats e, majorment, aquells que volran aturar e residir en servey del dit nostre hereu.

Ítem, encara volem, ordenam e manam que tots e qualsevol batles, procuradors, alcajts, alamins e altres qualsevol oficials, criats, qui al temps de l'òbit nostre se trobaran en nostre servir y en regiment de la nostra casa, viles, castells, baronies, lochs e terres nostres, si en lo dit temps aquells e qualsevol de aquells donarà e porà dar de son offici bon compte e raó e no serà atrobat en manament algú de son offici, que aquell tal oficial o servidor nostre no sia foragitat de la casa nostra, ne li sia tolt ne levat son offici, ans sia confitat e mantengut en aquell com tal sia nostra voluntat e axí-s pertanga de bons e leals servidors e oficials nostres e de la casa e terres nostres. E axí expressament ho encarregam e manam se faça per lo dit hereu nostres dejús scrit.

Ítem, donam e lexi a la sglésia col·legiada de la nostra vila de Gandia totes les robes de seda e brocat que al temps de l'òbit nostre se trobaran ésser de nostra persona e vestir, ço és, tan solament capes e sayos per a obs dels ornaments de la dita sglésia.

E attenent e considerant que, segons los capítols matrimoniais fets e fermats entre nós, de una part, e la dita il·lustre dona Joan d'Aragó, muller nostra, de la part altra, e altres actes per nós après fets, nós tenim dos natures de béns, los uns dels quals havem de dispondre en nostres fills legítims e naturals del present matrimoni, a electió e voluntat nostra e ab los vincles e condicions a nós ben vists, e altres béns, dels quals podem dispondre e ordenar a nostres planes e lliberes voluntat. Per ço, usant de la dita facultat, fem electió e instituïm hereu nostre propri e universal de tots los nostres altres béns, ducat, baronies, viles, lochs e castells que nós tenim e posseïm, mobles e immobles, haüts e per haver, on que sien e seran, a l'il·lustre don Francisco de Borja, nostre caríssim e molt amat fill e de

5. Segueix un espai en blanc.

la dita il·lustre dona Joana d'Aragó, muller nostra, legítim e natural, e generalment lo fem e instituim hereu nostre de tots los béns dels quals nós podem testar e dispondre, deduïts, emperò, los legats per nós en lo present nostre testament e derrera voluntat fets. La qual electió e institució de herència fem ab los vincles e condicions següents, ço és, que aquell dit fill e hereu nostre no puxa impugnar la donació per nós feta al dit noble don Joan Christòfol de Borja, fill nostre il·legítim, e ab lo present nostre testament confirmada. E si lo dit hereu per nós elegit, e en los béns que podem testar hereu nostre instituint la dita donació, impugnara o contradicció alguna hi farà en qualsevol forma e manera e per qualsevol via, ara, e lavors per ara, revocam e havem per revocada la dita electió e institució per nós feta al dit il·lustre don Francisco de Borja, fill nostre, y elegim e a nós hereu instituim al dit il·lustre don Alfonso de Borja, fill segon nostre, ab los matexos vincles e condicions. E si era cars que lo dit il·lustre don Francisco, fill y hereu nostre, lo que a Déu no plàcia, defallira sens fills legítims e naturals mascles, que en tal cas, tots los dits béns e herència nostres vinguen al dit il·lustre don Alfonso de Borja, fill nostre, *iuxta* forma dels dits nostres capítols matrimonials e altres actes per nós après fets.

Darrerament, donam e leexam en tudors e curadors de la persona e béns del dit il·lustre don Francisco de Borja, fill y hereu nostre, al dit il·lustríssimo e molt excel·lent senyor don Alfonso d'Aragó, arquebisbe de Saragoça e de València, e a la dita il·lustre dona Joana d'Aragó, molt cara muller nostra. Als quals, molt cament, pregam que la persona e béns del dit fill y hereu nostre guarden, regueixquen e administren axí com de bons tudors e curadors se pertany.

Aquest és lo nostre últim e darrer testament, última e derrera disposició e voluntat nostra. Lo qual e la qual volem e manam que valga per dret de darrer testament. E si per dret de darrer testament no valrà, volem e manam que valga per dret de codicils o de testament nuncupatiu e o per tots aquells furs, drets, leys e raó natural escrita, per los quals mils valer puxa e deja.

Lo qual fonch per nós fet en la ciutat de València, a huyt dies del mes de octubre de l'any de la nativitat de nostre senyor Déu Jesuchrist mil cinch-cents deset.

Signal de nós, don Joan de Borja, duch e testador damunt dit, qui lo present nostre últim e derrer testament loam, atorgam, fermam e aquell volem e carament pregam que los dits nostres marmessors ésser deduït e menat a deguda fi e compliment.

Presentis testimonis foren a la confecció del desús dit testament per lo dit il·lustre señor duch convocats, demanats e specialment preguats los magnífichs micer Francesch de Artés, Josué de Sentfeliu, doctors en cascun dret, e micer Martí Pons, doctor en cascun dret e advocat fiscal e patrimonial de la magestat del rey nostre señor, habitants de la ciutat de València, los quals, interrogats per mi Joan Garcia, notari rebedor del present testament, si reconexien al dit il·lustre señor duch testador, e tots concordantment dixeren que hoc. E sa senyoria, interrogat si conexia los dits testimonis, e dix que sí, nomenant aquells per lurs noms. E yo, dit notari, conech molt bé a sa il·lustre senyoria e sa señoria a mi, com sia criat e procurador de sa il·lustre senyoria y molt afectat servidor.⁶

6 ARV, sig. 4539. Protocols del notari Joan Garcia, 1517.

CONTRACTE ENTRE EL DUC DE GANDIA JOAN DE BORJA I JOAN CARO, SUCRER¹

Die veneris vii mensis martii anno a nativitate domini MDXVI (...)

Capítols fets e fermats per e entre lo il·lustre don Joan de Borja, duch de Gandia, de una part, e lo honorable en Joan Caro, sucrer, ciutadà de la ciutat de València, de la part altra, en e sobre la venda e o concòrdia feta entre lo dit il·lustre duch, de una, e lo dit en Joan Caro, de la part altra, del sucre que lo dit il·lustre duch té en lo present any en tots los seus trapigs.

E primerament és pactat e concordat entre les dites parts que lo dit il·lustre duch sia tengut e obligat, axí com ab los presents capítols se obliga, donar e o manar donar e liurar al dit en Joan Caro tot lo çucre, axí de una cuyta com mesturasses, esquallades, blanchs (...) e raedures que en lo present any té e es lavorarà en tots los trapigs de sa senyoria e de les seues terres, bo e rebedor e ben lavorat, a ús e costum de trapig.

Ítem, és pactat e concordat entre les dites parts que, ans de ésser liurat al dit Joan Caro lo dit çucre, li hagen de donar dos sols y star en taula huyt dies.

Ítem, és pactat e concordat entre les dites parts que lo dit en Joan Caro sia tengut e obligat rebre e reba tots los dits çucres que en los dits trapigs de sa senyoria se lavoraran, segons damunt es dit, en la vila de Gandia, dins lo trapig que sa senyoria té en dita vila. E los quals dits çucres, après que per los factors del dit il·lustre senyor duch seran liurats al dit en Joan Caro o a la persona que ell nomenarà en la forma que davall se dirà, hagen d'estar y stiguen a tot risch, perill e fortuna del dit Joan Caro.

Ítem, per major claridat del damunt dit capítol, és pactat e concordat que lo dit en Joan Caro, o factor de aquell, sia tengut e obligat rebre los çucres que seran en taula en la forma damunt dita per dins lo trapig de la vila de Gandia huyt dies après que seran trets e sole-

1. ARV, sig. 4538. Protocols del notari Joan Garcia de l'any 1516.

jats. E si no u feyan, que del dia avant que per lo procurador de sa senyoria li serà intimat e notificat que reba o faça rebre dits çucres, los dits çucres puxen ésser pesats per los factors del dit il·lustre senyor duch en presència de testimonis, e de aquell dia avant stiguen a tot risch, perill e fortuna del dit en Joan Caro.

Ítem, és més pactat e concordat entre les dites parts que lo dit en Joan Caro sia tengut e obligat donar e liurar al dit il·lustre senyor duch o a la persona o persones que sa senyoria manarà dotze roves de çucre fi per vint-e-quatre roves de çucre de una cuyta. Enaxí que aquell sia tengut e obligat donar, al dit il·lustre duch, tant çucre quant ne exirà del damunt dit çucre de una cuyta que del dit il·lustre duch e de sos trapigs rebut haurà comptant en la sobredita forma, ço és, per vint-e-quatre roves de çucre de una cuyta, dotze roves de çucre fi.

Ítem, és més pactat e concordat que lo dit en Joan Caro sia tengut e obligat donar e liurar al dit il·lustre senyor duch o als qui sa senyoria manarà lo dit çucre molt bo e molt ben lavorat e refinat en la present ciutat de València, e que per nengú comprador no li puxa ésser² recusat de la bondat del dit çucre fi.

Ítem, és més pactat e concordat entre les dites parts que lo dit çucre axí refinat per lo dit en Joan Caro, contínuament stiga a tot risch e perill del dit en Joan Caro fins que per lo dit il·lustre senyor duch o per la persona o persones que nomenarà serà rebut, e no puxa aquell compel·lir al dit il·lustre senyor duch que reba dit çucre fins trobe comprador o compradors per aquell dit çucre fi.

Ítem, és pactat e concordat entre les dites parts que lo dit en Joan Caro sia tengut e obligat segons que ab los presents capítols se obliga en donar o liurar al dit il·lustre senyor duch o a la persona que sa senyoria manarà vint càrregues de çucre fi cascun mes en esta manera, que lo dit mes comence a córrer un mes après que lo dit en Joan Caro començarà a rebre lo dit çucre de una cuyta.

Ítem, és més pactat e concordat que los presents capítols e cascú de aquells sia executori ab sumissió e renunciació de propi for e altres clàusules, segons lo stil e pràctica del notari rebedor de aquells...³

2. Ratllat: <rebujat>.

3. Continuen en llatí les obligacions sobre què pertocaria pagar en cas de contravenir el contracte. Un dels testimonis és Francesc Artés, doctor en ambdós drets.

CONTRACTE ENTRE EL DUC DE GANDIA JOAN DE BORJA I BATTISTA BURGARINI, MERCADER¹

Die veneris vii mensis martii anno a nativitate domini MDXVI (...)

Capítols fets e fermats per e entre lo il·lustre senyor don Joan de Borja, duch de Gandia, de una part, e lo magnífich micer Batista Burgarini, mercader, en son nom propi y en nom de la companyia, de la part altra, sobre lo pagament fahedor al dit micer Batista Burgarini de les quantitats dessús scrites.

I. E primerament, se deu presuposar que al dit micer Batista Burgarini li són deguts de una part, mil cinch-centes deu liures, tretze sous per un retorn de un cambi de fira de Medina de octubre pro-passat.

II. Ítem, de altra part, mil quatre-centes quinze liures, poch més o menys, les quals quantitats li han de ésser pagades de comptants al dit micer Batista, les quals prenen suma de dos mília nou-centes vint-e-cinch liures, tretze sous. E per dar forma al dit pagament e a la (...) e seguretat de aquell és concordat que al dit micer Batista Burgarini e companyia de aquell los sia feta consignació e missió entre mans de tot aquell çucre que lo dit il·lustre duch té en los trapigs de les sues terres, que poden ésser cinch mília formes, poch més o menys.

III. Ítem, és pactat e concordat que los qui tenen càrrech dels dits trapigs e o tenen los dits çucres en comanda per lo dit il·lustre senyor duch se hagen de obligar e mijançant jurament prometre que tots los dits çucres tendran a petició del dit micer Batista e companyia de aquell, e aquells liuraran a la persona o persones que per lo dit micer Batista los serà scrit o comés e que a neguna altra persona, encara que tinguen manament en contrari de sa il·lustre senyoria, no liuraran sinó al dit micer Batista o als qui per aquell los serà comés.

III. Ítem, que atenen que lo dit il·lustre senyor duch fes concordat ab en Joan Caro de tot lo çucre que sa senyoria té, *iuxta* la forma

1. ARV, sig. 4538. Protocols del notari Joan Garcia de l'any 1516.

contenguda en una capitulació entre sa senyoria e lo dit en Joan Caro feta e rebuda per lo notari davall scrit en lo present dia de huy, és pactat e concordat que aquell haja de refinar lo dit çucre en la present ciutat de València, que tot lo dit çucre que és en los dits trapigs sia liurat al dit en Joan Caro ab letra o pòlça del dit micer Batista.

V. Ítem, és pactat e concordat que lo dit en Joan Caro se haja de obligar e minjançant jurament prometre que tot lo dit çucre que per aquell serà refinat no-l liurarà a persona ninguna sinó al dit micer Batista o a qui lo dit micer Batista volrà e ordenarà, fins que lo dit micer Batista sia pagat de les damunt dites quantitats e de les que davall se diran.

VI. Ítem, és pactat e concordat que lo dit micer Batista Burgarini e companyia de aquell de present bestraguen e hagen de bestroure al dit illustre senyor duch cinch-cents ducats.

VII. Ítem, és pactat e concordat que lo dit micer Batista Burgarini e companyia de aquell prenguen e puxen pendre a cambi per obs de pagar-se de les dites quantitats que li són degudes e dels dits cinch-cents ducats que ha de bestroure, altra tanta quantitat, la qual pren suma per tot de tres mília quatre-centes cinquanta liores, tretze sous, e aquelles, enaprés, si mester serà, puxen tornar a rependre tantes vegades quantes mester serà fins sia pagat de les dites quantitats segons davall se dirà.

VIII. Ítem, és pactat e concordat que los dits cambis que lo dit micer Batista Burgarini pendrà, per obs de pagar-se de les dites quantitats, se hagen de pagar del proveït dels dits çucres que per lo dit Joan Caro seran refinats.

VIII. Ítem, és pactat e concordat que los dits çucres, tantost que sien refinats, per mesades se hagen a vendre al comptant per lo preu o preus que al temps que seran refinats los dits çucres valdran, entenent-ho que la partida que serà refinada se haja de vendre tantost que serà refinada e no s'haja d'esperar que tot lo çucre sia refinat.

X. Ítem, és pactat e concordat que lo dit micer Batista Burgarini puxa fer venda dels dits çucres refinats al preu que aquells se vendran al temps, segons damunt és dit, entrevenint-ho en la dita venda la persona que lo dit il·lustre duch nomenarà e lo procurador de sa il·lustre senyoria.

XI. Ítem, és pactat e concordat que tot lo que proveirà de la venda dels dits çucres reba e haja de rebre lo dit micer Batista Burgarini e que lo dit il·lustre duch ne altre per aquell no puxa rebre ni pendre ninguna quantitat, poc o molta, fins que lo dit micer Batista Burgarini sia pagat de totes les damunt dites quantitats, ensemps ab la quantitat que davall se dirà.

XII. Ítem, és pactat e concordat que lo dit micer Batista Burgarini prenga a son càrrech tots los interessos dels dits cambis e recambis tantes vegades quantes se pendran fins que aquell sia pagat, e que per tots los dits interessos lo dit il·lustre senyor duch sia tengut donar e pagar al dit micer Batista Burgarini e companyia de aquell dos-centes trenta-tres liures e huyt sous. E si los dits interessos pujaran més de la dita quantitat, que aquella vinga a càrrec del dit micer Batista e no puxa demanar més quantitat. E si al temps que los cambis se hauran a pagar lo dit micer Batista Burgarini haurà rebut lo proveït dels dits çucres, no li puxa ésser feta deducció alguna de dits interessos dels dits cambis prenent que no prenen tanta suma, perquè axí com prenint major suma los dits interessos vénen a càrrech del dit micer Batista, és també raó que corrent lo dit risch haja també la utilitat si alguna ni haurà.

XIII. Ítem, és més pactat e concordat entre les dites parts que los presents capítols e cascú de aquells sia executori ab submissió e renunciació de propi for e altres clàusules segons lo stil e pràctica del notari rebedor de aquells.²

2. Finalització llatina amb les corresponents penalitzacions. No hi ha testimonis.

CONTRACTE D'ARRENDAMENT DEL TRAPIG DE
GANDIA SIGNAT ENTRE EL DUC
JOAN DE BORJA I BARTOMEU DE CAS¹

Die et anno predictis, Joannes de Borgia, dux Gandie, ex una, et Bartholomeus de Cas, mercator, habitator dicte ville Gandie, ex altera partibus (...) Cum hoc publico instrumento etc, confitemur et in veritate recognoscimus una pars nostrum alteri et altera alteri (...) presentibus et acceptantibus et nostris (...) In et super negotio infrascripto fuerunt inter nos partes predictas intra concordata parte et stipulata capitula infrascripta que in nostri parorum predictares presentia et audientia per nos infrascriptum alia et intelligibile (...) fuerunt certa et publicatas sub forma sequenti.

Capítols fets y fermats entre lo il·lustre don Joan de Borja, duch de Gandia, de una part, e lo honorable en Berthomeu de Cas, mercader, habitador de la vila de Gandia, de la part altra, sobre lo avituallament e provisió que ha de fer lo dit en Berthomeu de Cas en la labor del trapig de la dita vila de Gandia en los (...) davall scrits, los quals capítols són del tenor següent:

E primerament és stat pactat, avengut y concordat entre les dites parts que lo dit en Berthomeu de Cas pendrà a son càrrech e s'obligarà, segons que ab los presents capítols se obliga de provehir y fer laborar lo dit trapig de la dita vila de Gandia, per temps de quatre anys comptadors del lavor que en lo present any se té de fer en (...) ab les dotze pedres que de present en lo dit trapig, per preu de vint-y-set liures, sis sous, per cascuna nit que lo dit trapig laborarà.

Item, és més pactat y concordat entre les dites parts que lo primer any dels dits quatre anys, lo dit il·lustre senyor duch haja de donar y done al dit en Berthomeu de Cas lo dit trapig lavorant ab les ahines necessàries (...) que serveixquen al dit trapig per tots los dits quatre anys, coltells y ganivets, e açò en lo primer any tan solament.

1. ARV, sig. 4543. Protocols del notari Joan Garcia, 15 de abril de 1521.

Ítem, és pactat y concordat entre les dites parts que lo dit en Berthomeu de Cas sia tengut e obligat restituir y tornar les dites ahines al dit il·lustre senyor duch a la fi dels dits quatre anys de la forma que aquelles restaran fent lo dit lavor e ab les prempses arrancades, segons forma e costum de trapig.

Ítem, és pactar y concordat entre les dites parts que lo dit en Berthomeu de Cas sia tengut e obligat a ses despeses fer lavorar lo dit trapig, segons damunt és dit, y provehir aquell de totes y qualsevol altres coses que són y seran menester per a lavorar lo dit trapig com és lenyes, formes, oli, sachs, coladors, (...), cabaços, pales, cresoles (...) y altres qualsevol coses necessàries; mestres de coure lo sucre, chusma e qualsevol altra cosa necessària per al lavor de dit trapig, exceptat los sobrestants y mestres de coure lo sucre los quals lo dit il·lustre senyor duch haja e puixa posar aquells a sa voluntat e lo dit en Berthomeu de Cas pagar aquells segons és pràctica y costum.

Ítem, és pactat y concordat entre les dites parts que si durant lo lavor de dit trapig o àlias per lavorar aquell serà mester fer alguna despesa en adobs de calderes, fornals, prempses, noglonos y altres qualsevol ahines, que aquelles dites despeses, si seran o costaran de cinch sous en amunt en cascuna de dites despeses, que aquelles vinguen a càrrech de sa il·lustre senyoria, e si costaran cinch sous o de allí avall, vinguen a càrrech del dit en Berthomeu de Cas.

Ítem, que per ço com sa il·lustre senyoria sia pagat dels deutes que per sos vassalls li seran deguts axí de (...) com altres y també perquè lo dit arrendador tinga facultat e libertat de acordar la gent que per lo lavor de dit trapig haurà mester, és pactat e concordat que sa il·lustre senyoria o sos ministres o procuradors, ans de la festa de sent Joan, hagen de donar una ceda de les persones que a sa senyoria seran deutors perquè prenga y se acorde ab aquells, si aquells acordar se volran. E passada la dita festa de sent Joan, lo dit arrendador tinga facultat de pendre y acordar les persones que ben vist li serà.

Ítem, és més pactat e concordat entre les dites parts que lo dit il·lustre senyor duch sia tengut y obligat bestraure al dit en Berthomeu de Cas per al primer any per obs de comprar lenys, acordar chus-

ma e comprar formes les quantitats següents, ço és, de continent aquelles cent vint-y-cinch liures que Areu Abyarat deu a sa senyoria del contracte del sucre, ço és, setanta-cinch liures per la bestreta e cinquanta liures per tres mesades, que són febrer, març y abril, a raó de tretze liures, tretze sous e quatre [diners] lo mes, e per tot lo mes de juliol, dos-centes liures, e a mijant octubre, cinquanta liures, e si tal necessitat serà o tenerà, segons la larguea del viatge alguna cosa més, e fet lo dit viatge e contat ab aquell dels deutes que a sa senyoria seran deguts per los que en dit trapig faran faena, que sa il·lustre senyoria li haja de pagar tot lo que a compliment del dit viatge degut li serà; e sens les damunt dites quantitats que per al present any li han de ésser bestreta, sa senyoria li haja de donar dotze quintars de lenya en la vila de Cullera, a raó de onze diners lo quintar, segons la té sa senyoria comprada de certs christians e moros, la qual lenya haja de rebre lo dit arrendador en Cullera e portar-la a ses despeses fins al trapig.

Ítem, és més pactat y concordat entre les dites parts que si per al temps que sa senyoria té capitulat ab los venedors de les lenyes, que és fins quinze de agost, los dits dotze quintars de lenya no eren arribats en la dita vila de Cullera, que en tal cas, sa il·lustre senyoria sia obligat donar e comprar al dit en Berthomeu de Cas altres dotze quintars de lenya a totes despeses de sa senyoria, e la demesia que aquells dotze quintars de lenya costaran del preu que la lenya se acostuma de vendre y rebre entre l'any vinga a càrrech de sa senyoria e sols se haja de posar en compte al dit en Berthome de Cas lo preu e justa valor de dita lenya (...) e preu del que en los mesos de maig y juny se acostuma de rebre.

Ítem, és més pactat y concordat entre les dites parts que lo dit arrendador tinga totes aquelles libertats, preheminències axí en lo portar de dita lenya del Guerau fins al trapig que sa il·lustre senyoria té axí quant a l'arrendador del jorn als moros que la tenen que portar perquè no puguen demanar-li més port del que ab sa senyoria són tenguts, que és a raó de dos diners per quintar.

Ítem, és pactat e concordat entre les dites parts que lo dit en Berthomeu de Cas sia tengut e obligat tenir apunt y aparellat lo dit trapig a quinze de novembre e arrancar aquell lo dia que per sa il·lustre

senyoria o per sos ministres li serà manat, puix en lo primer any no stiga per culpa de sa senyoria.

Ítem, és pactat e concordat entre les dites parts que lo dit en Berthomeu de Cas no puga acordar la chusma y rostus ans del mes de juny de ningun loch que sa senyoria tinga trapig, que sien obligats a trapig, salvo de la dita vila de Gandia o del loch de Alcodar.

Ítem, és més pactat y concordat entre les dites parts que per lo semblant nengun moro de la vila de Gandia ni del loch de Alcodar se puguen acordar ab nengun dels altres trapigs de sa senyoria ans del mes juny.

Ítem, és pactat y concordat entre les dites parts que tot lo fem, cendra, foch, tramsat que-s farà en dit trapig durant lo dit temps sia del dit en Berthomeu de Cas. Exceptat que per a palàcio y monestir de Senta Clara sia obligat donar calderes o copes de brases per a cascuna de dites cases cada dia durant lo lavor de dit trapig.

Ítem, és pactat y concordat entre les dites parts que sa il·lustre senyoria sia obligat de fer buydar la casa del dit trapig de huy en quinze dies per a què lo dit en Berthomeu de Cas puga mudar y star en aquella ab sa família e companya per tot lo temps del dit arrendament, e que la fruita del arbres que són en los corrals del dit trapig sia del dit arrendador.

Ítem, és més pactat y concordat entre les dites parts que la bestreta que per als anys esdevenidors durant lo dit arrendament sa senyoria haguent de ser al dit en Berthomeu de Cas sia e haja de ésser en esta forma, ço és, que en lo mes de març sia alfarrasada la planta de les canyamels e, segons aquella, li sia feta la bestreta en tres terces, segons en los precedents capítols és contengut; ço és, de continent la una terça, e l'altra per tot lo mes de joliol e l'altra, finit lo viatge.

Ítem, és més pactat y concordat entre les dites parts, que tots los hòmens que faran faena en lo dit trapig sien guiats ab lurs bèsties per qualsevol deute civil durant lo lavor de aquell.

Ítem, és pactat entre les dites parts, que si alguns dans faran (...) per no haver complit lo dit en Berthomeu de Cas al que damunt és obligat y se pervingués, lo que a Déu no plàcia, cremar-se algunes canyamels en los camps per parar lo dit trapig per falta de lenyes o

altres a culpa del dit en Berthomeu de Cas, tots aquells dans vinguen a càrrech y sia obligat pagar lo dit en Berthomeu de Cas.

Ítem, és pactat entre les dites parts que, si per semblant, per no haver complit sa il·lustre senyoria al que damunt és obligat y es causaren per ço alguns dans en canyamels o altres, que tot allò vinga a càrrech de sa il·lustre senyoria e no del dit en Berthomeu de Cas.

Ítem, és pactat e concordat entre les dites parts, que si sa senyoria volrà manar afegir en lo dit trapig pedres, que lo dit en Berthomeu de Cas sia obligat fer lavorar aquelles a totes ses despeses, axí com les dotze que y són, ab la mateixa obligació, e sa il·lustre senyoria sia obligat pagar-li de les dotze lo que per quatre persones nomenadores, dos per cascuna part, serà tachat. E si havent asegut dites pedres enguany e alguns dels altres anys, sa senyoria manava no lavoren aquelles, en tal cas no sia obligat de pagar-li fins les mateixes vint-y-set liures, sis sous per les dotze pedres que stà stipulat.

Ítem, és concordat, que sa il·lustre senyoria o sos ministres sien obligats notificar al dit en Berthomeu de Cas, per tot lo mes de març o com sia acabat de plantar la canyamel, la plantada que serà feta y ab quantes pedres volran que lavore dit trapig, perquè lo dit en Berthomeu de Cas puga acordar la chusma que serà mester per les pedres que hauran de lavorar.

Ítem, és més pactat y concordat entre les dites parts que, per quant sa senyoria, comprats de presents dihuyt quintars de lenya, dels quals sols ne han de ésser liurats al dit en Berthomeu de Cas dotze, que los restants sis quintars lo dit en Berthomeu de Cas sia obligat de rebre aquells e pendre'ls en compte de la primera terça o bestreta que li ha de ésser feta per al segon any del seu arrendament, ensemps ab totes les despeses que-s faran en portar los dits sis quintars de lenya fins al dit trapig, com sia axí concordat que a despeses de sa senyoria sien portats fins al dit trapig.

Ítem, és pactat e concordat, que lo dit en Berthomeu de Cas, durant lo lavor del dit trapig, haja de tenir y tinga tots los ministres e oficials que en lo dit trapig és acostumat tenir.

Ítem, és més pactat e concordat entre les dites parts, que los presents capítols a cascú de aquells sien executoris ab summissió e

renunciació de for e altres clàusules en semblants contractes acostumades de posar.

*Quibusquidem capitulis per notarium infrascripto...*²

2.. Continua un extens paràgraf en llatí que confirma el contingut. Signen de testimonis Jaume Roca, *miles*, Alfons Salelles, agrícola, i un altre testimoni, el nom del qual no hem pogut identificar.